

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ,
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»**

**ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΣΤΙΣ
ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ, 1861-1878**

Ξιούρας Αλέξανδρος

Διπλωματική Εργασία

Τριμελής Επιτροπή:

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: ΆΝΝΑ ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ

ΆΝΝΑ ΜΑΧΑΙΡΑ

ΛΑΜΠΡΟΣ ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 2019

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....σελ.4

Κεφάλαιο 1^ο: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ 1860-62.

Το Ιταλικό Βασίλειο και οι Μεγάλες Δυνάμεις.....σελ.8

Το ιταλικό έθνος-κράτος και η αντιμετώπισή του
από τους «Ιταλικούς Λαούς».....σελ.9

Στρατός και εθνικές τελετές: οι νεωτερισμοί του ιταλικού κράτους για την εσωτερική
του ενοποίηση.....σελ.18

Η σχηματοποίηση του Risorgimento στην Αθήνα το έτος 1861.....σελ.24

Η οργάνωση της «αναστάτωσης»: ο επανησιακός ριζοσπαστισμός, τα κομιτάτα
και ο Όθωνας.....σελ.28

«Συμβάντα εις ξένας αυλάς»: η σύσταση της ιταλικής πρεσβείας
στην Αθήνα.....σελ.34

Αλυτρωτισμός, εξέγερση και αποκατάσταση.....σελ.39

Κεφάλαιο 2^ο: «ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ» ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΑ, 1862-1866.

Ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού βασιλείου και η Μεγάλη Ιδέα,
1862-1864.....σελ.47

Η έλευση του Γεωργίου Α' και οι νέες προσδοκίες του βασιλείου.....σελ.49

Τα ελληνικά γενικά προξενεία, υποπροξενεία και πρακτορεία
στην Ιταλία.....σελ.55

Η ελληνική Διασπορά στο Νότο της Ιταλίας και το ελληνικό γενικό προξενείο
στη Νάπολη.....σελ.61

Ο Ναός των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου: ο δικαστικός αγώνας και οι
μεσολαβητές του.....σελ.72

Ο Α.Μάνος στο Τορίνο και ο Μίνερνα στην Αθήνα. Οι ελληνοϊταλικές μεσοτοιχίες τα έτη 1864-1865.....σελ.81	σελ.81
Το ελληνικό βασίλειο μεταξύ 1865-66.....σελ.89	σελ.89
Η Ρουμανία, τα σχέδια του Ναπολέοντα Γ΄ και οι ανακατατάξεις στο status quo.....σελ.92	σελ.92
Η διπλή ανάγνωση του Risorgimento για τη Βενετία από τη Μεγάλη Ιδέα την άνοιξη του 1866.....σελ.97	σελ.97
Η προσάρτηση της Βενετίας στην Ιταλία και «τας παιδαριώδεις κομπορρημοσύνας» της γείτονος για τα Επτάνησα.....σελ.101	σελ.101
Τα Επτάνησα, η Ιταλία, η Κρητική Επανάσταση και η πολιτική του Δ.Βούλγαρη.....σελ.107	σελ.107
Τα Επτάνησα και η Ιταλία: οι Ριζοσπάστες της Κέρκυρας και ο αθηναϊκός Τύπος.....σελ.111	σελ.111
Κεφάλαιο 3^ο: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΜΙΛΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, 1866-1869.	
Ο Χ.Τρικούπης, ο Α.Κουντουριώτης και ο Vittorio Emanuele II.....σελ.118	σελ.118
Ο Garibaldi για την απελευθέρωση της Ρώμης και η «άφιξη του νέου Γαριβαλδη» στην Αθήνα για την απελευθέρωση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας.....σελ.123	σελ.123
Η εχεμύθεια στις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις.....σελ.130	σελ.130
Η αναβλητικότητα των Δυνάμεων στο Κρητικό και οι υποψίες της Αθήνας για την Ιταλία.....σελ.135	σελ.135
Ιταλία: καθολική προπαγάνδα ή φιλελληνισμός;.....σελ.137	σελ.137
Οι κοσμοπολίτες επαναστάτες στο Risorgimento και στη Μεγάλη Ιδέα.....σελ.141	σελ.141
Το κίνημα για την απελευθέρωση της Ρώμης το έτος 1867.....σελ.146	σελ.146
Συνεργασία ή ιδιοσυστασία; Οι μετασχηματισμοί στην Ιταλία και οι ελληνοϊταλικές σχέσεις το έτος 1868-1869.....σελ.156	σελ.156

Αντί επιλόγου: οι ελληνοϊταλικές σχέσεις τη δεκαετία του 1870 και η δεύτερη συνάντηση του Vittorio Emanuele II με τον Κ.Λομβάρδο
το καλοκαίρι του 1877.....σελ.167

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.189

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ.195

Εισαγωγή.

Οι αγώνες των Ελλήνων και των Ιταλών κατά τον 19ο αιώνα για την εδραίωση της πολιτικής-εθνικής αυτοτέλειά τους και τα πολιτικά και διπλωματικά προσκόμματα που αντιμετώπισαν, ήταν μερικά από τα ζητήματα που ενέπνευσαν την ιταλική και την ελληνική πολιτική-πνευματική ηγεσία των δυο χωρών· αυτές οι δύο ηγεσίες, άλλωστε, πρωτοστάτησαν στα εθνικιστικά τους κινήματα και με το ρομαντικό τους λόγο ανέδειξαν στους δυο λαούς τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των εθνών τους. Στα κείμενά τους και τις πολιτικές διακηρύξεις τους τόνιζαν την προέλευση των δυο εθνών από την αρχαιότητα, την αλληλέγγυα συνύπαρξή τους στο χρόνο και τη συμβολή τους στην οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη της Δύσης.

Οι παραπάνω ιδεολογίες συγκρότησαν την ιδέα περί όμορων εθνών της Ελλάδας και της Ιταλίας, κληροδοτήθηκαν στα νεογέννητα κράτη που σχηματίστηκαν το 1830 και το 1861 αντίστοιχα και αφομοιώθηκαν στα εθνικιστικά τους κινήματα, δηλαδή στη Μεγάλη Ιδέα και το Risorgimento..

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, θα συνεξετάσουμε το ζήτημα της εθνικής ενοποίησης και συγκρότησης της Ελλάδας και της Ιταλίας την περίοδο 1861-1878, εστιάζοντας στις ιδεολογικές και διπλωματικές σχέσεις που ανέπτυξαν τα δυο κράτη και οι εθνικισμοί τους. Την αλληλεπίδραση των δυο εθνικισμών και τις διπλωματικές σχέσεις που ανέπτυξαν η Ελλάδα και η Ιταλία γύρω από το ζήτημα της αυτοδιάθεσής τους, έχει ερευνήσει πρώτος ο ιστορικός Αντώνης Λιάκος με την διδακτορική του διατριβή «*Risorgimento και Μεγάλη Ιδέα, ελληνοϊταλικές πολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις 1859-1862*».

Ο Α.Λιάκος, εξετάζοντας το ζήτημα της ιταλικής ενοποίησης την τριετία 1859-1861, παρατήρησε τη θερμή υποδοχή του από τα πολιτικά περιβάλλοντα στην Ελλάδα που κυριαρχούνταν από τη Μεγάλη Ιδέα, καθώς διέκριναν ότι η ρευστή πολιτική συγκυρία στην Ευρώπη επέτρεψε στο ιταλικό κίνημα να ευδοκιμήσει. Κατά συνέπεια, το ελληνικό βασίλειο εκμεταλλεύτηκε την αστάθεια που δημιουργήσε η ιταλική ενοποίηση στην πολιτική και διπλωματική σκηνή της Ευρώπης και τη μετέτρεψε σε παράγοντα εθνικιστικής αισιοδοξίας ώστε να προωθήσει αποτελεσματικότερα τα δικά του αλυτρωτικά αιτήματα. Στο πλαίσιο αυτό, οι φορείς του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας βρέθηκαν σε διπλωματικές συνομιλίες το

έτος 1861-62, με σκοπό να οργανώσουν μια κοινή αλυσωτική εξέγερση που φιλοδοξούσε να επιταχύνει τον ρυθμό της εθνικής ολοκλήρωσης των κρατών τους και να ξεπεράσει τα όρια που έθεταν στο ζήτημα αυτό οι Μεγάλες Δυνάμεις. Η κατάληξη του σχεδίου ωστόσο, παρέκκλινε από τον αρχικό σκοπό.

Στην Ελλάδα, η περίοδος του ιταλικού Risorgimento συνέπεσε με μια έντονη εσωτερική απαισιοδοξία που έλαβε αντιδυναστικά χαρακτηριστικά τα οποία συγκεντρώνονταν στο πρόσωπο του Όθωνα. Εν μέσω αυτού του συγκυριακού πλαισίου, οι ελληνοϊταλικές διπλωματικές συνομιλίες συμπεριέλαβαν το ζήτημα της εκθρόνισης του Όθωνα και πήραν μια ιδιαίτερη τροπή. Κατά τρόπο ειρωνικό, ο στρατηγός Giuseppe Garibaldi και ο προσφάτως εστεμμένος Vittorio Emanuele II, φορείς της ιταλικής ενοποίησης, αναδείχθηκαν σε κύριους συνομιλητές τόσο των πρωτεργατών της εκδίωξης του Όθωνα, όσο και του ίδιου του βασιλιά της Ελλάδας, ο οποίος ανέπτυξε επαφές μαζί τους ώστε να αφαιρέσει από το ελληνοϊταλικό διπλωματικό πεδίο τα σχέδια ανατροπής του και να συμβάλει στην υλοποίηση του αρχικού του σκοπού, με την πεποίθηση ότι η επιτυχία του αλυσωτικού εγχειρήματος θα νομιμοποιούσε την εξουσία του στην Αθήνα. Ταυτόχρονα, οι Μεγάλες Δυνάμεις- από την σκιά των οποίων προσπαθούσαν να ξεφύγουν οι φορείς του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας- αξιοποίησαν την αντιφατικότητα που προέκυψε στο ελληνοϊταλικό διπλωματικό πεδίο, τους στόχους και τα διακυβεύματά του, έθεσαν εμπόδια στην υλοποίηση των αλυσωτικών σχεδίων των βασιλείων, μεσολάβησαν ώστε να κλείσουν οι συνομιλίες τους και, εν τέλει, διασφάλισαν το status quo στη Δύση και στην Ανατολή.

Κατά συνέπεια, η πολυπλοκότητα των ελληνοϊταλικών σχέσεων το διάστημα 1859-1862 -πλούσιο σε γεγονότα και ιδέες- μας οδηγεί να επαναφέρουμε στο ιστοριογραφικό προσκήνιο, μερικά από τα συμπεράσματα της έρευνας του Α.Λιάκου δηλαδή να εξετάσουμε πώς δρομολογήθηκαν οι σχέσεις των βασιλείων ύστερα από τον επίλογο του έτους 1861-62, ο οποίος επιβεβαίωσε στα κράτη την εξάρτησή τους από τις Μεγάλες Δυνάμεις, τη γεωπολιτική τους θέση στη περιφέρεια της δυτικής Ευρώπης και, τέλος, ότι έπρεπε να εγκαταλείψουν τα επαναστατικά σχέδια για την εκπλήρωση των αλυσωτικών τους οραμάτων, τα οποία για την Ελλάδα ήταν οι ελληνικές επαρχίες υπό την Οθωμανική Αυτοκρατορία και για την Ιταλία η Ρώμη, που αποτελούσε τη πνευματική-κοσμική εξουσία του Πάπα και η Βενετία, η οποία παρέμενε υπό την εξουσία των Αψβούργων.

Εξετάζοντας όψεις της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής των δύο

βασιλείων μετά το έτος 1861-62, παρατηρούμε ότι η Ελλάδα και η Ιταλία όχι μόνο έλαβαν σοβαρά υπόψη τους τα παραπάνω μηνύματα από τις πρόσφατες διπλωματικές συνομιλίες τους, αλλά τα προσάρμοσαν και στις μεταγενέστερες. Η επόμενη περίοδος που εξετάζουμε στην εργασία και αφορά τα έτη 1862-1866, φωτίζει τις παραπάνω παρατηρήσεις.

Ειδικότερα, το ιταλικό κράτος μεταξύ 1862-1866 έθεσε ως προτεραιότητα την εσωτερική του σταθεροποίηση, η οποία προϋπέθετε την πολιτική και πολιτισμική αναγνώριση της νέας εξουσίας που ανακηρύχθηκε τον Μάρτη του 1861 από τους υπηκόους του. Ταυτόχρονα, το ελληνικό κράτος βρισκόταν σε διαδικασία ανασυγκρότησης, η οποία ολοκληρώθηκε με την έλευση του νέου βασιλιά στην Αθήνα, την προσάρτηση των Επτανήσων στο κράτος και τις αποφάσεις της Β' Εθνοσυνέλευσης. Τόσο για την Ελλάδα, όσο και για την Ιταλία, οι πορείες σταθεροποίησης και ανασυγκρότησης ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με το γεωπολιτικό τους περιβάλλον, που περιόριζε την επικράτηση μεγαλεπήβολων αλτρωτικών σχεδίων. Τα δύο κράτη βρέθηκαν συγχρόνως μπροστά σε μια σύνθετη και πολυεπίπεδη διπλωματική πρόκληση: έπρεπε να ελιχθούν μέσα στο status quo της Ευρώπης, να παρακολουθήσουν τα εκσυγχρονιστικά κελεύσματά της και να ικανοποιήσουν τις επεκτατικές τους διεκδικήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, όπως θα δούμε, το επιχείρημα περί εκσυγχρονισμού προστέθηκε στην ατζέντα με την οποία η Ιταλία και η Ελλάδα -το Risorgimento και η Μεγάλη Ιδέα- οικοδόμησαν τις διμερείς τους σχέσεις και προώθησαν διπλωματικά τις επεκτατικές τους βλέψεις.

Η επόμενη περίοδος που θα εξετάσουμε στις ελληνοϊταλικές σχέσεις εκτείνεται από το τέλος του 1865 μέχρι και την άνοιξη του 1866. Μεταξύ 1865-1866 παρατηρείται μια ιστορική τομή στις διμερείς σχέσεις, η οποία προκλήθηκε εξαιτίας μιας διπλωματικής και γεωπολιτικής μεταβολής στο status quo της Ευρώπης, των Βαλκανίων και της Ανατολής. Η κρίση αυτή θα πλήξει σταδιακά το λόγο περί εκσυγχρονισμού των κρατών της Ελλάδας και της Ιταλίας. Η τελευταία, θα εγκαταλείψει πρώτη την προσπάθεια εσωτερικής ανασυγκρότησης και με έναν σύντομο, αλτρωτικό πόλεμο θα διεκδικήσει την προσάρτηση της Βενετίας στην ιταλική επικράτεια. Η κοινή γνώμη της Αθήνας θα υιοθετήσει τα αλτρωτικά μηνύματα της Ιταλίας και θα «μεταφράσει» το Risorgimento για την Βενετία υπό το πρίσμα της Μεγάλης Ιδέας. Ωστόσο, η κυβέρνηση δεν θα αναζητήσει διπλωματικές επαφές με τη γείτονα χώρα. Έτσι, η αλτρωτική έξαρση που θα επικρατήσει στην Ιταλία την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1866 και η πολιτική αναποφασιστικότητα της

ελληνικής κυβέρνησης να κινηθεί προς την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, εξαιτίας των πιέσεων που δέχεται από τις Προστάτιδες Δυνάμεις, θα στρέψουν τους φορείς της Μεγάλης Ιδέας εναντίον του ιταλικού κράτους.

Η επόμενη περίοδος που θα εξετάσουμε αφορά την τριετία 1866-1869, όταν στο επίκεντρο της ελληνοϊταλικής διπλωματίας θα βρεθεί η Κρητική Επανάσταση. Για την περίοδο μεταξύ 1866-67 θα αντιμετωπίσουμε την προσπάθεια των δυο βασιλείων να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που θέτουν στην κρητική εξέγερση οι Μεγάλες Δυνάμεις. Για το διάστημα 1868-69 θα αναλύσουμε το μετασχηματισμό που εντοπίζεται στις διπλωματικές σχέσεις των κρατών.

Τέλος, θα εξετάσουμε την ελληνοϊταλική διπλωματία κατά τη δεκαετία του 1870, μια μεταβατική περίοδο, που φέρει χαρακτηριστικά της περιόδου 1868-69 και αποκρυσταλλώνεται με την επαναφορά του Ανατολικού Ζητήματος μεταξύ 1875-78. Το τέλος της κρίσης στη Δύση και στην Ανατολή θα επισφραγίσει ένα δομικό μετασχηματισμό στις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας και της Ιταλίας. Από το 1878 και έπειτα η Ιταλία θα λάβει ενεργό μέρος στους αποικιακούς ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων και στο εξής οι φορείς του Risorgimento θα αντιμετωπίζουν την Ελλάδα και την Ανατολή από θέση ισχύος. Η Ιταλία, έχοντας εδραιώσει τη θέση της στην κεντρική ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή, θα αναδειχθεί σε ισχυρό ανταγωνιστή της Ελλάδας και της Μεγάλης Ιδέας σε ό,τι αφορά στις βλέψεις της στην Ανατολή και οι σχέσεις Risorgimento και Μεγάλης Ιδέας θα αναθεωρηθούν από τους φορείς τους.

Κεφάλαιο 1^ο: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ 1861-62.

Το Ιταλικό Βασίλειο και οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Στις 23 Φεβρουαρίου του 1861 το Υπουργείο επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας έλαβε μια τετρασέλιδη επιστολή από τον A.Gasslier, πρόεδρο του Γενικού Προξενείου της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλιά της Ελλάδας στην Ρώμη.¹ Η συγκεκριμένη επιστολή είναι μια από τις πρώτες εκτενείς αναφορές στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών για την ιταλική ενοποίηση και το πώς αυτή αντιμετωπιζόταν από τον ευρωπαϊκό περίγυρο.

Ο A.Gasslier στην εισαγωγή της επιστολής του υπογράμμισε στον Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας ότι: *«τα τεκταινόμενα στην πρόσφατα εξεγερμένη Ιταλία μπορούν να αναφλέξουν τον πόλεμο στην Ευρώπη. Το γεγονός, πρέπει να απασχολήσει το ενδιαφέρον της κυβέρνησης της Αυτού Μεγαλειότητος.»*

Η εντύπωση αυτή του γενικού προξένου δεν είχε καμία δόση κινδυνολογίας. Αντίθετα, αποτύπωνε τις αυθόρμητες σκέψεις που θα έκανε οποιοσδήποτε σύγχρονος παρατηρητής στην Ιταλία για τα γεγονότα του έτους 1861, πόσο μάλλον όταν αυτός βρισκόταν στην έδρα του Ρωμαϊκού Κράτους, το οποίο αντιμετώπιζε με καχυποψία και ανταγωνιστικότητα τον ιταλικό εθνικισμό.² Άλλωστε, τα επαναστατικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ιταλία μεταξύ 1859-1861 είχαν προκαλέσει ριζικές γεωπολιτικές και ιδεολογικές ανακατατάξεις, οι οποίες μάλιστα είχαν αποτυπωθεί στη διπλωματική επικαιρότητα των Υπουργείων Εξωτερικών. Συνεπώς, ήταν αρκετά δικαιολογημένο να υποψιάζεται ένας αξιωματούχος όπως ο A.Gasslier ότι με τις επαναστατικές εξελίξεις στην Ιταλία προοίωνιζονταν εντάσεις στην Ευρώπη.

Ένας παράγοντας που θα μπορούσε να δοκιμάσει τα διπλωματικά όρια των Μεγάλων Δυνάμεων σχετικά με τα γεγονότα στην Ιταλία, ήταν οι εκ διαμέτρου αντίθετες προσεγγίσεις μεταξύ Πάπα και Τορίνου στο ζήτημα της εξουσίας της Ρώμης. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την ανακήρυξη του ιταλικού βασιλείου, ο Πίος ΙΧ, πιστός στην συντηρητική καθολική ιδεολογία του, διακήρυξε ότι θα παρέμενε ο

¹ΥΔΙΑ, Α Κ.Υ, 1861/36:5-27, 13-ΕΙΣ ΡΩΜΗΝ Γ. Προξ, Ρώμη, 21 Φεβρουαρίου 1861, A.Gasslier-ΥΠ.ΕΞ.,vo.656-659.

²William Halperin, *Italy and the Vatican at War*, Greenwood, New York, 1980,σελ.15-30.

βασικός εχθρός του Τορίνο εφόσον το τελευταίο αξίωνε περιοχές του.³

Η παραπάνω δήλωση του Ποντίφικα, υπό το βάρος των πρόσφατων πολεμικών εξελίξεων στην χερσόνησο, οδήγησε μάλιστα τον A.Gassilier στο συμπέρασμα πως η Γαλλία δεν θα έμενε απαθής αν τα Παπικά Κράτη και ο Ποντίφικας θεωρούσαν ότι κινδύνευαν από την Ιταλία.⁴ Άλλωστε, ο Ναπολέοντας Γ΄, με την διττή πολιτική που ακολούθησε απέναντι στην Ιταλία και τη Ρώμη, ακόμη και μετά την ανακήρυξη του βασιλείου, φρόντιζε να συντηρεί και να επιβεβαιώνει τον φόβο των πολιτικών παρατηρητών της εποχής σχετικά με μια ενδεχόμενη επανάληψη των εντάσεων μεταξύ Ιταλίας-Ρώμης, σαν αυτή που είχε συμβεί το 1859 και συντάρραζε όλη την Ευρώπη αργότερα.

Εκτός από την Γαλλία, ο γενικός πρόξενος του ελληνικού βασιλείου στην Ρώμη είχε κάθε λόγο να υποψιάζεται ότι ένταση στην Ευρώπη μπορούσαν να προκαλέσουν οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ Ιταλίας και Αυστρίας, γεγονός που δεν παρέλειψε να αναφέρει σε άλλο σημείο της επιστολή του.

Σύμφωνα με τους συλλογισμούς του A.Gassilier, η Αυστρία και η Γαλλία ως καθολικές δυνάμεις θα μπορούσαν να προστρέξουν τον Πάπα. Ο τελευταίος, αν δε κατάφερνε να παρακάμψει τη διττή πολιτική του Ναπολέοντα Γ΄, μπορούσε να απευθυνθεί για πολιτική προστασία στην Αυστρία, η οποία παρέμενε πιστή στις συντηρητικές αρχές της. Τα φιλελεύθερα-εθνικιστικά κινήματα θεωρούνταν επικίνδυνα για την εσωτερική σταθερότητα της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων και υπαίτια για τις απώλειες των εκτάσεών τους στο εξωτερικό. Άλλωστε, λόγω του Risorgimento η Αυστρία είχε απολέσει εδάφη στην ιταλική χερσόνησο, κάτι που σήμαινε ότι δε θα δίσταζε να ανταποκριθεί στα καλέσματα συμμαχίας του Πίου ΙΧ ενάντια στο νεογέννητο ιταλικό κράτος.⁵ Εξάλλου, το βασίλειο του Πεδεμοντίου ήταν ο ιστορικός εχθρός της αυστριακής εξουσίας στην ιταλική χερσόνησο και για την Βιέννη, το κράτος που συγκροτήθηκε το Μάρτιο του 1861 δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μια μεγαλύτερη εκδοχή του.⁶

Αντίστοιχες εκτιμήσεις για την ιστορική εχθρότητά του με την Βιέννη

³William Halperin, ο.π., Ivan Scott, *The Roman Question and the Powers 1848-1864*, Marinus Nijhoff/The Hague, 1969, σελ. 5-15

⁴S.William Halperin, *Italy and the Vatican at War*, Greenwood Press, New York, 1968, εισαγωγή. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Νάπολη 4 Νοέμβρη 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.28
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Νάπολη 16 Οκτώβρη 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.36.

⁵*Catholicism in modern Italy. Religion, society and politics since 1861*, Cambridge University Press, 2009, σελ. 16-29 και Ivan Scott, ο.π., σελ.12-14.

⁶Beales- Derek Edward Dawson, *The Risorgimento and the unification of Italy*, Longman, London, 1986, σελ 34-57.

εξέφραζε και το ιταλικό βασίλειο. Για το προσφάτως ιδρυμένο ιταλικό κράτος η Αυστρία αποτελούσε τον κύριο εχθρό της εδαφικής του ολοκλήρωσης, αφού εξακολουθούσε να διατηρεί σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις στη Βενετία, την οποία είχε υπό την κατοχή της.⁷ Την άνοιξη του 1861, στο πλαίσιο της διαμάχης για τη Βενετία, η αυτοκρατορία των Αψβούργων αρνήθηκε να αναγνωρίσει τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην ιταλική χερσόνησο μεταξύ 1859-1861, ακόμη και σε διπλωματικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κυνική αντιμετώπιση της «*διαμαρτύρησης*» που απήυθνε ο πρέσβης του πρώην βασιλείου της Σαρδηνίας στη Βιέννη στα τέλη του Μαρτίου του 1861, με την οποία επιζητούσε στο αυστριακό Υπουργείο Εξωτερικών να τον αναγνωρίσει επισήμως ως απεσταλμένο της «*κυβέρνησης της Α.Μ. του Βίκωρα Εμμανουήλ Β΄ της Ιταλίας*» στην αυστριακή πρωτεύουσα.⁸

Την ίδια περίοδο, σε αντίθεση με τη Βιέννη, η Αγγλία και η Γαλλία αναγνώρισαν στους προεσβευτές του βασιλιά της Σαρδηνίας τον τίτλο των απεσταλμένων διπλωματών της κυβέρνησης του Vittorio Emanuele II στα κράτη τους, αναγνωρίζοντας έτσι το νέο καθεστώς που είχε προκύψει στην Ιταλία.⁹ Το ιταλικό κράτος εξέλαβε την παραπάνω εξέλιξη ως ένδειξη της εύνοιας των δύο Μεγάλων Δυνάμεων προς το νέο κράτος και ως πρόθεση οικοδόμησης διμερών διπλωματικών, οικονομικών και εμπορικών σχέσεων.¹⁰ Για την Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία η αναγνώριση του ιταλικού βασιλείου ήταν απλώς ένας διπλωματικός ελιγμός που υπηρετούσε τον μεταξύ τους ανταγωνισμό.

Η αναγνώριση της Ιταλίας εκ μέρους τους ήταν τμήμα της εξωτερικής πολιτικής που ασκούσαν οι δύο αυτοκρατορίες στη Δύση. Η διατήρηση και η περαιτέρω ανάπτυξη σταθερών σχέσεων με το νέο βασίλειο που κατείχε στρατηγικής σημασίας γεωπολιτική θέση ήταν βασική τους επιδίωξη στο μέτρο που η Ιταλία ανήκε σε ένα ζωτικό για τα συμφέροντά τους τμήμα της ευρωπαϊκής περιφέρειας. Προσπάθησαν λοιπόν να τη θέσουν στην αγγλική ή τη γαλλική σφαίρα επιρροής και πάντως να εξασφαλίσουν την ουδετερότητά της απέναντι στις επιδιώξεις τους.¹¹

⁷Beales- Derek Edward Dawson, ο.π., σελ. 40-46, Christopher Duggan, *Francesco Crispi 1818-1901: from Nation to Nationalism*, Oxford, New York, 2002, σελ. 219-220.

⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Βιέννη 25, Μάρτη 1861, vo.197- 199

⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Λονδίνο, 20 Μάρτη 1861, Σπ.Τρικούπης-Α.Γ.Κουντουριώτη, vo.200-201, και *Αιών* 30 Μάρτη 1861, Α.Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Θεμέλιο, σελ. 24-27 Danilo Raponi, *Britain and the New Italy, 1861-1875*, Macmillan, 2014, σελ. 73-90

¹⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Εν Νεαπόλη 16/28 Οκτωβρίου 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ, vo. 27.

¹¹Α.Λιάκος, ο.π., σελ. 24-25.

Η αναγνώριση του νέου κράτους την επαύριο της ανακήρυξής του, γρήγορα ξεπέρασε το επίσημο πεδίο των διακρατικών σχέσεων. Οι Ιταλοί που βρίσκονταν εκτός της επικράτειας του βασιλείου, εξέφρασαν ποικιλοτρόπως τον ενθουσιασμό τους για την ίδρυση του κράτους και την πολιτική ταυτότητα που έφερε, παρότι οι ίδιοι δε συμμετείχαν στον πόλεμο. Ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιων αυθόρμητων εκδηλώσεων των Ιταλών αποτελεί το γεγονός που αναφέρεται στην επιστολή του γενικού προξένου του ελληνικού βασιλείου στη Ρόδο (15 Μαΐου 1861). Η επιστολή, μεταξύ άλλων, αναφέρει:

*«παρεπιδημούντες υπήκοοι Ιταλοί της Ρόδου, εόρτασαν την ανεξαρτησίαν της Ιταλίας στήνοντας αψίδα απέναντι του Αγγλικού προξενείου, φέρουσα τα γράμματα “VivaL’Italia”. Την δε πρωϊάν της επιούσης, ετοιχοκόλλησαν εις τα κεντρικότερα μέρη της συνοικίας Νεοχωρίου, έντυπα ονόματα και εικόνας της Α.Μ. του Βασιλέως Βίκτορος Εμμανουήλ, του Στρατηγού Γαριβάλδη, και του Υπουργού Καβούρ. Περι την 1 ώρα μ.μ. εζήλθαν πάντες έφιπποι και περιήλθαν μετά μουσικής πάσαν της πόλιν κρατούντες έκαστος εις τας χείρας από μίαν σημαίαν της Ιταλίας και ζητοκράζοντας, επανελθόντες εις την δι’αυτήν τελετήν προετοιμασμένην και λαμπράς φωταγωγημένην. Περί δε την 8 ώραν ήλθον περί την αψίδα ενθα υπήρχε και πλήθος πολύ ανθρώπων, ερρίπταντες διάφορα πυροτεχνήματα και βεγγαλικά φώτα μέχρι της 12 του μεσονυκτίου, ότε επανήλθαν εις την αυτήν οικίαν και έμειναν εκεί μέχρι την επιούσιν. Καθόλο δε το διάστημα καθ ο έρριπταν τα πυροτεχνήματα ουδέν ηκούετο αι αδιάκοποι ζητοκραυγές και μουσική.»*¹²

Το παραπάνω περιστατικό φωτίζει ιδιαίτερα τη σημασία που απέδιδε η ιταλική διασπορά στους φορείς της ενοποίησής της.¹³ Για τους Ιταλούς υπηκόους στην Ρόδο, ήταν αποδεκτό και πάντως δεν ξένιζε ότι η «*Ιταλία*» εκπροσωπούσαν από «*τον Βίκτορα Εμμανουήλ, τον Στρατηγο Γαριβάλδη, και τον Υπουργό Καβούρ*».

Ωστόσο, η συγκρότηση του ιταλικού κράτους δεν έλαβε την ίδια θερμή υποδοχή στο εσωτερικό της χώρας. Οι δημόσιες εκδηλώσεις των «*Ιταλικών Λαών*» που καταγράφηκαν από το προξενικό δίκτυο της Ελλάδας κατά την περίοδο μετά την ενοποίηση, αποτελούν ιδανικό πεδίο παρατήρησης της αντιμετώπισης που έτυχαν οι νέοι κρατικοί φορείς. Αυτές οι παρατηρήσεις φωτίζουν πλευρές της πολιτικής

¹²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/ 37:1-26, 11 - ΕΙΣ ΡΟΔΟΝ (ΥΠΟΠΡ.), 15 Μάη 1861, vo. 207

¹³Woolf, St. Joseph, *The Italian Risorgimento*, Longmans, London, 1969, Edgar Holt, *Risorgimento: the making of Italy, 1815-1870*, Macmillan, London, 1970

φυσιογνωμίας του ιταλικού βασιλείου την επαύριο της ενοποίησής του και που μακροπρόθεσμα συνέβαλαν στην ιστορική ιδιοσυστασία του.¹⁴

Το ιταλικό έθνος-κράτος και η αντιμετώπισή του από τους «Ιταλικούς Λαούς».

Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της αντιμετώπισης που έτυχε το νέο ιταλικό κράτος από τους υπηκόους στο εσωτερικό αποτελεί μια επιστολή του γενικού προξένου του ελληνικού βασιλείου στην Νάπολη, η οποία στάλθηκε στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών στα μέσα Οκτωβρίου του 1861. Στην εκτενή αναφορά, κατά την οποία ο γενικός πρόξενος επιχείρησε να συνοψίσει «τας σπουδαιότερας πράξεις» που συνέβησαν στην έδρα του, ξεχωρίσε τα εξής:

«Αι σπουδαιότεραι πράξεις της ληξήσας εβδομάδας είναι η δημοσίευσης του διατάγματος περί καταργήσεως της θέσεως του τοποτηρητού εν τας επαρχίας Νεαπόλεως, ως και της Διοικήσεως της Τοσκάνης και των προσωρινών διευθύνσεων των υπουργείων. Από πρώτας Νοεμβρίου η Νεάπολις και η Τοσκάνα εξομοιούνται προς τους λοιπούς νομούς του κράτους, εκτακτας δε επιτροπάς θέλουσι χρησιμεύσιν προς περαίωσιν των εκρεμών υποθέσεων. Ο Στρατηγός Λαμάρμορα έρχετε ενταύθα ως ανώτερος στρατιωτικός αρχηγός συγκεντρούσων εν εαυτώ και την αρχήν του Νομάρχου. Το μέτρον τούτο δυσαρέστησε τους Νεαπολίτας διότι μέχρι τούδε η Νεάπολις, καίτοι προσαρτήθεισα εθεωρείτο πάντοτε ως κέντρον ημιανεξάρτητον διοικήσεως.»¹⁵

Συνεχίζοντας την ενημέρωσή του, ο Α.Μάνος, θεώρησε εξίσου σπουδαίο με τα παραπάνω να καταγράψει πως: «μεταξύ των τελευταίων μέτρων της Ιταλικής κυβερνήσεως, είναι και η εκ μέρους του Υπουργείου των Στρατιωτικών επισπευσις της στρατολογίας ήτις δεν ευρίσκη μεγάλην προθυμίας εν τας μεσημβρινάς επαρχίας, εκτός της Σικελίας όπου ο ενθουσιασμός είναι μέγας».¹⁶

Η επιστολή μας δίνει μια πρόχειρη εικόνα των δυσκολιών που αντιμετώπισε το ιταλικό κράτος στην προσπάθειά του να εδραιωθεί, να συγκροτηθεί και να αναγνωριστεί ακόμη και στο εσωτερικό του. Τα αποσπάσματα της αλλογραφίας που παραθέσαμε μαρτυρούν πως η κυβέρνηση στο Τορίνο προσπαθούσε να διαμορφώσει ένα συγκεντροποιημένο πολιτικό καθεστώς, εφαρμόζοντας αυστηρότερα μέτρα

¹⁴Hearder Harry, *Italy in the age of Risorgimento, 1790-1870*, Longman, New York, 1983, σελ.157-163, John Gooch, *The Unification of Italy*, Routledge, London, 1984, Lucy Riall, *The Italian Risorgimento. State, society and national unification*, Routledge, London, 1994 σελ. 56-80.

¹⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1861/37:1-26, 1 - ΕΙΣΝΕΑΠΟΛΙΝ (Γ. ΠΡΟΞ.), Νάπολη, 16 Οκτώβρη 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ. vo.22/577

¹⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/37:1-26, Νάπολη, 16 Οκτώβρη 1861 Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.26/577.

διοίκησης και διευρύνοντας τους αριθμούς στρατολογίας των υπηκόων της.

Η εδραίωση μιας κεντρικής εξουσίας αποδείχτηκε δύσκολη και χρονοβόρα υπόθεση, αφού προσέκρουε διαρκώς στην άναρχη αντίδραση μεγάλου μέρους του πληθυσμού, ο οποίος μέχρι το 1861 βρισκόταν υπό την κυριαρχία τοπικών βασιλείων και κρατιδίων. Ο μακροχρόνιος πολιτικός πολυκεντρισμός στην ιταλική χερσόνησο είχε ως αποτέλεσμα αρκετοί Ιταλοί να αντιτίθενται στις κυβερνητικές δυνάμεις στο Τορίνο, ιδίως σε θέματα που αφορούσαν την πολιτειακή οργάνωση του κράτους και τις απαιτήσεις που αυτή είχε από το λαό. Μόνο υπό αυτό το πρίσμα μπορεί να ερμηνευτεί η δύστροπη υποδοχή που επιφύλαξαν οι Ναπολιτάνοι στα διοικητικά και στρατολογικά μέτρα της εξουσίας για την περιφέρειά τους το φθινόπωρο του 1861.¹⁷

Μετά την άνοιξη του 1861 τα διοικητικά, οικονομικά και πολιτικά μέτρα που θα επιβάλει το νέο κράτος ώστε να επιτύχει την εσωτερική ενοποίησή του, θα προκαλέσουν τη δυσαρέσκεια του λαού και θα εκφραστούν δημόσια με την ένταση των κινητοποιήσεων και πολλαπλά περιστατικά ανομίας. Ιδιαίτερα οι Ιταλοί του Νότου θα στραφούν στη ληστεία ως μέσο απειθαρχίας απέναντι στις κυβερνητικές πρωτοβουλίες.¹⁸

Εν μέρει η λαϊκή αντίδραση έβρισκε έρεισμα στην αδυναμία της κεντρικής εξουσίας να ικανοποιήσει τα αιτήματα για φιλελεύθερες οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις προς όφελος των αδυνάτων στρωμάτων. Αυτές οι εξαγγελίες είχαν προσφέρει πλατιά βάση στον πόλεμο για την ενοποίηση και η δυσκολία εκπλήρωσής τους από το κράτος, βάθαινε το χάσμα ανάμεσα στο τελευταίο και τους υπηκόους του. Φυσικά, το εγχείρημα, ακόμη και με τις καλύτερες προθέσεις εκ μέρους των φορέων εξουσίας, καθίστατο ακατόρθωτο λόγω των υπέρογκων χρεών που είχε φορτωθεί ο ιταλικός κρατικός προϋπολογισμός ενόψει του πρόσφατου πολέμου στο διάστημα 1859-1861.¹⁹

Επιπρόσθετα εμπόδια έθετε η αντιπολίτευση των παλαιών τοπικών εξουσιών τις οποίες είχε ανατρέψει η επανάσταση. Παρά τους πανηγυρικούς λόγους των κυβερνητιών δυνάμεων στο Τορίνο που ισχυρίζονταν πως συνέτριψαν τις

¹⁷Α.Λιάκος, *ο.π.*, εισαγωγή.

¹⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863/ 37:1-10, Νάπολη, 14 Ιανουαρίου 1863, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., νο.14
Κατά τον έλληνα πρόξενο στην νότια Ιταλία και την κεντρική Ιταλία το φαινόμενο της ληστείας περιγράφηκε ως « η τρομερά μάστιγ της ανθρωπότητας που καταστρεφιν τας πλουσιώτατας και ευφόρους επαρχίας εις Ιταλίαν».

¹⁹Woolf St.Joseph, *A History of Italy 1700-1860 the social constraints of political change*, Routledge, London, 1992, 140- 160, R.Absalom, *Italy since 1800: a nation in the balance*, Longman, London, 1995, 120-150.

συντηρητικές-τοπικές εξουσίες, οι τελευταίες συνέχισαν να δρουν μετά τον Μάρτη του 1861 προσπαθώντας να ανακάμψουν.²⁰ Οι αριστοκράτες και ένα τμήμα του κλήρου που είχε συνταχθεί με τα τοπικά καθεστάτα προσπάθησαν να εκμεταλλετούν τις υπαρκτές οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές αποκλίσεις που προσπαθούσε να διαχειριστεί το ιταλικό βασίλειο, ώστε να παλινορθώσουν την εξουσία τους.

Η Νάπολη, λόγου χάρη, αποτέλεσε προνομιακό πεδίο δράσης των αντιπολιτευόμενων δυνάμεων. Τη δυσφορία των Ιταλών εκεί, ενίσχυε με κάθε ευκαιρία ο τοπικός κλήρος, εκμεταλευόμενος τη νομιμοποίηση που, ιστορικά, απολάμβανε ο καθολικισμός στη χερσόνησο, στην προσπάθειά του να ανακτήσει τα προνόμια που είχε χάσει ύστερα από το Risorgimento. Βασικό επιχείρημα της θρησκευτικής αντιπολίτευσης αποτελούσε το γεγονός πως ο «*Πατριάρχης της Δύσης*» το είχε αποκηρύξει.²¹ Ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Νάπολη έγραψε σχετικά:

«Το ιερατείο ήτις φύσει αντιδραστικό και πολέμιο εις το ενεστώσ πολιτεύμα μη ευρίσκουσα εις αυτό την απαιτουμένην ευλαβείας, υστερούντο προσέτι των προνομίων και υπεροχής απολαμβανομένων εκ της παρούσας κυβέρνησης, εργαζομένη μάλιστα εις μετά του πάππα απεριορίστου εξουσίαν συνηδείσεως, διαπράττει τα σπουδαιώτερα και απανθρωπότερα εγκλήματα.»²²

Ωστόσο, η εκτίμηση του Α.Μάνου, δεν πρέπει να θεωρηθεί αντιπροσωπευτική της συνολικής στάσης του ιταλικού καθολικού κλήρου προς το νέο καθεστώς. Τη γενίκευση αυτή, απαγορεύει το γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό του κλήρου είχε συμμετάσχει ενεργά στο κίνημα για την ενοποίηση.²³ Οι ιερείς αυτοί προέρχονταν κυρίως από τις κατώτερες βαθμίδες της κληρικής ιεραρχίας και συνέχισαν, ακόμη και μετά το 1861 να στηρίζουν το νέο καθεστώς, παρά τις αντιδράσεις του Πίου ΙΧ. Χαρακτηριστικά, η επιστολή του γενικού προξένου του ελληνικού βασιλείου στο Λιβόρνο, Α.Ανάργυρου, μας πληροφορεί πως μερικοί ιερείς της πόλης συμμετείχαν στην τελετή που οργάνωσε το ιταλικό βασίλειο «*υπέρ της Ενώσεώς του*», αναφέροντας:

«Λαμβάνω την τιμήν ν' αναγγείλω τη Υ. Σ. ότι την παρελθούσαν Κυριακήν ιδίου, ετελέσθη ενταύθα, ως κ'καθόλην την Τσοσκάνην η Εθνική εορτή υπέρ της Ιταλικής ενότητος, μετά μεγίστης πομπής, ψαλθείσης δοξολογίας ως επί τούτω εγερθέν μέρος, επί της πλατείας αποποιηθείς ο επίσκοπος της πόλεως να γίνει τουτο εν τω Καθεδρικό Ναώ και εμποδίσας τον

²⁰ΥΔΙΑ, Α Κ.Υ, 1861/36:5-27,13-ΕΙΣ ΡΩΜΗΝ Γ. Προξ., Ρώμη, 21 Φεβρουαρίου 1861, νο.657.

²¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/37:1-26,1-ΕΙΣ ΝΕΑΠΟΛΙΝ (Γ.ΠΡΟΞ.),Νάπολη, 16 Οκτώβρη 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,νο.48

²²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/ 37:1-10,Νεάπολις 12 Νοέμβρη 1861, νο 47-49.

²³Ivan Scott, ο.π. καιW.Halperin, ο.π.,

κλήρον να λάβη μέρος. Μεθ'όλου τούτου διάφοροι ιερείς φιλελεύθεροι αυθορμήτως παρευρέθησαν εις την δοξολογίαν, όπου ήσαν προσκεκλημένοι και όλοι οι Πρόξενοι, αλλά δεν παρευρέθησαν παρά εκείνοι των οποίων αι Κυβερνήσεις των ανεγνώρισαν ήδη την Ιταλικήν ένωσιν. Έλαβον δε μέρος εις την τελετήν ταύτην, ο στρατός, η Εθνοφυλακή και απασαι αι Αρχαί. Την εσπέραν μεγάλη φωταψία, μουσικοί και χωροί, εις τας κυριωτέρας πλατείας της πόλεως μέχρι της πρωΐας. Η εορτή αυτή ετελέσθη μετά πλείστου ενθουσιασμού και άκρας ησυχίας. Εκ δε του Δημαρχικού Ταμείου, επροικοδοτήθησαν εκατόν νέαι της εργατικής τάξεως με φράγκα εκατόν εκάστη, εδόθησαν δε εις πολλούς ενδεείς χρηματικά βοήθεια. Την 25/6 ιδίου, ήτοι της παρελθούσαν Πέμπτην, την 9 ώραν π.μ. τηλεγραφικώς ανηγέλη ενταύθα η αποβίωσις του Κόμητος Καβουρ, μετά ολογοήμερον ασθένειαν, η είδησις αυτή επέφερεν εις το κοινόν μεγίστην και βαθυτάτην λύπην, λέγεται δε ως διάδοχος ο Βαρώνος Ρικάζολης ή ο Ρατάτσης. Η τάξις και ησυχία ενταύθα εξακολουθή να διατηρήται θαυμασίως.»²⁴

Η αυθόρμητη συμμετοχή των ιερέων στη δοξολογία υπέρ την Ιταλικής ενότητας και η ταυτόχρονηπροσπάθεια του Επισκόπου του Λιβόρνο να την εμποδίσει, αποτελεί ένα παραστατικότατο επεισόδιο που φωτίζει το εύρος των διαφορετικών διαθέσεων που επέδειξε ο κλήρος προς το ιταλικό βασίλειο.

Ένας ακόμη αντιπολιτευτικός φορέας στη νέα εξουσία στην Ιταλία, ήταν οι συσπειρωμένες δυνάμεις των αριστοκρατών, οι οποίοι είχαν χάσει κάθε προνόμιο μετά την ένωση. Αυτοί εξακολουθούσαν ποικιλοτρόπως να απειλούν τη σταθερότητα και την εσωτερική ενότητα του κράτους. Παρόλα αυτά, οι ενέργειές τους δεν έλαβαν ανησυχητικές διαστάσεις αφού περιορίστηκαν σε καθαρά τοπική κλίμακα.²⁵ Για παράδειγμα, την άνοιξη του 1863, ο υποπρόξενος της Ελλάδας στη Μεσσήνη, παρατηρούσε σχετικά με την περιοχή, η οποία γεωγραφικά και πολιτικά πρίν την ενοποίηση ανήκε στο βασίλειο των Δύο Σικελιών του Οίκου των Βουρνόνων, ότι το «Βουρβονικό κόμμα», μεθόδευσε «συνωμοσία». Σκοπός ήταν η επαναφορά των αριστοκρατώνστην εξουσία και σε αυτή την κατεύθυνση «εγένετο απόβασις εκ περίπου 250-300 ανδρών ενόπλων, αίτινες λέγουν ότι είναι βουρβονικοί μεμιγμένοι με Τουρκαλβανούς».²⁶

Στο Λιβόρνο, ο γενικός πρόξενος του ελληνικού βασιλείου τον Ιούνη του 1861 ενημέρωσε, με επιστολή του, για μια αντιπολιτευτική ενέργεια αντίστοιχη με αυτή που έλαβε χώρα στη Μεσσήνη. Ο Α.Ανάργυρος, ωστόσο, δεν προσδιόρισε την

²⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6 - ΕΙΣ ΛΙΒΟΡΝΟΝ(ΠΡΟΞ.), Λιβορνο27 Ιούλη1861,Α.Αναργυρος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.85-85.

²⁵Anthony L. Cardoza, *Aristocrats in Bourgeois Italy*1861-1930, Cambridge University Press, London, 1997, σελ. 126-155.

²⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/37:1-26, 10-ΕΙΣ ΒΕΝΕΤΙΑΝ(ΥΠΟΠΡΟΞ.), Μεσσήνη, 3 Ιούνη 1863, vo.129-130.

δραστηριότητα της παλαιάς αριστοκρατίας ως «*συννομωσία*», όπως ο υποπρόξενος στη Μεσσήνη, μιας και το περιστατικό δεν σημείωσε επιτυχία. Το περιστατικό στο Λιβόρνο είχε ως εξής: «*ης κομόπολιν πλησίον της Φλωρεντίας, συνεννοημένοι τινές, κατεβίβασαν τα σήματα της Σαβογίας, υψώσαντες εκείνα του πεπτοκότος Δούκος της Τοσκάνης.*»²⁷

Η υποστολή της σημαίας του Οίκου της Σαβοΐας αποτέλεσε μια συμβολική χειρονομία εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας, η οποία δήλωνε πως το κράτος που είχε συσταθεί δεν ήταν παρά μια μεγαλύτερη εκδοχή του παλαιού βασιλείου του Πιεμόντε και της αριστοκρατίας του. Άσχετα από τον αντιδραστικό τρόπο με τον οποίο προβάλλονταν οι παραπάνω σχέσεις μεταξύ της παλαιάς και της νέας Ιταλίας, οι παρατηρήσεις αυτές είχαν ρεαλιστική βάση. Η πρωτεύουσα, το Σύνταγμα και ο βασιλιάς, θύμιζαν, τόσο στους διπλωμάτες όσο και στους απλούς υπηκόους, ότι η Ιταλία δεν ήταν τίποτα περισσότερο από μία μεγαλογραφία του βασιλείου της Σαρδηνίας.²⁸

Εξάλλου, η σχετική πεποίθηση ανάμεσα στον απλό λαό συνέβαλε στην όξυνση των εχθρικών ενεργειών από μέρους τους προς το ιταλικό κράτος.²⁹ Ο Α.Μάνος, μέσα από την επίσημη αλληλογραφία του, μεταφέρει τις αναστολές των κατοίκων σχετικά με τα όρια της κρατικής παρέμβασης γράφοντας: «*Το μέτρον τούτο δυσαρέστησε τους Νεαπολίτας διότι μέχρι τούδε η Νεάπολις, καί τοις προσαρτηθείσα εθεωρείτο πάντοτε ως κέντρον ημιανεξάρτητον διοικήσεως, ενώ σήμερον το παν παύεται του Τουρίνου καθισταμένον μόνον κέντρον της πολιτικής και διοικητικής ενότητος.*»³⁰

Όπως είναι αυτονόητο, οι παραπάνω υπονομευτικές ενέργειες δεν έμειναν αναπάντητες από το ιταλικό κράτος και τα κυβερνητικά του επιτελεία. Η καταστολή ήταν ένα μόνο από τα μέσα που χρησιμοποίησε το κράτος όπου, μεθοδευμένα ή αυθόρμητα, αμφισβητούνταν η εξουσία του. Στην Τοσκάνη, για παράδειγμα, οι ύποπτοι για την υποστολή της σημαίας, όπως πληροφορεί ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας, είχαν την εξής αντιμετώπιση: «*η εξουσία ειδοποιηθέντες τους στρατιώτας,*

²⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/37:1-26, 6-ΕΙΣ ΛΙΒΟΡΝΟΝ (ΠΡΟΞ.), Λιβόρνο 3 Ιουνίου 1861, Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ., vo. 87.

²⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/36:5-27,13-ΕΙΣ ΡΩΜΗΝ Γ. Προξ, 21 Φεβρουαρίου 1861, οπ.vo.659.

²⁹Βλ. πρώτο υποκεφάλαιο της συγκεκριμένης εργασίας.

³⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/37:1-26, 1-ΕΙΣ ΝΕΑΠΟΛΙΝ (Γ. ΠΡΟΞ.), Νάπολη, 16 Οκτώβρη 1861, Α. Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.22.

*συνέλαβον τους τολμητίας, τους οποίους εφυλάκισε».*³¹ Αντίστοιχα, στη Μεσσήνη, η ενέργεια των Βουρβόνων που έλαβε χαρακτηριστικά «*συνωμοσίας*» και κατ'επέκταση έντονης δραστηριοποίησης: «*η κυβέρνηση έλαβεν δραστήρια μέτρα και απέστειλλεν εις τα μέρη ταύτα διάφορα σώματα στρατού ως και εκ της Πόλεώς μας ανεχώρησαν δυο πεζικά τάγματα. Λεγουσιν ότι ο προορισμός δια τα μέρη εκείναι στρατός θα φτάση τας 9 χιλιάδας.*»³²

Με αυτά τα μέτρα προστασίας απέναντι στις δυνάμεις που είχαν συντριβεί μερικούς μήνες πριν, το κράτος ευελπιστούσε να δηλώσει την κυριαρχία του, αλλά και να κερδίσει την εμπιστοσύνη του ιταλικού λαού. Φυσικά η πεποίθηση, ανάμεσα στο λαό, πως την πραγματική εξουσία είχε το Πεδεμόντιο, δεν εξουδετερώθηκε τόσο γρήγορα. Ωστόσο, ύστερα από τα κατασταλτικά μέτρα που έλαβε στη Μεσσήνη φαίνεται πως: «*Ο λαός της πόλεως διαμένει ήσυχος κοιτών με δυσαρέσκειαν του την απόβασιν του και αγανάκτησε κατά των τολμησάντων τουτο κίνημα. Ελπίζει παρά την εντός ολίγου σύλληψις αυτών*».³³

Η άσκηση βίας και η καταστολή θα μετατραπούν γρήγορα στο κυρίαρχο εργαλείο της επιβολής του ιταλικού κράτους στο εσωτερικό του. Παρ'όλα αυτά, η ωμή βία δεν θα συμβάλλει ιδιαίτερα στη γεφύρωση των ιδεολογικών, κοινωνικών και πολιτικών χασμάτων. Τουναντίον, το τρίπτυχο, «*καταδιώξεις, φυλακίσεις και εξορία*», όπως αναφέρει ο γενικός πρόξενος στη Νάπολη, σε έκθεσή του το 1863, θα διαρρήξουν περαιτέρω τη συνοχή στο εσωτερικό του βασιλείου.³⁴

Η κρατική πολιτική, όμως, δεν εξαντλήθηκε μονάχα σε πρακτικές βίας και καταναγκασμού. Όπως η πλειοψηφία των νεόκοπων εθνών-κρατών, έτσι και η Ιταλία ανέλαβε σιωπηλές και, κυρίως, συμβολικές πολιτικές πρωτοβουλίες που μακροπρόθεσμα θα εξασφάλιζαν την αναγνώριση και την εδραίωσή της κεντρικής κρατικής εξουσίας.

³¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6-ΕΙΣ ΛΙΒΟΡΝΟΝ (ΠΡΟΞ.),Λιβόρνο,3 Ιουνίου 1861, Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.87.

³²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861/37:1-26, 10-ΕΙΣ ΒΕΝΕΤΙΑΝ (ΥΠΟΠΡΟΞ.),Μεσσήνη, 3 Ιούνη 1863, vo.129-130.

³³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1861/37:1-26, 10-ΕΙΣ ΒΕΝΕΤΙΑΝ (ΥΠΟΠΡΟΞ.),Μεσσήνη 3 Ιούνη 1863, vo.129-130.

³⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863/ 37:1-10,Νεάπολις 14 Ιανουαρίου 1863, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.14
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863/ 37:1-10, *στο ίδιο*.

Στρατός και εθνικές τελετές: οι νεωτερισμοί του ιταλικού κράτους για την εσωτερική του ενοποίηση.

Καθοριστικό ρόλο στην αφομοίωση των απείθαρχων υπηκόων και πολιτικών αντιπάλων του ενοποιημένου ιταλικού κράτους έπαιξε ο στρατός. Ερευνητές έχουν υποστηρίξει, πως ουσιαστική συμβολή στην κατεύθυνση της πολιτικής και πολιτισμικής ομογενοποίησης τους ιταλικού πληθυσμού είχε η καθιέρωση της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας.

Ακριβέστερα, κατά τη διάρκεια της θητείας τους οι Ιταλοί έρχονταν σε επαφή με ένα συγκεκριμένο είδος γραφής και ομιλίας, γεγονός που περιόριζε, σταδιακά, το φαινόμενο της πολυγλωσσίας και των τοπικών διαλέκτων. Για το νέο κράτος, η διαδικασία αυτή αποδείχτηκε ζωτικής σημασίας καθώς επιτάχυνε την πολιτισμική αφομοίωση σε ένα κεντρικό φορέα εξουσίας για όλη τη χερσόνησο.

Ακόμη, οι ιταλοί στρατιώτες καλούνταν να διάβαζον και να αντιγράφουν ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία, φυσικά, είχαν επιλεγεί επί τούτου από την επίσημη λογοκρισία. Τα κείμενα αυτά προσδιόριζαν σε αδρές γραμμές την ταυτότητα του ιταλικού έθνους-κράτους, δίνοντας έμφαση στην αρχαιότητα του, εξυμνούσαν τα πολιτικά και πολιτιστικά επιτεύγματα του και, τέλος, εξήραν τη σημασία που είχε για το έθνος ο θεσμός της μοναρχίας. Τέτοιου είδους πρακτικές καλλιεργούσαν την υπακοή στη μοναρχία, τη νομιμοποίηση των θεσμών που την εκπροσωπούσαν και τον ενστερνισμό των ιδεών που εκπορεύονταν από τα παραπάνω. Μόλις το 1864 η παραπάνω τακτική της «διαφώτισης» φάνηκε να αποδίδει καρπούς υπέρ της σταθεροποίησης των θεσμών, της πολιτικής που ακολουθούσε η επίσημη κρατική εξουσία και κυρίως υπέρ του Ιταλού βασιλιά.³⁵

Η ιδεολογική παρέμβαση στο στρατό αποδείχθηκε λειτουργική με έναν ακόμη τρόπο: μέσω της επιστροφής των στρατιωτών στις βάσεις τους. Εκεί, ήταν σε θέση να μεταφέρουν όλα όσα είχαν «μάθει» κατά τη διάρκεια της θητείας τους, αρχικά στις οικογένειες και έπειτα στον ευρύτερο κοινωνικό τους κύκλο. Η πλήρης απουσία οποιασδήποτε κρατικής μέριμνας για την καθιέρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, ειδικά στις επαρχίες που στερούνταν στοιχειωδών υλικών υποδομών, προσέδιδε ένα φαύλο κύρος σε αυτού του είδους τη ρητορική.³⁶ Ωστόσο, ακόμα και μετά την καθιέρωση της ιταλικής υποχρεωτικής εκπαίδευσης, που αρχισε να ευδοκιμεί από τα

³⁵N.Doumanis, *Italy-Inventing the Nation*, Arnold, London, 2001, 86-92.

³⁶Cooh John, *Nationalism and the Italian Army, 1850-1914, Nation, Nationalism and Patriotism in the European Past*, Copenhagen Academic Press, 1994, σελ. 20-30

μέσα της δεκαετίας του 1860, το κοινό των Ιταλών στρατιωτών συνέχισε να δείχνει ενδιαφέρον για τις γνώσεις τους, γεγονός που εξηγείται από το ότι η υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ιταλία, δεν συνοδεύτηκε με κοινωνικά-οικονομικά μέτρα του κράτους προς τις αδύναμες οικονομικά τάξεις. Ως αποτέλεσμα των προηγούμενων, η εκπαίδευση απαξιωνόταν από τις ασθενέστερες τάξεις, αφού θεωρούνταν πολυτέλεια για όσες οικογένειες είχαν ανάγκη από τα επιπρόσθετα εργατικά χέρια των παιδιών τους. Έτσι, η μόνη πηγή πρόσβασης τους σε «εθνική γνώση», ήταν ο στρατός, ένας θεσμός που δε μπορούσαν να αποφύγουν εξίσου εύκολα με το σχολείο. Η κυκλοφορία της γνώσης, όπως περιγράφηκε παραπάνω, εξηγεί σε ένα βαθμό την έμφαση που έδωσε το ιταλικό κράτος στη συγκρότηση και την εύρυθμη λειτουργία του στρατού.³⁷ Το 1867, ο πρέσβης της Ελλάδας στην Ιταλία, ο Α.Κουντουριώτης, θα υπογραμμίσει τη σημασία που είχε ο θεσμός του στρατού για την ομογενοποίηση του πληθυσμού και την επακόλουθη σταθεροποίηση του κράτους.³⁸

Ένα επιπλέον μέτρο που έλαβε το ιταλικό κράτος, ήταν η καθιέρωση των εθνικών εορτών. Αυτές, συνήθως πραγματοποιούνταν στην πρωτεύουσα, αλλά ενίοτε μεταφέρονταν και στην περιφέρεια του κράτους. Ο γενικός πρόξενος του ελληνικού βασιλείου στο Λιβόρνο μας περιγράφει πως πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 1861 στην Τοσκάνη, η εορτή που αφιερώθηκε στην «*υπερ της Ιταλικής ενότητας*» υπόθεση. Φαίνεται πως το γεγονός εορτάστηκε με κάθε επισημότητα αφού:

*«εις την τελετήν ταύτην, μετά την καθιερωμένην δοξολογίαν, έλαβον μέρος ο στρατός, η Εθνοφυλακή και άπαναι αι Αρχαί. Την εσπέραν μεγάλη φωταψία, μουσικοί και χωροί, εις τας κυριωτέρας πλατείας της πόλεως μέχρι της πρωΐας. Η εορτή αυτή ετελέσθη μετά πλείστου ενθουσιασμού και άκρας ησυχίας. Η τάξις και ησυχία ενταύθα εξακολουθή να διατηρηήται θαυμασίως.»*³⁹

Λίγες ημέρες αργότερα ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στο Λιβόρνο ενημερώθηκε από τις ιταλικές Αρχές, για την «*αποβίωσιν του Κόμητος Καβούρ*», γεγονός που σήμαινε πως μια ακόμη εθνική εορτή καταχωρήθηκε στο ιταλικό εθνικό-κρατικό ημερολόγιο.⁴⁰ Η είδηση του θανάτου του Καβούρ βύθισε σε πρωτοφανές εθνικό πένθος την Ιταλία και η κυβέρνηση έσπευσε ν'αναγγείλει μέσω των

³⁷N.Doumanis, ο.π.

³⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4,Φλωρεντία,26/7 Νοέμβρη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, vo.522

³⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6-ΕΙΣ ΛΙΒΟΡΝΟΝ (ΠΡΟΞ.),Λιβόρνο,27 Ιούλη1861,Α.Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ,vo.85.

⁴⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6 - ΕΙΣ ΛΙΒΟΡΝΟΝ (ΠΡΟΞ.), στο ίδιο, vo. 86.

περιφερειακών οργάνων εξουσία της, πληθώρα δημοσίων εκδηλώσεων ώστε να τιμηθεί σε εθνική-κρατική κλίμακα η απώλεια του πολιτικού και διπλωμάτη. Στην Τοσκάνη, για παράδειγμα, η συγκεκριμένη εορτή κατά το εκεί γενικό πρόξενο:

«ετελέστη με όλην την ανήκουσαν μεγαλοπρέπειαν το μνημόσυνον δια τον θάνατον του Κόμητος Καβούρ, εις την εκκλησίαν Madonna del Soccorso. Παρευρέθησαν δε όλαι αι αρχαί της πόλεως, όλοι οι Πρόξενοι, η Εθνοφυλακή ομού με τον ενταύθα σταθμεύοντα στρατόν, παρατεταγμένοι εις την πλατείαν εντός του ναού. Πλήθος δε άπειρον λαού πάσης τάξεως παρευρίσκετο με σημεία πένθους, καθώς και το πλήστον μέρος των γυναικών εμαυροφόρη. Μεγίστη δε η παρά των κατοίκων αποδοδομένη τιμή εις την μνήμην του Κομ. Καβούρ, κατά την ημέραν εκείνην, παύσαντες όλας τας εργασίας των είχαν. Εντός των παραθύρων των οίκων αυτών εθνικην των σημαίαν με ύφασμα πένθους ότι δε εις τας θήρας πολλών οικιών επατηρούντο επιγραφές διαφόροι εις τιμήν του ανδρός. Εν γένει δε όλος ο λαός γενικώς έδειξεν οποίαν λύπην αισθάνετο, απωλέσας τον μοναδικόν αυτόν της Ιταλίας άνδρα. Καθ'άπασας τας οδούς επωλήτο η εικόν αυτού την οποίαν ηγόραζαν μικροί και μεγάλοι. Την ημέραν καθήν διεδόθη η είδησις του θανάτου του Κόμητος τυπογράφος εξέδωσεν διατριβήν τινά κατά αυτού. Τούτον μαθών ο λαός τας 11 ώρας μ.μ. έδραμεν εις το τυπογραφείον, δια να εκδικήση την τόλμην ταύτην, πλήν προφθάσαντα η χωροφυλακή και Εθνοφυλακή καθησύχασαν το πλήθος.»⁴¹

Με αφορμή τα παραπάνω γεγονότα στο Λιβόρνο, διαφαίνεται η επένδυση ενός συμβολικού κεφαλαίου εκ μέρους του κράτους με απώτερο σκοπό τη χειραγώγηση των συνειδήσεων. Όλη η διαδικασία της προετοιμασίας, της επιμέλειας του περιεχομένου και της εκτέλεσης προσιδιάζει στις αντίστοιχες τελετές του ελληνικού κράτους κατά τον 19^ο αιώνα.⁴² Ως προς την ιταλική περίπτωση, παρατηρούμε ότι οι ενδεδειγμένες προετοιμασίες και το στοχευμένο περιεχόμενο της τελετής «υπέρ της Ιταλικής Ενώσεως» φανερώνουν την κατεπείγουσα προτεραιότητα που έδινε το κράτος στη διαμόρφωση της κοινωνικής και εθνικής συνείδησης των Ιταλών. Η παρουσία αφενός των τοπικών αρχών της πόλης, οι οποίες επιμελήθηκαν την τελετή, και αφετέρου της Εθνοφυλακής, επιβεβαιώνουν την υψηλή θέση που κατείχαν οι δημόσιες τελετές στην πολιτική ατζέντα του νέου βασιλείου. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι κρατικές δυνάμεις νομιμοποιούνταν στις λαϊκές συνειδήσεις ως οι αποκλειστικοί αρμόδιοι για την διεκπεραίωση των εορτών εθνικής εμβέλειας.

⁴¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6, Λιβόρνο, 3 Ιουνίου 1861, Α. Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ., νο. 86.

⁴²Για την ελληνική περίπτωση και τα αντίστοιχα θεωρητικά σχήματα που λαμβάνουμε υπόψη μας εδώ βλ. Κιμουρτζής Π-Μανδουλαρά Α., *Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού.*, Επετηρίδα Δωδώνη, Χριστίνα Κουλουρη, *Γιορτάζοντας το Έθνος: Εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα Αφιερωμένα στο Γιάννη Γιαννόπουλο, Ασίνη, Αθήνα, 2012, Ρ. Bourdieu, *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1999.

Στόχος της παραπάνω σημειολογικής τακτικής ήταν οι κατώτερες κοινωνικές τάξεις και ιδίως τα απείθαρχα στοιχεία της εργατικής τάξης. Έτσι εξηγείται και η προικοδότηση «εκ του Δημαρχικού Ταμείου, της εργατικής τάξεως με φράγκα εκατόν εκάστη, εδώθησαν δε εις πολλούς ενδεείς χρηματικά βοήθειας».⁴³ Μια τέτοια ευεργεσία εκ μέρους των τοπικών αρχών θα εξασφάλιζε, μακροπρόθεσμα, αφενός την πεποίθηση πως το κράτος μεριμνούσε για την ευημερία της εργατικής τάξης και αφετέρου την υποταγή της, αφού την επαύριο της σύστασής του το ιταλικό βασίλειο είχε βρεθεί αντιμέτωπο με τη δυναμική των κινητοποιήσεών της.⁴⁴

Η επιστράτευση των συμβολικών νοημάτων δεν έλειψε ούτε από το «μνημόσυνο» για τον Καβούρ. Την κήρυξη του εθνικού πένθους ακολούθησε η ηρωοποίηση του αποθανέντος πρωθυπουργού και, κατ'επέκταση, των πολιτικών του πεποιθήσεων.⁴⁵ Μετά το θάνατό του, η επίκληση του ονόματός του αποτελούσε συνώνυμο για τη νομιμοποίηση των εκάστοτε κυβερνητικών πρακτικών, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η κυβέρνηση του Ricazoli, που πρώτη διαδέχθηκε τον αποθανόντα, η οποία τον επικαλούνταν σε ότι αφορούσε την εξωτερική πολιτική της Ιταλίας, ιδιαιτέρως ως προς την ανάγκη μιας μετριοπαθούς διαπραγματευτικής διπλωματίας του κράτους με την Γαλλία για το Ρωμαϊό ζήτημα.⁴⁶

Βέβαια, πρέπει να διευκρινίσουμε πως ο ιδεολογικός αντίκτυπος των εθνικών τελετών ήταν περιορισμένος και σε καμία περίπτωση δεν γεφύρωσε το πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό χάσμα στην Ιταλία την επαύριο της ενοποίησής της. Μάλιστα, δεν είχαν όλες οι προσπάθειες χειραγώγησης της κοινής γνώμης από το κράτος τη θετική έκβαση της τελετής στο Λιβόρνο. Στη Μεσσήνη, για παράδειγμα, η αντίστοιχη τελετή «υπέρ της Ιταλικής Ενώσεως» φαίνεται να μην είχε την αναμενόμενη υποδοχή. Ο υποπρόξενος της Ελλάδας εκεί κατέγραψε πως:

«κατά την τέλεση της καθιερωθείσας εθνικής εορτής της Ιταλικής Ενώσεως με όλην την

⁴³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6-ΕΙΣ ΛΙΒΟΡΝΟΝ (ΠΡΟΞ.), ο.π.,vo. 86.

⁴⁴N.Doumanis,ο.π, σελ. 83-126.

⁴⁵Christopher Duggan, ο.π., σελ. 246-25 Mack Smith, Denis, Victor Emmanuel, *Cavour and the Risorgimento*, Oxford, London, 1971, σελ. 128-156.

⁴⁶W. Halperin, ο.π., σελ. 12-26 .,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6, Νάπολη 12-24 Νοέμβρη 1861 Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo 47-49.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26, 6, Λιβόρνο, 3 Ιουνίου 1861, Ανάργυρος – Υπηρεσία, vo. 86.

Μια αντίστοιχη μνημόνευση πολιτικών και στρατιωτικών φυσιογνωμιών με αυτή του Cavourστην Ιταλία, ακολούθησε και το ελληνικό κράτος με της πολιτικές φυσιογνωμίες της επανάστασης του 1821. βλ. Ε.Σκοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1998 και για τον 20^ο Μ. Ρεπούση, *Το νέο Εικοσιένα, Η ανολοκλήρωτη ελληνική επανάσταση στις δημόσιες επετειακές αφηγήσεις της πρώτης εκατονταετηρίδας της*, Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα Αφιερωμένα στο Γιάννη Γιαννόπουλο, Ασίνη, Αθήνα, 2012.

απαιτούμενην επισημότητα εκ μέρους της Κυβερνήσεως προσεκλήθησαν παρά του Δημάρχου και οι Πρόξενοι των Ξένων Δυνάμεων αίτινες ανεγνώρισαν το Βασίλειον της Ιταλίας όπως παρευρεθώσιν εις την δοξολογίαν καθώς και εις την παρέλασιν της Εθνοφυλακής και του Στρατού, ήτις έγινεν έξωθεν του Δημαρχείου. Ο λαός συμμερίσθη την εορτήν αλλά όχι με τόσον ενθουσιασμόν. Παρά του Νομάρχου προσεκλήθησαν κατ'εκείνην την ημέραν και τινές των ειρημένων Προξένων, τόσον εις γεύμα καθώς και εις το εν τω θέατρον θεωρείον του. Παρά αμφοτέρων δε έλαβεν πρόσκλησιν και ο υποφαινόμενος αλλά δεν παρευρέθηκε ότι και εκείνην την ημέραν ασθένησε. Το εσπέρας εις το Θέατρον ο Νομάρχης άμα συνεζετάσθη η σκηνή, εφάνηκαν όλαι αι σημαία των Δυνάμεων αίτινες ανεγνώρισαν της Ιταλίαν, μη εξαιρουμένης και της ημετέρας και εσήμανε η μουσική τον Βασιλικόν ύμνον. Εφώναζε Ζήτων η Ιταλία, Ζήτω ο Βασιλεύς, αλλά παρετηρήθη ότι εκ του κοινού ολίγοι επανέλαβον τας ζητοκαυγάς. Προ καιρού φαίνεται ότι το κοινόν εις το εσωτερικόν της νήσου μας είναι δυσαραεστημένον κατά της Κυβέρνησης και προς πάντων ο Νομός εις ον υπάρχει και ληστεία, ήτις εσχηματίσθη από τους κληρούχους παρακινουμένους και τούτο από την μερίδα των δυσαραεστημένων και των κληρικών, προτιμούσι τον ληστρικόν βίον παρά να υπάγουν εις της τάξεώς των. Οι κληρικοί είναι δυσαραεστημένοι κατά της Κυβερνήσεως διότι έχασαν προνόμια μεγάλα τα οποία απολάμβαναν από την πρώην Κυβέρνησιν, επιβλαβές όμως και εις την κοινωνίαν. Ενώ αυτό είχαν τα πράγματα και η Κυβέρνηση κατεγίνετο την μεν ληστείαν να εξαλείψη τους δε δυσαραεστημένους να ευχαριστήσσει.»⁴⁷

Η εξέλιξη της εθνικής τελετής, όπως φαίνεται από την επιστολή, σίγουρα δεν χαρακτηρίστηκε από «ηρεμία και τάξη» όπως η αντίστοιχη της στο Λιβόρνο. Οι Ιταλοί στο Νότο μπορεί να συμμερίστηκαν όπως και οι Ιταλοί του Βορρά το κάλεσμα του βασιλείου για συμμετοχή στην εθνική εορτή, όχι όμως με τον ίδιο ενθουσιασμό. Τα κοινωνικά, ιδεολογικά και ταξικά χαρακτηριστικά που συσσωρεύτηκαν σε βάθος ιστορικού χρόνου και διαμόρφωσαν τη συγκρότηση των Ιταλών του Νότου, πολύ πριν το Risorgimento του 1859-1861, πολύ δύσκολα θα ανατρέπονταν με μια εθνική εορτή, μόλις λίγες ημέρες μετά την ανακήρυξη της σύστασης του κράτους.⁴⁸

Συνοψίζοντας, οι παραπάνω αναφορές του προξενικού δικτύου της Ελλάδας στην Ιταλία, μας έδωσαν μια εικόνα των δυσχερειών με τις οποίες αναμετρήθηκε το ιταλικό βασίλειο την επαύριο της σύστασής του. Ταυτόχρονα, είδαμε, μερικές νεωτερικές μεθόδους που επιστράτευσε το κράτος, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ασυνέχειες που επωμίστηκε από

⁴⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-10, 5-ΕΙΣ ΜΕΣΣΗΝΗΝ (ΓΕΝ. ΠΡΟΞ.), Μεσσήνη, 3 Ιούνη 1863, Πεντέδεκας-ΥΠ.ΕΞ., vo.129.

⁴⁸Για τον πολιτικό και πολιτισμικό πολυκεντρισμό στη χερσόνησο πριν την ανακήρυξη του κράτους της Ιταλίας, βλ. το ακριβώς προηγούμενο υποκεφάλαιο της εργασίας.

το παρελθόν. Κατά τη ρήση του Ντ'Αντζελιο, δηλαδή, το «να φτιάξουμε τους Ιταλούς», αναδείχθηκε σε κατεπείγουσα και απαιτητική προτεραιότητα, η οποία θα πρωταγωνιστήσει σε όλες τις σφαίρες της εσωτερικής πολιτικής μετά την ενοποίηση.

Υπό τις ιδιαιτερότητες αυτές ωστόσο, το βασίλειο μετά την ενοποίησή του δεν εγκατέλειψε το ενδιαφέρον του για την εξωτερική πολιτική. Άλλωστε η δημιουργία μιας νεωτερικής εθνικής-κρατικής συνείδησης δεν ήταν αποκλειστική υπόθεση της πολιτικής που θα εφάρμοζε ένα κράτος στο εσωτερικό του, αλλά επρόκειτο για μια πρακτική που ήταν διαλεκτικά συνδεδεμένη με τις πρωτοβουλίες που θα λάμβαναν τα κυβερνητικά επιτελεία των κρατών στο εξωτερικό. Η Ιταλία μόλις την επάυριο της ενοποίησής της ακολούθησε το παραπάνω μονοπάτι και το ελληνικό βασίλειο θα υποδεχθεί με ιδιαίτερη προθυμία να εγγραφεί στη πολιτισμική συγκρότηση του γειτονικού του έθνους-κράτους.

Η σχηματοποίηση του Risorgimento στην Αθήνα το έτος 1861.

Στην Ελλάδα το έτος 1859-έτος έναρξης του πολέμου για την ιταλική ενοποίηση και ανεξαρτησία-συνέπεσε με μια διευρυμένη πολιτική κρίση που έλαβε αντιδυναστικό πρόσημο. Η προϊστορία αυτής της έντασης εντοπίζεται στη δεκαετία του 1850, όποτε σημειώθηκαν πολυεπίπεδες οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις οι οποίες σταδιακά, υπό την ηγεσία της νεολαίας πολιτικοποιήθηκαν.⁴⁹ Η τελευταία πρόταξε την αδυναμία του παλατιού να οικοδομήσει ένα κράτος κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, το οποίο θα διαδραμάτιζε καταλυτικό ρόλο στην υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.⁵⁰

Αναλυτικότερα, η νεολαία καταλόγιζε στο «σύστημα» κυρίως δυο αστοχίες. Η πρώτη αφορούσε τον απολυταρχικό τρόπο εσωτερικής διακυβέρνησης από τον βασιλιά.⁵¹ Η δεύτερη αφορούσε την αδράνεια που επεδείκνυε ο Όθωνας σχετικά με την εξωτερική πολιτική του κράτους, αγνοώντας τις απαιτήσεις του φιλελεύθερου-ρίζοσπαστικού κινήματος οι οποίες ισχυρίζοντας πως μπορούσαν να φέρουν το βασίλειο ένα βήμα πιο κοντά στην υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Τα δύο αυτά αντιπολιτευτικά σημεία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, σε τέτοιο σημείο όπου η υλοποίηση του πρώτου προϋπέθετε το δεύτερο και αντίστροφα.⁵²

Παγιδευμένη στη δίνη της παραπάνω διένεξης, η νεολαία δεν άργησε να αντιπαραβάλει το πολιτικό τέλμα, σύμφωνα με τη δική της εκτίμηση, που επικρατούσε στην Ελλάδα με το όλο ένα επιτυχέστερο κίνημα στην Ιταλία. Συνεπώς, στο διάστημα 1859-1861 η ιταλική πραγματικότητα, όπως ερμηνεύτηκε και σχηματοποιήθηκε στο ελληνικό βασίλειο, αναδείχθηκε στο κεντρικότερο επιχείρημα

⁴⁹G. Herring, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα, σελ. 330-360.

Ιωαννίδης Νίκος, *Οι Ιδεολογικοί και πολιτικοί αγώνες της Νεολαίας στην περίοδο 1859-1871. Ο χαρακτήρας και η επίδρασή τους στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα.*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1999, σελ. 10-17, 35-40.

⁵⁰Ελλησκοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια: ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 183-1880*, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα, 1993, Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η μεγάλη ιδέα: μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Αθήνα, 2010, Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα, 1985, σελ. 370- 420.

Αναλυτικά για τη συμβολή των φιλελευθέρων στο αντιδυναστικό κίνημα, βλ. Α. Λιάκος, *Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862*, *Μνήμων*, τ. Η, 1980, Λούβη Λίνα, *Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση*, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. 4, Αθήνα, 2003, σελ. 20-22.

⁵¹Η συνθηματολογία που αναφέρουμε περιγράφεται αρκετά παραστατικά στα εξής φύλλα του αθηναϊκού Τύπου: *Αυγή*, 15 Ιανουαρίου 1861, *Αυγή* 27 Μάρτη 1861

⁵²Wolf SEIDL, *Βαυαροί στην Ελλάδα. Η γένεση του νεοελληνικού κράτους και το καθεστώς του Όθωνα*, Πρόλογος Παναγιώτης Κανελλόπουλος, επιμ. Κ.Π. Δεμερτζής, μτφρ. Δ. Ηλιόπουλος, Εκδόσεις Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984, Φωτιάδης Δημήτρης, *Όθωνας: Η έξωση*, Κυψέλη, Αθήνα 1964, σελ. 330-τέλος.

της νέας γενιάς απέναντι στην ατελέσφορη πολιτική του Όθωνα.⁵³ Ένα τέτοιο παράδειγμα αντιπολιτευτικής χρήσης του Risorgimento μπορούμε να διαβάσουμε σε άρθρο της αθηναϊκής εφημερίδας *Αιών* με ημερομηνία 30 Μάρτη του 1861. Το άρθρο που παραθέτουμε επιλέχθηκε καθώς η ημερομηνία έκδοσής του συμπίπτει με την κορύφωση της αντιδυναστικής κρίσης στην Ελλάδα.

Ο *Αιών* στο συγκεκριμένο φύλλο σχολιάζει την αναγνώριση του ιταλικού βασιλείου από τη Γαλλία και την Αγγλία.⁵⁴ Ωστόσο το ύφος του σχολιασμού ξεπερνά την απλή παράθεση της είδησης. Συνεπώς, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός πως ο *Αιών*, καταγράφοντας το συμβάν, προσπάθησε εμμέσως να καταλογίσει ευθύνες στον Όθωνα. Ειδικότερα, του καταλόγισε πως δεν αξιοποίησε προς όφελος την Ελλάδα τον φιλελευθερισμό που επέδειξαν η Γαλλία και η Αγγλία αναγνωρίζοντας το νέο καθεστώς στην Ιταλία. Στην εφημερίδα διαβάζουμε χαρακτηριστικά:

*«Το Βασίλειον της Ιταλίας ανεγνωρίσθη υπό της Γαλλίας και ας θετικών γιγνώσκομεν τα έγγραφα όσα εκδίδει το επί των Εξωτερικών Υπουργείον της Γαλλίας προς την εν Τουρίνω πρεσβείαν του Αυτοκράτορος, επιγράφει ούτω: Προς τον επιτετραμμένον του Αυτοκράτορος παρά τη Αυτού Μεγαλειότητα τω Βασιλεί της Ιταλίας. Η Βασίλισσα δε της Αγγλίας εξέφρασε την απόφασίν της, ότι ευχαρίστως θέλει δεχθή τον Δ' Αζέλιον, ως πρέσβην του Βασιλέως της Ιταλίας. Της τιμότητος και της ειλικρινείας αυτού ο Βίκτωρ λαμβάνει επαξιώως τα γεώργια. Ευτυχής η Ιταλία, τοιούτου ηγεμόνος τύχουσα!».*⁵⁵

Όπως φαίνεται από τα τελευταία σημεία του άρθου, η αποδοχή του Ιταλού μονάρχη, δεν ερχόταν σε αντίφαση με τα αντιδυναστικά αιτήματα του ελληνικού κινήματος όταν επρόκειτο για την αξιοποίηση της ιταλικής περίπτωσης σε αντιπολιτευτική κατεύθυνση αφού ο Βίκτωρ Εμμανουήλ, χαρακτηριζόταν ως «τίμιος» και «ειλικρινής». Τέτοιου είδους επιλεκτικές αντιπαραβολές εντοπίζονται σε ένα ακόμη άρθρο της ίδιας εφημερίδας. Αυτή τη φορά οι συντάκτες δεν προσπάθησαν να κρύψουν το θαυμασμό τους για το νέο καθεστώς, ειδικά στα σημεία που αναφέρονται στο, κατ'αυτούς φιλελεύθερο μοντέλο διακυβέρνησης του νέου ιταλικού κράτους. Μάλιστα, το Μάρτη του 1861 ο *Αιών* δημοσίευσε, σε δύο φύλλα, μέρος της πρώτης ομιλίας του Καβούρ στο νεοσύστατο ιταλικό κοινοβούλιο. Αξίζει να σημειώσουμε πως επιλεγμένα σημεία του λόγου του Ιταλού πρωθυπουργού, ιδιαίτερα εκείνα που αφορούσαν τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του,

⁵³Α.Λιάκος, ο.π., σελ. 94-127.

⁵³*Αιών* 30 Μάρτη 1861

⁵⁴Βλ. πρώτο μέρος του κεφαλαίου της εργασίας με τίτλο «*Το Ιταλικό Βασίλειο και οι Μεγάλες Δυνάμεις*».

⁵⁵*Αιών* 30 Μάρτη 1861

μεταφράστηκαν από τους συντάκτες της εφημερίδας. Στην πραγματικότητα, οι συντάκτες του *Αιών* ευελπιστούσαν πως οι δηλώσεις του μετριοπαθούς Καβούρ θα λειτουργούσαν ως εναλλακτικό μοντέλο διακυβέρνησης το οποίο θα ενστερνίζονταν οι αναγνώστες, οι οποίοι με τη σειρά τους θα ασκούσαν την αντίστοιχη κινηματική πίεση στην εξουσία του παλατιού.⁵⁶

Αντίστοιχα άρθρα μπορούσε να συναντήσει κανείς σε όλες τις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες του βασιλείου. Η φιλελεύθερη *Αυγή*, η οποία επίσης πρωταγωνιστούσε στον αντιδυναστικό αγώνα, αναφερόταν στην Ιταλία σαν παράδειγμα προς μίμηση για την πολιτική εξουσία στην Ελλάδα, κυρίως στο ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής που ασκούσε το γειτονικό βασίλειο. Προέβαλε, με περίσσεια έμφαση, τα στάδια που είχε διακηρύξει το ιταλικό κράτος ώστε να επιτύχει την εθνική ολοκλήρωση ως ιδανικό σχέδιο για την ελληνική εξωτερική πολιτική και την αντίστοιχη πρόοδο της Μεγάλης Ιδέας.⁵⁷

Η εφημερίδα *Ελπίς*, εξίσου δημοφιλής για τον φιλελεύθερο και αντιδυναστικό της λόγο, δεν παρέλειψε να ενταχθεί στο άτυπο αντιπολιτευτικό κανόνα που χρησιμοποιούσε την ιταλική περίπτωση κατά τη συγκυρία. Έτσι, στις 6 Φεβρουαρίου του 1861, στο πλαίσιο μιας δημόσιας αντιπαράθεσης με την εφημερίδα *Φωνή της Ελευθερίας* επέλεξε να ξεκαθαρίσει στην «*μικρά εφημερίς*» μερικά ζητήματα για την ιταλική ενοποίηση, αφιερώνοντας ένα σχετικό άρθρο στο πρωτοσέλιδό της. Ουσιαστικά, επρόκειτο για ένα δοκίμιο που αναφερόταν στην ιστορία της Ιταλίας από το 1815 και έπειτα. Το διδακτικό του ύφος, εκτός από την αντιπαράθεση των δύο εφημερίδων επεδίωκε να ξεκαθαρίσει μερικά σημεία σχετικά με την πολιτική και διπλωματική φυσιογνωμία του ιταλικού έθνους-κράτους για το οποίο όλοι στην Αθήνα συζητούσαν.⁵⁸

Κατ'αυτόν τον τρόπο, η ιταλική ενοποίηση αναδείχθηκε σε μέσο πολιτικής τοποθέτησης για τους δημοσιογράφους και εργαλείο χειραγώγησης της κοινής γνώμης υπέρ μιας φιλελεύθερης και εθνικιστικής μεταρρύθμισης που προϋπέθετε την απομάκρυνση του Όθωνα. Στο ίδιο πλαίσιο, η ιταλική ενεργητικότητα αντιπαραβαλόταν με τη στασιμότητα της Μεγάλης Ιδέας, την οποία απέδιδαν στην

⁵⁶*Αιών* 15 Μάρτη 1861 και 29 Μάρτη 1861.

⁵⁷*Αυγή* 4 Ιανουαρίου 1861

⁵⁸*Ελπίς* 6 Φεβρουαρίου 1861 «*Θαυμάζομεν πάντες την Ιταλίαν, και οι εφημερίδες ημών γεμίζουν τα στήλας των επαίνων δι' αυτήν. Αλλά οι θαυμάζοντες και εξυμνούντες τους Ιταλούς έλαβον και τον κόπον να εξετάσωσι την από του 1815 ιστορίαν της Ιταλίας; Δεν το πιστεύομεν, φρονούμεν μάλλον να νομίζωσιν ότι εν μια ημέρα μετεμορφώθησαν οι Ιταλοί, εν μια ημέρα απεφάσισαν να αποτινάξωσι τον ξένον ζυγόν και μετεμορφώθησαν οι Ιταλοί ία υψωθή η σημαία της ελευθερίας*».

επανάπαυση του ελληνικού λαού και την αναβλητικότητα των κυβερνήσεων. Ως προς αυτά, η *Ελπίς*, έγραφε χαρακτηριστικά:

«εν διαστήματι ετών ηπανεπαύθημεν και επαναπαυόμεθα επι τη μωρά ελπίδι ότι η Χριστιανική Ευρώπη θέλει καταλάβει την Οθωμανικήν επικράτειαν και παραχωρήσει μέγα μέρος αυτής εις ημάς χωρίς να κοπιάσωμεν, χωρίς ν' αγωνισθώμεν, χωρίς να ρίψωμεν εν πυροβόλον, χωρίς να δαπανήσωμεν μιαν δραχμήν!!».

Η αθηναϊκή εφημερίδα εκτιμούσε πως το μόνο πεδίο δράσης των Ελλήνων και των κυβερνήσεών τους, μέχρι τότε, εντοπιζόταν στη συμβολική και επετειακή σφαίρα της κοινωνικής ζωής. Ως προς αυτά, έγραφε σε ιδιαίτερα οξύμμενους τόνους:

«εγειρόμεν επιγραφές επί των αηδών ξυλίνων αφίδων κατά τας εθνικάς εορτάς εις αναμνήσιν του εθνικού αγώνος και τας οποίας αναγιγνώσκομεν χάσκοντες, μεγάλα πράττομεν υπερ της Μεγάλης Ιδέας, και δεν συλλογιζόμεθα ότι αν εις τας εικόνας εδίδετο ουρανόθεν η φωνή ήθελο λέγει προς ημας: δειλαιόι! Επίορκοι! Τι εξυβρίζετε την μνήμην ημών; Τι μας αναρτάτε; Ίνα βλέπωμεν την ελεεινότητά σας, ίνα βλέπωμεν ότι ο πατριωτισμός εσβέσθη μεταξύ υμών, ότι εκνευρίζεστε εν κραιπάλη και τσωτία και δούλοι καταστάντες των ελεεινών παθών αδυνατείτε να υψώσητε τους οφθαλμούς ίνα ιδήξετε περίξ υμών, πέραν των ορίων;»⁵⁹

Αντίθετα με την αδράνεια και την παθητικότητα που επικρατούσε στην Ελλάδα, η Ιταλία, τόνιζε η *Ελπίς*, μεριμνούσε για την απελευθέρωση των αλύτρωτων επαρχιών της, δηλαδή για τη Βενετία και τη Ρώμη. Έτσι, οι συντάκτες της εφημερίδας, αποφαινόταν με θαυμασμό ότι η Ιταλία, έχοντας εξασφαλίσει την στήριξη του Ναπολέοντα Γ', θα ήταν σύντομα σε θέση να διεκδικήσει από τη Βιέννη *«την επί χρήμασι παραχώρησιν της Βενετίας»*.

Τα παραπάνω αυθαίρετα συμπεράσματα για την Ιταλία συμπλήρωναν οι παραινήσεις των συντακτών της *Ελπίδος*, οι οποίοι υποδείκνυαν *«στην εξουσίαν»* ότι: *«υπάρχει και άλλος τρόπος να φθάνωσμεν και ημείς εις την απελευθέρωσιν της Θεσσαλίας και Ηπείρου κατά το παρόν. Να εξαγοράσωμεν αντί του να κατακτήσωμεν την Θεσσαλίαν και Ηπείρου δια χρηματικής προς την Πύλην αποζημιώσεως»*. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Ελλάδα, ανοίγοντας αντίστοιχες διαπραγματεύσεις με αυτές που πραγματοποιούσε η Ιταλία με τις Μεγάλες Δυνάμεις θα μπορούσε να προοδεύσει στα εθνικά θέματα και να υλοποιήσει: *«το μέγα εθνικόν ζήτημα, άνευ της αισίας λύσεως του οποίου το μικρόν βασίλειον της Ελλάδας εν φθισική διατελεί καταστάσει, ήτις παρατεινομένη απελπίζει πάντα φιλόπατριν»*.⁶⁰

Για της *Ελπίς* φαίνεται πως δεν είχε καμία σημασία αν η Βιέννη ήταν

⁵⁹ *Ελπίς*, στοιδιο.

⁶⁰ *Ελπίς*, ο.π..

διατεθημένη να προβεί σε μια τέτοιου είδους οπισθοχώρηση αναφορικά με το βενετικό ζήτημα. Το βασικό επιχείρημα ήταν ότι αφού η διπλωματία της περιόδου άφηνε ανοικτά ενδεχόμενα για την εφαρμογή τέτοιου είδους πρακτικών στην περίπτωση της Ιταλίας, γιατί να μην ίσχυε το ίδιο και για την Μεγάλη Ιδέα;

Την παρεμβολή των ιταλικών εξελίξεων-πραγματικών και μη-στις ελληνικές υποθέσεις για αντιπολιτευτικούς σκοπούς, ενίσχυσε και η συμμετοχή των Ελλήνων εθελοντών στα γαριβαλινά εκστρατευτικά σώματα. Οι εθελοντές έστελναν επιστολές και ανταποκρίσεις από την Ιταλία για λογαριασμό του ελληνικού Τύπου, απευθυνόμενοι προφανώς στην κοινή γνώμη της Αθήνας, και διακήρυσσαν πως βρίσκονταν στις επάλξεις και δε θα δίσταζαν να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, σε συνεργασία με τους Ιταλούς συντρόφους τους.⁶¹

Τα παραπάνω παραδείγματα αποδεικνύουν αρκετά παραστατικά τον τρόπο με τον οποίο το ιταλικό ζήτημα, μεταξύ 1859-1861, καθιερώθηκε στην Ελλάδα ως άλλο προνομιακό πεδίο για τη σύγκριση πολιτικών και διπλωματικών καταστάσεων.⁶² Το πέρασμά τους από την θεωρία στη πράξη θα αναλάβουν πρώτοι οι επανήσιοι ριζοσπάστες.⁶³

Η οργάνωση της «αναστάτωσης»: ο επανησιακός ριζοσπαστισμός, τα κομιτάτα και ο Όθωνας.

Ο επανησιακός ριζοσπαστισμός είχε ως οργανωτική του υποδομή το ριζοσπαστικό κόμμα. Το τελευταίο, είχε ιδρυθεί στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και διατηρούσε σταθερές επαφές με τους δημοκρατικούς κύκλους του Mazzini και με τους ριζοσπάστες εθελοντές του Garibaldi. Ωστόσο δε χαρακτηριζόταν για την ενιαία ιδεολογικοπολιτική αντίληψη και πρακτική του. Από το 1848 μάλιστα, εκπροσωπούσαν από δυο διαφορετικούς πόλους που συνυπήρχαν στον ίδιο φορέα.

⁶¹ Ελπίζω 7 Φεβρουαρίου του 1861 ότι «οι τεθλιμμένοι αδελφοί ημών, δικαίως αποκαλούντων ημάς επιόρκους αφού το αίσθημα του πατριωτισμού εγκαταλείψαν ημάς μετέβη εις την Ιταλίαν», και Αιών, 2 Μάη 1861, Επιστολή του « υπέρ της ανεξαρτησίας της Ιταλίας συναγωνισθείς ως εθελοντής Έλληνα του Ολύμπου Ζήσης Σωτηρίου»,

⁶² Ιωάννης Δημ. Τσόλκας, *Η Ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη Λογοτεχνία της Ιταλίας κατά το 19^ο αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2004. Σελ 145-149» Αλυτρωτισμός-κοινοί στόχοι-ελληνοϊταλική συνεργασία»

⁶³ Για τους φορείς την ιταλικής ενοποίησης, βλ. Α. Λιάκος, 19-66, Denis Mach Smith, *Cavour and Garibaldi 1860: A Study in political Conflict*, Cambridge University Press, London, 1986, Denis, Mach Smith, *Victor Emmanuelli II, Cavour and the Risorgimento*, ο.π., και Denis Mach Smith, *Italy and its monarchy*, Yale University Press, 1989.

Ο πρώτος πόλος αποτελούνταν από τους μετριοπαθείς ριζοσπάστες ή αλλιώς «νέους» και εκπροσωπούσαν κυρίως από τον Ζακυνθινό Κ.Λομβάρδο. Ο δεύτερος, περιελάμβανε τους αποκαλούμενους «παλαιούς» με ηγετικές τους φυσιογνωμίες τους Η.Ζερβό και Ι.Μομφεράτο.⁶⁴

Η διαμάχη στο εσωτερικό του κόμματος εκδηλώθηκε κατά τη διάρκεια των συζητήσεων σχετικά με τον τρόπο που θα προωθούνταν το αίτημα της Ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα και το περιεχόμενο που θα λάμβανε αυτή. Αυτή η άτυπη «διάσπαση» θα διατηρηθεί έως τη δεκαετία του 1870 που το Κόμμα θα διαλυθεί. Σε μήλον την έριδος αναδείχθηκαν δύο βασικά σημεία αφεντός το κατά πόσο η Ένωση και η σχετική δραστηριότητα του Κόμματος για την επίτευξή της, θα έπρεπε να συνοδευτεί με ριζοσπαστικά ή μετριοπαθή κοινωνικά αιτήματα και αφετέρου το ζήτημα των σχέσεων του Κόμματος με τις Μεγάλες Δυνάμεις.⁶⁵

Αναλυτικότερα, οι «αληθείς» ριζοσπάστες υποστήριζαν ότι η πολιτική του κόμματος για την Ένωση με την Ελλάδα θα έπρεπε να συνδυαστεί με δημοκρατικά-κοινωνικά αιτήματα. Η προώθηση και η ικανοποίηση των τελευταίων, θα εξασφάλιζε κατ'αυτούς, την οικονομική και κοινωνική πρόοδο του ελληνικού έθνους και την ολοκλήρωσή του με την προσάρτηση των αλύτρωτων περιοχών του. Φυσικοί σύμμαχοί του πολυεπίπεδου αγώνα που οραματίζονταν θα ήταν τα κυριαρχούμενα έθνη. Επομένως, αυτή η πεποίθηση απέκλειε οποιαδήποτε μορφή συμμαχίας του κόμματος με τα κυρίαρχικά έθνη-κράτη και ειδικά με τις συντηρητικές Μεγάλες Δυνάμεις. Στην Ιταλία, οι «αληθείς» ριζοσπάστες, θεωρούσαν συμμάχους από κοινού τους δημοκρατικούς και ριζοσπαστικούς κύκλους υπό τον Mazzini και τον Garibaldi αντίστοιχα.⁶⁶

Οι μετριοπαθείς ριζοσπάστες του Κ.Λομβάρδου, τοποθετούσαν, όπως και οι «ανταγωνιστές» τους, στο κέντρο του κομματικού προγράμματος και του αντίστοιχου κινήματος την εθνική ιδέα. Η κύρια διαφορά τους αφορούσε το περιεχόμενο της εθνικής-πολιτικής γραμμής για την Ένωση και τη συμβολή τους στην υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Συγκεκριμένα, οι μετριοπαθείς θεωρούσαν πως τα παραπάνω

⁶⁴Γ.Αλισανδράτος, *Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός*, επιμ. Δ. Αρβανιτάκης, «Κείμενα για τον Επτανησιακό Ριζοσπαστισμό, Μουσείο Μπενάκη», Αθήνα, 2008, πρόλογος και έγγραφα σελ. 295 και 357-389

⁶⁵Χρύσα Α. Τζαγκαρουλάκη, *Ο ρόλος των Επτανήσιων Βουλευτών στην ελληνική πολιτική ζωή, 1864-1881. Από την « πρωτοπορία» στην πλήρη αφομοίωση*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2010, σελ.34-107

⁶⁶Κοτσια Α.Μαρία, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα*, Παπαζήσης, 2014, σελ. 330-380.

αιτήματα θα έπρεπε να συνδυαστούν είτε με μετριοπαθή κοινωνικά αιτήματα, είτε με καθόλου. Αυτή η «υπαναχώρηση» πήγαζε από την πεποίθηση πως τα υπερβολικά δημοκρατικά αιτήματα, όπως για παράδειγμα η αβασίλευτη δημοκρατία που διεκδικούσαν οι «αληθείς», ενδεχομένως να λειτουργούσαν αποτρεπτικά για την αποδοχή της Ένωσης από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το «μίνιμουμ» του προγράμματος των μετριοπαθών τους επέτρεπε αφενός τη διατήρηση διπλωματικών σχέσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις και αφετέρου τη συνεργασία τους με τις φιλελεύθερες-μετριοπαθείς πολιτικές δυνάμεις του ΠιEMONTE της Ιταλίας. Οι τελευταίες είχαν επιτύχει μεταξύ 1859-1861 να συσπειρώσουν μαζικά τις φιλελεύθερες, δημοκρατικές και ριζοσπαστικές δυνάμεις της Ιταλίας υπέρ του εγχειρήματος της εθνικής ιδέας και της ενοποίησης, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα της τον Μάρτη του 1861 ενός σύγχρονου συνταγματικού-μοναρχικού κράτους.⁶⁷

Η ιδεολογική διαπάλη για το πρόγραμμα και τις επιδιώξεις του ριζοσπαστικού κόμματος των Επτανήσων ήταν εμφανής και στους επαναστατικούς φορείς της διάδοσης των ιδεών του, δηλαδή τα κομιτάτα. Τα τελευταία δραστηριοποιούνταν στον ελλαδικό και βαλκανικό χώρο και είχαν ανάλογη δομή με τα ιταλικά.⁶⁸ Τα μέλη τους υιοθετούσαν την ταυτότητα του στρατιώτη-πολίτη και συμμετείχαν ενεργά σε αλυτρωτικές εξεγέρσεις που είχαν ως σύνθημα την υπεράσπιση της αρχής των εθνικοτήτων.⁶⁹

Ένα διαχασμένο ριζοσπαστικό κόμμα είχε ως συνέπεια την απουσία ενιαίας αντίληψης και δράσης στα ελληνικά κομιτάτα, γεγονός όμως που δεν τα εμπόδιζε να αναλάβουν δράση. Οι ανατρεπτικές συγκυρίες στην Ευρώπη, με αφορμή την ιταλική ενοποίηση στο διάστημα 1859-1861, έφεραν σε επαφή τα επτανησιακά κομιτάτα με τους ομοϊδεάτες τους στην Ιταλία. Οι συνομιλίες τους αφορούσαν την οργάνωση μιας μεγάλης αλυτρωτικής ενέργειας που θα ξεσπούσε πρώτα στα Βαλκάνια, θα περιλάμβανε την Ανατολική Ευρώπη και, τέλος, θα έφτανε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αν το σχέδιό τους εξελισσόταν θα είχε ως αποτέλεσμα την έμπρακτη υπεράσπιση της αρχής των εθνικοτήτων, την αυτοδιάθεση των υποτελών εθνών σε αυτές τις περιοχές και, κυρίως, την πολυπόθητη Ένωση των Επτανήσων με την

⁶⁷Ο Κ.Λομβαρδος αντιπολιτευόταν τις ιδέες του Μομφερράτου χαρακτηρίζοντας τις ιδέες του τελευταίου ως «κομμουνιστικές», βλ.Γ.Αλυσανδράτος, *Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός, ο.π.*,

⁶⁸Α.Λιάκος, ο.π., σελ.140-142.

⁶⁹Α.Λιάκος, στο ίδιο,143-156,

Ελλάδα.⁷⁰ Το σχέδιο άρχισε να έχει σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας μόλις το φθινόπωρο του 1861. Η σχετική είδηση ανακοινώθηκε στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών μέσω αναφοράς του γενικού προξένου της Ελλάδας στη Ναπολη όπου, μεταξύ άλλων, ανέφερε:

«δεν πρέπει να λησμονήσω να σας σημειώσω και το ακόλουθον. Λέγουσιν ότι το Ουγγρικόν κοιμάτον επεφόρτησε τον στρατηγόν Türr να σχηματίση λεγεώνα Μεσημβρινοσλαβικήν δια να αναστατώσῃ τας σλαβικὰς επαρχίας της Τουρκίας και Αυστρίας και ακολούθως την Ουγγαρίαν. Περί τούτου λέγουσιν ότι συνετάχθη υπόμνημα υποβληθέν δια του Kierostawski είναι την Ιταλική κυβέρνησιν προς υποστήριξιν της ιδέας ότι τοιαύτη αναστάσις των Μαγιαροσλαβικών φυλών, θέλει εισί χρησιμοτάτην εις τα σχέδια της Ιταλίας κατά της Αυστρίας. Το υπόμνημα τούτο περιέχει λέγουσι σχέδιον επιδρομάς εις Δαλματίαν και Κροατίαν δια του Μοντενέγρου, επιδρομάς συνταυτιθησομένων μετά γενικής αναστατώσεως της Ουγγαρίας και Τρασιλβανίας και βασιζομένης επί κοινής τινός συνεννοήσεως εως Σλαβομαγιάρων τας οποίας αποτελούσιδήθεν μέρος και οι Μοντενεγράνοι και οι Σέρβοι. Ο τόπος της συγκεντρώσεως δια της επιδρομῆς θέλη ορισθῆ το Βάρι και Βρίντζι.»

Ο στρατηγός Türr, τον οποίο ανέφερε στην επιστολή του ο Α.Μάνος, ήταν ο προσωπικός διπλωμάτης του Vittorio Emanuele II, επιφορτισμένος από τον ίδιο το βασιλιά να αναμειχθεί στην εξέγερση που προετοιμάζε το κοσμοπολίτικο δίκτυο των κοιματών.⁷¹ Όμως, για τον Vittorio Emanuele II το ξέσπασμα που επίκειτο δεν ήταν μια απλή και αδιάφορη συνωμοσία όπως την χαρακτήρισε στην επιστολή του ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Νάπολη. Αντίθετα με τις εκτιμήσεις του Α.Μάνου, ο Ιταλός βασιλιάς είχε ένα συγκεκριμένο και καλά οργανωμένο σχέδιο πίσω από την επιδίωξη της παρείσφρησης στις επαναστατικές συνομιλίες της περιόδου.

Ο Ιταλός μονάρχης θεωρούσε πως η συμμετοχή του κράτους του στο κίνημα θα οδηγούσε στην αναγνώριση και τη συνακόλουθη καταξίωση του σκήπτρου του ανάμεσα στους λαούς που συμμετείχαν στο εγχείρημα. Επιπλέον, πίστευε ότι με την ανάμειξη στις επαναστατικές συζητήσεις θα εξασφάλιζε την επέκταση του κράτους του στις αλύτρωτες ιταλικές επαρχίες που βρίσκονταν στην ιταλική επικράτεια. Το κίνημα, κατά τον Vittorio Emanuele II, θα αποπροσανατόλιζε τις Μεγάλες Δυνάμεις και το βασίλειό του θα μπορούσε να αξιοποιήσει το ευνοϊκό διπλωματικό περιβάλλον προκειμένου να πλησιάσει με καλύτερους όρους τη Βενετία και τη Ρώμη. Αν

⁷⁰Αυγή 16 Μάρτη 1861 όπου καταγράφονται τακτικά οι προετοιμασίες για την επανάσταση με τίτλο «Γαριβάλδεια».Αυγή 20 Μάρτη 1861, Αυγή 8 Απρίλη 1861, Αυγή 3 Μάη 1861 όπου με αφορμή της προετοιμασίας στα Βαλκάνια, οι συντάκτες αναφέρθηκαν και στο «προσεχές τέλος της Τουρκίας»

⁷¹DenisMack,ο.π., σελ.15-30.

πετύχαινε το σχέδιο της εδαφικής ολοκλήρωσης του ιταλικού έθνους-κράτους, θα μπορούσε να αντιμετωπίσει από καλύτερη θέση τα προβλήματα αναγνώρισης της μοναρχίας στο εσωτερικό του βασιλείου του.⁷²

Ωστόσο, το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών είχε τελείως διαφορετικές διπλωματικές εκτιμήσεις και προτιμήσεις αναφορικά με το επαναστατικό κίνημα από αυτές που διέβλεπε ο Vittorio Emanuele II. Ο πρωθυπουργός Ricasoli θεωρούσε ότι η Ιταλία δεν θα έπρεπε να αναμειχθεί σε παράτολμα σχέδια διότι αυτά, μπορούσαν να εκθέσουν την αξιοπιστία που είχε το βασίλειο ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις. Η κυβέρνηση εκτιμούσε πως κατεπήγουσα προτεραιότητα είχε η αναπλήρωση των οικονομικών και στρατιωτικών πόρων που είχε απωλέσει κατά την τριετία του πολέμου της ενοποίησης το κράτος. Παρόλα αυτά οι απόψεις του πρωθυπουργού δεν ήταν αρκετές ώστε να αποτρέψουν τον μονάρχη από το να οπισθοχωρήσει από το αρχικό του σχέδιο. Έτσι, η Ιταλία ουσιαστικά από το φθινόπωρο του 1861 και έπειτα εφάρμοζε δυο διαφορετικές τακτικές στο αλυτρωτικό επαναστατικό πεδίο, δηλαδή της ανάμειξης του μονάρχη στις συνομιλίες των Ελλήνων και Ιταλών φιλελευθέρων-ριζοσπαστών και της αποτροπής τους από τον ιταλό πρωθυπουργό.⁷³ Μια επιπλέον πολυφωνία στο αλυτρωτικό εγχείρημα της περιόδου, θα έρθει να προσθέσει με τη σειρά του και ο Βαυαρός μονάρχης της Αθήνας.

Ο Όθωνας διέκρινε ένα σημαντικό πλεονέκτημα από τη συμμετοχή τους στις κινηματικές δράσεις που εκδηλώθηκαν στα Βαλκάνια, τα Επτάνησα, την Ιταλία, την Ανατολική Ευρώπη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το σκεπτικό του βασιλιά παρουσίαζε αρκετά κοινά σημεία με το ενδιαφέρον που έδειξε ο Ιταλός μονάρχης για τα αλυτρωτικά σχέδια. Όπως ο Vittorio Emanuele II επιθυμούσε να νομιμοποιήσει περαιτέρω την κυριαρχία του στο εσωτερικό του ιταλικού κράτους, έτσι και ο Όθωνας πίστευε ότι η συμμετοχή του στο κίνημα θα άμβλυne τις επικριτικές φωνές στο εσωτερικό της χώρας και θα εκπλήρωνε το ρομαντικό όνειρο που ήταν η επέκταση των συνόρων του βασιλείου υπό το σκήπτρο του.⁷⁴ Το αίτημα του Ιταλού βασιλιά για τη σύσταση ιταλικής πρεσβείας στην Αθήνα, εκτός από την αναβάθμιση των διμερών σχέσεων των κρατών, στάθηκε η καλύτερη αφορμή ώστε ο Όθωνας να θέσει σε κίνηση το σχέδιό του.

⁷²Denis Mack Smith, *Italy and Its Monarchy*, ο.π.,20

⁷³Denis Mack Smith, στο ίδιο,σελ.22.

⁷⁴Α. Λιάκος, σελ. 171-180, Δεληγεώργης, Επαμεινώνδας, *Πολιτικά ημερολόγια, πολιτικά σημειώσεις, πολιτικάέπιστολαί*, Τυπογραφείο Σ.Κ.Βλαστού, εν Αθήνας, 1896, σελ.20-40.

«Συμβάντα εις ξένας αυλάς»: η σύσταση της ιταλικής πρεσβείας στην Αθήνα.

Στις αρχές του Απριλίου του 1861 ο Α.Κουντουριώτης, Υπουργός επί του Βασιλικού Οίκου και των Εξωτερικών Σχέσεων της Ελλάδας, εξέδωσε διάταγμα «προς τας Προξενικάς Αρχάς της Αυτού Μεγαλειότητος», διευκρινίζοντας τους ότι:

«η Βασιλική Κυβέρνησις ανεγνώρισε τους προξένους της Σαρδηνίας τον τίτλον Προξένων της Ιταλίας και εκ του λοιπού αι Προξενικάι της Ελλάδος Αρχαίς εν τη αλλοδαπή οφείλουσι να διατηρώσι τας μετά των Προξένων της Ιταλίας σχέσεις των απονέμουσαι αυτοίς τον ανωτέρω τίτλον.»⁷⁵

Με αυτή την εξαγγελία ο Α.Κουντουριώτης γνωστοποίησε στις υπηρεσίες του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών την αναγνώριση του ιταλικού βασιλείου από την Ελλάδα. Μέχρι και την έκδοση της σχετικής απόφασης το ελληνικό κράτος, σε αντίθεση με άλλες χώρες, δεν είχε αναγνωρίσει το νέο τίτλο στο πρεσβευτικό και προξενικό δίκτυο πρώην Βασιλείου της Σαρδηνίας. Η αδράνεια αυτή, σύμφωνα με τους διπλωματικούς κώδικες, υποδείκνυε ότι το βασίλειο κρατούσε σκεπτική στάση απέναντι στο νέο ιταλικό καθεστώς. Το γεγονός, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν ξέφυγε της κριτικής της ιταλόφιλης και φιλελεύθερης αντιπολίτευσης στη χώρα προς την Αυλή.

Η *Αυγή*, για παράδειγμα, δημοσίευσε άρθρο της που κατήγγειλε την ολιγωρία της ελληνικής κυβέρνησης, αναφέροντας ότι μέχρι και συντηρητική Πύλη είχε αναγνωρίσει τον νέο τίτλο στους απεσταλμένους του πρώην Βασιλείου της Σαρδηνίας. Παρόλα αυτά, η αναγνώριση τους ως «γενικών προξένων του Βασιλέως της Ιταλίας» που σχολίαζε η *Αυγή* τον Απρίλιο του 1861, δεν έγινε με επίσημο φερμάνι του Σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ Α'. Τουναντίον, η μετονομασία του πρεσβευτικού και προξενικού δικτύου της Ιταλίας και η αναγνώριση του κράτους και του βασιλέως του πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1861, δύο μήνες αργότερα δηλαδή, στο πλαίσιο της στέψης του Αμπτούλ Αζίζ, διαδόχου του Αμπντούλ Μετζίτ Α'.⁷⁶ Με άλλα λόγια, οι εκδότες της εφημερίδας επικαλέστηκαν τη μετονομασία στην οποία αυθαίρετα είχαν προβεί διάφοροι τοπικοί-διοικητικοί υπαλλήλοι του οθωμανικού κράτους την άνοιξη του 1861, ανάγοντάς την σε επίσημη πολιτική της Αυτοκρατορίας με σκοπό να καυτηριάσουν την επιφυλακτική στάση της ελληνικής κυβέρνησης και του στέμματος απέναντι στα ιταλικά τεκταινόμενα. Η ελληνική άρχουσα τάξη, αρκετά εξοικειωμένη με αυτού του είδους τις κριτικές, πέρασε στην

⁷⁵ *Αυγή* 15 Απρίλη 1861

⁷⁶ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1861, 37:1-26, Πέραν 28 Ιούνιο 1861, Μ. Ρενιέρης-Α. Κουντουριώτη

αντεπίθεση αξιοποιώντας για λογαριασμό της τις ιταλικές εξελίξεις.

Παρατηρώντας τις ημερομηνίες των εγγράφων του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών και της εφημερίδας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η διακήρυξη του Α.Κουντουριώτη ήταν ένας ελιγμός εκ μέρους της κυβέρνησης και της Αυλής απέναντι στην αντιπολίτευση. Στόχο είχε να τους επιδείξει πως η κυβέρνηση ήταν αρκετά πρόθυμη να ενστερνιστεί, για λογαριασμό της Ελλάδας και της Μεγάλης Ιδέας, τον φιλελευθερισμό που είχε δείξει η Ευρώπη στην Ιταλία.⁷⁷ Άλλωστε, η εθελούσια πρωτοβουλία της Ελλάδας να μετονομάσει τους προξένους της Σαρδηνίας, χωρίς μάλιστα να έχει προηγηθεί σχετικό αίτημα ή διαμαρτυρία εκ μέρους του G.Malavasi, που διατελούσε γενικός πρόξενος του Πεδεμοντίου στην Αθήνα, θα έφερνε ένα σημαντικό πλεονέκτημα στα χέρια του Όθωνα.⁷⁸

Ειδικότερα, η ελληνική μεριά θα συνέβαλλε στην επίτευξη των διαδικασιών για την αποστολή ενός Ιταλού πρέσβη στην Αθήνα, είδηση που είχε γνωστοποιηθεί στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ήδη από τον Μάρτη του 1861.⁷⁹ Τότε ο Έλληνας πρέσβης στο Λονδίνο, Σπ.Τρικούπης, ενημερώθηκε από τον εκεί Ιταλό πρέσβη ότι ο Vittorio Emanuele II ήθελε να αναβαθμίσει την εκπροσώπησή του στην Ελλάδα μέσω της σύστασης ιταλικής πρεσβείας υπό τον απεσταλμένο του, κόμη Mamiani. Ο Έλληνας διπλωμάτης στο Λονδίνο είχε μεταφέρει στον Α.Κουντουριώτη σχετικές ειδήσεις, προετοιμάζοντας έτσι την ελληνική μεριά για επικείμενες αλλαγές στο πεδίο των θεσμικών σχέσεων των δυο κρατών.⁸⁰ Παρά τη διαρροή των παραπάνω διαθέσεων, η συγκρότηση της ιταλικής πρεσβείας στην Αθήνα δεν πραγματοποιήθηκε όσο γρήγορα θα περίμενε κανείς.

Στις αρχές του Μαΐου του 1861 οι πληροφορίες του Σπ.Τρικούπη για την αναμενόμενη αναβάθμιση των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας-Ιταλίας επιβεβαιώθηκαν όταν ο πρέσβης της Ιταλίας στη Κωνσταντινούπολη, δηλαδή ο στρατηγός Durando, ενημέρωσε τον εκεί πρέσβη της Ελλάδας, Μ.Ρενιέρη, σχετικά με *«την επιθυμία της ιταλικής κυβέρνησης του Βασιλέως Βίκτωρος Εμμανουήλ, να πέμπει αντιπρόσωπό Του εν Ελλάδι τον Κόμη Μαμιανι.»*⁸¹

Ο Μ.Ρενιέρης προώθησε στον Α.Κουντουριώτη ένα αποκωδικοποιημένο αντίγραφο του τηλεγραφήματος που είχε στείλει ο Mamiani στον Durando, γι' αυτόν

⁷⁷Βλ. και παραπάνω τα αποσπάσματα από τις εφημερίδες Αιών, Αυγή και Ελπίς.

⁷⁸ΥΔΙΑ, ΑΥΕ, 1861,40,4, Ξένα Πρακτορεία εν Ελλάδα, ΒασιλικόΔιαταγμα, 24.4.1861

⁷⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26,Λονδίνο, 20 Μάρτη 1861, Σπ. Τρικούπης-Α.Γ. Κουντουριώτη, νο. 200,

⁸⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26,στο ίδιο, , νο 201

⁸¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 24 :1-22, 4- ΥΨ. ΠΥΛΗΣ, 3 Μάη 1861, Καλλέργης-Κουντουριώτη νο.63-65.

ακριβώς το σκοπό. Το περιεχόμενο της επιστολής που άλλαξε τόσα χέρια ήταν η ενυπόγραφη αίτηση του Ιταλού μονάρχη και του πρωθυπουργού του «ο *Mamiani* να γίνει αποδεκτός ως απεσταλμένος πρέσβης της κυβέρνησης του Βασιλέως της Ιταλίας του *Victor Emmanuel II* από την Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως της Ελλάδας του Όθωνος». ⁸²

Ο Α.Κουντουριώτης μόλις έλαβε το παραπάνω αίτημα το κοινοποίησε απευθείας στην Αυλή της Αθήνας. Ωστόσο, η Αυλή δεν μπορούσε να λάβει πρωτοβουλίες βασιζόμενη σε ανεπίσημες πληροφορίες γι' αυτό ζήτησε, όπως αναφέρει η απαντητική επιστολή του Α.Κουντουριώτη στον Μ.Ρενιέρη, το σχετικό αίτημα να προωθηθεί μέσω των επίσημων διπλωματικών διαύλων. Ο *Vittorio Emanuele II*, δηλαδή, έπρεπε να ταχυδρομήσει απευθείας το αίτημά του στην Αυλή της Αθήνας και όχι να φτάσει σε αυτή μέσω τρίτων. Μαζί με τις παραπάνω διευκρινίσεις, η βαυαρική Αυλή ζήτησε μια προσωπική επιστολή του Ιταλού βασιλιά στην οποία θα εξηγούσε αναλυτικά τους λόγους που είχε επιλέξει τον *Mamiani* ως εκπρόσωπό του στην Αθήνα. ⁸³

Φαίνεται πως η ελληνική επιστολή, η οποία έφτασε στο Τορίνο μέσω Κωνσταντινούπολης, λήφθηκε σοβαρά υπόψιν αφού στις 16 Ιουνίου 1861 ο *Vittorio Emanuele II* απάντησε «στον Βασιλιά της Ελλάδος» γράφοντάς του ότι: «προκειμένου να γίνουν περισσότερο στενές οι σχέσεις μεταξύ των κρατών της Ελλάδας και της Ιταλίας, επέλεξα να αναγγείλω μέσω του *Durando* την αποστολή του *Mamiani* ως πρέσβη της Ιταλίας στην Ελλάδα». Στην ίδια επιστολή, ο *Vittorio Emanuele II* περιέγραψε και τους λόγους για τους οποίους ξεχώρισε τον *Mamiani* ως υποψήφιο απεσταλμένο της Ιταλίας στην Αθήνα, γράφοντας ότι «ο *Mamiani* έχει επιδείξει υψηλές ικανότητες και ταλέντο στις διάφορες θέσεις των υπηρεσιών του Κράτους που έχει αναλάβει, με αποτέλεσμα να κερδίσει την εμπιστοσύνη μου». ⁸⁴

Στα τέλη του Ιουνίου του 1861 η βαυαρική Αυλή αποδέχτηκε το αίτημα του Ιταλού μονάρχη. ⁸⁵ Ο *Mamiani* όταν έφτασε στην Αθήνα, αιτήθηκε με επιστολή στον Α.Κουντουριώτη μια συνάντηση με τον Όθωνα, προκειμένου να του παραδώσει μια

⁸²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1861,37:1-26, Πέραν 3 Μάη 1861, στο ίδιο, vo.63

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1861,37:1-26, vo. 64 Η αίτηση του Στρατηγού *Durando* επισυναπτόμενη από τον Καλλέργη στον Α.Κουντουριώτη

⁸³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 36:5-27, 24 :1-22, 2 Μάη 1861, Α.Γ. Coundouriotis- M.Renieri , vo. 60-62.

⁸⁴ΥΔΙΑ, ΑρχείοΚεντρικήςΥπηρεσίας, 1861, 24 :1-22, vo66 Turin, 16 Juin 1861 *Victor Emmanuel – Majeste Le Roi de Grece*

⁸⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 20:1-12, Athens 23 Juin-5 Juiller 1861, Α. G. Coundouriotis – M.le Comte *Mamiani* Envoyé extraordinaire et MinistrePlénipotentiaire d Italievo. 68

«αυστηρώς προσωπική επιστολή εκ μέρους του *Vittorio Emanuele II*». Ταυτόχρονα, ζήτησε από τον Υπουργό Εξωτερικών να μεσολαβήσει ώστε να συναντηθεί και με τη βασίλισσα Αμαλία.⁸⁶

Ο Α.Κουντουριώτης προώθησε το αίτημα του Ιταλού πρέσβη στην Αυλή, σημειώνοντας στο πάνω μέρος του έγγραφου-αιτήματος του Mamiani, να του διευκρινήσουν οι βασιλείς τα εξής: «*αν ευαρεστηθή ο βασιλεύ, να διατάξη την ημέραν κ'ώραν καθήν θέλει δεχθεί τον Κύριον Περσεβυν*» .

Ο Α.Κουντουριώτης εκτός της παραπάνω επιστολής στον Όθωνα έστειλε και μια επιπλέον στην βασίλισσα Αμαλία. Στην εν λόγω επιστολή του, ο υπουργός, αφού ανέφερε στην βασίλισσα ότι «*ο Κ.Μαμιάνης εξαιτήται εις την επιστολήν του όπως δεχθείτε αυτόν*», έπειτα ζήτησε από την Αμαλία να του δώσει τις εξής σαφείς εντολές: «*Θέλει δεχθή αυτόν η Αυτού Μεγαλειότης; Ποιάν ώρα; Ομού με τον Βασιλέαν ή χωριστά;*».

Στην επιστολή του υπουργού προς την Αμαλία για τα παραπάνω, αναγράφετε η απάντηση της βασίλισσας. Η τελευταία, προτιμούσε να δεχθεί τον Ιταλό Πρέσβη:«*Μετά την παρουσίαν τις την Α. Μ.*».⁸⁷

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σταθούμε στο αίτημα του Mamiani να επισκεφθεί όχι μόνο τον Όθωνα, αλλά και την Αμαλία. Η επιθυμία αυτή, πέρα από την απλή τήρηση των κανόνων της αυλικής και πρεσβευτικής εθιμοτυπίας, φέρει κι άλλες προκετάσεις.

Ειδικότερα, ο Mamiani φαίνεται ότι ήταν ενημερωμένος για το γεγονός πως η Αμαλία εκτελούσε χρέη Αντιβασίλισσας και ως τέτοια διέθετε μεγάλα περιθώρια παρέμβασης στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Ελλάδας.⁸⁸ Η σχετική πληροφόρηση του πρόξενου μπορούμε με ασφάλεια να εικάσουμε πως είχε γίνει από τον προκάτοχό του, δηλαδή τον γενικό πρόξενο του Πεδεμοντίου στην Αθήνα G.Malavasi, ο οποίος παρότρυνε τον Mamiani να επιδιώξει μια προσωπική συνάντηση τόσο με τον Όθωνα όσο και με την Αμαλία.

Ακόμη και αν ο Mamiani δεν είχε ενημερωθεί από τον Malavasi για τα παραπάνω, είχε έναν επιπλέον λόγο να αιτηθεί τη σχετική συνάντηση. Η Αυλή της Αθήνας, όπως είδαμε, είχε ξεκαθαρίσει την προσήλωσή της στην τήρηση των

⁸⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 20:1-12, TerenzioMamiani – L. Excellence le Président du Conseil des MinistresMinistre des affaires Étrangères, vo.67

⁸⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 36:5-27, 24 :1-22, στο ίδιο, vo.62.

⁸⁸ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Ραγούζαν 5 Οκτώβρη του 1861, προς τη «Μεγαλειοτάτη». . ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Βενετιαν 6-18 Οκτωβρίου 1861, vo197-198.προς «ΟΘΩΝ»,

πρωτοκόλλων επικοινωνίας μεταξύ των βασιλικών Αυλών και των πρεσβευτών. Ο Mamiani να θυμήσουμε πως είχε φτάσει στην Ελλάδα ύστερα από επίσημη επιστολή του βασιλιά η οποία, μάλιστα, είχε συνταχθεί μετά από αίτημα του Όθωνα, γεγονός το οποίο σήμαινε ότι ο Mamiani, ως εκπρόσωπός του Vittorio Emanuele II στην Αθήνα, έπρεπε να αποδείξει, μέσω των ευγενικών του τρόπων στους δύο βασιλείς ότι ήταν διατεθειμένος να συμπορευτεί με τις προτιμήσεις τους. Κατ'αυτόν τον τρόπο, θα ήταν σε θέση να αποδείξει στην ελληνική κυβέρνηση και την Αυλή, όλα εκείνα για τα οποία τον είχε επαινέσει ο Ιταλός βασιλιάς στην επιστολή που είχε στείλει στον Όθωνα στις αρχές του καλοκαιριού του 1861.

Η συνάντηση μεταξύ του Mamiani, του Όθωνα και της Αμαλίας μπορούμε μόνο να υποθέσουμε, για πολλούς λόγους, πως πραγματοποιήθηκε παρ'ότι οι πηγές δεν αναφέρουν τίποτα σχετικό. Αρχικά, γνωρίζουμε πως ο Mamiani ήθελε να παραδώσει στον Όθωνα μια προσωπική επιστολή από τον Vittorio Emanuele II, αίτημα που σίγουρα δε θα αρνούνταν ο βασιλιάς, ακόμη και αν αυτό ήταν το προβλέψιμο ενυπόγραφο έγγραφο διορισμού του Mamiani στην Αθήνα.⁸⁹ Ακόμη και στην απίθανη περίπτωση που ο Όθωνας να αρνήθηκε, γνωρίζουμε πως η Αμαλία απάντησε θετικά στο αίτημα του Mamiani αφού αυτό καταγράφεται στο έγγραφο-σημείωμα που έλαβε ο Α.Κουντουριώτης από την Αυλή.⁹⁰

Θα μπορούσε να γίνει μια τρίτη υπόθεση με βάση τη δεύτερη εκδοχή που αναφέραμε και τη γενικότερη ιδεολογική και πολιτική αντίληψη που είχε η Αυλή της Ελλάδας για θέματα που σχετίζονταν με την εσωτερική και εξωτερική διακυβέρνηση του βασιλείου, τα οποία θεωρούσε πως ανήκαν στην αποκλειστική της ευθύνη.

Συγκεκριμένα, στο έγγραφο όπου καταγράφεται η προθυμία της Αμαλίας να συναντηθεί με τον Ιταλό πρέσβη υπό την παρουσία του Όθωνα, μπορεί να δει κανείς ότι δεν καταγράφεται ούτε ώρα ούτε η ημερομηνία. Η μη καταγραφή τους πιθανότατα σήμαινε πως η συναντησή τους οργανώθηκε άμεσα από τους βασιλείς, χωρίς δηλαδή να ενημερώσουν τον Α.Κουντουριώτη με λεπτομέρειες, και για κάποιον λόγο επιθυμούσαν να παραμείνει μυστική. Άλλωστε, τα σχέδια του Όθωνα, όπως εξηγήσαμε παραπάνω, προϋπέθεταν τη συμμετοχή του Ιταλού πρέσβη, την κυβέρνηση και τον βασιλιά του, αλλά όχι την παρουσία του υπουργού εξωτερικών της Ελλάδας. Ο Κ.Λομβάρδος, ο οποίος είχε ήδη αναπτύξει διπλωματικές συνομιλίες

⁸⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 36:5-27, 24 :1-22

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 40:1-21, Athenes, 12. 6.1863 legationRoyaleItalie-Diamantopoulos.

⁹⁰Βλ. υποσημειώσεις νο.89-91

με τον Vittorio Emanuele II και ήταν αρκετά διαλλακτικός ως προς το ζήτημα της διατήρησης του θεσμού της μοναρχίας στην Ελλάδα για την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, μπορούσε ταχύτερα να επιτύχει την εκλήρωση των διπλωματικών σχεδίων και ιδεών του, απ'ότι ο υπουργός εξωτερικών της κυβέρνησής του.

Αλυτρωτισμός, εξέγερση και αποκατάσταση.

Μετά τη σύσταση της ιταλικής πρεσβείας στην Αθήνα έγινε γνωστή η ανάμειξη του Όθωνα στην εξέγερση που προετοιμάζαν μέχρι τότε τα κομιτάτα. Η είδηση επικύρωσε την εκτίμηση των φιλελεύθερων και ριζοσπαστικών κύκλων της Αθήνας ότι ο Όθωνας προσπαθούσε να κινητοποιήσει την Μεγάλη Ιδέα ώστε να αποπροσανατολίσει τους υπηκόους του από τα εσωτερικά προβλήματα του κράτους. Αρχικά, τα νέα περιορίστηκαν στην ελληνική επικράτεια και τις αλύτρωτες περιοχές, αλλά έγιναν ευρέως γνωστά μετά την αποκάλυψη πως ο Κ.Λομβάρδος, μέλος του Ριζοσπαστικού Κόμματος Επτανήσων, μεσολαβούσε, ως έμπιστος του Όθωνα, στις σχετικές συνομιλίες με τον Garibaldi και τον V.Emanuele II.⁹¹

Οι ριζοσπάστες σύντροφοι του Κ.Λομβάρδου, οι οποίοι διεκδικούσαν την ανατροπή του Όθωνα και τον αποκλεισμό του από την υπόθεση της Μεγάλης Ιδέας, αποχώρησαν από τις διαπραγματεύσεις με τους Ιταλούς, με τη μορφή και τους όρους που αυτές διεξάγονταν μέχρι και τον Φεβρουάριο του 1862 από τον Κ.Λομβάρδο.⁹² Οι «αληθείς» ριζοσπάστες ανέλαβαν τότε τις διαπραγματεύσεις με τους Ιταλούς, γεγονός το οποίο οδήγησε στην εισαγωγή δύο νέων επαναστατικών αιτημάτων στο ελληνοϊταλικό διπλωματικό πεδίο. Το πρώτο αφορούσε τη συνέχεια των προσπαθειών για την οργάνωση της εξέγερσης σε Βαλκάνια και Ανατολή, και το δεύτερο αφορούσε την ανατροπή του Όθωνα. Ωστόσο, παρά τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στο περιεχόμενο των συνομιλιών μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, τόσο σε επίπεδο προσώπων όσο και προγράμματος, ο Όθωνας παρέμεινε πιστός στο αρχικό του εγχείρημα.

Η επιμονή του βασιλιά να διασφαλίσει για τον εαυτό του την αποκλειστικότητα των συνομιλιών με τους Ιταλούς, σε βάρος των ριζοσπαστών που επιζητούσαν την ανατροπή του, σχετιζόταν άμεσα με τη μεγάλη αντιδυναστική

⁹¹Δ.Φωτιάδης, ο.π. σελ. 245-255, Ε. Δεληγεώργης, ο.π., Φάκελος ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1861, Α.Α.Κ., και ανάλυσή του στο. Α.Λιάκος, σελ 172-180.

⁹²Α.Λιάκος, σελ. 175-190,Κοτινα Α.Μαρία, ο.π., σελ. 345-360.

εξέγερση που ξέσπασε στο Ναύπλιο τον Φεβρουάριο του 1862.⁹³ Τα Ναυπλιακά, δεν μπορούσαν παρά να ενισχύσουν στον Όθωνα την πεποίθηση ότι έπρεπε να αξιοποιήσει τους Ιταλούς και το εξεγερσιακό σχέδιο στο οποίο συμμετείχαν, ώστε να φανεί ο ίδιος οργανωτής των ιδεών που φιλοδοξούσαν να εκπληρώσουν την Μεγάλη Ιδέα και όχι αυτοί που στασίαζαν στην εξουσία του.⁹⁴ Έτσι, στις αρχές Μαρτίου του 1862, ο πρέσβης της Ελλάδας στο Παρίσι, Φωκίων Ρώκ, ανέλαβε παράλληλα καθήκοντα πρέσβη της Αθήνας στο Τορίνο.⁹⁵

Αμέσως μετά την άφιξή του στην ιταλική πρωτεύουσα ο Φ.Ρώκ ήρθε σε επαφή με τον πρωθυπουργό Rattazi. Μια από τις πρώτες ενέργειες του διπλωμάτη, ήταν να ζητήσει τη συμβολή της ιταλικής κυβέρνησης στην παρεμπόδιση της μεταφοράς όπλων από την Ανκόνα στην Ελλάδα, όπλα τα οποία θα χρησιμοποιούνταν στη σχεδιαζόμενη αντιδυναστική εξέγερση. Ο Rattazi δέχτηκε να βοηθήσει τον Ρώκ, όχι από συμπάθεια προς τον Όθωνα, αλλά για να αποφύγει οποιαδήποτε ανάμειξη σε γεγονότα που θα προκαλούσαν τριγμούς στη σχέση του ιταλικού βασιλείου με τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Ειδικότερα, ο Rattazi προώθησε τις παρατηρήσεις του απεσταλμένου της Ελλάδας στον έπαρχο της Ανκόνα και έπειτα στο ιταλικό Υπουργείο Εσωτερικών, ώστε οι δυο υπηρεσίες να εμποδίσουν με κάθε τρόπο την μεταφορά των όπλων από την Ιταλία στην Ελλάδα. Το ιταλικό Υπουργείο Εσωτερικών με τη σειρά του, ανέλαβε να πληροφορήσει τους Επάρχους της Ιταλίας στο Λιβόρνο και τη Γένοβα, όπου έδρευε ο κεντρικός οργανωτικός πυρήνας των ιταλικών κοιμιτάτων με τους οποίους συνομιλούσαν οι Επτανήσιοι ριζοσπάστες. Η προθυμία που επέδειξε ο Ιταλός πρωθυπουργός στην κατεύθυνση της παρεμπόδισης της εξέγερσης δημιούργησε την εντύπωση στον Έλληνα πρέσβη στο Τορίνο, και κατ'επέκταση στην ελληνική κυβέρνηση και την Αυλή ότι είχαν το πάνω χέρι στις συνομιλίες με την Ιταλία και ότι το σχέδιό τους προόδευε βαθμιαία.⁹⁶

Ωστόσο, η ελληνοϊταλική διπλωματία στις αρχές της άνοιξης του 1862 χαρακτηριζόταν από πολυεπίπεδοτητα, με αποτέλεσμα οι κατακτήσεις της μιας μεριάς να ανατρέπονται διαδοχικά από την άλλη. Το γεγονός αυτό επιβεβαίωσε ένα

⁹³ *Αυγή*, 3 Φεβρουαρίου 1862, βλ. *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλαιά Ελλάδα, 1833-1881*, Κ. Α. Τσιγλή, Παπαζήση, Αθήνα, 1989, σελ. 380 – τέλος και Seidl, Wolf, *Βαυαροί στην Ελλάδα : η γένεση του νεοελληνικού κράτους και το καθεστώς του Όθωνα*, ο.π., σελ. 320-350.

⁹⁴ *Αυγή* 17 Φεβρουαρίου 1862, *Αυγή*, 15 Ιανουαρίου 1861.

⁹⁵ ΥΔΙΑ, ΑΥΕ, 1861, 18,4, Ελληνική Πρεσβεία Τουρίνου.

⁹⁶ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ. Η., εμπιστευτική, Turinle 14/26 Mars 1862 Φ. Ρώκ – Α. Κουντουριώτης, νο 45-47

περιστατικό που συνέβη στα τέλη Απριλίου του 1862 στη Σμύρνη. Ο Α.Ζυγομάλας, γενικός πρόξενος του ελληνικού βασιλείου εκεί, αποκάλυψε με εμπιστευτική επιστολή στον Α.Κουντουριώτη ότι ούτε η κυβέρνηση ούτε η Αυλή είχαν στην πραγματικότητα το προβάδισμα των διπλωματικών διαπραγματεύσεων με την Ιταλία, όπως είχαν συμπεράνει από τις πρόθυμες κινήσεις του Rattazi.

Πιο συγκεκριμένα, ο Α.Ζυγόμαλας ανέφερε στον Α.Κουντουριώτη μια συνομιλία που είχε με τον πρώην φρούραρχο Ναυπλίου, Χαράλαμπο Ζυμβακάκη. Ο τελευταίος, είχε απελαθεί στη Σμύρνη εξαιτίας της συνεργασίας του με του στασιαστές στην εξέγερση το Φλεβάρη του 1862. Ο εξόριστος στρατηγός εκμυστηρεύτηκε στον Α.Ζυγόμαλα ότι είχε λάβει μια εμπιστευτική επιστολή στις 17 Απριλίου 1862 από έναν δικηγόρο, ονόματι Βασιλιάδη, ο οποίος βρισκόταν στην πόλη. Η εν λόγω επιστολή είχε φτάσει στα χέρια του νομικού, συστημένη, από τον συντάκτη της αθηναϊκής εφημερίδας *Ελπίς*, Κ.Λεβίδη. Ο Κ.Λεβίδης ζητούσε από τον Βασιλιάδη να παραδώσει τη συγκεκριμένη επιστολή στον εξόριστο φρούραρχο. Ο Χ.Ζυμβακάκης, αφού διάβασε την επιστολή και όντας προβληματισμένος για όσα του έγραφε ο Λεβίδης, ανακοίνωσε το περιεχόμενό της στον Α. Ζυγόμαλα. Ο γενικός πρόξενος με την σειρά του κατέγραψε μερικά σημεία της περίφημης επιστολής στον Υπουργό Εξωτερικών, Α.Κουντουριώτη.

Σύμφωνα με τον Α.Ζυγόμαλα, λοιπόν, ο Κ.Λεβίδης είχε γράψει στον Χ.Ζυμβακάκη ότι *«μεγάλα συμβάντα ετοιμάζονται εν Ευρώπη και αλλαχού»*. Ο συντάκτης της *Ελπίδας*, θεωρούσε ότι ο πρώην φρούραρχος του Ναυπλίου θα έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στα μεγάλα συμβάντα και θα έπρεπε άμεσα *«να μεταβή μετά λοιπών στασιαστών εις Νεάπολιν και εκεί θέλουν οδηγηθή τι θέλουν πράξει κατά τον προσεχή Μάϊον κ Ιούνιον»*. Ο Λεβίδης, δίχως να δώσει περισσότερες εξηγήσεις για το τι ακριβώς εννοούσε ή για το τι θα έκανε ο Χ.Ζυμβακάκης στην Νάπολη μαζί με άλλους πρώην στασιαστές της εξέγερσης του Ναυπλίου, συμβούλευσε τον φρούραρχο να *«μη ειπής το περί όσων σε γράφω προς τον αυτόθι Πρόξενον της Ιταλίας Κ'.Βέριον, διότι ούτος δεν είναι μεμνημένος»*. Η επιστολή του Λεβίδη έκλεινε με την παράκληση *«να σχίση την επιστολή, αφού καλώς αναγνώσην αυτήν»*, και το σύνθημα *«εις την Ιταλίαν εις την Ιταλίαν!!»*

Ο Χ.Ζυμβακάκης, αφού γνωστοποίησε προφορικά την αινιγματική επιστολή του Κ.Λεβίδη στον Α.Ζυγόμαλα, ζήτησε την συμβουλή του τελευταίου. Στην ερώτηση του εξόριστου φρούραρχου, ο γενικός πρόξενος απάντησε με αμηχανία, γεγονός που μπορούμε να διαπιστώσουμε από το ύφος της επιστολής που έστειλε

στον Α.Κουντουριώτη σχετικά με τα όσα συνέβαιναν στην προξενική του έδρα: «*δε μου εμπνέουσι εμπιστοσύνην αι πολιτικάί σκέψεις και η γνωστή διαγωγή του Συντάκτους της Ελπίδος*». Ο γενικός πρόξενος, συμεριζόμενος την αμφιθυμία τον όσον ανέφερε στην επιτολή του ο Λεβίδης, συμβούλεψε τον Χ.Ζυμβακάκη «*να προσέξη μη πάλιν υποπέσει εις τας παγίδας πολιτικών ραδιουργών, οίτινες προς επιτυχίαν του σκοπού των, θυσιάζουσι τους φίλους τους*».

Ο Χ.Ζυμβακάκης, την επομένη της συνομιλίας του με τον Α.Ζυγόμαλα, αποφάσισε να φύγει από τη Σμύρνη και να κατευθυνθεί στην Κωνσταντινούπολη. Λίγο πριν φύγει από την οθωμανική επαρχία ανακοίνωσε στον Α.Ζυγόμαλα το λόγο του ταξιδιού του που ήταν να έρθει σε επαφή με τον πρέσβη της Ιταλίας στην Κωνσταντινούπολη, κόμη Durando, ώστε να εξασφαλίσει το απαραίτητο διαβατήριο προκειμένου να ταξιδέψει στη Νάπολη και να ανακαλύψει τι ακριβώς εννοούσε ο Κ.Λεβίδης στο γράμμα του.

Τα απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα ο φρούραρχος μπορούσε, βεβαίως, να τα αιτηθεί πρώτα στον γενικό πρόξενο της Ιταλίας στη Σμύρνη και εκείνος να προωθήσει το σχετικό αίτημα στην κεντρική διπλωματική υπηρεσία της Ιταλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλαδή την ιταλική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης. Αντ'αυτού, ο Χ.Ζυμβακάκης προσπέρασε τον γενικό πρόξενο της Ιταλίας στη Σμύρνη, δηλαδή τον «*Κ'.Βέριον*», και κατευθύνθηκε ο ίδιος στην Κωνσταντινούπολη. Η πρωτοβουλία του φρούραρχου σχετιζόταν αφενός με την αποφυγή της γραφειοκρατίας, αλλά και με το γεγονός πως ο Κ.Λεβίδης, όπως είδαμε, του είχε τονίσει ότι ο Ιταλός γενικός πρόξενος στη Σμύρνη «*δεν είναι μεμνημένος*».⁹⁷

Ίσως ξενίζει το γεγονός πως παραθέτουμε την συγκεκριμένη αναφορά του Ζυγόμαλα ως μέρος της αντιπαράθεσης μεταξύ των ριζοσπαστών, της ελληνικής κυβέρνησης και του Όθωνα για την πρυτανεία στις διαπραγματεύσεις με την Ιταλία. Ωστόσο, ο Ζυγόμαλας, που είχε υπό την επίβλεψή του τους εξόριστους στασιαστές, δεν είχε ενημερωθεί για την αντιπαράθεση που επικρατούσε στο ελληνοϊταλικό διπλωματικό πεδίο, γι'αυτό και δεν μπόρεσε να διακρίνει πως το κάλεσμα του Λεβίδη στον Ζυμβακάκη αποτελούσε μέρος του σχεδίου των επαναστατών. Αυτοί ήθελαν να εντάξουν στον αντιδυναστικό αγώνα και την εξέγερση που προετοίμαζαν όλους όσους είχα πρωταγωνιστήσει στα Ναυπλιακά και βρίσκονταν τώρα εξόριστοι στην

⁹⁷Για την αντιδυναστική πάλη των εξοριστων βλ. *Ελπίς*, 14 Απρίλη 1861

Ανατολή.⁹⁸ Την απουσία ενημέρωσης φανερώνει και το νευρικό ύφος του Α.Ζυγόμαλα στον Α.Κουντουριώτη όταν του περιγράφει τη συνομιλία που είχε με τον Χ.Ζυμβακάκη για το γράμμα του Κ.Λεβίδη. Τότε ο πρόξενος είχε απαντήσει στον πρώην φρούραρχο με αποκλειστικό κριτήριο την προσωπική του άποψη για τον Λεβίδη και όχι σύμφωνα με την πολιτική-κυβερνητική άποψη για την εφημερίδα και τον συντάκτη της το 1862. Επομένως, ο Α.Ζυγόμαλας, δίχως την απαραίτητη ενημέρωση από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, αδυνατούσε να συμπεράνει πως ο Κ.Λεβίδης όχι απλά ασκούσε δημοσιογραφική κριτική στην Αυλή, αλλά πρωταγωνιστούσε κιόλας στα σχέδια που, με τη βοήθεια των Ιταλών, προσέβλεπαν στην ανατροπή της μοναρχίας.

Πράγματι, ο Α.Ζυγόμαλας σε μια επιστολή την οποία έγραψε αφότου ο Χ.Ζυμβακάκης του είχε εκμυστηρευτεί το περιεχόμενο της επιστολής του Λεβίδη, συμπέρανε ότι ο φρούραρχος *«είναι έτοιμος να προσφέρει πάλιν την υπηρεσία του εις την πατρίδα εάν τα προς αυτόν γραφόμενα υπό του Λεβίδου πηγάζουσι εξ ανωτέρας πηγής»*. Χωρίς, όμως, να είναι ενήμερος για την πολιτική και διπλωματική διαμάχη μεταξύ της Αυλής και των στασιαστών, ο γενικός πρόξενος πίστευε ότι ο Χ.Ζυμβακάκης θα συνέβαλε στα σχέδια και θα επανετασσόταν στην πολιτική ζωή της Αθήνας ως μέλος του κυβερνητικού επιτελείου.

Εν προκειμένω, οι λαθεμένες εκτιμήσεις του γενικού προξένου για το ρόλο του Κ.Λεβίδη, του Χ.Ζυμβακάκη και η συνολικότερη σύγχυση γύρω από τις επιδιώξεις του καθενός, πιστοποιούν ότι η ελληνική κυβέρνηση και η Αυλή δεν είχαν καταφέρει στο ελάχιστο να προβλέψουν τα σχέδια των επικριτών τους.⁹⁹ Συνεπώς, μπορούμε με ασφάλεια να συμπεράνουμε πως, μεταξύ του Μάρτη και του Απρίλη του 1862, οι πολυμήχανοι ριζοσπάστες και φιλελεύθεροι κατάφεραν να εξασφαλίσουντο συγκρητικό πλεονέκτημα στο ελληνοϊταλικό διαπραγματευτικό πεδίο, απέναντι στην Αυλή και την ελληνική κυβέρνηση.¹⁰⁰

⁹⁸Ο γενικός πρόξενος όχι δεν ήταν ενημερωμένος για τα παραπάνω, αλλά είχε βρεθεί σε σύγχυση για σε σχέση με τη πολιτική του πρακτική απέναντι στους στασιαστές, εφόσον ο Όθωνα στις περιστάσεις είχε δείξει διαθέσεις αμνηστίας τους. *Αυγή* 17 Φεβρουαρίου 1862 γι' αυτό και ο γενικός πρόξενος έγραψε στον Υπουργό στην επιστολή που αναφέρουμε εδώ ότι ο πρώην φρούραρχος Ναυπλίου *«είναι έτοιμος να προσφέρει πάλιν την υπηρεσία του εις την πατρίδα εάν τα προς αυτόν γραφόμενα υπό του Λεβίδου πηγάζουσι εξ ανωτέρας πηγής»*

⁹⁹ Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται εφόσον ο Α. Ζυγόμαλας ζήτησε την εξής εντολή από τον Α. Κουντουριώτη: *« πώς να φέρωμαι προς του στασιαστές ένα ούτοι ζητώσι την συνδομήν του Προξενείου δια να επανέλθωσιν εις το πατρικόν έδαφος. Πάσα αταξία και καταχρησιςπρατομένηπο τους στασιαστές προσάπτει μομφήν εις τον εθνικόν χαρακτήρα. Φρονώ ότι η φρόνησιςδι απαγορεύει να μη δίδωμεν απλά εις τους εχθρους της Ελλάδος να μας κατηγορούν αδικως»*

¹⁰⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ. Η: , 14 Μάρτη 1862, Ρηγόπουλος, νο.41-45.

Παράλληλα με τις παραπάνω μεθοδεύσεις, οι δημόσιες τοποθετήσεις εναντίον του Όθωνα άρχισαν να πληθαίνουν τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό του ελληνικού βασιλείου. Στη Μασσαλία, για παράδειγμα, το καλοκαίρι του 1862 διαδόθηκε η φήμη ότι ο «*Βασιλεύς εγκατέλειψε την Ελλάδα*» και ο εκεί Έλληνας πρόξενος ανέφερε έκπληκτος προς την έδρα του ότι «*πλείστα των εν τω λιμένι λιμενισομένων πλοίων σημαιοστολίσθησαν*». Όπως κατήγγειλε ο πρόξενος στον Α.Κουντουριώτη, ο σημαιοστολισμός πραγματοποιήθηκε ύστερα από παρέναιση των πλοιάρχων οι οποίοι υποστήριζαν τους Γαριβαλδινούς.¹⁰¹

Στα ανατολικά σύνορα της Ελλάδας από την άλλη, στις 30 Μαρτίου του 1862, ο Α.Ζυγόμαλας, έγινε μάρτυρας μιας αντιδυναστικής διαδήλωσης που έλαβε χώρα κατά την διάρκεια της λιτανείας της Αγίας Ειρήνης. Η δραστηριότητα, έγραψε ο γενικός πρόξενος ότι ήταν οραγνωμένη από «*αναρχικούς*». Για τον Α.Ζυγόμαλα, ο ιδεολογικοπολιτικός προσδιορισμός «*αναρχικοί*», δεν ήταν αντιπροσωπευτικός μιας ομάδας που συμεριζόταν τις ιδέες του Προυντόν ή του Μπακούνιν. Αντίθετα, ο όρος ήταν γενικευτικός και αφορούσε όσους κατά την διάρκεια της λιτανείας φώναζαν δημοσίως «*βλασφημίες κατά του Άνακτος της Ελλάδας*» και «*φώναζον Ζήτω το Έθνος Ζήτω το Σύνταγμα*». Οι «*αναρχικοί*» κατά τον Α.Ζυγόμαλα ήταν: «*σπείρα ανθρώπων που συμμαχήσαντες μετά τινών Επτανησίων και Ιταλών αίτινες χωρίς να ιδώσι ποτέ ούτε την Ελλάδα, ούτε αρχηγόν αυτής, χωρίς Ελληνικά δικαιώματα σε τουρκικό έδαφος έκραζον αναρχικές ιδέες με σκοπόννα προσβάλουν στη λιτανεία την Ελληνική σημαία και τα βασιλικά σύμβολα*». Ο γενικός πρόξενος όντας συστρατευμένος στην υπόθεση της προάσπισης του βασιλιά Όθωνα και ενήμερος πλέον στα πολιτικά σχέδια που έπρεπε να ακολουθήσει με σκοπό τη προστασία του στέμματος από τους στασιαστές, υποστήριξε στην επιστολή του ότι προσπάθησε να αποτρέψει την εκκοφαντική κυριαρχία των συνθημάτων που επικρατούσαν στηπ όλη της ανατολής, παρακκινώντας άλλους Έλληνες υπηκόους να φωνάζουν: «*Ζήτω ο Όθωνας*».¹⁰² Οι εντάσεις αυτές, διατηρήθηκαν στη Σμύρνη μέχρι και ένα μήνα αργότερα από την λιτανεία της Αγίας Ειρήνης, όταν ο αντιμοναρχικός εξόριστος Ι.Γούδας που δεν είχε καταφέρει να ταξιδέψει στην Νάπολη μαζί με τον Χ.Ζυμβακάκη τον προηγούμενο μήνα, παρακίνησε τους Έλληνες της πόλης να φωνάζουν«*Ζητω η Ελλάς-Ζήτω η Ιταλία*».¹⁰³

¹⁰¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ, Μασσαλία, 17 Μάρτη 1862., vo. 650

¹⁰²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ. Η, Σμύρνη 30 Μάρτη 1862, vo. 745

¹⁰³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ. Η, 10 Απριλη 1862 vo.763-770

Η διάδοση των αντιδυναστικών συνθημάτων στον γεωγραφικό περίγυρο του ελληνικού βασιλείου συμπλήρωνε τη σχετική συνθηματική στο εσωτερικό του, με αποτέλεσμα να μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι το πολιτικό καθεστώς της Ελλάδας το καλοκαίρι του 1862 είχε βρεθεί σε πλήρη απομόνωση.¹⁰⁴ Η εξέλιξη αυτή ικανοποίησε σε μεγάλο βαθμό τις φιλελεύθερες-ριζοσπαστικές δυνάμεις του κράτους, καθώς εκτίμησαν ότι ο αντιδυναστικός τους αγώνας σύντομα θα καρποφορούσε. Αυτό όμως που δεν εκτίμησαν εξίσου έγκαιρα με το μέλλον του κινήματός τους, ήταν ότι οι Προστάτιδες Δυνάμεις του βασιλείου δε θα άφηναν να ευδοκιμήσουν τόσο απλά τα σχέδιά τους.

Έτσι, αφού στα τέλη του καλοκαιριού του 1862 η Αγγλία και η Γαλλία κατήγγειλαν την Ρωσία ως υποκινητή των αντιδυναστικών ενεργειών που εξελίσσονταν στην Ελλάδα, οι φιλελεύθερες-ριζοσπαστικές δυνάμεις δεν είχαν άλλο παρά να προσαρμόσουν τη δράση και τη συνθηματολογία τους στο να αποδείξουν στις δυο Δυνάμεις ότι δεν υποκινούνταν από τον Τσάρο και ότι δεν προσέβλεπαν να εφαρμόσουν στο κράτος ένα πολιτικό μοντέλο στο οποίο δεν θα είχαν την έγκρισή τους.¹⁰⁵

Ο επαναπροσδιορισμός των διακυβευμάτων των κινηματιών είχε επιπτώσεις και στο περιεχόμενο των μέχρι τότε συνομιλιών τους με τις δημοκρατικές-ριζοσπαστικές δυνάμεις της Ιταλίας. Οι ελληνοϊταλικές συνομιλίες έτσι έφτασαν στα όριά τους και έκλεισαν ξαφνικά τον κύκλο τους, εφόσον ήταν άνισες της ιδιοσυστασίας της Ελλάδας με τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Για την κυβέρνηση του Τορίνο η αποχώρηση των Ελλήνων από τις συνομιλίες με τους Ιταλούς τους συντρόφους ήταν μια ικανοποιητική εξέλιξη, καθώς έτσι διαγράφηκε ο κίνδυνος να εκτεθεί η Ιταλία στις Μεγάλες Δυνάμεις ως συνεργός μιας μεγάλης εξέγερσης. Ακόμα και έτσι όμως, το υπουργείο υπό τον Rattazi δεν ησύχασε τελείως από τις αλυτρωτικές διαθέσεις των ριζοσπαστικών δυνάμεων της Ιταλίας. Οι τελευταίες, στα τέλη του καλοκαιριού του 1862 εκτιμούσαν ότι ασχέτως της εγκατάλειψής τους από τους Έλληνες, μπορούσαν να στηριχθούν στις δικές τους δυνάμεις για να απελευθερώσουν τουλάχιστον τη Ρώμη.

¹⁰⁴Η ελληνική κυβέρνηση και η Αυλή μάλιστα, προκειμένου να περιορίσουν τη δραστηριότητα των φιλελευθέρων-ριζοσπαστών συνέταξαν μια εγκύκλιο την άνοιξη του 1866 με την οποία ευελπιστούσαν να περιορίσουν τη δραστηριότητα των αντιδυναστικών δυνάμεων. Βλ.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1862, Α.Α.Κ. Η , Αθήνα, 19 Μάη 1862 ΥΠ.ΕΞ.- ΥΠ.ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, vo. 710-711

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ. Η , Σμύρνη, 9 Μάη 1862, Ζυγόμαλας-ΥΠ.ΕΞ, vo. 707-708.

¹⁰⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ. Η , Λονδίνο 8 Μάρτη 1862, Σπ. Τρικούπης-Α. Κουντουριώτη, vo. 339-340.

Ο Ναπολέοντας Γ΄ όμως, ύστερα από μια σειρά αιτημάτων του Πίου ΙΧ περί προστασίας του, έδωσε ρητή εντολή στην ιταλική κυβέρνηση να εμποδίσει τους γαριβαλδινούς από το να εισβάλουν στην Ιερή Πόλη. Παρόλα αυτά, οι εθελοντές επέμειναν στην αρχική τους άποψη και έτσι στις 29 Αυγούστου του 1862 συγκρούστηκαν με τις δυνάμεις του ιταλικού στρατού. Από την πολεμική αντιπαράθεση μάλιστα τραυματίστηκε ο Garibaldi γεγονός που έδωσε μια επιπλέον αφορμή στους Ιταλούς να εκφράσουν ποικιλοτρόπος και με μεγάλη διάρκεια τη δυσαρέσκειά τους προς το νεογέννητο κράτος, τους φορείς εξουσίας του και τη στάση τους απέναντι στα αλυτρωτικά θέματα του έθνους τους.¹⁰⁶ Οι μετριοπαθείς δυνάμεις της Ιταλίας έτσι, ήρθαν αντιμέτωπες με μια νέα κρίση στο εσωτερικό του κράτους, με αποτέλεσμα από το τέλος του καλοκαιριού του 1862 και έπειτα να μη μπορούν να πράξουν τίποτε άλλο, πέραν του να επιδιώξουν να σταθεροποιήσουν τις δομές του βασιλείου, να αποκαταστήσουν τις σχέσεις τους με τους υπηκόους και, τέλος, με τον γεωπολιτικό περίγυρο του κράτους.

¹⁰⁶Denis Mach Smith, *Italy and its monarchy*, ο.π.,σελ. 15, Α.Λιάκος, ο.π., σελ. 200-212.
Iv.Scott,ο.π.,σελ. 270-300Για τη διάρκεια των εντάσεων στην Ιταλία βλ.
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-27, Νεάπολη, 12 Ιανουαρίου 1863, Ιωάννης Ορλόφ-ΥΠ.ΕΞ. νο 14-15
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27,Μεσσήνη, 17Φεβρουαρίου 1864,Πεντέδεκας-ΥΠ.ΕΞ., νο.151.,*H*

Κεφάλαιο 2. «ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ» ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΑ, 1862-1864.

Ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού βασιλείου και η Μεγάλη Ιδέα 1862-1864.

Ο επίλογος των ελληνοϊταλικών σχέσεων του έτους 1862, ανέδειξε την ανάγκη στα κράτη της Ιταλίας και της Ελλάδας να δώσουν άμεσες λύσεις σε ζητήματα που μέχρι τότε είχαν αναβάλει. Έτσι, από το τέλος του έτους 1862 και έπειτα, οι κυβερνητικές δυνάμεις των δυο κρατών θα διαμορφώσουν τον προγραμματισμό για την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική των βασιλείων τους λαμβάνοντας υπόψη τους δύο πολιτικές-διπλωματικές παραμέτρους. Η πρώτη, είχε να κάνει με το ζήτημα του οικονομικού εκσυγχρονισμού των κρατών και η δεύτερη, με την οικοδόμηση των διπλωματικών σχέσεων των βασιλείων με τις Μεγάλες Δυνάμεις σε μετριοπαθή κατεύθυνση. Οι συγκεκριμένες παράμετροι, όπως θα δούμε αναλυτικά, επέδρασαν τόσο στην ιστορική συγκρότηση και, εν τέλει, την ιδιοσυστασία των κρατών της Ελλάδας και της Ιταλίας, όσο όμως και στο να δρομολογηθούν νέοι όροι, ώστε οι φορείς του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας να επαναπροσδιορίσουν τις διπλωματικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές τους σχέσεις.¹⁰⁷

Στην Ελλάδα, οι απαρχές των παραπάνω τομών εντοπίζονται στις πολιτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα μετά την αποχώρηση του Όθωνα. Τότε, ξέσπασαν συγκρούσεις ανάμεσα σε πολιτικούς και στρατιωτικούς πυρήνες της χώρας, των οποίων οι αποκλίνουσες προσδοκίες και αντιλήψεις για την πολιτική διακυβέρνηση του κράτους μεταξύ 1860-1862 είχαν επισκιαστεί στο εξισωτικό αντιδυναστικό

¹⁰⁷Για την Ελλάδα: Ε. Σκοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, ο.π., Μοσκόφ, η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 90-11, Θ. Σακελλαρόπουλος, *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857*, Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές όψεις, Αθήνα, 1993, τ. Α. σελ. 35-41, Α. Λιάκος, *Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862*, *Μνημών τ. Η'*, 1980, Ιωαννίδης Νίκος, *Οι ιδεολογικοί Αγώνες της Νεολαίας την περίοδο 1859-1871. Ο χαρακτήρας και η επίδρασή τους στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1999, Για την Ιταλία: Ch. Duggan, *A concise History of Italy*, Cambridge University Press, London, 2014, σελ. 118-130, Α. Λιάκος, *Η Ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, ο.π., σελ. 210-212, N. Doumanis, *Italy inventing the nation*, ο.π., σελ. 142-150, Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, *Ιστορία της Ιταλίας από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση, (1454-1870)*, ΣΕΑΒ, 2015, σελ. 173-181 και σελ. 183. Τα ζητήματα που θίγονται στην κεντρική αφήγηση της εργασίας, θα αναφερούν εκτενώς και με περισσότερη βιβλιογραφία στο κεφάλαιο της συγκεκριμένης εργασίας με τίτλο «Ο Α Μάνος στο Τορίνο και ο Μίνερνα στην Αθήνα. Οι ελληνοϊταλικές μεσοτοιχίες τα έτη 1864-1865»

κίνημα. Το πολιτικό περιβάλλον που συστέγασε τις εν λόγω αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις, ήταν η «*B εν Αθήναις Εθνοσυνέλευση*».¹⁰⁸

Στην Β' Εθνοσυνέλευση εκλέχθηκαν και συμμετείχαν πολιτικές δυνάμεις που προέρχονταν από την αποκαλούμενη Νέα Γενιά. Η νεολαία στις εργασίες του Νομοθετικού Σώματος οργανώθηκε σε κοινοβουλευτικούς σχηματισμούς, όπως αυτών των Ορεινών και των Πεδινών. Οι δυο συσπειρώσεις παρότι είχαν αρκετές αποκλήσεις μεταξύ τους, συμφωνούσαν σε δυο πολιτικά σημεία. Το πρώτο, ήταν ότι έπρεπε να εφαρμοστεί στη χώρα ένα πλούσιο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα με φιλελεύθερο οικονομικό και πολιτικό προσανατολισμό. Το δεύτερο, ήταν η συμβολή τους στη σταθερότητα του βασιλευόμενου-κοινοβουλευτικού καθεστώτος, το οποίο θεωρούσαν επιστέγασμα των αλλαγών που προσέβλεπαν να εφαρμόσουν στο κράτος. Ένας πρώτος σταθμός που οι δυο συσπειρώσεις δοκίμασαν να εδραιώσουν σε θεσμικό επίπεδο τους εν λόγω μετασχηματισμούς προέκυψε στα τέλη του έτους 1862 με αφορμή το ζήτημα του κενού θρόνου της Αθήνας.¹⁰⁹ Ωστόσο, η επιλογή του αντικαταστάτη του Όθωνα δεν ήταν αποκλειστική υπόθεση των εκλεγμένων αντιπροσώπων της Β' Εθνοσυνέλευσης. Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 όριζε σαφέστατα τη πρωτοκαθεδρία των Προστάτιδων Δυνάμεων του βασιλείου στο ζήτημα της εκπροσώπησης του ελληνικού θρόνου, γεγονός που δεν άφησαν ανεκμετάλλευτο το έτος 1862-1863.¹¹⁰

Για την Αγγλία, την Γαλλία και τη Ρωσία, η υπόθεση με τον κενό ελληνικό θρόνο ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τους ευρύτερους γεωπολιτικούς και διπλωματικούς τους ανταγωνισμούς στην Ανατολή. Έτσι, ακόμη και στις περιπτώσεις που εξέφρασαν διαθέσεις σύμπλευσης στο θέμα των υποψηφίων αντικαταστατών του Όθωνα, η μεταξύ τους συνεργασία στηριζόταν σε υποψίες.¹¹¹ Σε κάθε περίπτωση τόσο η επίκαιρη, όσο και η μακροπρόθεσμη στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων για την Ελλάδα και την Ανατολή διαπέρασε τη διπλωματία που διεξήγαν μεταξύ 1862-

¹⁰⁸G. Herring, ο.π., σελ. 402-415

¹⁰⁹Αιών, 19 Οκτωβρίου 1862 με πρωτοσέλιδο «*Η κατάλυση της Βαυαρικής δυναστείας και η Ευρώπη*».

¹¹⁰Κ.Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας, η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Πατάκη, Αθήνα, 2015, σελ. 344-355

¹¹¹Οι παεμβάσεις των Δυνάμεων στην Ελλάδα, αφορούν έναν σημαντικό παράγοντα που πρέπει να λάβουμε υπόψη μας για όλη την περίοδο που εξετάζουμε και όχι μόνο με αφορμή την συζήτηση για τον υποψήφιο μονάρχη της Αθήνας. Για την περίοδο 1862-1864, βλ. Χ.Κύρκος, *Η Β εν Αθήναις Εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις: οι ιστορικοπολιτικοί στόχοι της Εθνοσυνέλευσης και ο βρετανικός παράγοντας*, UniversityStudioPress, Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 30-56 και 120-178, Γ. Ν. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι 1821-1897*, Αθήνα, 1973, σε. 110-157 και για τις σχέσεις μεταξύ των Δυνάμεων κατά τη συγκυρία βλ., Ε.Ρούκουνας, *Διπλωματική Ιστορία: 19^{ος} αιώνα*, Αθήνα, 1977, σελ. 140-148.

1863 για το ζήτημα του θρόνου της Αθήνας, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται τακτικές εντάσεις στις μεταξύ τους σχέσεις. Έτσι, προκειμένου να αποφύγουν ένα θερμό επεισόδιο στη Δύση για λογαριασμό των ενδιαφερόντων τους στην Ανατολή, συμφώνησαν στην παραχώρηση του ελληνικού θρόνου στον πρίγκιπα Γεώργιο της Δανίας του βασιλικού Οίκου των Γλύξμπουργκ. Παρόλα αυτά η απόφασή τους να χρήσουν ως βασιλιά της Ελλάδας τον Γεώργιο, ήταν λειτουργική για να κατευνάσει τις μεταξύ τους εντάσεις μόνο προσωρινά.¹¹²

Η έλευση του Γεωργίου Α' και οι νέες προσδοκίες του βασιλείου.

Στις 18 Μαρτίου του 1863 η Β' Έθνοσυνέλευση ανακήρυξε με ψήφισμά της τον Γεώργιο σε «*Γεώργιο Α' Βασιλιά των Ελλήνων*».¹¹³ Ο τελευταίος, έφτασε στην Αθήνα τον Οκτώβρη του ίδιου έτους και «*το πανελληνιον πανηγύριζε την άφηξιν του Αγαπητού Βασιλέως Γεωργίου του Α' και το μεγαλείον του Έθνους δια της ποθητής ενώσεως του Ιονίου Κράτους μετά της Ελευθέρας Ελλάδος*».¹¹⁴

Η φράση που παραθέσαμε παραπάνω, αποτελεί δάνειο από μια επιστολή του γενικού προξένου της Ελλάδας στη Βενετία. Παρότι η συγκεκριμένη αναφορά αποτελεί μέρος της προσωπικής άποψης ενός κρατικού υπαλλήλου του βασιλείου για την ελληνική επικαιρότητα του έτους 1863, σκιαγραφεί την ευρύτερη πολιτική και ιδεολογική ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί στο ελληνικό κράτος την επαύριο της άφιξης του νέου μονάρχη.

Πιο συγκεκριμένα, η έλευση του Γεωργίου Α' και η επέκταση των συνόρων του βασιλείου μέσω της προσάρτησης των Επτανήσων, ήταν δυο εξελίξεις που καλλιέργησαν στο εσωτερικό του κράτους, τόσο εντυπώσεις περί ισορροπίας του, όσο όμως και εκτιμήσεις περί επερχόμενων ευνοϊκών εξελίξεων στην υπόθεση της Μεγάλης Ιδέας.¹¹⁵ Ως προς αυτά, ο αθηναϊκός Τύπος μας μεταφέρει μια αρκετά

¹¹²Domna Dontas, *Greece and the Great Powers 1863-1875*, Θεσσαλονίκη 1966, εισαγωγή, E.Prevelakis, *British policy towards the change of dynasty in Greece, 1862- 1863*, Αθήνα, 1953, σελ. 60-78, 80-90.

¹¹³Ελπίς 21 Μάρτη 1863, όπου παρατίθενται τα σχετικά ψηφίσματα της Έθνοσυνέλευσης και η αποδοχή τους από την προσωρινή κυβέρνηση και τα Υπουργεία Εσωτερικών και Οικονομικών.

¹¹⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Βενετία 19 Νοέμβρη 1863, Δραζίνος-ΥΠ.-ΕΞ., vo.136

¹¹⁵Ε.Σκοπετέα, ο.π., σελ. 283-296. Για την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα βλ., Λ.Τρίχα, *Διπλωματία και πολιτική. Χαρίλαος Τρικούπης και Ιωάννης Γεννάδιος. Αλληλογραφία 1863-1894*, Αθήνα, 1991, σελ. 70-85. Και την έκδοση του Υπουργείου Εξωτερικών, «*Έγγραφα επίσημα αφορώντας επί του επανησιακού ζητήματος διαπραγματεύσεις*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1864 και επανέκδοση από το Υπ. Εξ το 2002, Κοτινά Α. Μαρία, ο.π., σελ. 382- 400, Σ.Θ.Λάσκαρις, *Ο Χ. Τρικούπης και η Ένωσις της Επτανήσου*, Αθήνα, 1990, Σ.Θ.Λάσκαρις, *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914*, δελαγραμμάτικα, 1947, Αθήνα, 1947, σελ.140-150.

κατατοπιστική εικόνα.

Η εφημερίδα *Ελπίς*, για παράδειγμα, με αφορμή την άφιξη του Γεωργίου Α΄ στην Αθήνα, παρατηρούσε τα εξής: «η μεγαλητέρα και η μάλλον διακαής του έθνους επιθυμία εξεπληρώθη. Η Ελλάς κέκτηται ήδη Βασιλέα, Βασιλέα συνταγματικόν. Βασιλέα συστηθέντα εις την εκλογήν του έθνους παρά της ομοφώνου γνώμης των τριών ευεργετιδών της Ελλάδος Δυνάμεων. Βασιλέα αναγορευθέντα παμψηφεί και δι' επευφημιών παρά της Εθνικής Συνελεύσεως.»

Στην συνέχεια, οι συντάκτες τοποθετήθηκαν και για την προοπτική της Μεγάλης Ιδέας γράφοντας τα εξής:

«εις την ευτυχή ταύτην της νέας Βασιλείας αποκατάστασιν ας ελπίσωμεν και ας ευχηθώμεν ότι όλα τα σπουδαία ζητήματα τα συνδεόμενα με ταύτην την της Βασιλείας αποκατάστασιν, το της επεκτάσεως των ορίων μας, το της βελτιώσεως των οικονομικών μας, το της προσαρτήσεως της Επτανήσου εις την Ελλάδα και τα λοιπά, θέλουσιλυθί με την αυτήν ευκολίαν και με την αυτήν ομόθυμον των μεγάλων Δυνάμεων σύμπνοιαν, με όσην προθυμίαν έδειξεν από μέρου της η Ελλάς εις το να ασπασθή άνευ δισταγμών, άνευ αναβολής την περί εκλογής Βασιλέως σύστασιν των μεγάλων τουτων Δυνάμεων. Τα σπουδαία ζητήματα θέλουσι αναφανή κατά την πρώτην της νέας Βασιλείας αποκατάστασιν και κρατούντες την υπερ ημών καλήν υπόληψιν των ευεργετιών Δυνάμεων, να επιτύχωμεν δια της μεσολαβήσεώς των την θεραπείαν των μεγάλων και παντοτινών αναγκών εξ' ων περιστοιχούμεθα». ¹¹⁶

Από το χωρίο του άρθρου διακρίνουμε ότι οι συντάκτες του προσπάθησαν να προασπιστούν την άποψη ότι το βασίλειο θα φρόντιζε να μην αφήσει αναξιοποίητη την ευνοϊκή αντιμετώπισή του από τις Προστάτιδες Δυνάμεις, όπως αυτή είχε εκδηλωθεί με την συμφωνία τους στη στέψη του Γεωργίου Α΄ και με την παραχώρηση των Επτανήσων στο κράτος.¹¹⁷ Αντίθετα, το βασίλειο θα έπρεπε να εκμεταλλευτεί τις εν λόγω ευνοϊκές περιστάσεις ώστε:

«εις το εξής θέλει επιληφθή σπουδαιών πραγματικών ζητημάτων, και ιδίως των ζητημάτων εκείνων των αφορόντων της βελτίωσιν της υλικής του τόπου ευημερίας και της οικονομικής αυτού καταστάσεως. Έχομεν εις τας υπέρ ημών ευνοϊκάς διαθέσεις των ευεργετιδών της Ελλάδος Δυνάμεων αίτινες επείσθησαν ότι είμεθα άξιοι της έννοιάς των και ότι είναι δίκαιον να βελτιώσωσι το μέλλον της πατρίδας μας στηρίζοντες αυτό επί βάσεων πλατύτερων και σπουδαιότερων. Ουτω μονο πολιτευόμενοι ας είμεθα βέβαιοι ότι και της αδελφής Επτανήσου η ένωσις δύναται να πραγματοποιηθή και τα ακριτικά ημων όρια να επεκταθώσιν και της Κρήτης

¹¹⁶Ελπίς 21 Μάρτη 1863.

¹¹⁷Ελπίς 14 Μάρτη 1863.

της προσάρτησιν να επιτύχωμέν.»¹¹⁸

Το κράτος δηλαδή, βελτιώνοντας τους δείκτες της υλικής ευημερίας του θα διαβεβαίωνε τους δυτικούς του συμμάχους ότι ήταν ισάξιο των προσδοκιών τους. Το μονοπάτι αυτό, ήταν το μόνο βέβαιο για το μέλλον της Ελλάδας και της Μεγάλης Ιδέας εφόσον έτσι οι Δυνάμεις θα συμφωνούσαν «εις επέκτασις των ορίων της Ελλάδος προς τα μεσημβρινά αυτής όρια δια της προσαρτήσεως της Κρήτης, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Δια τοιαύτης μόνον επεκτάσεων δύναται της Ελλάδος αι ανάγκαι να ικανοποιηθώσιν».¹¹⁹

Η ιδέα του εκσυγχρονισμού του βασιλείου και οι σχέση της με την Μεγάλη Ιδέα κατά το ύφος της αρθογραφίας της *Ελπίς* που παραθέσαμε, ήταν ουσιαστικά το κοινώς αποδεκτό ιδεολογικοπολιτικό μοντέλο πάνω στο οποίο επινόησαν, στήριξαν και ανέπτυξαν τον προγραμματισμό τους οι κυβερνήσεις της Αθήνας από το 1863 και έπειτα.¹²⁰ Οι τελευταίες σαφώς και δε μπορούσαν να πράξουν διαφορετικά, εφόσον εκπροσωπούσαν τις κοινωνικές δυνάμεις του βασιλείου που ήδη από την δεκαετία του 1850 υποστήριζαν την ιδέα της συγκρότησης ενός κράτους κατά τα δυτικά πρότυπα, με μόνη διαφορά ότι την δεκαετία του 1860 ένα μέρος τους είχε επωμιστεί την ευθύνη να εφαρμόσει την τότε αντιπολιτευτική συνθηματολογία σε κυβερνητική πρακτική.¹²¹ Εκτός όμως των κοινωνικών-πολιτικών συντελεστών που επέδρασαν στη καθιέρωση, τη διάδοση και τη νομιμοποίηση της ιδέας του εκσυγχρονισμού του κράτους ως μέσο υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας, χρειάζεται να αναφέρουμε και τον ειδικό οικονομικό συντελεστή.

Η ιδέα της στοχοπροσήλωσης του βασιλείου στην ανασυγκρότησή του, φαίνεται ότι ήταν συνδεδεμένη με την δύσκολη οικονομική κατάσταση του κράτους. Το γεγονός της οικονομικής καχεξίας του βασιλείου, άλλωστε, δε μπορούσαν να προσπεράσουν ούτε οι συντάκτες του αθηναϊκού Τύπου, που με την αρθογραφία τους συνηγορούσαν στον εκσυγχρονισμό του βασιλείου ως εναλλακτικό τρόπο υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας, ούτε όμως οι συγκροτημένες πολιτικές-κυβερνητικές δυνάμεις, οι οποίες καλούνταν να τοποθετηθούν με πρακτικά μέτρα σε ζητήματα που σχετίζονταν με τα οικονομικά του κράτους και την εξωτερική πολιτική του.

Ως προς τη διαχείριση των οικονομικών του κράτους από τις κυβερνητικές

¹¹⁸*Ελπίς* 21 Μάρτη 1863. Στο ίδιο μήκος κύματος ιδεών και πολιτικών τοποθετήσεων βλ.

Ελπίς 11 Απρίλη 1863,

¹¹⁹*Ελπίς* 4 Απρίλη 1863, 14 Μάρτη 1863.

¹²⁰Ε.Σκοπετέα, *ο.π.*, σελ. 260-280.

¹²¹Βλ.υποσημείωση νο.130 του 2^{ου} μέρους της συγκεκριμένης εργασίας με τίτλο κεφαλαίου, «Ο εκσυγχρονισμός του ελληνικού βασιλείου και η Μεγάλη Ιδέα».

δυνάμεις και τη σχέση τους με την ιδέα του εκσυγχρονισμού και την Μεγάλη Ιδέα, αξίζει να παρατηρήσουμε όσα έλαβαν χώρα στη Β' Εθνοσυνέλευση τον Φεβρουάριο του 1863. Τότε, η «*επί των διπλωματικών σχέσεων Επιτροπή της Εθνοσυνέλευσης*» επεξεργάστηκε και κατέθεσε στο Σώμα μερικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν τη συγκρότηση και τη λειτουργία της διπλωματικής υπηρεσίας του κράτους. Συγκεκριμένα, ο πρόεδρος της επιτροπής, Θ.Αφεντούλης πρότεινε στην Εθνοσυνέλευση το μέτρο «*περί καταργήσεως των εν Ευρώπη έμμισθων Πρεσβειών*».¹²²

Στο σχετικό ψήφισμα παρουσιάζει ενδιαφέρον η συζήτηση για την πρόταση της κατάργησης των έμμισθων πρεσβειών της Ελλάδας στην Ευρώπη, πρώτα απ' όλα γιατί δεν παρουσιάστηκε στο Νομοθετικό Σώμα ως αναγκαίο μέτρο που σχεδόν επέβαλλε η δεινή οικονομική κατάσταση του κράτους. Αντ' αυτού, ο πρόεδρος της επιτροπής προσπάθησε με την εισήγησή του να αναπροσδιορίσει τις ιδέες που επικρατούσαν στις κυβερνητικές-πολιτικές δυνάμεις της Ελλάδας για τον θεσμό των έμμισθων πρεσβειών του Υπουργείου Εξωτερικών, αναφέροντας χαρακτηριστικά:

«Η ιστορία των πρεσβειών μας δεν έχει κατά δυστυχίαν να μας παρουσιάση μεγάλας διπλωματικής ενεργείας ή αποτελέσματα. Εν αρχή της εγέρσεως του Ελλην. Θρόνου αι πρεσβείαι συνέστησαν κυρίως, ίνα απομακρυνθώσιν από της Ελλάδος, πρόσωπα έξοχα και ως η παρουσία εν Ελλάδι δνσυνέφερον οπωσδήποτε εις την τότε ισχύουσαν πολιτικήν παρ' ημίν».

Ο Θ.Αφεντούλης στην συνέχεια της εισήγησής του υποστήριξε ότι οι Κωλλέτης, Μεταξάς, Μαυροκορδάτος, Τρικούπης και Καλλέργης, δηλαδή οι πρέσβεις της Αθήνας στη Δύση και τη Πύλη:

«ήσαν εύσχημοι και ευπρόσδεκτοι αποπομπαί από του πάτριου εδάφους των ανδρών εκείνων, οίτινες χωρίς να ισχύουν ή να έχουν να προαγάωσιν εκεί ουσιωδώς τα ελληνικά συμφέροντα, επήνεγκον ζημίαν εις την πατρίδα, την μέν από του κεντρικού ταμείου, την δε από του ταμείου των πρακτικών γνώσεων, όσα είχαν αυτοί πορισθή από της μακράς διαχειρίσεως των πραγμάτων εν τη πατρίδι».

Τέλος, ο πρόεδρος της «*επί των διπλωματικών σχέσεων Επιτροπής της Εθνοσυνέλευσης*», αφού αναφέρθηκε στα μεγάλα ποσά που δαπανούσε το κράτος για τη συντήρηση των έμμισθων πρεσβειών του, υποστήριξε ότι η κατάργησή τους θα ήταν πλεονεκτική για το βασίλειο εάν η Εθνοσυνέλευση υιοθετούσε τις εξής νομοθετικές μεταρρυθμίσεις:

«1) να καταργηθούν οι πρεσβείες εν Λονδίνω, Παρισίοις, Τουρίνω και Πετροπόλει, 2) Να

¹²² *Ελπίς*, 1 Μάρτη 1863. Τα μέλη της επί των διπλωματικών σχέσεων επιτροπής ήταν τα εξής: «*Λέων Πελάς, Κ.Κωνσταντάκης, Α.Ιουστινιανός, Δ.Σουλτάνης, Γ.Μ.Ρούφος, Βλ.Βαλτινός, Θ.Αφεντούλης*».

αφεθή μόνο εί τις άμισθος πρεσβεία σπουδήποτε, 3) να διατηρηθή η εν Κωνσταντινουπόλει έμμισθος Πρεσβεία. 4) Να υποβληθή δε αρμοδίως η παράκλησις προς τον Βασιλέα των Βέλγων, όπως δια των Πρεσβειών του προστατεύη εκασταχού τα του Ελληνικού κράτους συμφέροντα ώστε να ανατεθώσιν αι λοιπαί διπλωματικά ενέργειαι περί των εν Ευρώπη Ελληνικών πραγμάτων εις τας πρεσβείας του φιλελληνικωτάτου βασιλέως των Βέλγων, όστις καθά γνωστόν, διάκειται εις φιλικωτάτας σχέσεις προς όλας τας Αυλάς της Ευρώπης».¹²³

Επιχειρώντας να ερμηνεύσουμε την πρόταση της επιτροπής, παρατηρούμε ότι το μέτρο της κατάργησης των έμμισθων πρεσβειών της Ελλάδας στη Δύση παρουσιάστηκε με πολλαπλές ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις. Μια εξ' αυτών, ήταν και η τοποθέτηση του Θ.Αφεντούλη σχετικά με ότι οι εξέχοντες διπλωμάτες της Αθήνας θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν περισσότερο στην εσωτερική πολιτική σκηνή του κράτους, προσφέροντας με τις γνώσεις τους στην ανασυγκρότησή του. Οι παρατηρήσεις αυτού του τύπου μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι βοηθούσαν την επιτροπή να μεταφέρει τόσο στο κοινοβουλευτικό της κοινό όσο και στην κοινή γνώμη της Αθήνας, που πληροφορούνταν για τις σχετικές συζητήσεις δια του Τύπου, ότι είχαν θετικό πρόσημο οι θεσμικές αλλαγές που προβλέπονταν για την ελληνική διπλωματική υπηρεσία.

Παρόλα αυτά, τα τρία πρώτα μέτρα που έθεσε η επιτροπή προς ψήφιση στην Εθνοσυνέλευση φανερώνουν τις διπλωματικές ιεραρχίες του κράτους στο εξωτερικό, γεγονός που διαπιστώνουμε από την τρίτη κατά σειρά πρόταση των εισηγητών που όριζε με σαφήνεια ότι έμμισθη πρεσβεία της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη θα διατηρούνταν. Τα επεκτατικά ζητήματα του βασιλείου στην Ανατολή φαίνεται ότι απέτρεπαν την κατάργηση της έμμισθης πρεσβείας της Αθήνας στην Πύλη και έτσι τα μέλη της επιτροπής δε πρότειναν τη κατάργησή της στο Σώμα, εφόσον τόσο η κοινή γνώμη, όσο και οι εκλεγμένοι της στην Εθνοσυνέλευση δε θα υποδέχονταν με ιδιαίτερο ενδιαφέρον μια τέτοια θεσμική αλλαγή.

Η προηγούμενη παρατήρηση σε καμία περίπτωση δεν αναφερετε εδώ για να συμπεράνουμε ότι η «*επί των διπλωματικών σχέσεων Επιτροπή*» προτείνοντας στην Εθνοσυνέλευση την κατάργηση των έμμισθων ελληνικών πρεσβειών στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ήθελε να υποβαθμίσει το διπλωματικό ενδιαφέρον του κράτους για στις σχέσεις του με τη Δύση. Άλλωστε τα μέλη της επιτροπής, όπως αναφέραμε, τόνισαν στη πρότασή τους ότι η κατάργηση των έμμισθων πρεσβειών της Ελλάδας στην Ευρώπη, θα συνεπαγόταν τη μετατροπή τους σε άμισθες πρεσβείες. Οι τελευταίες,

¹²³Ελπις1 Μάρτη 1863 .

σύμφωνα με την επεξεργασία της επιτροπής, θα επιτελούσαν το διπλωματικό τους καθήκον στη Δύση όπως και όταν υπάγονταν σε έμμισθο νομικό καθεστώς, μόνο που το κράτος δεν θα δαπανούσε από τον προϋπολογισμό του μεγάλα ποσά για τη συντήρησή τους.¹²⁴

Παρόλα αυτά, το καλοκαίρι του 1863 η *επί των διπλωματικών σχέσεων Επίτροπή* ήρθε αντιμέτωπη με έναν δυσανάλογο με τις δυνάμεις της διπλωματικό αγώνα, που είχε ως αποτέλεσμα του να μην εγκριθεί η πρότασή της από την Εθνοσυνέλευση. Η τελευταία, έπρεπε να εγκρίνει μια απόφαση που έλαβαν οι Δυνάμεις και αφορούσε εξίσου τη συγκρότηση και λειτουργία της διπλωματικής υπηρεσίας της Αθήνας.

Στις 13 Ιουλίου του 1863 υπογράφηκε συνθήκη μεταξύ των τριών Προστάτιδων Δυνάμεων του βασιλείου και της Δανίας, η οποία έθεσε την Αθήνα «*υπό την κοινή των Δυνάμεων εγγύησιν*». Η συγκεκριμένη διευκρίνιση της συνθήκης είχε ως αποτέλεσμα της την ad hoc υιοθέτησή της από την Εθνοσυνέλευση και προέβλεπε την κατάργηση των πρεσβειών του κράτους στο εξωτερικό, είτε υπό έμμισθο, είτε υπό άμισθο νομικό καθεστώς. Η παράμετρος αυτή μάλιστα, διατηρήθηκε σε ισχύ μέχρι και το έτος 1867.¹²⁵

Παρόλα αυτά, η Αθήνα δεν έμεινε παθητικός θεατής στις παραπάνω εξείλιες.¹²⁶ Τα ελληνικά γενικά προξενεία στη Δύση που δεν εντάχθηκαν σε καθεστώς κατάργησης ή περιορισμού της δραστηριότητάς τους από τις Δυνάμεις και που η δομή-λειτουργία τους ήταν στηριγμένη στο άμισθο νομικό καθεστώς των υπηρεσιών του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, ανέλαβαν να καλύψουν άτυπα και διακριτικά το πολυδιάστατο έργο που ασκούσαν μέχρι τότε οι έμμισθοι πρεσβευτές του βασιλείου στο εξωτερικό.¹²⁷ Στην Ιταλία, το σχετικό εγχείρημα θα αρχίσει να εφαρμόζεται μόλις το καλοκαίρι του 1864 και, μάλιστα, η έναρξή του θα συμπέσει ύστερα από σχετική προτροπή που θα μεταφέρει στους αντιπροσώπους της Β' Εθνοσυνέλευσης η ορθόδοξη κοινότητα των Ελλήνων στη Νάπολη.

¹²⁴Μ.Γρίβα, *Το Υπουργείο Εξωτερικών 1833-2007: η θεσμική οργάνωση*, ΕΚΕΜ, Παπαζήση, 2008, σελ.15-30 και Η. Carabarbounis, *The A. CoundouriotisReporti-1861. A contribution to the study of the Greek Diplomatic Service in the 19th century.*, όπ.

¹²⁵Λιντα Τρίχα, ο.π.,σελ, 30-40

¹²⁶Λιντα Τρίχα,στο ίδιο.

¹²⁷Για τα γενικά προξενεία, το νομικό-διοικητικό και ιστορικό τους πλαίσιο, βλ.Γ.Γεωργής,*Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*,Καστανιώτης,Αθήνα,1996

Τα ελληνικά γενικά προξενεία, υποπροξενεία και πρακτορεία στην Ιταλία.

Τα ελληνικά γενικά προξενεία, υποπροξενεία και πρακτορεία στην Ιταλία έδρευαν και δραστηριοποιούνταν σε πόλεις όπως η Νάπολη, η Μεσσήνη, το Λιβόρνο, η Βενετία, το Τορίνο και η Ρώμη.¹²⁸ Οι συγκεκριμένες πόλεις, με εξαίρεση τη Ρώμη και το Τορίνο με τις οποίες η Ελλάδα διατηρούσε κυρίως διπλωματικές σχέσεις, ήταν κομβικά σημεία των οικονομικών υποθέσεων τόσο της ελληνικής διασποράς όσο και άλλων αλλοεθνών εμπόρων.¹²⁹ Και στις δυο περιπτώσεις οι κοσμοπολίτες έμποροι ταξίδευαν μέσω της Ιταλίας υπό την ελληνική σημαία, μεταφέροντας βιομηχανικά προϊόντα της Δύσης στην Ανατολή καθώς και πρώτες ύλες από την Ανατολή στην Ευρώπη.¹³⁰

Οι προεδρικές αρχές της ελληνικής προξενικής δομής στην Ιταλία εκπροσωπούσαν από εμπόρους που διατηρούσαν την ελληνική υπηκοότητα και διέμεναν εκεί. Ωστόσο η εμπορική ιδιότητα δεν αποτελούσε τον κανόνα ώστε να αναλάβει κανείς χρέη προέδρου. Για παράδειγμα, Α.Μάνος που διορίστηκε από την Αθήνα στο γενικό προξενείο της Νάπολης τον Αύγουστο του 1861 ήταν δικηγόρος.¹³¹

Αναντίρρητα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι ο διορισμός του νομικού Α.Μάνου ήταν μια συγκυριακή απόφαση του Υπουργείου Εξωτερικών, η οποία λήφθηκε στο πλαίσιο του να καλυφθεί κάποιο κενό που είχε δημιουργηθεί στο γενικό προξενείο της Νάπολης. Παρόλα αυτά οι σχετικές επιφυλλάξεις διαγράφονται, εφόσον εξετάζοντας κανείς τα σχετικά Αρχεία μπορεί να παρατηρήσει ότι ο Α.Μάνος

¹²⁸Το συγκεκριμένο μέρος της εργασίαςεπεξεργάστηκε κατά το πρότυπο της έρευνας του Γ. Γεωργή. Στις υποσημειώσεις της αφηγησηςπαραθέτονται αρκετά Αρχεία-επιστολές που αξιοποιούνται εδώ ως παραδείγματα των όσων υποστηρίζονται για τα γενικά προξενεία της Ελλάδας στην Ιταλία μεταξύ 1861-1867. Για την γεωγραφία των ελληνικών γενικών προξενείων στην Ιταλία: βλ.,ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1861, 37:1-26,

¹²⁹Ως προς την παρουσία της ελληνικής διασποράς στην Ιταλία,αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι από την αλληλογραφία των προέδρων των γενικών προξενείων με την κεντρική υπηρεσία προκύπτει ότι μεταξύ 1861-1878, δεν υπήρχαν συγκροτημένες ελληνικές Κοινότητες στις πόλεις Τορίνο, Φλωρεντία και Ρώμη, δηλαδή στις διαδοχικές πρωτεύουσες του ιταλικού κράτους. Αντίθετα, υπήρχαν, στο Λιβόρνο, στη Νάπολη και τη Βενετία. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις θα αναφερθούμε εκτενώς στα δυο επόμενα υποκεφάλαια της εργασίας.

¹³⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1864, 37:1-27,Τουρίνω 22 Οκτώβρη 1864 Μάνος-Υπ.ΕΞ.,νο.1081-1088. Η επιστολή που παραθέτουμε εδώ είναι μια εκτενέστατη έκθεση του γενικού προξένου της Ελλάδας στο Τορίνο, με θέμα της τον ελληνικό προξενικό κάδο στην χερσόνησο, στην οποία γίνεται αναφορά για τον ενδιάμεσο ρόλο που είχε η Ιταλία στις εμπορικές δραστηριότητες μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Τα εμπορεύματα που μεταφέρονταν στο εν λόγω δρομολόγιο ήταν τα εξής:·« εξαγωγήν σιτηρών εντοπιών, οίνοι, ελαίου και αμυγδάλων και λοιπών και εισαγωγήν χειροτεχνήματων Αυστρίας Γαλλίας και Ιταλίας εις δε της Ηπείρου και Ελλάδος μάλλινα δέρματα».

¹³¹Για τον Α.Π.Ανάργυροβλ.,ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Λιβόρνο 15 Ιανουαρίου 1861,Αναργυρος-ΥΠ.ΕΞ.,

Για τον Α. Μάνο, βλ.,ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Αθήνα 11 Αυγούστου 1861, Α.Κουντουριώτης-Α.Μ.Οθων.-

το 1864 διορίστηκε εκ νέου από το Υπουργείο Εξωτερικών ως πρόεδρος του ελληνικού γενικού προξενείου στο Τορίνο, ενώ το έτος 1866 μετατέθηκε στη Φλωρεντία, εφόσον αυτή έγινε η νέα πρωτεύουσα του ιταλικού κράτους.¹³²

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω λοιπόν, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η επαγγελματική ιδιότητα του Α.Μάνου δεν οδήγησε το Υπουργείο Εξωτερικών στον διορισμό του στα 1861 για συγκυριακούς λόγους, ενώ η πορεία του στον ελληνικό προξενικό κλάδο από το 1861 και έπειτα, αποδεικνύει ότι η νομική ιδιότητά του δε στάθηκε εμπόδιο στη λειτουργία της προξενικής υπηρεσίας της Ελλάδας στην Ιταλία.

Ασχέτως όμως της ιδιότητάς των προέδρων, η κύρια ευθύνη τους, που ήταν η παροχή προστασίας και διευκόλυνσης των δραστηριοτήτων των Ελλήνων και μη εμπόρων, ήταν κοινή. Στο πλαίσιο αυτό, οι διορισμένοι πρόεδροι των γενικών προξενείων, υποπροξενείων και πρακτορείων από το ελληνικό κράτος στην Ιταλία φρόντιζαν να έχουν μια σαφή εικόνα των εμπορικών δρομολογίων και των αναγκών που προέκυπταν στις συναλλαγές των εκάστοτε εμπόρων.¹³³

Ένα βασικό μέρος του όγκου της αλληλογραφίας των γενικών προξένων της Ελλάδας στην Ιταλία με την κεντρική υπηρεσία καλύπτεται από αιτήματα των πρώτων προς τη δεύτερη, με περιεχόμενό τους τη διεύρυνση του προξενικού κλάδου στον οποίο πρυτάνευαν. Στις εν λόγω επιστολές τους οι πρόεδροι αναφέρονταν στα ευρύτερα οικονομικά-εμπορικά πλεονεκτήματα του τόπου που θα συστέγαζε την αιτούμενη προς συγκρότηση προξενική δομή και έπειτα ανέλυαν τα ειδικά

¹³²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1864, 37:1-27, 4 Αυγούστου 1864 Βασιλικό Διάταγμα για τον διορισμό του Α.Μάνου στο Τορίνο, νο.1062

¹³³Ένα παράδειγμα των εμπορικών αναγκών που προέκυπταν στις δραστηριότητες των εμπόρων ήταν η απαίτησή τους να συσταθεί κάποιο ελληνικό υποπροξενείο ή πρακτορείο σε πόλεις-λιμάνια όπου εφοδίαζαν τα εμπορεύματά τους. Τα αιτήματα αυτά, μεταφέρονταν είτε προφορικά, είτε γραπτά από τους εμπόρους στους γενικούς προξένους και οι τελευταίοι τα μετέφεραν στο Υπουργείο. Η επιστολή που παραπέμπουπε παρακάτω πρόκειται για χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας γραπτής απαίτησης ενός εμπόρου προς τον προσωρινό διευθύνων του γενικού προξενείου στη Νάπολη. Συγκεκριμένα, ο Ορλόφ, μετέφερε στο Υπουργείο Εξωτερικών την απαίτηση του εμπόρου-υπήκουου της Ελλάδας ονόματι Δ.Σγούρου, «να συσταθεί υποπροξενείο στα παράλια της Μανφρεδονίας» και στην επαρχία «*Sansevero*» της Μεσσημβρινής Ιταλίας. Ο Δ. Σγούρος, απαιτούσε τη συσταση των εν λόγω προξενικών δομών, επικαλούμενος στον γενικό πρόξενο ότι οι έμποροι υπό ελληνική σημαία στερούνταν κάθε είδους προστασίας στις περιοχές αυτές, με αποτέλεσμα να υφίστανται μεγαλύτερη φορολογία από τις τοπικές πολιτικές αρχές και τους τελωνιακούς υπαλλήλους, βλ. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863,37:1-10, Σανσεβέραν, 12-24 Φεβρουαρίου 1863, Δημήτριος Σγούρος-Γεν. Προξ της Ελλάδος εις Νεάπολιν, νο. 33 και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Νεάπολις 18 Φεβρουαρίου-2 Μαρτίου 1863, Ι. Ορλόφ-Υπηρεσία, νο. 30-32.

Ένα παράδειγμα στο οποίο επιβεβαιώνεται ότι οι έμποροι ζητούσαν και προφορικά στους γενικούς προξένους τη μεσολάβησή τους στο Υπουργείο Εξωτερικών για τη σύσταση κάποιας προξενικής δομής με σκοπό την προστασία τους, βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Νεάπολη, 9-21 Οκτωβρίου 1861, Α. Μάνος-ΥΠ.ΕΞ, νο. 8

πλεονεκτήματα που την καθιστούσαν αναγκαία προς σύσταση. Έτσι, στο τέλος των επιστολών τους ζητούσαν από την Αθήνα την έκδοση του σχετικού Βασιλικού Διατάγματος το οποίο θα ενέκρινε το αίτημά τους.¹³⁴

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και οι επιστολές των προέδρων των ελληνικών γενικών προξενείων στην Ιταλία με τη κεντρική υπηρεσία που είχαν ως περιεχόμενό τους την κατάργηση ενός ήδη θεσμοθετημένου προξενείου, υποπροξενείου ή πρακτορείου. Στις περιπτώσεις αυτές, οι πρόεδροι υποστήριζαν ότι οι εν λόγω δομές ήταν δυσλειτουργικές για τις οικονομικές υποθέσεις των εμπορών και απαιτούσαν την έκδοση Βασιλικού Διατάγματος για την κατάργησή τους.¹³⁵

Στις επιστολές με θεματική τη διεύρυνση του ελληνικού προξενικού κλάδου στην ιταλική χερσόνησο, ξεχωρίζει επιπλέον ότι οι κατά τόπους γενικοί πρόξενοι κατονομάζαν τον έμπορο που θεωρούσαν άξιο να αναλάβει τη προεδρία του προτεινόμενου προς σύσταση προξενείου, υποπροξενείου ή πρακτορείου. Κατονομάζοντας τον έμπορο που εμπιστεύονταν, εξασφάλιζαν να ξεκινήσουν γρήγορα οι διαδικασίες της συγκρότησης της αιτούμενης προξενικής έδρας, εφόσον βέβαια το Υπουργείο Εξωτερικών ενέκρινε το σύντομο «βιογραφικό» του προτεινόμενου ατόμου.¹³⁶ Οι ανερχόμενοι πρόεδροι στις περιπτώσεις αποδοχής τους από την κεντρική υπηρεσία, έδιναν όρκο στην «*Πατρίδα και τον Βασιλέα*» και αναλάμβαναν αμέσως έργο.¹³⁷

Όσοι στελέχωναν τον ελληνικό προξενικό κλάδο στην Ιταλία μεταξύ 1861-1868 προκύπτει από αρκετές επιστολές των «μέντορών» τους ότι ανήκαν στην εμπορική-αστική τάξη. Εκτός όμως από την ταξική προέλευση των ανερχόμενων στην ελληνική προξενική πυραμίδα της Ιταλίας, ένα επιπλέον κριτήριο για την ένταξή τους στην υπηρεσία ήταν να διατηρούν την ελληνική υπηκοότητα.¹³⁸ Στις περιπτώσεις όμως που σε κάποια ιταλική πόλη ήταν επιθυμητή η εκ του μηδενός σύσταση ή η διεύρυνση της ελληνικής προξενικής υπηρεσίας και δεν υπήρχε κάποιος

¹³⁴Ένα παράδειγμα για τη δομή των επιστολών που αναφέρουμε στην κεντρική αφήγηση της εργασίας,βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Νεάπολις 18 Φεβρουαρίου-2 Μαρτίου 1863, Ι. Ορλόφ. – Υπηρεσία, νο. 30-32 και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Σανσεβέραν, 12-24 Φεβρουαρίου 1863, Δημήτριος Σγούρος-ΥΠ.ΕΞ.νο. 33.

¹³⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26,Νεάπολη, 9-21 Οκτωβρίου 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,νο. 12-13 .Στην εν λόγω επιστολή του ο γενικός πρόξενος στο Τορίνο ζήτησε από το Υπουργείο Εξωτερικών να καταργήσει το υποπροξενείο της Ελλάδας στην επαρχία Καστελλαμάρε της νότιας Ιταλίας, υποστηρίζοντας ότι το εκεί λιμάνι ήταν αρκετά μικρό και αρκετά μακριά από τον σιδηρόδρομο, γεγονός που καθιστούσε ασύμφωνη και δυσλειτουργική την παρουσία ενός ελληνικού υποπροξενείου.

¹³⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861,37:1-26,εν Νεαπόλει, 12/24 Νοεμβρίου 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,νο 42.

¹³⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1861, 37:1-26, Νεαπόλει, 30 Σεπ./12 Οκτωβρίου 1861, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,νο.140,

¹³⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Λιβόρνο, 16-28 Σεπτεμβρίου 1861, Α. Π. Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ., νο. 90.

υποψήφιος υπήκοος Έλληνας, οι ήδη διορισμένοι γενικοί πρόξενοι πρότειναν στο Υπουργείο Εξωτερικών κάποιον Ιταλό τον οποίο ξεχώριζαν για τον φιλελληνισμό του.¹³⁹ Έτσι, η προξενικού τύπου εκδοχή του ιταλικού φιλελληνισμού μπορούμε να πούμε ότι λειτουργούσε πλεονεκτικά για τους εμπόρους υπό ελληνική σημαία στην Ιταλία, καθώς το Υπουργείο Εξωτερικών έδινε χωρίς δεύτερη σκέψη την έγκρισή του στον διορισμό τους στην ελληνική προξενική υπηρεσία.¹⁴⁰ Παρόλα αυτά, η νομική ανασυγκρότηση του ελληνικού βασιλείου για τον προξενικό του κλάδο το έτος 1863 θα έρθει να περιορίσει το μέγεθος της ένταξης Ιταλών στην προξενική υπηρεσία της Ελλάδας.¹⁴¹

Από τις εκθέσεις «περί συστάσεως προξενικής αρχής» σε πόλεις-λιμάνια της Ιταλίας πληροφορούμαστε και για μερικά επιπλέον χαρακτηριστικά που εκτός της υπηκοότητας ή της ιδιότητας, λειτουργούσαν ενισχυτικά ώστε να ανέλθει κανείς στην προξενική υπηρεσία της Ελλάδας στην Ιταλία. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζει το κριτήριο της δημοτικότητας.¹⁴² Η τελευταία, συνυπολογιζόταν με βάση την οικονομική και κοινωνική αποδοχή του προτεινόμενου για τη θέση του προέδρου ανάμεσα στον «κόσμο του επιχειρείν».¹⁴³

Ο βαθμός δημοτικότητας ενός εμπόρου στην Ιταλία εκτιμούνταν με βάση τις

¹³⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, εν Νεαπόλει, 17 Νοεμβρίου 1861, Α. Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.30.

¹⁴⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 36:1-27, Naples 28/10 Οκτωβρίου 1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.2664-2668. Στην επιστολή του ο γενικός πρόξενος αναφέρθηκε στον «LeandroAnelli», χαρακτηρίζοντάς τον ως «ένθερμο ζηλωτή της Ελληνικής Σημαίας» ώστε να γίνει δεκτός από το Υπουργείο Εξωτερικών ως υποπρόξενος της Ελλάδας στην επαρχία «Cititavecchia». Το αίτημα του γενικού πρόξενου της Ελλάδας στη Νάπολη, έγινε δεκτό από την Αθήνα. βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 36:1-27, εν Αθήναις 7/19 Οκτωβρίου 1864, ΥΠ.ΕΞ-ενΝεαπόλη Γεν. Πρόξενον, vo.2669.

¹⁴¹Η σχετική νομική μεταρρύθμιση προσδιόριζε συγκεκριμένα να δίνεται προτεραιότητα στον διορισμό «Ελλήνων αντί ξένων, εφόσον αυτοί ζητήσωσιπροξενικήν τινά θέσιν εν τη Ευρώπη και θεωρηθώσιν ικανοί ιναεκπληρώσι τα καθήκοντα αυτής», βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Αθήνα, 13 Απριλίου 1863, Θ.Δηλιγιάννης-ΠροσωρινήΚυβέρνηση, vo.116-117. Οι εν λόγω νομικές μεταρρυθμίσεις αναδύθηκαν στην επικαιρότητα των εργασιών της Β' Έθνοσυνέλευσης, με αφορμή έναν διορισμό που είχε γίνει πριν το 1863 στο υποπροξενείο «Εν Βρεντεσίω της Ιταλίας». Το ελληνικό υποπροξενείο εκεί συγκεκριμένα, το διαχειριζόταν από την δεκαετία του 1850 ένας Ιταλός, ονόματι Θεόδωρος Drasinος, γεγονός που προξένησε ενστάσεις στον «προσφαταμεταβένων εν Βρεντεσίω, Έλλην Δημήτριος Χριστοδούλου Πρινάρης, αδελφός του ιατρού και Καθηγητού Κυρίου Πρινάρη». Ο τελευταίος, έτσι ζήτησε από τον Θ. Δηλιγιάννη να προτιμηθεί ο ίδιος αντί του Ιταλού στη θέση του προέδρου του υποπροξενείου, λόγω της υπηκοότητάς του.

Στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών εντοπίζουμε αιτήματα από Ιταλούς προς του Έλληνες γενικούς προξένους, όπου οι πρώτοι ζητούσαν από τους δεύτερους τη μεσολάβησή τους στην Αθήνα ώστε αναλάβουν κάποια θέση προέδρου της ελληνικής προξενικής δομής στην χερσόνησο. Για παράδειγμα τον Οκτώβρη του 1864, ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Νάπολη, ζήτησε για λογαριασμό του «τραπεζίτη GiacomoParodi εις Γένουαν» στο Υπουργείο Εξωτερικών « να διορισθήυποπρόξενος εν PestrìPonente, πρόσωπο χαίροντοςεξάιρετονυπόληψιν», βλ. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, Εν Τουρίνω την 14-26 Οκτ. 1864, Α. Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.

¹⁴²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 5: ΜΕΣΣΗΝΗΣ (ΠΡΟΞ.), ΠΑΛΕΡΜΟΥ – ΒΡΙΝΔΙΣΙΟΥ (ΥΠΟΠΡ.)-ΥΠ.ΕΞ., vo.176.

¹⁴³Αγγέλου Α., Χατζηγιάννου Μ.Χ., *Εισαγωγή στα Απομνημονεύματα του Α. Συγγρού*, τ. Α., Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1998, σελ. 25-30.

σχέσεις που διατηρούσε με τις ευρύτερες πολυπολιτισμικές εμπορικές κοινότητες που δραστηριοποιούνταν στη χερσόνησο και ιδιαιτέρως τους Ιταλούς έμπορους-επιχειρηματίες. Εκτός όμως των προηγούμενων κριτηρίων, η δημοτικότητα του υποψηφίου προέδρου προσμετρούνταν και με βάση τις δικτυακές σχέσεις που διατηρούσε με την εκάστοτε τοπική-πολιτική εξουσία της Ιταλίας και συγκεκριμένα, τους Νομάρχες και τους Επάρχους.¹⁴⁴ Η τελευταία παράμετρος μάλιστα ήταν τόσο σημαντική όσον αφορά τον ελληνικό προξενικό κλάδο στον ιταλικό Νότο, εφόσον ο βαθμός των σχέσεων του προτεινόμενου εμπόρου με την τοπική-κρατική ιταλική υπαλληλία θα καθόριζε το βαθμό ευκολιών ή δυσχερειών που θα προέκειπταν, τόσο κατά τη διαδικασία της συγκρότησης ή της διεύρυνσης του ελληνικού προξενικού κλάδου, όσο όμως και τη μετέπειτα λειτουργία του. Για το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών η δημοτικότητα των υποψηφίων προέδρων κατά τους παραπάνω όρους ήταν ένας αρκετά σημαντικός δείκτης ώστε να εγκρίνει τα σχετικά αιτήματα.¹⁴⁵

Αναντίρρητα, το ότι οι πρόεδροι της προξενικής δομής της Ελλάδας στην Ιταλία πληροφορούσαν το Υπουργείο Εξωτερικών για τα χαρακτηριστικά του εμπόρου που θα συνέβαλλαν στη καλύτερη λειτουργία της υπηρεσίας, δε σήμαινε ότι είχαν τον αποκλειστικό λόγο στο ζήτημα της στελέχωσης της. Σαφώς υπήρχαν περιπτώσεις που η Αθήνα διόριζε απευθείας τους απεσταλμένους της στην Ιταλία, είτε με κριτήριο τους σχετικούς νόμους του κράτους, είτε με κριτήριο τις προσωπικές σχέσεις.¹⁴⁶ Οι τελευταίες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς φαίνεται ότι

¹⁴⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, Εν Τουρίνω την 14-26 Οκτ. 1864, Α. Μάνος – Υπηρεσία.

¹⁴⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Μεσσήνη, 28 Ιανουαρίου -9 Φεβρουαρίου 1863 Α. Κ. Πεντέδεκας-ΥΠ.ΕΞ, νο. 109. Στην επιστολή αναφέρεται ότι ο πρόσφατα διορισμένος από την Αθήνα στη θέση του προέδρου του ελληνικού προξενείου «εν Μεσσήνη Α.Κ.Πεντέδεκας» ήρθε σε ρήξη με τον προκάτοχό του «Παντελή Πανταζή», επειδή ο τελευταίος εξεφρασε αντιρρήσεις στην παράδοση της αρχής του προξενείου. Έτσι, ο Α.Κ.Πεντέδεκας, απευθύνθηκε στον Ιταλό Νομάρχηνομάτι «Cav.Zorpi», με αποτέλεσμα, ο Νομάρχης να μεσολαβήσει στον Π.Πανταζή και να παραδώσει τα αρχεία, την σφραγίδα και την αλληλογραφία του προξενείου στον Α.Κ.Πεντέδεκα,

Ως προς τις σχέσεις της προεδρικής αρχής των γενικών προξενείων με τις τοπικές εξουσίες αξίζει να αναφέρουμε ένα περιστατικό που έλαβε χώρα την άνοιξη του 1863 στη Νάπολη. Τότε, ο προσωρινός διευθύνων του ελληνικού γενικού προξενείου στη Νάπολη, Ι.Ορλόφ, γνωστοποίησε στην Αθήνα το αίτημα του εμπόρου-Έλληνα ονόματι Δ.Σγούρου, «να συσταθεί αμισθονυποπροξενείον στα παράλια της Μανφρεδονίας». Το εν λόγω υποπροξενείο, θα παρείχε προστασία στους εμπόρους από τους τοπικούς κρατικούς υπαλλήλους, οι οποίοι διεξήγαν λαθρεμπόριο που δημιουργούσε συνθήκες αθέμιτου ανταγωνισμού για τους εμπόρους υπό ελληνική σημαία. Τα ζητήματα αυτά, θα διαχειριζόταν η σύσταση του υποπροξενείου υπο την προεδρία του Δ.Σγούρου, που κατά τον Ι.Ορλόφ ξεχώριζε για τα εξής «η καταλληλότητα του προσφερομένου ομογενούς Δ. Σγούρου, κινουμένου εκ φιλοπατρίας και εθνισμού», βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Νεάπολις 18 Φεβρουαρίου-2 Μαρτίου 1863, Ι. Ορλόφ-Υπηρεσία, νο. 30-32, ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1863, 37:1-10, Σανσεβέραν, 12-24 Φεβρουαρίου 1863, Δημήτριος Σγούρος-Γεν. Προξ της Ελλάδος εις Νεάπολιν., νο. 33.

¹⁴⁶Για τους νόμους του κράτους και τη στελέχωση των γενικών προξενείων, βλ.υποσημειώσεις νο.148-151.

οικοδομούνταν με πρωτοβουλία διάφορων εμπόρων-υπήκοων της Ελλάδας, οι οποίοι απευθύνονταν με προσωπικές επιστολές τους είτε στον εκάστοτε υπουργό εξωτερικών, είτε στον βασιλιά Όθωνα και τη βασίλισσα Αμαλία, μέχρι και την έξωσή τους.¹⁴⁷ Αντίθετα, το έτος 1864 η προεδρία του γενικού προξενείου της Ελλάδας στη Νάπολη θα δημιουργήσει την ανάγκη στους εκεί έμπορους-ομογενείς να απευθυνθούν στους εκλεγμένους αντιπροσώπους της Β' Έθνοσυνέλευσης.

Μια περίπτωση διορισμού με βάση τους νόμους του κράτους σε συνδιασμό με τις διαπροσωπικές σχέσεις ήταν η περίπτωση του ο Α. Μάνου. Ο τελευταίος, διορίστηκε στο γενικό προξενείο της Ελλάδας στη Νάπολη τον Αύγουστο του 1861, ύστερα από πρόταση του Α.Κουντουριώτη, δηλαδή του υπουργού εξωτερικών της Αθήνας στον Όθωνα βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Αθήνα 11 Αυγούστου 1861, Α. Κουντουριώτης, προς Α. Μ. Οθων.

¹⁴⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Ραγούζαν 5 Οκτώβρη 1861, προσωπική επιστολή. *Τζουρόβιτς Α. απόταχος πλωτάρχης-Βασίλισσαν Αμαλίαν, περί θέσεως προξένου εις Ραγούζαν*. Στην επιστολή ο υποφαινόμενος απευθύνθηκε στην «Μεγαλειοτάτη!», ζητώντας της να μεσολαβήσει στην κυβέρνηση και τον Όθωνα, προκειμένου να ανακληθεί το Βασιλικό Διάταγμα που τον καθαιρούσε από την θέση του γενικού προξένου της Ελλάδας «εις Ραγούζαν της Δαλματίας». Ο Τζουρόβιτς Α., προκειμένου να πείσει την Αμαλία για την άδικη απόλυσή του από τη θέση, αναφέρθηκε στην «ακλόνητον πίστην μου εις τον Θρόνον» και στα επιτεύγματα που κατάφερε από τη θέση του προέδρου του γενικού προξενείου της Ελλάδας στη Ραγούζα. Τέλος, κατήγγειλε έμμεσα στη βασίλισσα ότι η απόφαση του Όθωνα να τον απολύσει από την υπηρεσία, ήταν αποτέλεσμα ψευδών καταγγελιών των ανταγωνιστών του.

Μια επιπλέον επιστολή που φωτίζει την άποψη ότι οι διορισμένοι πρόεδροι της προξενικής δομής της Ελλάδας στο Εξωτερικό συνομιλούσαν απευθείας με την Βαυαρική Αυλή, εντοπίζεται στο Αρχείο του ΥΠ.ΕΞ.. Η εν λόγω επιστολή, στάλθηκε το φθινόπωρο του 1863, την έγραψε ο πρώην υποπρόξενος της Ελλάδας στη Βενετία, ονόματι Α.Κούτης και είχε παραλήπτη της τον Όθωνα. Στην επιστολή του, ο πρώην υποπρόξενος, απευθύνθηκε στον βασιλιά με αφορμή την απόπειρα δολοφονίας κατά της βασίλισσας και με αφορμή ένα επικείμενο ταξίδι του Όθωνα στην Τεργέστη, ώστε να του ζητήσει να μεριμνήσει για την καλύτερευση της οικονομικής του κατάστασης, γράφοντάς του χαρακτηριστικά: «Μεγαλειότατε. Το άθλιον της απωλεσθείσης υγείας μου και το άκρον της οικονομικής μου στενοχωρίας, μοι κώλυσι ν απέλθω εις Τεργέστη όπως λάβω την υψηλήν τιμήν να προσκυνήσω τους πόδας Σας κ συγχαρώ άμα την Υ.Μ., δια την από του στυγερού εγκλήματος σωτηρίαν της ζωής της Α. Μ. της πολυσέβαστου κ' δεκτής Βασιλίσης. Την έκφρασιν των αισθημάτων μου τούτων τολμώ αναπληρώσας δια τας ταπεινής μου ταύτης, υπαγορευομένης από της καρδίας κ' την ψυχής μου». Έτσι, ο πρώην υποπρόξενος, ζήτησε από τον Όθωνα να τον βοηθήσει οικονομικά, αναφέροντάς του ότι «επαπειλούμαι παρά των δανειστών μου μέχρι εσχάτων εξευτελιστικών καταδιώξεων», βλ., ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37:1-26, Βενετίαν 6-18 Οκτωβρίου 1861, νο.197-198.

Η ελληνική Διασπορά στο Νότο της Ιταλίας και το ελληνικό γενικό προξενείο στη Νάπολη.

Στις αρχές της άνοιξης του 1864 ο έμπορος Κ.Περικλής Σταύρος αιτήθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών την παραίτησή του από την προεδρία του ελληνικού γενικού προξενείου στη Νάπολη. Η κεντρική υπηρεσία αφού ενέκρινε το αίτημα του Κ.Π.Σταύρου, στις 8 Μαΐου του ίδιου έτους διόρισε τον έμπορο Α.Μανούσο στη θέση του προέδρου του γενικού προξενείου.¹⁴⁸ Ωστόσο, ο εν λόγω διορισμός προκάλεσε ενστάσεις στους «εν Νεαπόλει της Ιταλίας παρεπιδημούντες διακεκριμένους ομογενείς». Έτσι, στις 10 Ιουνίου του 1864 απευθύνθηκαν με συλλογική επιστολή τους στους αντιπροσώπους της Β' Εθνοσυνέλευσης.¹⁴⁹

Οι ομογενείς εξέφρασαν τις αντιρρήσεις τους στον διορισμό του Α.Μανούσου υποστηρίζοντας ότι είχε δημιουργήσει «κάκιστη εντύπωση εις τους παρεπιδημούντας ενταύθα συμπολίτας σας, και δε λύπην εις ουκ ολίγους φιλέλληνας Ιταλούς». Έπειτα, αναφέρθηκαν στο ότι το άτομο που θα προέδρευε στο ελληνικό γενικό προξενείο της Νάπολης αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την «εγγύηση και την ευημερία της κλονιζομένης πίστεως της ελληνικής εμπορικής σημαίας, εις περιοχόν κατηκμημένη από 600 περίπου χιλιάδας πολιτισμένων ευρωπαϊών». Έτσι, στο τέλος της επιστολής τους απαίτησαν από τους αντιπροσώπους της Β' Εθνοσυνέλευσης την «απόρριψη του διορισμού του εμπόρου Α.Μανούσου προς το συμφέρον ημών, της πατρίδος και της Κυβερνήσεως».¹⁵⁰

Η Β' Εθνοσυνέλευση ωστόσο, δεν ικανοποίησε το αίτημα των ομογενών. Συνεπώς, το θέμα με τον αθέμιτο διορισμό στο γενικό προξενείο της Νάπολης, μόλις δυο μήνες αργότερα, επανήλθε στην αλληλογραφία μεταξύ των ομογενών και του Υπουργείου. Ωστόσο, τον Αύγουστο του 1864 μια μερίδα «υπηκόων Ελλήνων από

¹⁴⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Αθήνα 2 Ιανουαρίου, 1864, Π. Σταύρος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.2,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Λευκάδα, 2 Μάρτη, 1864, Π. Σταύρος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.3

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Αθήνα, 23 Μάρτη 1864, Βασιλικό Διάταγμα, vo.6.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Λευκάδα, 18 Απρίλη 1864, Π.Σταύρος-ΥΠ. ΕΞ., vo.12-13-

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Λευκάδα 16 Απρίλη 1864 Πιστοποιητικό γιατρού για την κατάσταση της υγείας του Κ.Π.Σκούφου το οποίο, ο τελευταίος, έπρεπε να καταθέσει στο Υπουργείο Εξωτερικών ώστε να απαλαχθεί από τη θέση του προέδρου του γενικού προξενείου της Ελλάδας στη Νάπολη.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, 8 Μάη 1864, Βασιλικό Διάταγμα, vo. 14 για τον διορισμό του Α.Μανούσου.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Αθήνα, 27 Ιούνη 1864, Kalligas-Minerva, vo. 16-18 η επισύναψη του Β.Δ. για τον διορισμό του Α.Μανούσου από τον Υπουργό στον Ιταλό πρέσβη στην Αθήνα.

¹⁴⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, Νεαπόλει, 10 Ιουνίου 1864, η εν Νεαπόλει της Ιταλίας κοινοτητα-εις την εν Αθήναις Εθνική Συνέλευση,vo.175-176, την εν λόγω επιστολή Υπογράφουν οι εξής ομογενείς: «Αντώνιος Σβωρώνος, Ν.Α.Χ.ΑναργύροςΚωνστ.Ευθυμιάδης, Ξενοφών Γκινάκας,Κωνστ. Δ.Κυπαρίσης, Μ.Σγούρος, Δ.Βακαλόπουλος, Θεόδωρος Σ. Μασάρης, Γ. Βάλσαμος, Ν.Β. Γκίνης, Δ. Π.Γουδής»

¹⁵⁰Στο ίδιο, vo.176

την *Νεάπολη και το Καστελλαμάρε*» υπερασπίστηκε τον διορισμό του Α.Μανούσου, αναφέροντας μάλιστα στην συλλογική επιστολή που έστειλαν στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι: «ο διορισμός του Α.Μανούσου προκάλεσον κάλλιστην εντύπωση εις ημάς και ουκ ολίγους Ιταλούς φίλους μας, γνωρίζοντες εν του πλησίον την αρετήν και τον πατριωτισμόν του». ¹⁵¹

Το Υπουργείο Εξωτερικών ακόμα και μετά την επαναφορά του θέματος δεν έλαβε κάποια πρωτοβουλία, γεγονός που ερμηνεύεται υποθέτοντας δύο λόγους. Ο πρώτος, στηρίζεται στο ότι η κυβέρνηση είναι πιθανό να θεώρησε πως είχε να διαχειριστεί πιο σημαντικά ζητήματα απ'αυτό της προεδρίας του γενικού προξενείου της Νάπολης στις περιστάσεις, όπως για παράδειγμα ήταν οι χρονοβόρες και πολύπλοκες εργασίες της Β' Εθνοσυνέλευσης. Ο δεύτερος, στηρίζεται στο ότι η κυβέρνηση και ειδικά το Υπουργείο Εξωτερικών είναι πιθανό να βρέθηκαν σε σύγχυση για το πώς θα έπρεπε να μεσολαβήσουν στο ζήτημα, εφόσον ένα μέρος των ομογενών του ιταλικού Νότου απέρριπτε τον διορισμό του Α.Μανούσου, ενώ ένα άλλο τον υποστήριζε.

Στο πλαίσιο της παραπάνω σύγχυσης συνεπώς, η μόναδική ενέργεια που εκτίμησε η Αθήνα ότι ήταν προτιμότερο να πράξει ήταν η σιγή της. Έτσι όμως η κεντρική υπηρεσία άφησε άλυτο τον προβληματισμό που είχαν εκφράσει οι ομογενείς με την επιστολή τους στην Β' Εθνοσυνέλευση, με αποτέλεσμα στα τέλη του Αυγούστου το θέμα να επαναφερθεί με τον εξής τρόπο: ο υποπρόξενος της Ελλάδας στην επαρχία Καστελαμάρε της νότιας Ιταλίας, ονόματι Γ.Σκούφος, έστειλε προσωπική-εμπιστευτική επιστολή στον υπουργό εξωτερικών, δηλαδή τον Καλλιγα, στην οποία του ανέφερε τα εξής:

«Οι πλειότεροι των εν τέλει ομογενών μας, ήλθον εις επίσκεψιν μου, οίτινες μοι εξέφρασαν την δυσαρέσκειάν των και αγανάκτησίν των, ούτων ειπείν δια τον διορισμόντου Κ.Α.Μανούσου. Μοι παρεκαλεσαν να σας θεμοπαπαρακαλέσω εκ μέρους αυτών ίνα ληφθή υπόψιν υμών η αναφορά ην διεύθυνον εσχάτως εις την Σεβ. Εθνοσυνέλευσην. Δεν λείπω επίσης να σας προσθέσω ότι νέα αναφορά υπέρ αυτού του κ.Μανούσου ενεργήθην, ως πληροφορηθην, παρ'αυτόν του ιδίου και φέρει υπογραφάς όλως ανθώπων ασημάντων». ¹⁵²

Η εκδοχή των γεγονότων που παρουσίασε ο υποπρόξενος στον υπουργό μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι μοιάζει αρκετά με το ύφος και την άποψη των ομογενών που είχαν απευθυνθεί πρώτοι στην Β' Εθνοσυνέλευση, γεγονός που μας

¹⁵¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 5.;Νάπολη, 5 Αυγούστου 1864, νο.31-33. Την επιστολή υπογράφουν 28 έμποροι-Έλληνες στην υπηκοότητα και ένας έμπορος-Ιταλός.

¹⁵²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, 5.;εμπιστευτική, Καστελαμάρε 7 Αυγ.1864, Γ.Σκούφος-Καλλιγά, νο.28-29.

οδηγεί στην υποψία ότι ο Γ.Σκούφος έστειλε την παραπάνω επιστολή στον Καλλιγά αφού είχε ενημερωθεί από τους υπόλοιπους ομογενείς ότι οι υποστηρικτές του Α.Μανούσου είχαν στείλει εξίσου επιστολή στον υπουργό.¹⁵³ Παρότι το ζήτημα γινόταν όλο και πιο περίπλοκο, το Υπουργείο Εξωτερικών επέλεξε για μια ακόμη μια φορά να μην μεσολαβήσει στη διένεξη.¹⁵⁴ Μια αλλαγή στη σύνθεση της ελληνικής κυβέρνησης όμως, θα έρθει να αλλάξει τη στάση της κεντρικής υπηρεσίας. Συγκεκριμένα, το πρώτο μέτρο που έλαβε η νέα κυβέρνηση υπό τον Κ.Κανάρη και με υπουργό εξωτερικών τον Θ.Δηλιγιάννη ήταν να απολύσει τον Α.Μανούσο και να διορίσει στη θέση του τον «έμπορο Ν.Βιτάλη».¹⁵⁵

Το Υπουργείο Εξωτερικών λαμβάνοντας την παραπάνω απόφαση φαίνεται ότι προσπάθησε να διαχειριστεί το ζήτημα της προεδρίας του γενικού προξενείου με όρους ουδετερότητας. Τη συγκεκριμένη εκδοχή μπορούμε να τεκμηριώσουμε αν παρατηρήσουμε ότι το όνομα του Ν.Βιτάλη δεν ξεχωρίζει ανάμεσα στις υπογραφές των ομογενών που απευθύνθηκαν στην Αθήνα τον Ιούνη και τον Αύγουστο του 1864, είτε κατά, είτε υπέρ του Α.Μανούσου. Επιπλέον, την προσπάθεια «ουδετεροποίησης» του Υπουργείου επιβεβαιώνει και ότι ο Ν.Βιτάλης κλήθηκε από τον Θ.Δηλιγιάννη να αναλάβει μαζί με την προεδρία του γενικού προξενείου της Νάπολης και την προεδρία του υποπροξενείου της Ελλάδας στην επαρχία Καστελλαμάρε.¹⁵⁶ Ο πρόεδρος του εκεί υποπροξενείου, δηλαδή ο Γ.Σκούφος, είχε αναμειχθεί στην διαμάχη της εκπροσώπησης των ομογενών στο γενικό προξενείο της Νάπολης, στέλνοντας μάλιστα προσωπική επιστολή στον Καλλιγά, δηλαδή στον προκάτοχο του Θ.Δηλιγιάννη. Στο πλαίσιο αυτό, δεν εκπλήσει και η απόφαση του Υπουργείου να μεταθέσει τον Γ.Σκούφο από το υποπροξενείο Καστελλαμάρε στο υποπροξενείο της Ελλάδας στην επαρχία Μεσσήνη της νότιας Ιταλίας.¹⁵⁷

Αφού το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών έλαβε τις παραπάνω πρωτοβουλίες, κοινοποίησε τις ανακατατάξεις που αφορούσαν την υπηρεσία του στην Ιταλία στον πρέσβη της Ιταλίας στην Αθήνα, ώστε οι σχετικές αποφάσεις να προωθηθούν και να

¹⁵³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 5; Νάπολη, 5 Αυγούστου 1864, νο.31-33.

¹⁵⁴Ενας λόγος που το Υπουργείο δεν μεσολάβησε στο ζήτημα, φαίνεται ότι συσχιζόταν με την απώλεια εγγράφων και επιστολών για το ζήτημα, γεγονός που μπορούμε να υποστηρίξουμε από το ότι ο Υπουργός όταν έλαβε την επιστολή του Γ.Σκούφου σημείωσε ότι «δεν έχει καταχωρηθεί επιστολή του Α. Μανουσου», βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, έγγραφο-σημείωση μετά την εμπιστευτική επιστολή του υποπροξένου από το Καστελλαμάρε, νο.30

¹⁵⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Αθήνα, Βασιλικό Διάταγμα, 22 Αυγούστου 1864, νο.175

¹⁵⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 5; Αθήνα, Βασιλικό Διάταγμα, 22 Αυγούστου 1864, νο.170-175

¹⁵⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Αθήνα, Δηλιγιάννης-Γ.Σκούφος, νο.173. Η κοινοποίηση του Βασιλικού Διατάγματος που εκδόθηκε στις 22 Αυγούστου του 1864 και προέβλεπε τις ανακατατάξεις που αναφέρουμε

εγκριθούν από την ιταλική κυβέρνηση.¹⁵⁸ Ταυτόχρονα, ο Θ.Δηλιγιάννης επισύναψε στον Α.Μανούσο το Βασιλικό Διάταγμα που προέβλεπε την αντικατάστασή του από τον Ν.Βιτάλη.¹⁵⁹ Παρόλα αυτά, η δυσκολία του τελευταίου να φτάσει έγκαιρα στη Νάπολη και να αναλάβει αμέσως τα προξενικά του καθήκοντα, εν τέλει, συντήρησε και όξυνε τις εντάσεις μεταξύ των ομογενών.¹⁶⁰

Ειδικότερα, οι ομογενείς που είχαν απευθυνθεί για το ζήτημα στην Β' Έθνοσυνέλευση φρόντισαν να διευθετήσουν μόνοι τους την απαίτησή τους να μην αναλάβει την προεδρία του γενικού προξενείου ο Α.Μανούσος. Έτσι, προσπάθησαν να επιβάλλουν ως πρόεδρο τον Έλληνα έμπορο Γ.Χατσόπουλο.¹⁶¹ Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Α.Μανούσος αντέδρασε στη πρωτοβουλία των ανταγωνιστών του και αρνήθηκε να παραδώσει την υπηρεσία του γενικού προξενείου στον Γ.Χατσόπουλο. Στο πλαίσιο των εν λόγω εντάσεων, οι υποστηρικτές του Γ.Χατσόπουλου προσπάθησαν να νομιμοποιήσουν την ενέργειά τους στο Υπουργείο Εξωτερικών στέλλοντας μια επιπλέον επιστολή-διαμαρτυρία.

Στην εν λόγω επιστολή τους, οι ομογενείς υποστήριζαν στον Θ.Δηλιγιάννη ότι η πράξη τους να διορίσουν αυτόκλητα τον Γ.Χατσόπουλο ήταν δικαιολογημένη, επικαλούμενοι ότι ο Α.Μανούσος θα αρνούνταν να εγκαταλείψει την αρχή του γενικού προξενείου στον Ν.Βιτάλη. Έτσι, με προκαθορισμένη την αντιμετώπιση που θα έχερε η απόφαση της Αθήνας από τον Α.Μανούσο, οι ομογενείς υποστήριζαν στον υπουργό ότι με το να διορίσουν προσωρινά τον Γ.Χατσόπουλο ήθελαν να προστατεύσουν την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης και να διευκολύνουν τη προεδρική εγκατάσταση του Ν.Βιτάλη.¹⁶²

Το Υπουργείο Εξωτερικών ωστόσο δεν έλαβε κάποια πρωτοβουλία ώστε να ηρεμήσουν τα πνεύματα στη Νάπολη. Έτσι, ο Α.Μανούσος παρατηρώντας τις αδράνειες της κεντρικής υπηρεσίας και πεπεισμένος ότι οι αντίπαλοί του καταπατούν το δικαίωμά του στη προεδρία απευθύνθηκε στις ιταλικές-τοπικές αρχές. Ως προς αυτά, μας πληροφορεί ο Γ.Χατσόπουλος με μια επιστολή που έστειλε στον Θ.Δηλιγιάννη, στην οποία του υποστήριξε ότι:

¹⁵⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, στο ίδιο, νο 174. Η κοινοποίηση του Β.Δ. στον Σκούφο.

¹⁵⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, στο ίδιο, Αθήνα, Δηλιγιάννης-Α.Μανούσο, νο.175. Η κοινοποίηση του Β.Δ. από τον υπουργό στον Α.Μανούσο..

¹⁶⁰Ο Ν.Βιτάλη, φτάνει στη Νάπολη τον Οκτώβρη του 1864, βλ.υποσημειώσεις της εργασίας νο.204-206.

¹⁶¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Castellammare, le 31 Ιουλίου 1864, Ν. Χατσόπουλος-Δηλιγιάννη, νο.38

¹⁶²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Ειδοποίησις Νεαπόλει 13/25 Αυγούστου 1864, Γ.Χατσόπουλος-Θ.Δηλιγιάννη, νο.46.

«Ο Μανούσος μη δούς καμίαν προσοχήν εις τας παραστάσεις μου προσέτρεξεν εις τας επιτοπίας Αρχάς επικαλούμενος την συνδρομή των της οποίας ήθελε τύχει αν αυτοί δεν επέιθοντο δια του της κοινοποιήσεως του τηλεγραφήματός Σας και των παρατηρήσεών μου να τω αρνηθώσι την συνδρομήν των ως προς της παράδοσιν των αρχείων. Ο απελαθείς Μανούσος εσκόπει, εις επληροφόρηθην, δια όχλαγωγίας την επαύριον να ζητήση την παράδοσιν των αρχείων. Τούτο μαθούτες πολλοί των Ελλήνων Εμπόρων τον ηπειλήσαν ότι θα φέρωσι τα πληρώματα των πλοίων των εις το Προξενείον και ότι θα τον προσβάλωσι αν τολμήση να παρουσιασθή. Τούτο τον αναχαίτισεν, αλλά την επαύριον ετοιχοκόλλησεν εις τα κεντρικώτερα μέρη της πόλεως όπου συχνάζουσιν Έλληνας ηδοποιησιν δι ης ανήγγελων τον διορισμόν του, προσεκάλει τους πλοίαρχους να παρουσιάσωσιν του λοιπού εις αυτόν τα ναυτιλιακά των έγγραφα. Δε δύναμαι να μη συστήσω θερμώς εις αυτό την ταχύτερας της υποθέσεως ταύτης λύσιν δια της πάυσεως του ανθρώπου τούτου, διότι ο διορισμός αυτού εξητέλησε την Προξενικήν Ελληνικήν Αρχήν εν τη Ευρωπαϊκή ταύτη μεγαλουπόλιν, επί τούτου η σημερινή εκκρεμότης και τα παρατράγουδα της διαγωγής του καθιστώσι δύσκολον της θέσιν μου βλέπουσιν τα συμφέροντα των υπηκόων Ελλήνων και προκαλούσι των ενταύθα Αρχών και των συναδέλφων μου τον οίκτον και τον γέλωτα».¹⁶³

Ύστερα από την αποστολή της προηγούμενης επιστολής στον υπουργό, ο Γ.Χατσόπουλος θεώρησε αναγκαίο να προκαλέσει περισσότερο την προσοχή του, στέλνοντάς του και ένα τηλεγράφημα. Σε αυτό, τόνισε στον Θ.Δηλιγιάννη ότι «η ανάμειξη των τοπικών αρχών εγκυμονεί μεγάλα προβλήματα».¹⁶⁴

Παράλληλα με τις εν λόγω επιστολές και τα τηλεγραφήματα του Γ.Χατσόπουλου, ο Θ.Δηλιγιάννης έλαβε και μια καταγγελία του Γ.Σκούφου, αυτού δηλαδή που είχε αναμειχθεί εξίσου στη σύγκρουση στις αρχές του Αυγούστου. Η νέα επιστολή του στα τέλη του Αυγούστου φανέρωσε στον υπουργό ότι τη στιγμή που ο Γ.Χατσόπουλος επέκρινε την στάση του Α.Μανούσου για το θέμα της ένταξης των ιταλικών τοπικών αρχών στην διένεξη μεταξύ των ομογενών, είχε προβεί σε αντίστοιχες ενέργειες με αυτές του κατηγορούμενού του. Επιπλέον, η σχετική έκθεση

¹⁶³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864 Athensle 17/29 Αυγούστου 1864 K.P. Del- M.L. Chazopoulos Naples, no. 39

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Ειδοποίησις Νεαπόλει 13/25 Αυγούστου 1864, νο.46 Ο Α.Μανούσος, κατά τον Χατσόπουλο, καλούσε τους ομογενείς στα εξής: «έκαστος πλοίαρχος άμα τη άφιξη υποχρεήτε εντός 24 ωρών να παραστήση εις το Προξενείον τούτο τα ναυτηλιακά του έγγραφα. Ωραι δε της εργασίας προσδιορήσθησαν από τας 9 π.μ. μέχρι 5 μ.μ. Υπογ. Ανδρέας Μανούσος»,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Ειδοποίησις Νεαπόλει 13/25 Αυγούστου 1864, νο.46 Ο Α.Μανούσος, κατά τον Χατσόπουλο, καλούσε τους ομογενείς στα εξής: «έκαστος πλοίαρχος άμα τη άφιξη υποχρεήτε εντός 24 ωρών να παραστήση εις το Προξενείον τούτο τα ναυτηλιακά του έγγραφα. Ωραι δε της εργασίας προσδιορήσθησαν από τας 9 π.μ. μέχρι 5 μ.μ. Υπογ. Ανδρέας Μανούσος», ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples 17-29 Αυγούστου 1864, Χατσόπουλος-Δηλιγιάννην, νο 41-43,

¹⁶⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples-Athens, 27 Αυγ 1864 Νάπολη, νο.28.

του Γ.Σκούφου πληροφόρησε τον υπουργό ότι ένας τρίτος μνηστήρας διεκδικούσε τη προεδρία του γενικού προξενείου της Νάπολης. Ως προς αυτά, έγραψε χαρακτηριστικά:

«ο κ.Χατσόπουλος αποποιείται την προς εμέ παράδοση του εν Νεαπόλει Γενικού Προξενείου της Αυτού Μεγαλειότητος. Δεν ηθέλησα να μεταχειρισθώ ουδέν μέσον βίαιον δια μόνον του λόγον του να μη καταστήσωμεν γελοίοι παρά τε τη επιτοπίω αρχή και παρά του ενταυθα ομογενείς οίτινες και διεμαρτυρήθησαν εναντίον της διαγωγής ταύτης του κ.Χατσόπουλου. Τα πράγματα κατίτησαν λίαν σπουδαία, καθότι εν Νεαπόλει δύο Πρόξενοι ενεργούντες αφενός μεν ο κ.Χατσόπουλος, αφετέρου δε ο κύριος Ανδρέας Μανούσος, όστις ουδεμίαν δώσαν ακρόασιν εις το υμέτερον τηλεγράφημα, αν και μη παραλαβών συνεπεία τούτου ούδε τα αρχεία, ούδε τας σφραγίδας, μόλον τούτο ενεργεί και έγγραφα υπογράφει, λέγων ότι δεν αναγνωρίζει τον κύριον Χατσόπουλον ως διευθύνοντα, καθότι εις αυτόν δεν είναι η υπουργική διαταγή. Η τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων με θέτει εις δυσχερή θέσιν μη γνωρίζων τί να πράξω, καθότι και τα συμφέροντα όλων των ενταύθα βλέπτοντε μη γνωρίζοντες τίνων των δυο Προξένων η υπογραφή έχει κύρος. Κατά συνέπειαν εθεώρησα καθήκον μου να φέρω ταύτα πάντα εις γνώσιν υμών και να επικαλεστώ όσον τάχιον διαταγάς της υμετέρας εξοχότητος.»¹⁶⁵

Αν λοιπόν στην Ιταλία το συμβάν με τους ομογενείς και την προεδρία του ελληνικού γενικού προξενείου στη Νάπολη απασχόλησε και τις εκεί τοπικές αρχές, στην Αθήνα το θέμα έγινε γνωστό και στην κοινή γνώμη. Την ένταξη της τελευταίας στο επεισόδιο θα εισάγει μια ανώνυμη καταγγελία στην εφημερίδα *Αυγή* από κάποιον ομογενή-έμπορο, ο οποίος ζούσε από κοντά όσα συνέβαιναν στη πόλη του ιταλικού Νότου και είχε να πει τα εξής:

«Οι δυστυχείς ομογενείς και πλοίαρχοι σύρονται από τον ένα και από τον άλλον και δεν γνωρίζουν ποιος είναι κυρίως ο πρόξενος της Ελλάδος. Εκάτερος ισχυρίζεται ότι είναι τοιούτος και σωρεύει κατά του ετέρου τα μεγαλειτέρας ύβρεις. Εν μια μεγαλοπόλει της Ευρώπης κλειδάζεται η Ελλάς, διατηρούσα δυο γενικά προξενεία έχοντα αμφοτέρα τα αυτά εξωτερικά γνωρίσματα και την αυτήν δικαιοδοσίαν. Ο κύριος ούτος Χατσόπουλος ίνα δε επιτυγχάνη του σκοπού του δίδει συχνά εις την Villa προς διαφόρους ομογενείς μας γεύματα εναλλάξ και δοκιμάζει κόπον πολύν εις το να τους πείση.»¹⁶⁶

Το Υπουργείο Εξωτερικών αφού το ζήτημα έδειχνε να λαμβανει όλο και πιο περίπλοκες και μεγαλύτερες διαστάσεις αποφάσισε να κινητοποιηθεί πιο αποφασιστικά. Έτσι, ο Θ.Δηλιγιάννης απευθύνθηκε με ένα τηλεγράφημά του στον Γ.Σκούφο και με ένα δεύτερο, στον Γ.Χατσόπουλο. Στον τελευταίο, ο υπουργός

¹⁶⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Castellammare, le 17-29 Αυγούστου 1864 Σκούφος-Δηλιγιάννη, vo.47-49,

¹⁶⁶*Αιών*, 20 Αυγούστου 1864.

έδωσε σαφή εντολή να παραδώσει την αρχή του γενικού προξενείου της Νάπολης στον Α.Μανούσο, ενώ στον Γ.Σκούφο ζήτησε να εγκαταλείψει την όποια μεσολάβησή του στη διένεξη και να αναλάβει ξανά την προεδρία του υποπροξενείου της Ελλάδας στην επαρχία Καστελαμάρε της νότιας Ιταλίας.¹⁶⁷ Μένει όμως να δούμε πώς και γιατί ο Θ.Δηλιγιάννης έδωσε τις σχετικές εντολές και, μάλιστα, ύστερα από έναν κυριολεκτικά βομβαρδισμό επιστολών και αλληλοκατηγοριών.

Στα τέλη του Αυγούστου του 1864 ο Γ.Χατσόπουλος φαίνεται ότι υπέκυψε στις τακτικές του ανταγωνιστή του, εφόσον η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στη Νάπολη ήταν *fait accompli* υπέρ του Α.Μανούσου. Ο Γ.Χατσόπουλος συγκεκριμένα έγραψε στον Θ.Δηλιγιάννη και, μάλιστα, πριν αυτός λάβει τις παραπάνω αποφάσεις και τις γνωστοποιήσει μέσω των τηλεγραφημάτων του στους διεκδικητές του γενικού προξενείου, ότι αναγκάστηκε να παραδώσει τα έγγραφα και τα αρχεία του γενικού προξενείου στον Α.Μανούσο *«πλήν των σφραγίδων τις οποίες αρνήθηκε να λάβει καθώς είχε είδη προμηθευτεί προ πολλού άλλες.»*¹⁶⁸ Ο τρόπος με τον οποίο ο Α.Μανούσος είχε προμηθευτεί τα απαραίτητα υλικά που του εξασφάλισαν την προεδρική αρχή του προξενείου λύθηκε από μια ενέργειά του, η οποία επέβαλε την υποχώρηση του Γ.Χατσόπουλου και των υποστηρικτών του.¹⁶⁹

Ειδικότερα, η ανάμειξη της ιταλικής πολιτικής αρχής της πόλης φαίνεται ότι λειτούργησε ταχύτερα στην περίπτωση του Α.Μανούσου, εφόσον κατάφερε με τη μεσολάβησή τους να εκδοθεί Βασιλικό Διάταγμα του Vittorio Emanuel II το οποίο τον αναγνώρισε ως γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Νάπολη. Ως προς αυτά, ο Α.Μανούσος έγραψε στον Θ. Δηλιγιάννη:

«δια Β. Διατάγματος της Α.Μ.του Βασιλέως της Ιταλίας δι ων έλαβων την τιμή ν' αναγνωρισθώ πρόξενος διευθύνων το Γενικόν Προξενείον της Ελλάδος εν ταύθα. Ούτως έχοντων των πραγμάτων, αι δε επιτόπιοι Αρχή ειδοποιηθείσα παρά της ενταύθα Νομαρχία την ανάγνωσιν μου ευρέθην υποχρεωμένος να κάμω από την 23 του μηνός τούτου έναρξιν των καθηκόντων της Υπηρεσίας μου. Παρακαλώ να διατάξητε τα δέοντα εις τον Κύριον Χατσόπουλον εν περιπτώσει δε και τότε αρνήσωσιν, με διατάξετε να προβώ εις τα μέσα της αυστηρότητος προς επιφύλαξιν του Σεβασμού των Βασιλικών Διαταγμάτων.»

Η σφραγίδα που ανέφερε ο Γ.Χατσόπουλος στον Δηλιγιάννη, αυτή δηλαδή που ο Α.Μανούσος *«είχον είδη προμηθευτεί προ πολλού»*, δεν ήταν αυτή που

¹⁶⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples 23 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου, 1864 Χατσόπουλος-Δηλιγιάννην, νο.57.

¹⁶⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples 23 Αυγούστου/4 Σεπτεμβρίου 1864, Χατσόπουλος-Δηλιγιάννην, νο.58

¹⁶⁹βλ.υποστημείωση 189-190.

χρησιμοποιούσε μέχρι τότε το γενικό προξενείο. Αντίθετα, έφερε ως διακριτικά της την επιγραφή «CONSOLATO GENERALE ELLENICO IN NAPOLI» και, μάλιστα, επικύρωνε την επιστολή που έστειλε ο Α.Μανούσος στον Θ. Δηλιγιάννη στην οποία ανεφερε την έκδοση του ιταλικού Βασιλικού Διατάγματος.¹⁷⁰ Η συγκεκριμένη πράξη του Α.Μανούσου και η ad hoc αναγγελία της στον Θ.Δηλιγιάννη ωστόσο, διευρύνει τα ερωτηματικά που περιστρέφονται γύρω από την απόφαση του τελευταίου να νομιμοποιήσει τον Α.Μανούσο ως πρόεδρο του γενικού προξενείου.

Την απάντηση στα εν λόγω ερωτηματικά δίνει ένα διπλωματικό ζήτημα που επανεκκίνησε ο Α.Μανούσος όταν έλαβε τις παραπάνω πρωτοβουλίες για να διατηρήσει την θέση του στο γενικό προξενείο. Για το ζήτημα αυτό, πληροφορούμαστε από μια επιπλέον επιστολή του Α.Μανούσου στον Θ.Δηλιγιάννη που στάλθηκε στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1864 και ανέφερε στον υπουργό ότι:

«επανεφέρον το ζήτημα προτροπής που, ήδη από του Απριλίου του 1864, προκειμένου οι ενταύθα ομογενείς ν'αναβάλωσι παν δικαστικόν κίνημα προς ανάκτησιν του Ναού και των ιδιοκτησιών τους, μέχρις ου μας μεταβιβάσητε αίσια αποτελέσματα των διπλωματικών ενεργειών Σας υπέρ των οποίων, Κύριε Υπουργέ, παρακαλούμεν θερμώς, μετά των ευχών της Ελληνικής εναύθα κοινότητος, να ενδιατρέξητω σπουδαίως.»¹⁷¹

Ο Θ.Δηλιγιάννης αφού έλαβε την παραπάνω επιστολή, δεν έθιξε κανένα ζήτημα ούτε περί εγγύτητας ούτε επί των πρακτικών που εφάρμοσε ο Α.Μανούσος για την εδραίωσή του στο γενικό προξενείο. Τα ζητήματα που έθιξε ο υπουργός στον Α.Μανούσο μετά την ενημέρωσή του για το θέμα του Ναού των ορθοδόξων στη Νάπολη, ήταν ότι: *«Εις απάντηση σας παρατηρούμε ότι κατά τας Προξενικάς Οδηγίας οφείλετε να μη αναμιγνύονται αντικείμενα μετά διαφόρων φύσεων εν μια και τη αυτή*

¹⁷⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Νεάπολη 17-29 Αυγούστου 1864 Α. Μανούσος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.50-52.

Ο όρκος του Α.Μανούσου: ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naplesle23-4 Σεπτεμβρίου 1864, Α.Μανούσος-ΥΠ.ΕΞ.,vo51.

Το έγγραφο που ο Α.Μανούσος αναφέρει ότι διατήρησε την υπηρεσία και φέρει τα διακριτικά της σφραγίδας που παραθέσαμε στο κεντρικό μέρος της αφήγησης:ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, 21 Αυγούστου 1864,Α.Μανούσος-Δηλιγιάννη.

Η επιστολή που ο Α.Μανούσος αναφέρει στον υπουργό ότι ο Γ.Χατσόπουλος του παρέδωσε την αρχή του γενικού προξενείου:ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naplesle23-4 Σεπτεμβρίου 1864, Α. Μανούσος- Υπ. Εξνο. 52.

¹⁷¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naplesle31-12 Σεπτέμβρη 1864, Α. Μανούσος-Δηλιγιάννη,vo.54-55, Γραφοντά τους επίσης τα εξής: *«Ενεργούμεν, επιφορτίσαντες δυο των Εμπόρων ενταύθα, όπως εισπραχθή η συνδομή υπέρ του εν Αθήναις Οφθαλμιατρείου παρά των ενταύθα Ομογενών, και εν καιρώ θέλομεν Σας διευθύσω το Εισπραχθές δια τα περεταίρων».*

αναφορά.»¹⁷² Επιπλέον του επισήμανε ότι: «παρατηρήσαντε δε αι σφραγίδες του Γενικού Προξενείου, αντί να φέρωσι τον υπό της υπ αριθ. 6105 κ από 19 Οκτώβρη 1863 εγκύκλιου διαγραφόμενος τύπον, φέρουσιν εναντίον τα εμβλήματα του Βασιλείου της Ιταλίας. Νομίζομεν καθήκον ημών να σας προσκαλέσωμεν να παύσητε, άμα λάβοντες την παρούσαν ποιούντες χρήση αυτή, και συμμορφωθήτε δε ακριβώς προς την μνησθήσαν εγκύκλιον»¹⁷³.

Πράγματι, η συμμόρφωση του προέδρου στις υποδείξεις του υπουργού έγιναν αμέσως πράξη, γεγονός που παρατηρούμε από την επιστολή που έστειλε ως απάντηση ο Α.Μανούσος στα παραπάνω αιτήματα του Θ.Δηλιγιάννη. Η επιστολή δηλαδή, επικύρωνε τον λόγο του Α.Μανούσου όχι με τα εμβλήματα του Βασιλείου της Ιταλίας αλλά με τα εμβλήματα του Βασιλείου της Ελλάδος, ενώ η σφραγίδα έφερε ως διακριτά της, την εξής φράση: «ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΙΣ ΝΑΠΟΛΙΝ».¹⁷⁴ Έτσι, η άφιξη του Ν.Βιτάλη στη Νάπολη στα τέλη του Οκτωβρίου του 1864 θα συμπέσει με μια ήδη διαμορφωμένη υπηρεσιακή κανονικότητα στην λειτουργία του γενικού προξενείου και στην αλληλογραφία του τελευταίου με το Υπουργείο Εξωτερικών.¹⁷⁵

Η κανονικότητα που επήλθε στην αλληλογραφία και κατ'επέκταση στις σχέσεις του Υπουργείου Εξωτερικών με το γενικό προξενείο της Νάπολη, ερμηνεύεται μόνο εάν παρατηρήσουμε περισσότερο τη πρωτοβουλία που έλαβε ο Α.Μανούσος για τον Ναό των ορθοδόξων.

Αναλυτικότερα, όταν ανέλαβε ο Α.Μανούσος τα ηνία του γενικού προξενείου, όπως είδαμε, ανακοίνωσε στον Θ.Δηλιγιάννη ότι μεσολάβησε στην ορθόδοξη κοινότητα της πόλης προκειμένου να αναβληθεί ο δικαστικός αγώνας «προς ανάκτησιν του Ναού και των ιδιοκτησιών του». Ο εν λόγω Ναός το έτος 1864 διεκδικούνταν δικαστικώς από Έλληνες της κοινότητας της Νάπολης που ασπάζονταν

¹⁷²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864 Αθήνα 9 Σεπτέμβρη 1864, Δεληγιάννης- Α Μανούσος, νο. 56. Στο έγγραφο η σφραγίδα φέρει πλέον τα εξής διακριτά: «ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΕΝ ΝΕΑΠΟΛΕΙ»

¹⁷³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Αθήνα, 10 Σεπτέμβρη 1864, Δεληγιάννης-τον Εν Νεαπόλει Πρόξενον της Α.Μ, νο. 59.

¹⁷⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples, 28 Οκτώβρη 1864 Μανούσος-ΥΠ.ΕΞ., NO.60.

¹⁷⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples, 18 Οκτώβρη 1864, νο. 61

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Νάπολη, 25 Οκτώβρη/9 Νοέμβρη 1864, Ν.Βιτάλης-ΥΠ.ΕΞ, νο.62. Στην επιστολή ο Ν.Βιτάλης, αναφέρει την κεντρική υπηρεσία ότι παρέλαβε τα αρχεία του γενικού προξενείου της Ελλάδας στη Νάπολη από τον Α.Μανούσο, γράφοντας μάλιστα ότι ο τελευταίος ταξίδευε για μια υπόθεση της υπηρεσίας στη Ρώμη. Επίσης, ο Ν.Βιτάλης, έγραψε στον υπουργό ότι ο Σκούφος του παρέδωσε επίσης τα αρχεία που είχε στη κατοχή του κατά την λιγούμερη παραμονή του στο γενικό προξενείο, βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Νάπολη 18 Οκτωβρίου 1864, νο 72 και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 1864, Naples 1-13 Νοέμβρη 1864, Ν Βιτάλης-Δηλιγιάννης, νο.81.

τον ρωμαϊοκαθολικισμό και από την άλλη, από Έλληνες της κοινότητας που ασπάζονταν το δόγμα της ανατολικής-ορθόδοξης εκκλησίας.¹⁷⁶

Η διαμάχη για τον Ναό και τις περιουσίες του που είχε προκύψει στη Νάπολη ερμηνεύει τόσο τη στάση του Θ.Δηλιγιάννη προς τον Α.Μανούσο μετά τον Σεπτέμβριο του 1864, όσο όμως και την φυσιογνωμία της σύγκρουσης που είχε προκύψει εντός της κοινότητας και μεταφερόταν στις απαιτήσεις της για την προεδρία του ελληνικού γενικού προξενείου.

Ως προς την φυσιογνωμία της διαπάλης της κοινότητας παρατηρούμε ότι η αντιπαράθεση για τον Ναό ήταν ουσιαστικά το πρωτεύον σημείο της διαμάχης μεταξύ των Ελλήνων της κοινότητας, γεγονός που συνδέθηκε με την εκπροσώπησή τους σε επίπεδο προεδρίας του ελληνικού γενικού προξενείου. Στο πλαίσιο αυτό, θα ήταν ιστορικά μονομερές εάν αποδίδαμε τις εντάσεις που προέκυψαν από τον Ιούνιο μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 1864 στη Νάπολη αποκλειστικά και μόνο στην κοινωνική και ιδεολογική σημασία που είχε για τους Έλληνες ορθόδοξους-εμπόρους η απόκτηση του τίτλου του γενικού προξένου στον τόπο διαμονής τους.¹⁷⁷ Προφανώς η προέκταση αυτή στην περίπτωση των ομογενών-εμπόρων της Νάπολης, είχε την ιδιαιτερότητα να συμπεριλάβει και μια πολιτισμική συνιστώσα.¹⁷⁸ Πρίν όμως δούμε την συγκεκριμένη υπόθεση η πολυπλοκότητα της οποίας απαιτεί την εξέτασή της ξεχωριστά, χρειάζεται να προσπαθήσουμε εδώ να «κλείσουμε» με το θέμα της διαχείρισής του από τον Θ.Δηλιγιάννη.

Η στάση του υπουργού στο ζήτημα φαίνεται πως διαμορφώθηκε με βάση τις πληροφορίες που είχε λάβει από τον φάκελο των Αρχείων του Υπουργείου Εξωτερικών, οι οποίες αναφέρονταν στην υπόθεση με τον Ναό των ορθοδόξων στον ιταλικό Νότο. Στα συγκεκριμένα Αρχεία είχαν γίνει επανειλημμένες αναφορές-καταγγελίες από τους ομογενείς και τους προέδρους του γενικού προξενείου ότι προσπαθούσαν να εδρεύσουν στο γενικό προξενείο έμποροι-υπήκοοι Έλληνες, οι οποίοι δεν ασπάζονταν το ανατολικό ορθόδοξο δόγμα, αλλά τον ανατολικό

¹⁷⁶Το ζήτημα εξετάζετε αναλυτικά στο επόμενο μέρος της εργασίας.

¹⁷⁷Για το θεωρητικό σχήμα που χρησιμοποιούμε εδώ και ειδικά την παρατήρηση ως προς την αντανάκλαση των οικονομικών-κοινωνικών σχέσεων των εμπόρων-ομογενών σε επίπεδο προξενικής αρχής, βλ. Φώτης Μπαρούτσος, *Διάλογος μεταξύ τοπικών ελίτ και κεντρικής βενετικής εξουσίας. Οι πρεσβείες ως θεσμός Διαμόρφωσης κοινωνικών και οικονομικών ιεραρχιών*, Θεωρητικές Αναζητήσεις και Εμπειρικές Ερευνες. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και κοινωνικής Ιστορίας Ρέθυμνο 10-13.12.2008, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Αλεξάνδρεια, 2012., σελ. 261 και Ψυρούκης Ν., *Το Νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, Επικαιρότητα Ο.Ε., Αθήνα, 1983 και Γ.Β.Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, ο.π., σελ. 80-100.

¹⁷⁸Βλ. αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο.

ρωμαϊοκαθολικισμό. Η προϊστορία αυτή, το έτος 1864 σήμαινε ότι το Υπουργείο Εξωτερικών έπρεπε να προσέχει αρκετά ποιους επιλέγει και ποιούς στηρίζει σε επίπεδο προεδρικής αρχής του γενικού προξενείου. Έτσι λοιπόν εξηγείται γιατί το Υπουργείο Εξωτερικών καθυστέρησε αρκετά να μεσολαβήσει στο ζήτημα, αλλά και γιατί ο Θ.Δηλιγιάννης υποχώρησε στους τακτικισμούς του Α.Μανούσου. Ο τελευταίος άλλωστε, όταν έγραψε στον υπουργό ότι επανέφερε το ζήτημα του Ναού του υπογράμμισε ότι περίμενε από την Αθήνα διπλωματικές εντολές, δηλώνοντας έτσι τις θρησκευτικές-πολιτικές προτιμήσεις του για το θέμα με τον Ναό των ορθοδόξων.

Τέλος, ένας επιπλέον λόγος που ο υπουργός υποχώρησε στους τακτικισμούς του Α.Μανούσου, φαίνεται να σχετίζεται με το ότι από την όλη δραστηριότητα που ανέπτυξε ο έμπορος στη Νάπολη κατάφερε να αναδείξει στον Θ. Δηλιγιάννη ότι είχε με το μέρος του τις τοπικές πολιτικές αρχές της πόλης. Για την ελληνική μεριά οι δικτυακές σχέσεις εξουσίας που διατηρούσε ο Α.Μανούσος, μπορούσαν να φανούν λειτουργικές στις μέλλουσες ενέργειες που θα αναλάμβανε για το ζήτημα με τον ορθόδοξο Ναό και τις ιδιοκτησίες του. Μολονότι το θέμα δε λύθηκε από τον Θ.Δηλιγιάννη, τον Α.Μανούσο και το πολιτικό του δίκτυο στα 1864, όσα έλαβαν χώρα το έτος 1866 θα έρθουν να επιβεβαιώσουν τις παραπάνω σκέψεις.

Ο Ναός των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου: ο δικαστικός αγώνας και οι μεσολαβητές του.

Για την ιστορία του Ναού και την υπόθεση που προέκυψε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην ορθόδοξη κοινότητα των εμπόρων στη Νάπολη μας πληροφορεί πρώτος ένας ανώνυμος αποστολέας μιας επιστολής που δημοσιεύθηκε στις 15 Μαΐου του 1861 στην αθηναϊκή εφημερίδα *Αιών* και αναφερόταν στα εξής:

«Η Ελληνική Εκκλησία εκτίσθη προ τριών και επέκεινα αιώνων παρ Ελληνος Θωμά Χασάν Παλαιολόγου καλουμένου καταφυγόντος ενταύθα της τουρκικής τυραννίας ένεκα προς εξάσκησιν της θρησκευτικής λατρείας των παρεπιδημούντων και έντευθεν διαβαινόντων Ελλήνων της ορθοδόξου Ανατολικής πίστεως, ως τα καταστατικά της εκκλησίας και άλλα έγγραφα εναργώς αποδεικνύουσι. Προς τούτο μάλιστα και Κάρολος ο Γ, νομίζω, εθέσπισεν ότι οι αποθνήσκοντες άνευ κληρονόμων Έλληνες ωφείλον να καταλείπωσι πάσαν την περιουσίαν αυτών τη Εκκλησία και εν περιπτώσει δε μη διαθέσεως της περιουσίας των τοιούτων, πάλιν αύτη μεταβαίνει ipso jure τη εκκλησία. Τα πράγματα όμως από του 1820 μετεβλήθησαν αφ' ου ο Πάπας απηγόρευσεν ενταύθα πάσαν άλλην λατρείαν εκτός της επικρατούσης των Δυτικών. Μετά την κατάργησιν της Βουρβωνικής δυναστείας ηλπίζετο αφεύκτως σύν τοις άλλοις ελευθέροις θεσμοίς και η ελευθερία αυτή της εξασκήσεως της λατρείας των Ελλήνων κατά το δόγμα αυτών, πάντες δε ήλπιζον, ότι ουδέν υπήρχε το εμπόδιον προς επίτευξιν του σκοπού τούτου. Δυστυχώς όμως ο κακός δαίμων των Ελλήνων και ενταύθα έβαλε τον μιαρόν πόδαν του, παρεισφύσας εμπόδια, άτινα παρ' ουδενός ηλπίζοντο, εμπόδια τα οποία υποστηρίζονται ήδη και παρά του οργάνου εκείνου, όπερ και εκ της θέσεώς του και εκ των καθηκόντων του ώφειλε να σπεύση υπέρ της ευτυχούς λύσεως του ζητήματος. Άνθρωποι τινές, σφετεριζόμενοι το όνομα του Έλληνος, προσήλθον εσχάτως επί της Βουρβωνικής δυναστείας, οδηγούμενοι παρά τινός ιερέως Έλληνος εξωμότου, και εσφετερίσθησαν αλλότρια δικαιώματα παραστήσαντες ότι η εκκλησία ημών ανήκει εις τους Έλληνας Ουνίτας. Επομένως έλαβον πάσαν την διαχείρισιν της περιουσίας της εκκλησίας, ήτις αναβαίνει το εισόδημα των 40 χιλιάδων δραχμών κατ' έτος. Το όργανον, όπερ ανωτέρω ανέφερον ότι υπεστήριζε τούτους εναντίον των καθηκόντων του, είναι ο ενταύθα Γενικός Πρόξενος της Ελλάδος, όστις τη εισηγήσει των Ουνιτών έγγραμην εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν ότι αληθώς η Εκκλησία ημών ανήκει τοις Ουνίταις, ούχι δε τοις Ορθοδόξοις Έλλησιν, εναντίον και των καταστατικών της εκκλησίας και του ορθού λόγου, διότι, αν είχεν ούτων, τότε ουδέ ο τίτλος ότι «η εκκλησία αφιερούται τοις Ορθοδόξοις Έλλησιν» ήθελεν υπάρχει, ούδε οι Ορθόδοξοι Έλληνες είχαν υποχρέωσιν να προικίζωσι την εκκλησίαν. Οι ενταύθα Έλληνες συνέστησαν επιτροπήν εκ των μελών της αδελφότητος, ήτις τη συμπράξει δικηγόρων, ενήργησε διαφόρους πράξεις, θυσιάζουσιν εξ' ιδίων, διαμαρτυρήθησαν κατά της αυθαιρεσίας των Ουνιτών ενωπίον του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και ζήτησαν την εγκατάστασιν των εις τα επί της Ελληνικής εκκλησίας δικαιώματα αυτων. Ο πρόξενος

ειδοποίησε την ελληνική κυβέρνηση περί των τρεχόντων και ως πληροφορούμαι θετικώς έλαβε προχθές εξ'Αθηνών τηλεγράφημα, δι ου διατάσσεται να αναστείλη πάσαν ενέργειαν ενταύθα προκειμένου ήδη αυτή έλευσιν του Πρέσβεως του Βασιλέως της Ιταλίας Μαρμιάνην, να λυθή οριστικώς το ζήτημα τούτο. Δεν δυναμια η να ευχηθώ από καρδίας την ευτυχή λύσιν, φοβούμαι όμως κατά πολύ μη η Ελληνική Κυβέρνησις δείξη την αυτήν ενέργειαν και πατριωτισμόν εις το ζήτημα τούτο, ως και εις πολλά τοιαύτα ομοίας φύσεως γιγνώσκων καλώς, οποία πολιτικήν οδόν βαδίζει το σημερινόν επικρατούν σύστημα εν Ελλάδι.»¹⁷⁹

Από την ανώνυμη επιστολή στον Αιών πληροφορούμαστε τόσο για το ποιοί και πώς ξεκίνησαν τη διαμάχη στο εσωτερικό της κοινότητας των ορθοδόξων της Νάπολης για τον Ναό και τις ιδιοκτησίες του την άνοιξη του 1861, όσο όμως και για ποιές πολιτικές-διπλωματικές προϋποθέσεις θα συνέβαλαν στη λύση του ζητήματος υπέρ των Ελλήνων που ασπάζονταν το δόγμα της ορθόδοξης-ανατολικής εκκλησίας. Συγκεκριμένα, οι βασικοί άξονες που θεωρείτο ότι θα έφερναν αίσιο αποτέλεσμα στην υπόθεση υπέρ τους και άρα εις βάρος των Ελλήνων ουνιτών της κοινότητας και των υποστηρικτών τους, δηλαδή τον τοπικό ρωμαϊοκαθολικό κλήρο, ήταν η έλευση του Ιταλού πρέσβη στην Αθήνα και η φιλελεύθερη ευαισθησία του νέου ιταλικού κράτους στα θρησκευτικά ζητήματα.¹⁸⁰

Ωστόσο, θα αδικούσαμε τον βασιλιά Όθωνα αν υιοθετούσαμε πλήρως την άποψη του αποστολέα της επιστολής στον Αιώνα. Για τη στάση του Όθωνα στο ζήτημα μας πληροφορεί μια επιστολή του γενικού προξένου της Ελλάδας στη Νάπολη, δηλαδή του Ν.Βιτάλη, στην οποία ανέφερε στο Υπουργείο Εξωτερικών τον Απρίλιο του 1866 για τον Βαυαρό μονάρχη και τον Ναό ότι: «*επί του ζητήματος τούτου χιλιάδες Δραχμών εδαπανήθησαν παρά της Κυβερνήσεως του πρώην Βασιλέως Οθωνος εις επιτετραμμένους και έκτακτους χωρίς ουδέν αποτέλεσμα*».¹⁸¹

¹⁷⁹Η επιστολή στάλθηκε από τη Νάπολη στις 15 Μαΐου του 1861 και δημοσιεύθηκε στο φύλλο του Αιών στις 30 Μαΐου του 1861.

J.K.Hassiotis,

LacomunitaGrecadiNapoliEIMotiinsurrezionalinelapenisolaBacanicameridionaleDurantelasecondame tadelXVIsecolo, σελ. 281 υποσημείωση 8 και

JannisKorinthios, *IgrecediNapoliedelMeridioned'ItaliadalXValXXsecolo*.

¹⁸⁰Για τις σχέσεις ιταλικού κράτους και ρωμαϊοκαθολικισμού, βλ. το πρώτο κεφάλαιο της συγκεκριμένης εργασίας και ειδικά τις υποσημειώσεις των εξής υποκεφαλαίων: «*Το ιταλικό βασίλειο και οι Μεγάλες Δυνάμεις*» «*Παρελθόν και παρόν: Ο πολιτικός και ο πολιτισμικός κατακερματισμός στην Ιταλία και το ιταλικό κράτος*», «*Στρατός και εθνικές τελετές: οι νεωτερισμοί του ιταλικού κράτους για την εσωτερική του ενοποίηση*».

¹⁸¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 76, 1: Naples, 28 Μαΐου/9 Ιουνίου 1866, Ν.Βιτάλης-Σ.Βαλαωρίτη, νο. 32. Στην επιστολή μάλιστα ο γενικός πρόξενος έγραψε και το εξής «*Αναμφιβόλως οφείλεται ν αποδοθίν ευτυχής λύσις της επανόδου της Εκκλησίας εν τω θρησκευματιν μας εις την τύχην του Τρισεβάστου υμών Βασιλέως και κυρίου μας. Διότι επι του ζητήματος τούτου χιλιάδες δραχμών εδαπανήθησαν παρά της κυβερνήσεως του πρώην Βασιλέως Όθωνα εις επιτετραμμένους κ εκτακτους χωρίς ουδέν αποτέλεσμα*» Η

Από την εξομολόγηση του γενικού προξένου μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Όθωνας είχε κάθε λόγο να δράσει υπέρ των ορθοδόξων Ελλήνων στη Νάπολη, ασχέτως αν οι ενέργειές του δεν ευδοκίμησαν. Άλλωστε, μέσω της μεσολάβησής του στην υποθεση θα μπορούσε να αποδείξει στο τότε αφιλόξενο περιβάλλον για τον θρόνο του την ευαισθησία που είχε για τους εκτός των συνόρων υπηκόους του. Παρόλα αυτά, οι αντιδυναστικές εντάσεις στην Ελλάδα απέτρεψαν τον Όθωνα να αναλάβει περαιτέρω πρωτοβουλίες στο ζήτημα, εκτός βέβαια της αποστολής του δικηγόρου Α.Μάνου και αυτών που αναφέρει στην επιστολή του ο Ν.Βιτάλης. Ως αποτέλεσμα των προηγούμενων, ο δικαστικός αγώνας όχι μόνο δεν έλαβε σύντομο τέλος, αλλά συνεχίστηκε για καιρό συντηρώντας μάλιστα μια σειρά από εντάσεις στο εσωτερικό της κοινότητας των Ελλήνων.¹⁸²

Μολονότι η δίκη για τον Ναό και τις ιδιοκτησίες του ξεκίνησε το 1861, η εκδίκαση της υπόθεσης ορίστηκε από το Πρωτοδικείο της Νάπολης ότι θα διεξαγόταν τον Μαΐο του 1866. Έτσι, ένα μήνα πριν την εκδίκαση το ζητήματος ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Νάπολη ανέλαβε μια σειρά από πρωτοβουλίες για την λύση της υπόθεσης υπέρ των Ελλήνων ορθοδόξων.¹⁸³

Αρχικά, στις αρχές του Απριλίου του 1866 ο Ν.Βιτάλης συζήτησε με τον δικηγόρο της ορθόδοξης-χριστιανικής μεριάς, ονόματι Α.Σβορώνο και κατέλειξαν στο ότι ενόψει της δίκης του Μαΐου έπρεπε να συλλέξουν μερικά έγγραφα και καταστατικά που θα αποδείκνυαν στο Πρωτοδικείο της Νάπολης την ορθόδοξη ανατολική ταυτότητα του Ναού και των ιδιοκτησιών του.¹⁸⁴ Προκειμένου να

άποψη του γενικού προξένου αποκρυσταλώνει εξίσου παραστατικά όσα αναφέραμε στην αρχή του υποκεφαλαίου με τίτλο «*Η έλευση του Γεωργίου Α' και οι νέες προσδοκίες του βασιλείου*»

¹⁸²Για το έτος 1864 και τις εντάσεις που εννοούμε εδώ σε επίπεδο γενικού προξενείου βλ. υποκεφάλαιο της εργασίας με τίτλο «*Η ελληνική Διασπορά στο Νότο της Ιταλίας και το ελληνικό γενικό προξενείο στη Νάπολη*».

¹⁸³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Τορίνο 23/5 Σεπτέμβρη 1864, Τουρίνο Α Μάνος – Υπηρεσία, νο. 1070. Ο LaMarinora ήταν στρατηγός και διατελούσε χρέη πρωθυπουργού και υπουργού εξωτερικών στην Ιταλία, μεταξύ 1864-1866. Για την πολιτική της κυβέρνησής του θα αναφεθούμε εκτενώς στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο της εργασίας.

Για τον διορισμό του Ν.Βιτάλη στο γενικό προξενείο της Νάπολης, βλ. υποσημείωση της εργασίας νο.198

¹⁸⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 76, 1: , Naplesle 26 Μαρτίου/7 Απριλίου 1866, Ν. Βιτάλης-Σπ. Βαλαωρίτη, νο. 27-28 Για τον Α.Σβορώνο, αξίζει να συμπληρώσουμε εδώ ότι αφού συνέλλεξε τα περισσότερα αρχεία, τα μετέφρασε στα ιταλικά και τα κατέθεσε σε μορφή «βιβλίου» στο Πρωτοδικείο της Νάπολης Το εν λόγω «βιβλίο» που ήταν μια συλλογή εγγράφων που αποδείκνυαν την ορθόδοξη ιστορία και ταυτότητα του Ναού στάλθηκε και στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών μετά το πέρας της δίκης. Ως προς την αποστολή του, πληροφορούμαστε από επιστολή του Ν.Βιτάλη στον Σπ.Βαλαωρίτη όπου ο πρώτος ανέφερε στον δεύτερο ότι στάλθηκαν στην Αθήνα τέσσερα αντίτυπα που προορίζονταν για τους εξής παρალήπτες: «*το δε της Α.Μ. μετά της ταπεινής μου επιστολής ικετεύω την υμετέραν εξοχότητα ίνα ευαρεστηθή και θέση υπό τους πόδας του θρόνου, το δε του Προέδρου και τα δυο ετερα δια το γραφείον της Βουλής διατάξη την παραπομπήν*»

συλλέξουν τα εν λόγω έγγραφα, ο Α.Σβορώνος συνέταξε ένα αίτημα στον *Veglianni*, δηλαδή τον Ιταλό Νομάρχη της Νάπολης, το οποίοι θα του το παρέδιδε ο Ν.Βιτάλης Σύμφωνα με το εν λόγω αίτημα του δικηγόρου στον Νομάρχη, ο πρώτος ζητούσε από το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών και από το ιταλικό Υπουργείο Εκκλησιαστικών να στείλουν στον *Veglianni* τα έγγραφα και τα καταστατικά που σχετίζονταν με τον Ναό των ορθοδόξων της Νάπολης, τα οποία μετά την ενοποίηση της Ιταλίας των ετών 1859-1861 και τη κατάργηση της εξουσίας των Βουρβόνων στη Νάπολη, είχαν συγκεντρωθεί και καταχωρηθεί στα αρχεία των δυο Υπουργείων. Ο Νομάρχης με τη σειρά του, αφού παραλάμβανε τα αιτούμενα έγγραφα από τη κυβέρνησή του θα τα παρέδιδε στον Ν.Βιτάλη.¹⁸⁵

Λίγες ημέρες αργότερα, ο Ν.Βιτάλης ενημέρωσε τον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Φλωρεντία για τις ενέργειες του ίδιου και του Α.Σβορώνου, γράφοντάς του τα εξής:

*«Ο δικηγόρος δι αναφοράς του προς τον εδώ Νομάρχη είχε αιτήσει τα κατά την σημείωσιν έγγραφα, αλλά μέχρι τούδε δεν εστάλησαν. Εις τι να το αποδώσει; εις την αμέλεια των υπαλλήλων ή εις την ραδιουργίαν των εναντίων μας ενταύθεν; Νομίζω περιττόν να συστήσω εις τον έξοχον πατριωτισμόν σας την υπόθεσιν ταύτην και σας θερμοπαρακαλέσω όπως ενεργήσετε με την διακεκριμένη ημών δραστηριότητα την ταχύτεραν αποστολή των εγγράφων κατά τη σημείωσιν».*¹⁸⁶

Όπως αναφέραμε, η παραπάνω επιστολή του Ν.Βιτάλη απευθυνόταν στον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Φλωρεντία. Αυτό όμως που δεν αποκαλύψαμε ήταν ότι ο τελευταίος ήταν ο Α. Μάνος, αυτός δηλαδή που όταν η υπόθεση έλαβε δικαστικές προεκτάσεις το έτος 1861 είχε διοριστεί από την Αθήνα ως πρόεδρος του

.Στην υπόθεση, επιπλέον, να σημειώσουμε ότι ο Ν.Βιτάλης, κατονόμασε στον υπουργό μερικά επιπλέον μέλη της ορθόδοξης κοινότητας τα οποία συνέβαλαν, κυρίως οικονομικά, στην υπόθεση του Ναού. Αυτοί, κατά τον γενικό πρόξενο, ήταν οι εξής: *«Βικέντιος βέλλαρις Δικηγόρος κ Ιππότης του παρασήμου του Αγίου Λαζάρου κ Μαυρικού, Νέστρορας Ανδρούτζης (Χειμαριώτην) Συνταγματάρχης εις αργίαν κ ένα των τριών Κυβερνητών της Ορθοδόξου Εκκλησίας κ τον Νικόλαον Πάναν Μεγαλέμπορον Έλληνα.»*. Έτσι, ΟΝ.Βιτάλης, αφού κατονόμασε όσους στήριζαν την υπόθεση των ορθοδόξων, έπειτα ζήτησε από τον Σπ.Βαλαωρίτη να παρασημοφορηθούν. Το αίτημα του γενικού προξένου έγινε δεκτό από την Αθήνα και έτσι, στις 10 Ιουνίου του 1866 το Υπ Εκκλησιαστικών και η Ιερά Σύνοδος της Αθήνας, αποφάσισαν την *«απονομήν παρασήμου του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος προς τους φιλότιμως και φιλογενώς ενεργήσαντας υπέρ της αίσιας έκβασεως της υποθέσεως»*, βλ ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867, 76, 1: ,Νάπολη, 28 Μαη/9 Ιουνη 1866,Ν.Βιτάλης-Σπ. Βαλαωρίτη, νο35 και στο ίδιο έγγραφο βρίσκεται η έγκριση του Υπ. Εκκλησιαστικών και της Ιεράς Συνόδου στο αίτημα του γενικού προξένου.

¹⁸⁵ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867, 76, 1:, *copia*Napoli,28 Febbrario-12 Marzo 1866, ΝVitalis-LaMarmora. Τα έγγραφα που αιτήθηκε ο δικηγόρος από την ιταλική κυβέρνηση,ήταν συμφωνητικά των ετών 1836 και 1856 που είχαν υπογραφεί μεταξύ των ιερέων της Συναδελφότητας της κοινότητας και της τοπικής πολιτικής αρχής της Νάπολης.

¹⁸⁶ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867, 76, 1: ,εν Νεαπόλει,28 Φεβρουαρίου 1866, Ν.Βιτάλης-Α.Μάνος, νο.25

ελληνικού γενικού προξενείου στη Νάπολη.¹⁸⁷ Ο Α.Μάνος έχοντας γνώση του ζητήματος συνεπώς, εγγυήθηκε στον Ν.Βιτάλη ότι θα συνομιλούσε με τον La Marmora, δηλαδή τον Ιταλό πρωθυπουργό και υπουργό εξωτερικών, για το αίτημα που είχε προωθήσει στον Νομάρχη της Νάπολης ο Α.Σβορώνος, τονίζοντάς του επιπλέον ότι: «Γινώσκετε ότι προκειμένου περί υποθέσεως αφορώσης την προσφιλή ημών πατρίδα, δεν φείδομαι μήτε κόπως, μήτε εξόδων, όπως φέρω αυτήν εις αίσιον πέρας.»¹⁸⁸

Επιπλέον, ο Ν.Βιτάλης ενημέρωσε το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών για όλες τις πρωτοβουλίες που είχε λάβει κατά τον Απρίλιο. Έτσι, όταν ο Σπ.Βαλαωρίτης έλαβε γνώση των ενεργειών του Ν.Βιτάλη, ζήτησε με επιστολή του από τον πρέσβη της Ιταλίας στην Αθήνα, δηλαδή τον κόμη Minerva, να προωθήσει ένα αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης στην ιταλική. Σύμφωνα με αυτό, η πρώτη ζητούσε από τη δεύτερη να ικανοποιήσει το αίτημα που είχε προωθήσει ο Ν.Βιτάλης μέσω του Νομάρχη της Νάπολης στα υπουργεία Εκκλησιαστικών και Εξωτερικών της Ιταλίας.¹⁸⁹

Στα μέσα του Μαΐου του 1866 ο Ν.Βιτάλης και ο Α.Σβορώνος έλαβαν τα αιτούμενα έγγραφα από την ιταλική κυβέρνηση μέσω του Veglianni. Όταν η δίκη ολοκληρώθηκε στα τέλη του μήνα, ο γενικός πρόξενος έγραψε στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών για το αποτέλεσμα της τα εξής:

«Το Δικαστήριο απέρριψε την αίτησιν των ιερέων Ουνιτών οίτινες εξητούντο την ακήρωσιν της συμβάσεως τω 30 Μαρτίου 1865, την διάλυσιν της ήτη Συναδελφότητος και της υποχρέωσιν των Συναδέλφων δια την ομολογίαν της Καθολικής πίστεως. Το Δικαστήριον λέγει ότι η Συναδελφότης έχει το δικαίωμα να τροποποιήση τους Νόμους της και ότι ποιήσασα την ειρημένη σύμβασιν εξεπλήρωσεν ακριβώς εν δικαίωμα της και αφού αι Πολιτικά Αρχαί απεδοκίμασαν την ρηθείσαν σύμβασιν, το Δικαστήριον είναι αναρμόδιον να δικάση. Θεωρώμεν ισχύοντα τα συμφωνητικά των ιερέων, γενόμενα δυνάμει του Διατάγματος του 1829, όπερ εξεδόξη παρά του τότε Πρίγκηπος, δυναμένου εν εκείνη τη εποχή να πράξη τούτο, αναγνωρίζει εν τοις ιερεύσι το αμετακίνητον των μεταξύ αυτών και των Επιτρόπων Συμφωνητικών και το δικαίωμα της πληρωμής των και επιφέρει ότι καταστάσεως της υπηρεσίας των αδυνάτου δια την σύμβασιν της 30 Μαρτίου η Συναδελφότης οφείλει την εξακολούθησιν της πληρωμής των μισθών των. Δεν δύναται τις ν αρνηθή ότι οι ιερείς Ουνίται δικαιούνται να λαμβάνωσι τους μισθούς των, αλλά οι Επίτροποι της Εκκλησίας σκοπεύουσιν αν οι ειρημένοι ιερείς δεν

¹⁸⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-261 1861, 11 Αυγούστου 1861 Α. Κουντουριώτης – Όθωνα, νο15, σχετικά με τον διορισμό του Α.Μάνου και το επεισόδιο στις περιστάσεις

¹⁸⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 76, 1: ,Φλωρεντία 2/14 Μάρτη 1866, Α.Μάνος-Ν.Βιτάλης, νο. 26

¹⁸⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 76, 1: ,Athens, le 23 Mars/4 Avril 1866 S Valaoritis-Comte de la Minerva. νο.24

συγκατανεύσωσιν εις φιλικόν συμβιβασμόν, να εφεισιβάλλωσιν αυτήν την υπόθεσιν. Τέλος πάντως μ'όλας τας ραδιουργίας τας δυσκολίας ας απήντησα παρά των εναντίων, παρά του Δυτικού κλήρου και λυπούμαι να είπωσ παρά τινώ υπηκόων Ελλήνων ένεκ αντιζηλίας καθ'όλον το πολυχρόνιον διάστημα, οι κόποι μου και αι ενεργείαι επί του σπουδαίου τούτου ζητήματος αι οποίαι με κατέβαλον υλικώς και ηθικώς εστεφανώθησαν μετ'επιτυχίας και ο Ναός των Αγίων Αποστόλων επανήλθε εις τους κόπλους της Ανατολικής Ορθοδόξου ημών Εκκλησίας ως διετέλει μέχρι του 1829.»¹⁹⁰

Από τα παραπάνω, εκτός του αποτελέσματος της δίκης, χρειάζεται να συγκρατήσουμε και οτι στην «Συναδελφότητα των επιτρόπων του Ναού» από ένα χρονικό διάστημα και έπειτα συνυπήρχαν ιερείς που ασπάζονταν το δόγμα της ρωμαϊοκαθολικής εκκλησίας, με ιερείς που ανήκαν θρησκευτικά και ιδεολογικά στους κόπλους της ανατολικής ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας. Οι ιερείς αυτοί, ασχέτως της θρησκευτικής τους ταυτότητας, φαίνεται ότι απολάμβαναν ίσα δικαιώματα ιερουργίας στο Ναό, συνδιαχείρισης της περιουσίας του και, τέλος, πληρωμής τους απ'αυτήν. Παρόλα αυτά, την δεκαετία του 1820 οι ιερείς της πλευράς που ασπαζόταν το ανατολικό ορθόδοξο δόγμα εκτοπίστηκαν από τα προνόμιά τους εξαιτίας της στήριξης που έλαβαν από τον Πάπα οι ρωμαϊοκαθολικοί ιερείς της Συναδελφότητας.¹⁹¹

Λαμβάνοντας υπόψη μας την παραπάνω προΐστορία, μπορούμε να πούμε οτι η επανεκκίνηση του ζητήματος το έτος το 1861 ήταν συνδεδεμένη με την προσπάθεια των ιερεων την ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας να ανακτήσουν τη πρωτοκαθεδρία τους στον Ναό και στις ιδιοκτησίες του. Η επαναφορά του θέματος στα 1861 εκ μέρους τους, φαίνεται οτι ήταν συνδεδεμένη με την πεποίθησή τους οτι με την ιταλική ενοποίηση των ετών 1859-1861 θα περιοριζόταν η κοσμική εξουσία των τοπικών καθολικών ιερέων και άρα των συμμάχων τους, δηλαδή των Ελλήνων ιερέων ουνιτών της Συναδελφότητας.¹⁹²

¹⁹⁰ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867, 76, 1: ,Naples 28 Μαΐου/9 Ιουνίου 1866,Περί της απόφασης του Δικαστηρίου της υποθέσεως της ελληνική εκκλησίας, Ν. Βιτάλης-Σπ. Βαλαωρίτη, νο.32-35

¹⁹¹Το επεισόδιο στην Νάπολη, μοιάζει αρκετά με ένα αντίστοιχο που είχε απασχολήσει την ορθόδοξη κοινότητα στο Λιβόρνο, βλ.Ν.Τωμαδάκης, *Ναοί και Θεσμοί της ελληνικής κοινότητος του Λιβόρνου*,Επετηρίς Εταιρίας Βυζαντινών Σπουδών 16, 1940, ΓιατιςσχέσειςΡώμης-Πατριαρχείου μετά το 1848, βλ. Frazee, C., *Catholics and Sultans. TheChurchandtheOttomanEmpire 1453-1923*, London, 1983, σελ. 220- 227.

¹⁹²Για τις σχέσεις μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών στον ιταλικό Νότο, βλ. ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867, 76, 1: ,Βαρλέττα 9-21 Μαρτίου 1866, Ιωάννης Βρίκου- Ν. Βιτάλη,νο. 18-20. Η επιστολή αναφέρεται σε μια «τρομερήνοχλαγωγία» που κατά τον πρόεδρο του πρακτορείου, οργάνωσαν οι τοπικές καθολικές δυνάμεις. Οι τελευταίοι συγκεκριμένα, την ημέρα του Αγίου Ιωσήφ «δίδασκον από του Άμβωνα και προέτρεπον τοις γεωροίς εις οχλαγωγίαν,ήρχησαν να φονεύωσι και να καταστρέψωσιθέττοντας το πάν εις πύρ. Τέλος έρριψαν εις τας φλόγας και πτώμα τινός των

Η συγκεκριμένη εκδοχή των γεγονότων γίνεται όλο και πιο κατατοπιστική εάν λάβουμε υπόψη μας ότι οι ιερείς που επανέφεραν δικαστικώς το θέμα στα 1861, κατάφεραν στα 1866 το Πρωτοδικείο της Νάπολης να λάβει απόφαση υπέρ του αιτήματός τους. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η απόφαση του Πρωτοδικείου περί αποκλεισμού των ιερέων Ουνιτών από τον Ναό και τις περιουσίες του ήταν μια συμβολική απόφαση εναντίον της τοπικής καθολικής εκκλησίας, δηλαδή ενός βασικού και εξολοκλήρου ασυμφιλίωτου εχθρού του ιταλικού εθνικισμού.¹⁹³ Στο ενδιαμέσο της διαπάλης αυτής φαίνεται ότι εντάχθηκαν και οι Έλληνες ιερείς και τα μέλη της κοινότητας της ορθόδοξης ανατολικής πλευράς, γεγονός που συνειδητοποίησαν αρκετά γρήγορα τόσο με το να μετατρέψουν το ζήτημα σε δικαστική διαμάχη το έτος 1861, όσο όμως και με το να καλλιεργήσουν ένα έδαφος υπέρ τους πριν τη διεξαγωγή της δίκης.

Ως προς την τελευταία παρατήρηση, είναι άξιο αναφοράς ότι στις αρχές του Μαρτίου του 1866, δηλαδή δυο μήνες πριν την προγραμματισμένη εκδίκαση της υπόθεσης στο Πρωτοδικείο της Νάπολης, πραγματοποιήθηκε μια δοξολογία στο Ναό από τους ιερείς της ανατολικής εκκλησίας στην οποία παρεβρέθηκαν τόσο τα ποιμνιά τους, όσο όμως και ο γενικός πρόξενος. Ο Ν.Βιτάλης ωστόσο, δεν παροκολούθησε απλά τη δοξολογία όπως οι υπόλοιποι Έλληνες της κοινότητας, αλλά έλαβε ενεργό μέρος στην εξέλιξή της. Συγκεκριμένα, έδωσε εντολή στον Αρχιμανδίτη να μνημονεύσει στο τέλος της δοξολογίας το όνομα του Γεωργίου Α΄ και έπειτα του V.Emmanuel II.¹⁹⁴ Το γεγονός πληροφορήθηκε με κάποιο τρόπο ο Νομάρχης της Νάπολης και έτσι, λίγες ημέρες αργότερα, αναζήτησε τον Ν.Βιτάλη και συνομίλησε μαζί του. Στη σχετική συζήτησή τους, ο *Veglianni* ευχαρίστησε ιδιαίτερος τον Έλληνα γενικό πρόξενο για τη μνημόνευση του ονόματος του Ιταλού μονάρχη στη θρησκευτική τελετή των ορθοδόξων, ενώ επιπλέον του εγγυήθηκε ότι θα ενημέρωνε τον Victor Emmanuel II για το συμβάν. Από την εξέλιξη των γεγονότων προκύπτει ότι ο Νομάρχης δεν αθέτησε τον λόγο του στον Ν.Βιτάλη, καθώς ο V. Emmanuel II

Διαμαρτηρομενων.» Ο πράκτορας, αφού τόνισε αρκετά παραστατικά ότι το συμβάν στην επαρχία Βαρλέττα του προκάλεσε ένα σημαντικό ψυχολογικό σοκ, ανέφερε στον Ν.Βιτάλη ότι «μετά την εκδίκαση των διαμαρτηρομένων κατά προτροπήν του Αρχιεπισκόπου Τράνο, εχθρού ασπόνδου και παντοτινού της Θρησκείας μας, να προσβάλλσι και την Εκκλησίας μας και να θέσουν μετέπειτα πύρ εις όλη την πόλη. Αλλά η Ευχηβοήθησεν, διότι αντί να αρχίσουν την σκηνήν εις τας 8 ΜΜ καθίς ήτο σχεδιασμένον, ήρχησαν εις τας 3 ΜΜ και ούτως η Αρχή έλαβε τον καιρόν να προλάβη το κακόν».

¹⁹³Βλ.υποσημείωση. 241-243 της εργασίας.

¹⁹⁴ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867, 76, 1: „Naplesle 24 Φεβρουαρίου/8 Μαρτίου 1866, Ν. Βιτάλης-Σ.Βαλαωρίτη.«Περί της μνημονεύσεως τω Βασιλέα της Ιταλίας εν τω ενταύθα Ορθοδόξω Ναό»,νο. 9-10.

στις αρχές του Απριλίου του 1866 έδωσε εντολή στον απεσταλμένο του στην Αθήνα, δηλαδή τον κόμη Minerva, να συντάξει για λογαριασμό του ένα υπόμνημα προς την ελληνική κυβέρνηση και τον Γεώργιο Α΄. Σε αυτό, ο Ιταλός μονάρχης επιθυμούσε να εκφραστεί σε θεσμικό επίπεδο η ευαρέσκειά του που οι Έλληνες ορθόδοξοι στη Νάπολη μερίμνησαν να αναφέρουν το όνομά του στη δοξολογία τους.¹⁹⁵

Η παραπάνω συμβολική-ιδεολογικοπολιτική πρωτοβουλία που ανέλαβε ο γενικός πρόξενος και υλοποίησε ο Αρχιμανδρίτης της κοινότητας των Ελλήνων που ασπάζονταν το ορθόδοξο-ανατολικό δόγμα, μπορούμε να πούμε ότι βρήκε αντίκρισμα στην εκδίκαση της υπόθεσης με τον Ναό και τις ιδιοκτησίες του. Η ιταλική κυβέρνηση και ο μονάρχης δηλαδή, ύστερα από την πληροφόρησή τους για το γεγονός που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της δοξολογίας των ορθοδόξων στο Ναό, ήταν αρκετά πρόθυμοι να εντοπίσουν στα αρχεία του ιταλικού Υπουργείου Εξωτερικών και Εκκλησιαστικών τα έγγραφα που αιτήθηκε ένα μήνα αργότερα ο Ν.Βιτάλης, ο Α.Σβορώνος και, τέλος, η ελληνική κυβέρνηση στην ιταλική. Επιπλέον, δεν αποκλείεται η υπέρ των ορθοδόξων απόφαση του Πρωτοδικείου της Νάπολης του Μαΐου του 1866 να σχετίζεται έστω και δυσδιάκριτα με την προϊστορία της δοξολογίας του Απριλίου.

Οι παραπάνω πτυχές γύρω από τη διένεξη αποδεικνύουν ότι το πολιτισμικό περιβάλλον της ορθόδοξης κοινότητας στη Νάπολη και, ιδιαιτέρως, οι αντανάκλασεις του σε επίπεδο προξενικής και θρησκευτικής ηγεσίας, κάθε άλλο παρά αμετάβλητες είχαν παραμείνει στις ανακατατάξεις που είχαν επέλθει στην ιταλική χερσόνησο μεταξύ 1859-1861. Αναμφίβολα, τα παραπάνω περιστατικά που φωτίζουν τη φυσιογνωμία της πολιτισμικής και ιδεολογικοπολιτικής συγκρότησης της ορθόδοξης κοινότητας στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, αποδεικνύουν ότι η ελληνική κοινότητα είχε κατανοήσει βαθιά τις πολιτικές μεταβολές που είχαν σημειωθεί στην Ιταλία, σε τέτοιο σημείο μάλιστα, που ήταν σε θέση να τις προσαρμόσει στον αγώνα για την προάσπιση των συμφερόντων της.¹⁹⁶

Αν όμως δεχτούμε ότι οι μετασχηματισμοί που είχαν πραγματοποιηθεί μεταξύ 1859-1861 στην Ιταλία είχαν συνειδητοποιηθεί βαθιά από τους ιερείς, από τον γενικό πρόξeno της Ελλάδας στη Νάπολη και, τέλος, τους εκεί ομογενείς της Αθήνας, το ίδιο μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ίσχυε και για τα πλεονεκτήματα που εκτίμησαν ότι

¹⁹⁵ΥΔΙΑ,ΑΚΥ,1867, 76, 1:,Naplesle 24 Φεβ./8 Μαρτίου 1866, Ν.Βιτάλης-Σ.Βαλαωρίτη,vo.10

¹⁹⁶Για το θεωρητικό σχήμα που χρησιμοποιούμε βλ.Κ.Τσουκαλάς,*Η επινόηση της ετερότητας, «Ταντότητες»και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*,Καστανιώτη,Αθήνα,2010

μπορούσαν να αντλήσουν με το να αξιοποιήσουν υπέρ τους την θρησκευτική ευαισθησία του ελληνικού βασιλείου για τους εκτός των συνόρων υπηκόους του. Έτσι εξηγείται ότι οι Έλληνες στη Νάπολη που βαλλόταν από τις δυνάμεις του ιταλικού ρωμαϊοκαθολικισμού και των Ελλήνων υποστηρικτών του, το έτος 1861 παρενέβησαν στην αρχιτεκτονική πρόσοψη του Ναού τοποθετώντας μια επιγραφή που έφερε την εξής αφιέρωση: «*chiesa appropriata estera*».¹⁹⁷

Η εν λόγω επιγραφή αποσαφηνίζει την ανατολίτικη-ορθόδοξη προέλευσή του Ναού και χρησίμευσε πρακτικά στους παραγγελιοδότες της. Οι τελευταίοι μπόρεσαν να επικαλεστούν ένα επιπλέον αποδεικτικό στοιχείο στα επιχειρήματα προστασίας και μεσολάβησης του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, εξασφαλίζοντας έτσι την διπλωματική προστασία τους για τον Ναό και τις ιδιοκτησίες του από το ελληνικό κέντρο.¹⁹⁸

Μολαταύτα, σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το ελληνικό κράτος ήταν ο βασικός διπλωματικός μεσολαβητής των αιτημάτων των ορθοδόξων της Νάπολης. Άλλωστε, η χρονική διάρκεια και οι αναβολές της δίκης συνέπεσαν με την αλλαγή πέντε κυβερνήσεων στην Αθήνα, γεγονός που αντικειμενικά δεν επέτρεπε στο βασίλειο να αναπτύξει μια πιο δυναμική διπλωματική μεσολάβηση στη ζήτηση. Ακόμα και έτσι όμως, το ζήτημα διεκπεραιώθηκε από τις ενέργειες που έλαβαν οι διακρατικοί δορυφόροι της Αθήνας στην Ιταλία και συγκεκριμένα, οι γενικοί πρόξενοι του ελληνικού κράτους στη Νάπολη και στη Φλωρεντία. Η παρατήρηση αυτή φωτίζει την άτυπη διπλωματική αναβάθμιση των γενικών προξενείων της Ελλάδας στο εξωτερικό μεταξύ 1863-1867, ενώ η διπλωματική πορεία του Α.Μάνου στον προξενικό κλάδο της Ελλάδας στην Ιταλία

¹⁹⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Νεαπόλει, 7 Απρίλη 1871, Γεράσιμος Σιμάτος Αρχιμανδρίτης, Επίτροπος-Μητροπολίτη Αθηνών και Πρόεδρου της Ιεράς Συνόδου Αθηνών, νο, 246-248.

Την εν λόγω επιγραφή αναφέρει στην επιστολή του ο ανώνυμος έμπορος από τη Νάπολη που απευθύνθηκε με επιστολή-διαμαρτυρία του τον Μαΐο του 1861 στην εφημερίδα *Αιών*. Ωστόσο, στη σχετική επιστολή του δεν ανεφερε ότι η επιγραφή τοποθετήθηκε τότε. Η συγκεκριμένη πληροφορία δίνεται μόνο από τον Επίτροπο της κοινότητας στη Νάπολη, ονόματι Γερ.Σιμάτο, σε επιστολή που έστειλε από τη Νάπολη στον Πρόεδρο της Ιεράς Συνόδου Αθηνών.

¹⁹⁸Α.Β.Μανδουλαρά, *Το ταξίδι τους. Οι πολλαπλές ταυτότητες των ελλήνων της Διασποράς. Μασσαλία, 19οσ αιώνας*, Ηρόδοτος, 2015, σελ. 162 υποσημείωση 89 με αναφορά στην ανάλυση του Kitroeff.

Επίσης για τις πολιτισμικές-εθνικές ιδιοτυπίες από το ελληνικό κράτος στην διασπορά μέσω του Ναού βλ. και τις παρατηρήσεις του. Χ. Χατζηιωσήφ στο *Εμπορικές παροικίες και ανεξάρτητη Ελλάδα: Ερμηνείες και προβλήματα*, Πολιτης, 1983, σελ. 29-30. Για τις σχέσεις ομογενών στη Νάπολη, ελληνικού κράτους και Ιεράς Συνόδου της Αθήνας βλ. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Νεαπόλει 3/15 Ιούνη 1867, Ν. Βιτάλης-ΥΠ.ΕΞ., νο114-115 και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, 7/19 Σεπτεμβρίου 1867. Βιτάλης-ΥΠ.ΕΞ., νο. 7-8.

αποκαλύπτει όψεις της ιστορίας των γενικών προξενείων του βασιλείου κατά τη συγκυρία.¹⁹⁹

Ο Α.Μάνος στο Τορίνο και ο Minerva στην Αθήνα. Οι ελληνοϊταλικές μεσοτοιχίες τα έτη 1864-1865.

Η κεντρική φυσιογνωμία του ελληνικού προξενικού κλάδου στην Ιταλία κατά την περίοδο 1861-1868 ήταν ο νομικός Α.Μάνος. Ο τελευταίος, είχε πρωτοδιοριστεί από το Υπουργείο Εξωτερικών τον Αύγουστο του 1861 στη θέση του προέδρου του γενικού προξενείου της Ελλάδας στη Νάπολη, αλλά για λόγους υγείας εγκατέλειψε αρκετά γρήγορα την θέση του εκεί. Τον Αύγουστο του 1864 ωστόσο επανήλθε στην υπηρεσία του προξενικού δικτύου της Ελλάδας στο εξωτερικό, αναλαμβάνοντας χρέη προέδρου στο γενικό προξενείο στο Τορίνο.

Ο Α.Μάνος με την άφιξή του στην ιταλική πρωτεύουσα προσπάθησε να μεσολαβήσει για λογαριασμό της Αθήνας στην επανέναρξη των διμερών της σχέσεων με την Ιταλία, οι οποίες είχαν διακοπεί μετά τα γεγονότα του έτους 1861-1862. Ωστόσο στην εν λόγω προσπάθειά του συνάντησε αρκετές δυσκολίες.²⁰⁰

Συγκεκριμένα, αφού εγκαταστάθηκε στο Τορίνο, προσπάθησε να εξασφαλίσει από την ιταλική κυβέρνηση την γραπτή σύνεσή της στον πρόσφατο διορισμό του. Ωστόσο η σχετική γραφειοκρατική διαδικασία καθυστέρησε αρκετά, εξαιτίας μιας έντονης κυβερνητικής κρίσης που λάμβανε χώρα στην Ιταλία.²⁰¹

¹⁹⁹Για τον διορισμό του Α. Μάνου βλ.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-261 1861, 11 Αυγούστου 1861 Α. Κουντουριώτης – Όθωνα, νο15, ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-261 1861, 12 Αυγούστου 1861, Α. Κουντουριώτης-Α.Μάνο Κοινοποίηση του Β.Δ.,νο.16,ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-261 1861, Νεαπόλη 30 Σεπτέμβρη 1861, νο.14:

²⁰⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1864, 37:1-27, Αθήνα,4 Αυγούστου 1864,Βασιλικό Διάταγμα, νο.1062-1064 ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1864, 37:1-27, Παρίσι 13 Σεπτέμβρη 1864,Α.Μάνος-ΥΠ.Ξ., νο.1065. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1864, 37:1-27, Γένουα 23 Σεπτέμβρη 1864, Μ.Πετροκόκκινος-Δηλιγιάννη, νο.1067: Περί αφίξεως του Α. Μάνου εις Γένουαν ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1864, 37:1-27, Τορίνο, 24-18 Δεκέμβρη 1864, Α.Μάνος-ΥΠ. ΕΞ,νο.190, ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1864, 37:1-27, Τορίνο 31-9 Δεκ. 1864 Α. Μάνος- Υπ. Εξ: Ο Α.Μάνος έπερασε από τη Γέβονβα, ώστε να παραλάβει το αρχείο του γενικού προξενείου της Ελλάδας στο Τορίνο*«παρά του Κ.Πετροκόκκινου»*. Ο τελευταίος ωστόσο, σύμφωνα με την επιστολή που έστειλε στο Υπουργείο, του αρνήθηκε να του το παραδώσει και επιπλέον, ανέφερε στην Αθήνα ότι αρκετοί έμποροι-ομογενείς είχαν αρκετά παράπονα από τον Κ.Πετροκόκκινου. Ενας έμπορος μάλιστα, ονόματιΚ.Πετζάλης, ζήτησε από τον Α.Μάνο να μεσολαβήσει στην κεντρική υπηρεσία ώστε να τον διορίσει ως πρόεδρο του γενικού προξενείου της Ελλάδας στη Γένοβα, έναντι του Κ.Πετροκόκκινου.Όσο, ο Α.Μάνος περίμενε απάντηση από την Αθήνα, ζήτησε από τον Κ.Πετζάλη να προσέξει ώστε *«μη προκληθεί καμία προσβολή της εθνικής ημών αξιοπρέπειας»*.

²⁰¹Πριν την υπογραφή της συμφωνίας και συγκεκριμένα τον Αύγουστο του 1864 είχαν εκδηλωθεί αλυτρωτικέςδιαδέσεις στο εσωτερικό του ιταλικού κράτους για την απελευθέρωση της Ρώμης, οι οποίες προκάλεσαν τις υποψίες του Πιου ΙΧ περί. Οι αλυτρωτικές διαθέσεις των Ιταλών το καλοκαίρι

Η κρίση της κυβέρνησης υπό τον M.Minghetti είχε προκύψει λόγω της συμβολής της στην υπογραφή της γαλλοϊταλικής συνθήκης της 15^{ης} Σεπτεμβρίου του 1864, η οποία ανέβαλε τη λύση του Ρωμαϊκού.²⁰² Για παράδειγμα, με όρο της συμφωνίας διευκρινίστηκε ότι τα γαλλικά στρατεύματα που βρίσκονταν στην Ρώμη θα αποχωρούσαν από εκεί το έτος 1866 και, μάλιστα, μόνο εάν το Τορίνο δεν απειλούσε το ρωμαιοκαθολικό status quo κατά το διάστημα αυτό. Στο παραπάνω πνεύμα τέθηκε ως επιπλέον όρος από την Γαλλία στην Ιταλία να μεταφέρει την πρωτεύουσά της από το Τορίνο στη Φλωρεντία, έτσι ώστε να αποδείξει στον Πάπα και στο Παρίσι ότι δεν ευελπιστούσε τη Ρώμη ως πρωτεύουσά της.²⁰³

Όπως ήταν αναμενόμενο, η αποδοχή των παραπάνω όρων της συμφωνίας από την ιταλική κυβέρνηση προκάλεσε μια σειρά από κινητοποιήσεις εναντίον της.²⁰⁴ Για παράδειγμα, το «κόμμα του Πεδεμοντίου», δηλαδή η συγκροτημένη σε πολιτικό φορέα αριστοκρατία του Τορίνο που είχε στηρίξει το κίνημα της ενοποίησης των ετών 1859-1861, εναντιώθηκε στην κυβέρνηση τον Σεπτέμβρη του 1864 τόσο κοινοβουλευτικά, όσο όμως και εξωκοινοβουλευτικά εκφράζοντας την απέχθειά του για τον όρο της συμφωνίας που προέβλεπε την μεταφορά της πρωτεύουσας του κράτους.²⁰⁵ Ταυτόχρονα, οι υπήκοοι του βασιλείου στην κεντρική και στη νότια Ιταλία εναντιώθηκαν στη κυβέρνηση με αφορμή τη πρόσφατη συμφωνία της με την Γαλλία, υποστηρίζοντας στις συγκεντρώσεις και στις διαδηλώσεις τους την ανικανότητά του υπουργείου M.Minghetti να διαχειριστεί τα αλυτρωτικά θέματα του έθνους, αλλά και την αδυναμία του να δημιουργήσει ένα κράτος που θα προνοούσε

του 1864, έγιναν στο πλαίσιο της επετείου του τραυματισμού του Garibaldi και των εθελοντών, που τον Αύγουστο του 1862 είχαν προσπαθήσει να απελευθερώσουν την Ιερή πόλη, βλ.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1864, 37:1-27, Λιβόρνο 15 Σεπτεμβρίου 1864, Ανάργυρος-Υπηρεσία, vo. 215,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ 1864, 37:1-27, Μεσσήνη 10/22 Μαρτίου 1864, 150-152.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Rome 27 Fevrier 1864, A. Glasier-Delyanni, vo.2658 ,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Bulletin du Rome 6 Fevrier 1864, A. Glasier- Delyannis, vo. 2653,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, vo.2654, όπου παρατίθεται η προκήρυξη του « *Comitato Nazionale Romano* » με σύνθημα VIVA IL RE- VIVA LI TALIA»

Αναλυτικότερα για τη Συμφωνία της 15^{ης} Σεπτεμβρίου του 1864, βλ.,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Τορίνο 23/5 Σεπτέμβρη 1864, Α. Μάνος-Δηλιγιάννη, vo.1068-1069.

²⁰²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Confidentielle Turin, 15 Decembre 1864, Α. Manos-ΥΠ.ΕΞ., vo.1097-1101.

²⁰³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Λιβόρνο 12-24 Σεπτέμβρη 1864, Α.Π.Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ., vo. 215-218

και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 39, 1-26: Rome 18 Mars 1865, Bulletin du Consulat de Rome au Ministere Athene και πιο αναλυτικά βλ., Ivan Scott, *The Roman question and the powers 1848-1864*, ο.π., σελ. 251-293

²⁰⁴N.Doumanis, *Italy Inventing the Nation*, ο.π., σελ. 127-128.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, Rapport politique, Turin 16 Fevrier 1865, Α. Manos-ΥΠ.ΕΞ., vo.99-94.

²⁰⁵Μετά την περίοδο 1859-1861, η συγκροτημένη σε πολιτική συσπείρωση αριστοκρατία του Πεδεμοντίου, ήταν το «Κόμμα του Πεδεμοντίου» και αντιπροσωπευόταν στο ιταλικό κοινοβούλιο. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 23/5 Σεπτέμβρη 1864, Τορίνο Α. Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.1069.

για την οικονομική και κοινωνική ευημερία των υπηκόων του.²⁰⁶

Στο πλαίσιο των παραπάνω αντιδράσεων που προέκυψαν στην επικράτεια το φθινόπωρο του 1864, η πολιτικά φιλελεύθερη-μετριοπαθής αστική τάξη της Ιταλίας, μη έχοντας άλλα περιθώρια αναβολών, έθεσε ως στόχο της να ανασυγκροτήσει τις δομές του κράτους ώστε να παρέλθει η εσωτερική κρίση στο βασίλειο. Έτσι, αφού το υπουργείο υπό τον M.Minghetti αντικαταστάθηκε από μια νέα κυβέρνηση υπό τον στρατηγό La Marmora, η τελευταία από τον Οκτώβρη του 1864 και έπειτα κατέθεσε στο κοινοβούλιο μια σειρά από μεταρρυθμιστικά μέτρα που είχαν ως προσανατολισμό τους να εδραιώσουν την ενιαία διοικητική οργάνωση της χώρας, να καθιερώσουν την ενιαία νομοθεσία της και, κυρίως, να σταθεροποιήσουν τα οικονομικά του κράτους, ώστε να εφαρμοστούν πρακτικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και να εντείνουν την στρατιωτική-πολεμική ετοιμότητα του βασιλείου.²⁰⁷

Σαφώς, η προγραμματική δραστηριότητα της κυβέρνησης δεν ήταν ξεκομμένη από τα αλυτρωτικά ζητήματα της Ιταλίας. Άλλωστε η σταθεροποίηση των οικονομικών του βασιλείου, όπως αναφέραμε, είχε παράλληλη προέκτασή της την αύξηση των πολεμικών προπαρασκευών του κράτους.²⁰⁸ Η χρησιμότητα των τελευταίων περιγράφηκε αναλυτικά στα τέλη Οκτωβρίου του 1864. Τότε, ο πρωθυπουργός La Marmora προέβει σε δημόσιες προγραμματικές δηλώσεις με τις οποίες, ανάμεσα σε άλλα, ξεκαθάρισε στους Ιταλούς ότι:

«η μεταφορά της πρωτεύουσας εις Φλωρεντίαν γίνεται για στρατιωτικούς λόγους του βασιλείου όχι δε καθ' υποχρέωσιν. Βεβαιούται δε ότι πριν γίνει γνώστή η σύμβασις είχαν αποφασισθή η μεταφορά της Πρωτεύουσας εις Φλωρεντίαν ης συμβούλιον των στρατηγών του Βασιλείου προεδρευόμενον παρ' αυτού του Βασιλέως, καθότι η θέσις του Τουρινού είναι λίαν επισφαλής δια να λάβη χώρα εισβολή των Αυστριακών. Τουναντίον δε η Φλωρεντία είναι εις οχυροτάτη νστρατηγικήν θέσιν δια την απελευθέρωσιν της Βενετίας.»²⁰⁹

²⁰⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 37:1-27, Τορίνο 9-14 Νοέμβρη 1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.1089 ,1090 καιΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 37:1-27 Rapport politique et confidential, Turin 9 Mars 1865, Α.Μανος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.119-121

²⁰⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, Τορίνο 23/5 Σεπτέμβρη1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ, vo.1070.Μ, και Clarck,ο.π., σελ.1-10,Ch. Duggan, ο.π.,σελ.110-120.

²⁰⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865,Condifentiel,Turin, 27 Octobre, 1864, Α.Μανος-Ministre,vo.136-145 ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Condifentiel,Turin 10 Novembre 1864, Α.Μανος-Ministre, vo. 127-135.

²⁰⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, εμπιστευτική,Τορίνο 10 Νοέμβρη 1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo. 137-142.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865,37.27,Rapport politique Condidentiel,Turin,le 9 Fev 1865 Α.Μανος-Min.Aff.Etr,vo.95-97. 98

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 37.27, Rapport politique Confidential Turin 23-11 Fev 1865,Α.Μανος-Boudouris, vo.107-113

Κατά τη διάρκεια των παραπάνω διεργασιών που λάμβαναν χώρα στο Τορίνο και αφορούσαν την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική του κράτους από τον Σεπτέμβριο του 1864 και έπειτα, ο Α.Μάνος αναζήτησε διαύλους επικοινωνίας με την ιταλική κυβέρνηση και τον μονάρχη.

Πιο συγκεκριμένα, ο γενικός πρόξενος αφού εγκαταστάθηκε στην ιταλική πρωτεύουσα κατάφερε να ενταχθεί γρήγορα στο νέο διπλωματικό του περιβάλλον, γεγονός που επιβεβαιώνει μια επιστολή που έστειλε στο Υπουργείο Εξωτερικών στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1864.

Στην εν λόγω επιστολή του έγραψε στον Θ.Δηλιγιάννη, δηλαδή τον υπουργό εξωτερικών, ότι κατάφερε να συνομιλήσει με αρκετούς Ιταλούς πολιτικούς και να πληροφορηθεί απ'αυτούς για το πώς θα σοβούσε η κυβερνητική κρίση στην Ιταλία. Έτσι, έμαθε ότι το υπουργείο υπό τον Mignetti θα διαδεχόταν μια νέα κυβέρνηση υπό τον La Marmora. Γνωρίζοντας λοιπόν ότι ο στρατηγός La Marmora θα αναλάμβανε τη πρωθυπουργία, ο Α.Μάνος προσπάθησε να συναντηθεί μαζί του προκειμένου να του ζητήσει να υπογράψει το έγγραφο του διορισμού του.

Παρ'όλα αυτά, τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν όπως τα περίμενε. Έτσι, όταν επισκέφθηκε το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών εισέπραξε την άρνηση του «γραμματέα του Υπουργείου Τζεράλε» να μεσολαβήσει στην οργάνωση μιας συνάντησης μεταξύ αυτού και του La Marmora. Το επιχείρημα του γραμματέα στον Α.Μάνο, ήταν ότι όταν ο τελευταίος του προώθησε το αίτημα της συνάντησής του με τον στρατηγό, εκείνος δεν είχε λάβει την επίσημη εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον μονάρχη. Ακόμα και έτσι όμως, για τον Α.Μάνο η συζήτηση που είχε με τον γραμματέα ήταν «σπουδαίαν», γεγονός που τόνισε στον Θ.Δηλιγιάννη γράφοντάς του ότι:

«η συζήτηση μετά του Τζεράλε διήρκησε δυο τετάρτων και ο Τζεράλε μετά χαράς εξέφρασε λόγο πλήρου αισθημάτων ειλικρινούς φιλίας και συμπαθείας ακλονήτου υπέρ της Ελλάδος και τα Σεβαστού ημών Στέμματος. Μοι υποσχέθη την έκδοσιν του εκτελεστηρίου εντός ολίγων ημερών προσθέτων ότι ο Στρατηγός Λαμάρμορα θέλει να με δώσει και αυτος ακρόαση. Εξέλθων ο κ. Τζεράλε μοι εξέφρασον δε συμπαθείας υπέρ των Ελληνικών πραγμάτων.»²¹⁰

Από την εξέλιξη των γεγονότων προκύπτει ότι ο Τζεράλε δεν ξέχασε την υπόσχεση που έδωσε στον Α.Μάνο. Έτσι, στα μέσα του Οκτωβρίου του 1864 ο Vittorio Emanuele II υπέγραψε το εκτελεστήριο έγγραφο της αποδοχής του

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 37.27, Rapport politique Confidentiel Turin 2 Mars 1865, Α.Μανος-Boudouris, vo.115-117

²¹⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 37:1-275, Τορίνο, 5 Σεπτεμβρίου 1864, Α.Μάνος-Δηλιγιάννη, vo.1068.

διορισμού του γενικού προξένου, όπως και ο επίσημα πλέον πρωθυπουργός La Marmora.²¹¹ Έτσι, ένα μήνα αργότερα κατάφερε να συναντηθεί για πρώτη φορά με τον Ιταλό βασιλιά. Η συνομιλία του με τον μονάρχη πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 1864 και σύμφωνα με τη σχετική έκθεση που έστειλε στο Υπουργείο Εξωτερικών, είχε το εξής περιεχόμενο:

*«προσέφερα το ταπεινών μου σέβας προς την αυτού Ιταλική Μεγαλειότητα εν ιδιαίτερω ακροάσει (audience privée) άνευ στολής. Κατά την εις τα ανάκτορα είσοδό μου αι συνήθως εκεί ευρισκόμενοι φρουράν μου απέδοκαν τας στρατιωτικές τιμάς. Ο βασιλεύς με εδέχθη ορθός εν μέσω του ιδιαιτέρου Βασιλικού δωματίου Του, με ομίλη μετά πολλής ευμενείας περί του Σεβ. Ημών άνακτος και της φίλης πατρίδος, εκφράζων τα πλέον ευγενή αισθήματα επί αμφοτέρων και ιδίως εξετάζων περί της καταστάσεως της Επτανήσου μετά την Ένωσίν της μετά της Ελλάδος. Κατά χρέος ευχαρίστησα βαθέως δια τα υπέρ του Βασιλέως και της πατρίδος μας δείγματα μεγάλης συμπαθείας της Α. Μ. προσθέτων ότι η Επτάνησος απήλευσε επι τέλους εκείνο το οποίον άπασαν αι λοιπαί Ελληνικαί Επαρχίαι μετά διακαούς πόθους επιθυμούσα».*²¹²

Ο Vittorio Emanuele II με την αναφορά του στην Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα και με την προφορική εκδήλωση συμπαθειών του στον Γεωργίο Α΄, μπορούμε να πούμε ότι έστειλε ένα μήνυμα στην Αθήνα προκειμένου να την προετοιμάσει για το ότι οι σχέσεις μεταξύ των δυο κρατών από το 1864 και εξής δεν θα είχαν καμία σχέση με όσα είχαν απασχολήσει τα δυο βασίλεια μεταξύ 1861-1862.²¹³ Το φθινόπωρο του 1864 δηλαδή, ο ιταλός μονάρχης υπογράμμιζε στην Αθήνα ότι είχε κατανοήσει τις τομές που είχαν συντελεστεί στην Ελλάδα μεταξύ 1862-1864 και, κυρίως, τη σχέση που είχαν οι εν λόγω τομές με τις Μεγάλες Δυνάμεις και πως όλα αυτά, δεν γινόταν να μην απασχολήσουν την Ιταλία και το ύφος των ελληνοϊταλικών σχέσεων. Η αντικατάσταση του κόμη Mamiani, δηλαδή του Ιταλού πρέσβη στην Αθήνα που είχε αναμειχθεί στα επίδοξα ελληνοϊταλικά αλυτρωτικά-διπλωματικά σχέδια, από τον δούκα Minerva, θα έρθει να μεταφέρει και επισήμως το εν λόγω μήνυμα της Ιταλίας στην Ελλάδα, αν η τελευταία δεν το είχε κατανοήσει μεσω του Α.Μάνου.²¹⁴

Ο νέος Ιταλός πρέσβης με την άφιξή του στην Αθήνα δεν ζήτησε όπως ο προκάτοχός του να συναντηθεί προσωπικά με τον βασιλιά, αλλά απευθύνθηκε με

²¹¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1864, 37:1-275, Τορίνο,14-26 Οκτωβρίου 1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo. 1072

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1864, 37:1-275, Turin,10/10/1864 Vittorio Emanuele II-La Marmora, vo.1071

²¹²ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1864, 37:1-27, 11/23 Νοέμβριο 1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.1095-1096.

²¹³Βλ.πρώτο μέρος της εργασίας και υποκεφάλαιο «Αλυτρωτισμός, εξέγερση και αποκατάσταση.»

²¹⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864,20, 1-12,Turin,Βασιλικό Διάταγμα,Vittorio Emanuele II-Minerva, vo.135
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864,20, 1-12, Athens,4 Ιούνη 1864 Minerva-Kalligas,vo.128

επιστολή του στον Καλλιγά, δηλαδή τον υπουργό εξωτερικών της Ελλάδας, στην οποία τόνισε την *«ευχαρίστηση της Κυβέρνησής και του βασιλιά Vittorio Emanuele II για την επέκταση των συνόρων της Ελλάδας και τη στέψη του Γεωργίου Α΄»*.

Ο Ιταλός πρέσβης με την παραπάνω επιστολή του στον υπουργό, παρατηρούμε ότι μετέφερε στην ελληνική μεριά την ίδια άποψη με αυτή που είχε πει προφορικά ο Vittorio Emanuele II στον Α.Μάνο. Ο επίσημος γραπτός λόγος ωστόσο, έδωσε την δυνατότητα στον Minerva να εκφράσει με περισσότερα επιχειρήματα τους λόγους που η Ιταλία ήταν ικανοποιημένη για τα δυο γεγονότα, αναφέροντας, ανάμεσα σ'άλλα, τα εξής: *«όπως το ιταλικό έτσι και το ελληνικό έθνος με πατριωτισμό και πίστη για την κυριαρχία των εθνών, με κοινή ιστορία και κοινό αγώνα, πορεύονται στο παρόν για την ανεξαρτησία και την ανάπτυξη της ελευθερίας των εθνών τους.»*²¹⁵

Ο Καλλιγάς απάντησε στον Minerva με επιστολή του, στην οποία αρχικά του μετέφερε τις *«ευχαριστίες του ελληνικού Έθνους»* για όσα του είχε γράψει ο Ιταλός πρέσβης και έπειτα, ανέφερε ότι: *«το Ελληνικό κράτος κατανοεί εξίσου με την Ιταλία τις ιστορικές και σύγχρονες σχέσεις που συνδέουν τα δυο γειτονικά έθνη.»*²¹⁶

Από την απάντηση του Έλληνα υπουργού στον Minerva μπορούμε να πούμε ότι η Αθήνα είχε κατανοήσει το μήνυμα για τις ελληνοϊταλικές σχέσεις που είχε μεταφέρει ο Ιταλός μονάρχης μέσω του Α.Μάνου. Υπό το πρίσμα αυτό, τα δυο κράτη θεώρησαν σωστό να επανασυστηθούν μέσω των εκπροσώπων τους, να επαναφέρουν στις συνομιλίες τους την ιδέα περί αρχαίων εθνών, αλλά και να την προσαρμόσουν στις σύγχρονες σχέσεις τους, ώστε να πορευθούν παράλληλα τόσο ιδεολογικά όσο και πρακτικά *«στην υπόθεση της ανεξαρτησίας και της ανάπτυξης των εθνών τους»*.

Για παράδειγμα, στις αρχές του Ιανουαρίου του 1865, δηλαδή μετά τις παραπάνω συνομιλίες και τη σχετική ανταλλαγή αλληλογραφίας, η ιταλική μεριά ήταν σε θέση να εκτιμήσει ότι ήταν αρκετά σημαντικό να προειδοποιήσει τον Α.Μάνο για μερικά ζητήματα που είχε πληροφορηθεί η διπλωματική υπηρεσία της Ιταλίας στην Ευρώπη. Ο La Marmora συγκεκριμένα, αφού ζήτησε στον γενικό πρόξενο *«άκρα εχεμύθεια»*, του εκμυστηριεύτηκε ότι το *Foreign Office* θεωρούσε πως: *«στις ελληνικές επαρχίες υπάρχουν παρούσα δημοκρατικών τάσεων που*

²¹⁵Οι γραπτές διατυπώσεις του Ιταλού πρέσβη που αναφέρουμε στο κεντρικό μέρος της εργασίας, ήταν ίδιες στο ύφος και στο περιεχόμενο με τις διατυπώσεις του Vittorio Emanuele II στον Α.Μάνο κατά τη διάρκεια της *«audience privée»* στο Τορίνο. Η παρατήρηση αυτή, διαγράφει τις όποιες υποψίες μπορεί να έχουμε για το αν πραγματοποιήθηκε η συνάντηση του γενικού προξένου της Ελλάδας με τον Ιταλό μονάρχη στα βασιλικά ανάκτορα τον Νοέμβριο του 1864.

²¹⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864,20, 1-12, Athens, 4 Ιούλη 1864, Minerva-Kalligas,vo.139-140 και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864,20, 1-12, Athens,4 Ιούλη 1864,Kalligas- envoyé Minerva,vo.141.

*δραστηριοποιούνται υπέρ της Μεγάλης Ιδέας και προκαλούν εκρήξεις εις Τουρκίαν».*²¹⁷ Η Αθήνα αφού έλαβε τις παραπάνω πληροφορίες από την Ιταλία, φρόντισε να περιορίσει τις εντάσεις στην επικράτειά της που προκαλούσαν υποψίες στην Βρετανία για αλυτρωτική κινητικότητα στην Ελλάδα, δηλώνοντας έτσι στην Μεγάλη Δύναμη ότι το βασίλειο θα παρέμενε πιστό στις αρχικές διακηρύξεις του περί εκσυγχρονισμού του και περί φιλειρηνικών σχέσεων του με την Πύλη.²¹⁸

Ωστόσο, τα δυο κράτη δεν εξάντλησαν τη διπλωματική τους πρακτική στο πλαίσιο της πολιτικής που ασκούσαν απέναντί τους οι Μεγάλες Δυνάμεις. Ο ελληνικός και ο ιταλικός εκσυγχρονισμός και η ολοκλήρωσή του για την βαθμιαία επίτευξη των αλυτρωτικών αιτημάτων των κρατών της Ελλάδας και της Ιταλίας, ιδέα με την οποία η πρώτη χώρα είχε εξοικειωθεί ήδη από το έτος 1862 και η δεύτερη από το έτος 1864, εντάχθηκε εξίσου στις διμερείς συνομιλίες των βασιλείων. Στο πλαίσιο αυτό μεταξύ 1864-1865 υπογράφηκε η «*ελληνοϊταλική συμβάση κατά της ληστείας*», η οποία ανταποκρινόταν πρακτικά στις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της Αθήνας και του Τορίνο.²¹⁹ Στο ίδιο πνεύμα, στις αρχές του 1865 οι κυβερνήσεις της δυο επικρατειών ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για την υπογραφή νέας εμπορικής συνθήκης, η οποία ερχόταν να ανταποκριθεί στην εκσυγχρονιστική διαδικασία των εθνών-κρατών τους.²²⁰

Την όλη δραστηριότητα μεταξύ των δυο βασιλείων που αποσκοπούσε στη δημιουργία αλληλέγγυων διπλωματικών και οικονομικών μεσοτοιχιών στη βάση της σύγχρονης ιδιοσυστασίας τους, θα έρθει να επιστεγάσει το γεγονός της μεταφοράς της ιταλικής πρωτεύουσας από το Τορίνο στην Φλωρεντία.²²¹

²¹⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 37.27, Rapport confidential, Turin 19/7 Ιανουαρίου 1865Α. Μανος-Βουδουρίσ, νο. 85-88.

²¹⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 33, 1Β: Φλωρεντία, 17-29 Δεκεμβρίου 1865, Α. Μανος-ΥΠ.ΕΞ., νο. 173.

²¹⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 100, 2: Αθήνα, 10 Αογ 1864, Legation d'Italie-Delyannis, νο. 131-159. Για τη ληστεία στην Ελλάδα, βλ. Ι.Σ. Κολιόπουλος, *Η ληστεία στην Ελλάδα 19^{ος} αι'*, Παρατηρητής, Αθήνα 1996. Για την ληστεία στην Ιταλία βλ. E.J. Bosworth, ο.π. σελ. 15-30. και Gooch, John, *ArmystateandsocietyinItaly, 1870-1915*, Λονδίνο, 1989, σελ. 15-23. Ευρύτερα για την κοινωνική και ιδεολογική διάσταση του φαινομένου βλ. E.J. Hobsbawm, *Ληστές*, Θεμέλιο, 2010, σελ. 15-30.

²²⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1865, 37.27, rapport confidential, Turin 19/7 Janvier 1865 Α. Μανος- Βουδουρίσ, νο. 1-7. ΥΔΙΑ: ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37:1-27, 1864, 22 Οκτ-3 Νοέ 1864, Α. Μανος- Υπηρεσία, νο. 1082-1091 και νο. 1077-1078.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 11, 19: „Στον φάκελο του Αρχείου του ΥΠ.ΕΞ που παραπέμπουμε υπάρχει η πρώτη συμφωνία που στα 1864 φιλοδοξούσε να αναιρέσει τη συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και βασιλείου της Σαρδηνίας του 1859.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1864, 40, 2 – 26: Στον φάκελο εντοπίζονται τα νέα γενικά προξενεία της Ιταλίας που συγκροτήθηκαν στην Πύλο τη Λευκάδα και τη Ζάκυνθο μετά την υπογραφή της νέας εμπορικής συμβάσης των δυο κρατών.

²²¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Rapport Politique et Confidential Turin 9 Mars 1865, Α. Μανος- Min. Aff. Etra., no. 119-126

Τον Απρίλιο του 1865 ξεκίνησαν οι πρώτες εργασίες στην Ιταλία για τη μεταφορά του κοινοβουλίου και της πρωτεύουσας του κράτους από το Τορίνο στη Φλωρεντία. Οι σχετικές προετοιμασίες συνέπεσαν με τη συμπλήρωση τετρακοσίων χρόνων από τη γέννηση του Δάντη. Τα δυο γεγονότα εορτάστηκαν με ιδιαίτερες προετοιμασίες από την κυβέρνηση καθώς έφεραν στην πολιτική επικαιρότητα τη συζήτηση για το ιστορικό παρελθόν του ιταλικού έθνους.²²² Μέσα σε αυτό το κλίμα στην Ιταλία, ο Α.Μάνος βρήκε την ευκαιρία να συνομιλήσει με διάφορους Ιταλούς πολιτικούς για τις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις και την προοπτική τους. Για το περιεχόμενο των σχετικών συνομιλιών, μας πληροφορεί μια επιστολή που έστειλε ο γενικός πρόξενος στον Βρ.Αρμένη, δηλαδή τον υπουργό εξωτερικών της κυβέρνησης υπό τον Α.Κουμουνδούρο.

Στην εισαγωγή της εν λόγω επιστολής του, ο Α.Μάνος υποστήριξε στον υπουργό ότι *«είναι η κατάλληλη στιγμή για το ελληνικό βασίλειο να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις του με το γειτονικό κράτος»*, καθώς οι Ιταλοί πολιτικοί που είχε συζητήσει μαζί τους συμερίζονταν την εξής άποψη: *«οι ελληνοϊταλικές σχέσεις στηρίζονται στην βαθιά αλληλεγγύη λόγω της γεωγραφικής και ιστορικής συγγένειας των δυο εθνών»*.

Ο γενικός πρόξενος ωστόσο, δεν ανέλυσε περαιτέρω τις παραπάνω διαβεβαιώσεις των συνομιλιτών του. Έτσι, προσπάθησε να αιτιολογήσει στον Βρ.Αρμένη γιατί επικρατούσε ανάμεσα στους πολιτικούς κύκλους της Ιταλίας η συγκεκριμένη άποψη για τις διμερείς σχέσεις των εθνών-κρατών, υποστηρίζοντας ότι η ιδέα αυτή είχε προκύψει: *«λόγω των ορθόδοξων κοινοτήτων που ζουν στην ιταλική επικράτεια και που με τη δραστηριότητά τους στο παρελθόν διέδωσαν τις αρχές του ελληνολατινικού πολιτισμού στη Μεσόγειο και στην Ευρώπη»*. Κατά το Α.Μάνο συνεπώς, η εν λόγω ιδιαιτερότητα έπρεπε να αφομοιωθεί στις σύγχρονες σχέσεις

Μια αντιστοιχη επιστολή με αυτή που παραπέμπουμε στο κεντρικό μέρος της εργασίας έγραψε ο Α.Μάνος και τον Δεκέμβρη του 1864 βλ., ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1864 Confidential Turin le 29-17 Decembre 1864 A .Manos-Ministres des Affaires Etrangeres, vo.88-90.

Για την μεταφορά της ιταλικής πρωτεύουσας βλ., ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Rapport politique Confidential, Turin 9 Fev. 1865 A. Manos-Min. Aff. Etrank και ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Turin le 23/11 Φεβρουαρίου 1865 Α. Μάνος-Μπουντούρης.

Για την μεταφορά του ελληνικού γενικού προξενείου από το Τορίνο στη Φλωρεντία:

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Copie, Turin le 21 April 1865, vo.159-161

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Τουρίνω, 20 Απριλίου 1865 Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.148-149

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Τουρίνω, 20 Απριλίου 1865 Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.150

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Αθήνα, Βασιλικό Διάταγμα, 17 Μάρτη 1865, vo.153

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 37.27, 1865, Turin, le 22 Avril 1865 copie A Manos-ΥΠ.ΕΞ. Ιταλίας, vo.15

²²²Για την τελετή που αναφέρουμε βλ., Ε.Ρουκουνας, *Διπλωματική Ιστορία*, Γρηγόρη, Αθήνα, 197, σελ 325 και Ch. Duggan, *A Concise History of Italy*, Cambridge, 1994, σελ. 120-139.

μεταξύ των δυο κρατών ώστε να οικοδομήσουν μια «ισάξια του παρελθόντος εμπορική, διπλωματική και πολιτική συμμαχία για την περαιτέρω διάδοση του πολιτισμού στην Μεσόγειο, την Ευρώπη, αλλά και στην Ανατολή». Έτσι, «η Ελλάδα με σύμμαχό της την Ιταλική Μοναρχία θα πείσει επιτέλους τις Μεγάλες Δυνάμεις και ιδιαίτερος την Αγγλία για τα αιτήματα του βασιλείου στην Ανατολή.»²²³

Μια διπλωματική μεταβολή στις σχέσεις μεταξύ των Δυνάμεων και μερικές πολιτικές και πολεμικές ανακατατάξεις που θα λάβουν χώρα μεταξύ 1865-1866 στον γεωπολιτικό περίγυρο της Ελλάδας, θα έρθουν να δοκιμάσουν τις εκτιμήσεις του Α.Μάνου για τις ελληνοϊταλικές σχέσεις της συγκυρίας.

Το ελληνικό βασίλειο μεταξύ 1865-66.

Το ελληνικό κράτος μεταξύ του τέλους του έτους 1865 και των αρχών του 1866, βρισκόταν σε μια «πρωτοφανή για την ιστορία των συνταγματικών εθνών» κατάσταση.²²⁴

Πράγματι, ασχέτως των επικρίσεων του αθηναϊκού Τύπου για την ελληνική επικαιρότητα, η Βασιλευόμενη Συνταγματική Μοναρχία υπό τον Γεώργιο Α΄ μεταξύ 1865-1866, ήταν μια περίοδος με κύρια χαρακτηριστικά της την πολιτική και οικονομική αστάθεια.²²⁵ Η κατάσταση αυτή προέκυπτε λόγω των τακτικών παρεμβάσεων του στέμματος στη κοινοβουλευτική λειτουργία της χώρας και συγκεκριμένα, με το να δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε πολιτικές μειοψηφίες. Οι πρακτικές αυτές με τη σειρά τους, έθεταν εμπόδια στην διακυβέρνηση του κράτους και, κυρίως, απέτρεπαν τις φιλελεύθερες πολιτικές συσπειρώσεις να εφαρμόσουν τον εκσυγχρονιστικό προγραμματισμό τους.²²⁶

Για παράδειγμα, η προσπάθεια αξιοποίησης των πρώτων υλών της χώρας, όπως του Λαυρίου, καθώς και η εφαρμογή μέτρων που είχαν ως σκοπό τους τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής παραγωγής, όπως το εγχειρίδιο της Κωπαΐδας, δεν είχαν κανένα πρακτικό αντίκρισμα μεταξύ 1864-1865, εφόσον οι

²²³ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 37.27, 1865, Φλωρεντία,29 Απρίλη/11 Μάη 1865, Α.Μάνος-ΥΠ. ΕΞ.,vo.164-171.

²²⁴Αυγή 6 Νοέμβρη 1865

²²⁵Αυγή 3 Ιανουαρίου 1866, *Εθνοφύλαξ*, 1 Ιανουαρίου 1866,

Αυγή 5 Νοέμβρη 1865, στο φύλλο της παρατίθεται μια καταμέτρηση των κυβερνήσεων που ανέλαβαν την εξουσία στην Ελλάδα το έτος 1865.

²²⁶Μανεσης, *Η δημοκρατική αρχή εις το Σύνταγμα του 1864*»,ο.π.,σελ35, 48-74.

τακτικοί κυβερνητικοί ανασχηματισμοί, έθεταν εμπόδια στη ψήφιση των σχετικών νομικών διευκρινήσεων για την άμεση εφαρμογή τους.²²⁷

Στο παραπάνω πλαίσιο δεν ήταν υπερβολικό που οι προσδοκίες του βασιλείου από την οικονομική και πολιτική ανασυγκρότησή του με σκοπό την επίτευξη της Μεγάλης Ιδέας, όπως αυτές είχαν επινοηθεί μεταξύ 1862-1864, μόλις ένα χρόνο αργότερα είχαν αντικατασταθεί από έναν έντονο πεσιμισμό, σύμφωνα με τον οποίο η «*ηθική και υλική ευημερία της πατρίδος*» θεωρείτο εξολοκλήρου ατελέσφορη.²²⁸

Οι εκτιμήσεις των υπηκόων του βασιλείου διαδόνταν με τρομερή ταχύτητα, καθώς ο αθηναϊκός Τύπος προσέγγιζε την ελληνική επικαιρότητα αρκετά επικριτικά. Στο πλαίσιο της δημοσιογραφικής εκστρατείας του μάλιστα, προσπάθησε να βρει και τους υπεύθυνους για την κατάσταση που είχε προκύψει στο κράτος.

Ένα κύριο μέρος της ευθύνης για την κατάσταση του κράτους αποδιδόταν από τον Τύπο στο «*σύστημα της επιπολαιότητας και της μικρόνοιας των κομμάτων*».²²⁹ Οι πολιτικοί-κομματικοί σχηματισμοί δηλαδή, ευθύνονταν τόσο για τις ταχείες κυβερνητικές ανακατατάξεις, όσο και για τον ανολοκλήρωτο εκσυγχρονισμό.²³⁰

Μια επιπλέον μερίδα της ευθύνης για τη κατάσταση του βασιλείου μεταξύ 1864-1865 αποδοδόταν από τον Τύπο στις Μεγάλες Δυνάμεις. Για παράδειγμα, με αφορμή τον προϋπολογισμό του Δεκεμβρίου του 1865 και την αδυναμία πληρωμής των δανείων του κράτους στις Δυνάμεις, η εφημερίδα *Ελπίς* έγραψε χαρακτηριστικά:

*«Καλεί η Ευρώπη την Ελλάδα αισχρόν χρεωκόπον διότι δεν πληρώνει τα χρέη της. Αλλά τις πταίει δια τούτο; Δεν πταίει η Ευρώπη, ήτις περιώρισε την Ελλάδα εις μιας ιστορικώς και αρχαιολογικώς λαμπραν, υλικώς όμως ελεεινοτάτην γνωνίαν; Δεν πταίει η Ευρώπη, ήτις άνευφ αδείας της Ελλάδους συνωμολόγησε δάνειον 60 εκατομμ. μετά της Αντιβασιλείας, εξ ου μόλις ένδεκα εκατομμύρις εισήλθον εις την Ελλάδα!».*²³¹

Η εφημερίδα *Παλιγγενεσία*, δεν έκρυψε την αγανάκτησή της που οι Μεγάλες Δυνάμεις αντιμετώπιζαν επικριτικά την Ελλάδα εξαιτίας του φαινομένου της ληστείας στη χώρα, ενώ παρέβλεπαν ότι «*οι λησταί στην Ελλάς πολύ λιγότερα διαπράττοντες των όσα οι της Ιταλίας και του παπικού Κράτους*».²³²

Αντίστοιχα, οι συντάκτες της *Αυγής* με αφορμή ότι αγγλικός Τύπος

²²⁷ *Αυγή* 28 Δεκέμβρη 1865, *Αυγή* 30 Δεκεμβρίου 1865 και σχετικά με την αποξήραση της Κοπαΐδας βλ. *Αυγή* 13 Δεκέμβρη 1865, *Ελπίς* 25 Απριλίου 1866, *Αυγή*, 24 Δεκέμβρη 1865 *Αυγή*

²²⁸ *Αυγή* 5 Νοέμβρη 1865.

²²⁹ G.Herring, ο.π., σελ. 440-460, και *Αλήθεια*, 19 Οκτωβρίου 1865.

²³⁰ Ασπρέας, ο.π., Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, *Τα μετά τον Όθων ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και της βασιλείας Γεωργίου του Α' (1862-1898)*, Εκδοτικόν Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, 1898, σελ 90-110

²³¹ *Ελπίς* 14 Δεκεμβρίου 1865

²³² *Παλιγγενεσία* 1 Ιανουαρίου 1866

προσέγγιζε το φαινόμενο της ληστείας στην ελληνική επικράτεια ως εγγενή ιδιότητα του ελληνικού έθνους, δημοσίευσαν άρθρο στην εφημερίδα τους τον χειμώνα του 1865 ώστε να απαντήσουν στις αδέξιες και γενικευτικές τοποθετήσεις του αγγλικού Τύπου και να θυμίσουν στους Έλληνες ότι:

*«Ο Κολοβωμένος Παρθενών μας εληστεύθη από ένα λόρδον της Αγγλίας πωλήσαντα τους εθνικούς μας θησαυρούς και όμως ημείς οι μικροί, ημείς οι βάρβαροι, ημείς οι δυστυχείς δεν κατηγορήσαμεν το αγγλικόν έθνος. Και η ληστεία των αναγλυφών του Παρθενώνος, είναι ληστεία δυναμένη πράγματι να βαρύνη το αγγλικόν έθνος.»*²³³

Οι αναφορές του αθηναϊκού Τύπου που παραθέσαμε, ουσιαστικά, τροφοδοτούσαν την ελληνική κοινή γνώμη με την συμπερασματική ότι οι Δυνάμεις αξιοποιώντας τα κακώς κείμενα του βασιλείου, όπως ήταν η ληστεία και οι οικονομικές του υποχρεώσεις στη Δύση, παρέτειναν για το μακρινό μάλλον την εδαφική ολοκλήρωσή του. Για την Αθήνα όμως που η Μεγάλη Ιδέα ήταν το πρωτεύον ζήτημά της και όχι όλα τα υπόλοιπα που της καταλόγιζαν οι Δυνάμεις, η παραπάνω δημοσιογραφική δραστηριότητα ήταν ικανή να διεισδύσει βαθιά στις συνειδήσεις των υπηκόων και να τους δώσει την απαραίτητη επιχειρηματολογία ώστε να απορρίψουν την εκσυγχρονιστική-φιλειρηνική εσωτερική και εξωτερική πολιτική που ακολουθούσαν οι κυβερνήσεις τους και να διεκδικήσουν μια όλο και πιο επιθετική-αλυτρωτική εξωτερική πολιτική.²³⁴

Έτσι, οι διπλωματικές και οι επαναστατικές ανακατατάξεις που θα σημειωθούν στον βαλκανικό και στον μεσογειακό περίγυρο του ελληνικού κράτους την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1866 αντίστοιχα, θα δώσουν ώθηση στους υπηκόους του βασιλείου να απαιτήσουν από τις κυβερνήσεις τους την εγγραφή της Αθήνας στις εν λόγω ανακατατάξεις ώστε να υλοποιήσουν τη Μεγάλη Ιδέα.²³⁵

²³³Αγγή 27 Δεκέμβρη 1865. Σε αντίστοιχο πνεύμα βλ. *Ελπίς* 26 Νοεμβρίου 1865.

²³⁴Ε.Σκοπετεά, ο.π., σελ. 247-255.

²³⁵Kellogg Fredrick, *Rumanian Nationalism and European Diplomacy, 1866-1878*, University Microfilms International, 1969, Ευαγγελος Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*, Εκδοτική Αθηνών, 2001, σελ. 5.

Η Ρουμανία, τα σχέδια του Ναπολέοντα Γ΄ και οι ανακατατάξεις στο status quo.

Στις αρχές του Μαρτίου του 1866 ο Α.Μάνος έστειλε επιστολή στο Υπουργείο Εξωτερικών, στην οποία ανέφερε ότι: «η πρόσφατη επανάσταση στο Βουκουρέστι έχει προκαλέσει τα βλέμματα της ευρωπαϊκής διπλωματίας και του Τύπου. Η Δύση εξετάζει με όλο και περισσότερο ενδιαφέρον να επαναφέρει στις συζητήσεις της το μεγάλο δράμα της Ανατολής.»²³⁶

Πράγματι, η επαναφορά του Ανατολικού Ζητήματος στις συζητήσεις των Δυνάμεων που προέβλεπε ο Α.Μάνος δεν ήταν εκτός της διπλωματικής πραγματικότητας. Άλλωστε, κατά τη συγκυρία, ήταν γνωστό στους διπλωματικούς κύκλους ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις με αφορμή τις ανακατατάξεις που είχαν προκύψει στα τέλη του χειμώνα του 1866 στην Ρουμανία συζητούσαν να λύσουν τις ευρύτερες διαφορές τους στην Ανατολή.²³⁷

Αναλυτικότερα, στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1866 είχε πραγματοποιηθεί ένα πραξικόπημα στο Βουκουρέστι που είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή του πρίγκιπα Κούζα.²³⁸ Έτσι, οι Δυνάμεις ανέλαβαν να βρουν έναν ουδέτερο διπλωματικό διαδόχο, όπως ακριβώς είχαν κάνει και με την Ελλάδα μεταξύ 1862-1863.²³⁹ Ο Ναπολέοντας Γ΄ ωστόσο θεωρώντας ότι η ανατροπή του πρίγκιπα ήταν αποτέλεσμα της διπλωματικής πρακτικής του Τσάρου, πρότεινε στον Φραγκίσκο Ιωσήφ Α΄ να συνεργαστούν στο ζήτημα του κενού θρόνου της Ρουμανίας ώστε να αποτρέψουν μια και καλή τα πανσλαβιστικά σχέδια της Ρωσίας. Συγκεκριμένα, ο Γάλλος Αυτοκράτορας πρότεινε στην Αυστρία να επιλέξει η ίδια τον μονάρχη του Βουκουρεστίου υπό τον όρο να παραχωρήσει τη Βενετία στην Ιταλία.

Με το φαινομενικά παράδοξό του σχέδιο ο Ναπολέοντας Γ΄ προσπάθησε να αξιοποιήσει το ενδιαφέρον της Αυστρίας να μονοπωλήσει τη διπλωματική της επιρροή στη Ρουμανία και στη νοτιοανατολική Ευρώπη, το οποίο δε μπορούσε να προωθήσει στις περιστάσεις δίχως σύμμαχο στην Δύση. Την εν λόγω αδυναμία στην Αυστρία είχαν προκαλέσει οι εθνικιστικές διεργασίες που λάμβαναν χώρα στα γερμανικά κράτη και επέβαλαν στη Βιέννη να στοχοποιηθώθει στα εσωτερικά

²³⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Εμπιστευτική, Florence 25/Mars 1866, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.619.

²³⁷E.J.Hobsbawmn, *Η εποχή του Κεφαλαίου*, σελ. 129-160, BuryJohnPatrickTuer, *Napoleon III and the second empire*, The English university press, London, 1964,σελ. 112-140 ,V.P. Potemkin, *Ιστορία της Διπλωματίας*, Πρωτόπαπας, Αθήνα, 1997,σελ. 358-460

²³⁸Αιών 14 Φεβρουαρίου 1866 και αντίστοιχα, *Αυγή* 18 Φεβρουαρίου 1866.

²³⁹A.Kofos,ο.π.,εισαγωγή.

ζητήματα της πολυεθνικής Αυτοκρατορίας της.²⁴⁰ Στο πλαίσιο αυτό, ο Γάλλος Αυτοκράτορας θεώρησε ότι ο Φραγκίσκος Ιωσήφ Α΄ θα αποδεχόταν την πρότασή του για δύο λόγους. Ο πρώτος, ήταν γιατί η Γαλλία θα διευκόλυνε αρκετά την Αυστρία να εδραιώσει την διπλωματική της επιρροή στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Ο δεύτερος ήταν ότι με την συνεργασία τους εκεί, η Αυστρία θα κατοχύρωνε μια άτυπη γαλλοαυστριακή συμμαχία στην Δύση την οποία θα μπορούσε να αξιοποιήσει για να διασφάλισι την πρωτοκαθεδρία της στα γερμανικά κράτη και να περιορίσει τις σχετικές αμφισβητήσεις του Βερολίνου.²⁴¹ Από την άλλη, εμπλέκοντας στα σχέδια του την Ιταλία φιλοδοξούσε να αντιμετωπίσει τις διπλωματικές πιέσεις που θα δεχόταν σύντομα από το ιταλικό βασίλειο.

Πιο ειδικά, με το να τεθεί το Βενετικό στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων της Γαλλίας και της Βιέννης, ο Αυτοκράτορας υπολόγισε απλώς ότι ήταν κατάλληλη η διπλωματική συγκυρία στην Ευρώπη για να ικανοποιήσει το ιταλικό κράτος μέσω της διευθέτησης του Βενετικού. Σκοπός του ήταν να προλάβει την διπλωματική επανεκκίνηση των γαλλοϊταλικών διαπραγματεύσεων για το Ρωμαϊκό, οι οποίες θα επαναφέρονταν στην διπλωματική επικαιρότητα των δυο κρατών τον Σεπτέμβριο του 1866, καθώς τότε θα συμπληρώνονταν δυο χρόνια από τη Συνθήκη της 15^{ης} Σεπτεμβρίου του 1864. Ωστόσο, η γαλλική καθολική κοινή γνώμη και ιδιαίτερα ο Πίος ΙΧ δεν ήταν έτοιμοι να δεχτούν αλλαγές στο Ρωμαϊκό. Έτσι, ο Αυτοκράτορας θεώρησε ότι μπορούσε να αξιοποιήσει τις εσωτερικές δυσκολίες της Βιέννης και το ενδιαφέρον της για τη Ρουμανία με σκοπό να λύσει τις εκρεμότητες του με την Ιταλία.²⁴²

Παρόλα αυτά, το κατά τ'άλλα πολυμήχανο σχέδιο του Ναπολέοντα Γ΄ άρχισε σύντομα να εκπνέει. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, η αφετηρία του σχεδίου του τόσο για την Ιταλία όσο και για το θρόνο στο Βουκουρέστι στηριζόταν στις εσωτερικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Έτσι, όταν η Βιέννη στα τέλη του Μαρτίου του 1866 κατάφερε να αναβάλει τις εντάσεις

²⁴⁰Kellogg Fredrick, ο.π., σελ. 70-85

²⁴¹Chester Wells Clark, ο.π., σελ. 90-120.

²⁴²Ο λόγος που οι δυνάμεις του καθολικισμού έβλεπαν με καχυποψία τις ιταλικές διαθέσειςτην άνοιξη του 1866, είχε να κάνει με το ότι η κυβέρνηση LaMarmora είχε φέρει στο κοινοβούλιο προς ψήφιση ένα νομοσχέδιο που προέβλεπε τη μετατροπή των εκκλησιαστικών γαιών στην ιταλική επικράτεια σε κρατικές περιουσίες. Αυτές θα χρησίμευαν ως εγγύηση στην έκδοση ενός επιπλέον εσωτερικού δανείου, που ήταν απαραίτητο κατά τη συγκυρία για την εξισορρόπηση του κρατικού προϋπολογισμού. Βλ. Doumanis, ο.π., σελ. 80-85, William Halperin, ο.π., σελ. 90-120, Chester Wells Clark, ο.π., σελ. 110 και το προσχέδιο του νόμου της ιταλικής κυβέρνησης στον *Αιών* 7 Φεβρουαρίου 1866, *Αιών* 14 Φεβρουαρίου 1866,

στο εσωτερικό της με το να εξασφαλίσει την μεσολάβηση της Αγγλίας στην σύγκληση ενός Συνεδρίου στο Λονδίνο που θα διευθετούσε ειρηνικά τις διαφορές εντός της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, οι προτάσεις της Γαλλίας στην Αυστρία απορρίφθηκαν.²⁴³

Για την Ιταλία, η κατάρρευση των διπλωματικών σχεδίων του Ναπολέοντα Γ΄ ήταν μια ικανοποιητική εξέλιξη, καθώς δε θα μπορούσε να ανταπεξέλθει του εθνικιστικού τιμήματος της παραχώρησης της Βενετίας αντί της απελευθέρωσής της μέσω ενός γενναίου αλυτρωτικού πολέμου. Έτσι, μόλις τον Μάρτη του 1866 η ιταλική κυβέρνηση και ο λαός της ήταν έτοιμοι να προωθήσουν στην Γαλλία και ευρύτερα στην Δύση την δική τους εκδοχή για τη λύση του Βενετικού.²⁴⁴

Στο πλαίσιο των παραπάνω εξελίξεων, ο Α.Μάνος στα μέσα του Απριλίου του 1866 συναντήθηκε με τον «Cerruti», ο οποίος ήταν βουλευτής με τη κυβέρνηση La Marmora και διατελούσε χρέη γραμματέα στο ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών. Από την συνομιλία τους, ο γενικός πρόξενος πληροφορήθηκε ότι: «οι Δυνάμεις ύστερα από πρόταση της Αγγλίας θα συνεδριάσουν στο Παρίσι προκειμένου να διευθετήσουν τα ζητήματα της Ρουμανίας. Η ιταλική κυβέρνηση θα λάβει μέρος στο εν λόγω Συνέδριο καθώς το 1856 το Βασίλειο της Σαρδηνίας είχε συμμετάσχει στη Συνδιάσκεψη του Παρισιού». Στην συνέχεια, ο Cerruti εκμυστηρεύτηκε στον Α.Μάνο ότι η ιταλική κυβέρνηση εκτιμούσε πως: «στο Συνέδριο θα τεθούν θέματα όπως το Ανατολικό Ζήτημα, ώστε να αντιπαρέλθουν μια και καλή οι διχογνωμίες μεταξύ των Δυνάμεων.»

Ο γενικός πρόξενος στην συνέχεια της επιστολής του παρέθεσε τα συμπεράσματά του για τη συνομιλία που είχε με τον Ιταλό γραμματέα και βουλευτή, τονίζοντας, ανάμεσα σε άλλα, ότι: «είναι σπουδαίο που η Ιταλική Κυβέρνηση θα έχει λόγο στις υποθέσεις των Ορθοδόξων της Ανατολής. Με τη συμβολή της Ιταλίας στο επικείμενο Συνέδριο, υπάρχουν αρκετές πιθανότητες να επικρατήσει η Αρχή των

²⁴³Chester Wells Clark, ο.π.σελ. 112

²⁴⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Condifentielle, Florence 25/9 Mars 1866, Α. Μανος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.619-624
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Condifentielle, Florence 10/23 Avri 1866.1Α. Μανος-ΥΠ.ΕΞ.,vo, 630 -632
Καθοριστική εξέλιξη στην επικαιροποίηση του Risorgimento στην Ιταλία την άνοιξη του 1866 ήταν η σύσταση του «Consortio Nazionale». Το τελευταίο, ήταν ένα είδος δημοσίου ταμείου που συστάθηκε από την κυβέρνηση με σκοπό την ελάφρυνση των χρεών του βασιλείου. Στη σύσταση του εν λόγω ταμείου, ανταποκρίθηκαν με εγγραφές τους μέλη της ιταλικής Αυλής, ιταλοί βιομήχανοι, τραπεζίτες και Έπαρχοι του κράτους, με κριτήριο το να συμβάλουν στην ελάφρυνση των χρεών του βασιλείου. Η σχετική προθυμία της πολιτικής και κοινωνικής ελίτ του κράτους, πυροδότησε ένα έντονο εθνικιστικό συναίσθημα στο εσωτερικό της Ιταλίας, που ερχόταν να εξισώσει και να περιορίσει τις πολλαπλές πολιτικές και ιδεολογικές του αντιφάσεις. Πιο αναλυτικά, βλ.Ch. Duggan, ο.π, 137-146, Denis MacK Smith, *Italy and its Monarchy*, ο.π., σελ. 40-50
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Condifentielle, Florence 4/16 Mars 1866, Α.Μάνος- ΥΠ. ΕΞ., vo.624
Αιών,17 Μαρτίου 1866

Εθνικοτήτων μέχρι και τα βάθη του Ισλάμ». ²⁴⁵

Ο Α.Μάνος έπειτα, ζήτησε από το Υπουργείο Εξωτερικών να διασταυρώσει «με ιδιαίτερη προσοχή τις πληροφορίες της ιταλικής κυβέρνησης, ώστε η ελληνική κυβέρνηση να πληροφορηθεί για τις διαθέσεις των Δυνάμεων να συζητήσουν για το Ανατολικό Ζήτημα στο επικείμενο Συνέδριο στο Παρίσι». Έτσι, κατά τον γενικό πρόξενο «σε περίπτωση που οι Δυνάμεις επαναφέρουν το Ανατολικό Ζήτημα στις συζητήσεις τους στο επικείμενο Συνέδριο, η ελληνική κυβέρνηση θα μπορέσει να προωθήσει τα αιτήματά της έχοντας σίγουρα τη στήριξη της Ιταλίας.». ²⁴⁶

Ο γενικός πρόξενος στη συνέχεια, επισύναψε στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών μια αναλυτική έκθεση των πολεμικών πόρων και της ανθρώπινης αριθμητικής του ιταλικού Στρατού, την οποία είχε εκδόσει πρόσφατα το ιταλικό Υπουργείο Στρατιωτικών. ²⁴⁷ Τέλος, σημείωσε στον Βρ.Αρμένι ότι προσωρινά δε θα έστελνε άλλη επιστολή, επικαλούμενος ότι θα απουσίαζε από τη Φλωρεντία, καθώς «ως μέλος του διπλωματικού σώματος των ξένων χωρών στην Ιταλία», ήταν καλεσμένος σε έναν βασιλικό χώρο που θα λάμβανε χώρα στη Νάπολη. ²⁴⁸

Επιχειρώντας να ερμηνεύσουμε τη πρόβλεψη του Α.Μάνου ότι η ιταλική κυβέρνηση θα προωθούσε μια πολιτική υπέρ των ορθοδόξων της Ανατολής στο Συνέδριο στο Παρίσι, μπορούμε να πούμε ότι η σχετική διατύπωσή του στον υπουργό δεν ήταν δίχως βάση. Ο γενικός πρόξενος άλλωστε, μόλις ένα μήνα πριν λάβουν χώρα οι παραπάνω διπλωματικές εξελίξεις στη Δύση και η συζήτησή του με τον *Cerruti* είχε δει τις φιλικά διακείμενες διαθέσεις της ιταλικής κυβέρνησης για τους ορθοδόξους στην επικράτειά της, όταν δηλαδή το Υπουργείο Εξωτερικών και το Υπουργείο Εκκλησιαστικών υπό τον *La Marmora* βοήθησαν να εντοπιστούν τα αρχεία που είχε αιτηθεί ο δικηγόρος και ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Νάπολη στον εκεί Νομάρχη, τα οποία είχαν χρησιμεύσει πρακτικά στην εκδίκαση της υπόθεσης του Ναού υπέρ των Ελλήνων ορθοδόξων. Έτσι, για τον Α.Μάνο ήταν αρκετά ρεαλιστικό να συμπεράνει ότι εφόσον η ιταλική κυβέρνηση είχε κινητοποιηθεί υπέρ των ορθοδόξων στο βασίλειό της, θα έδειχνε επίσης ενδιαφέρον

²⁴⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Confidentielle, Florence 25/9 Mars 1866, Α. Μανος-Υπ. Εξ.

²⁴⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Confidentielle, ο.π., vo.623

²⁴⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Confidentielle,Florence 8/20April 1866, Α Μανος- Υπ. Εξ. vo., 637-

647ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Confidentielle Copie,Rapport presente le 15 Mars dernier au Roi par le Ministre de la quere sur la force de l armee Italienne, no. 641

²⁴⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Φλωρεντία, 18-30 Μάρτη 1866 Α. Μάνος – ΥΠ.ΕΞ.,vo.632-633,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Φλωρεντία, 26-6 Απρίλη 1866 Α Μάνος-ΥΠ.ΕΞ., vo.634-635

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Florence, 25-4 April 1864, Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.,vo. 635

να προασπιστεί μέσω του απεσταλμένου της στο Παρίσι τις υποθέσεις των ορθοδόξων στην Ανατολή.²⁴⁹

Παρόλα αυτά, είχε μικρή σημασία αν ο Α.Μανος ερμήνευε κατά τον παραπάνω τρόπο τις διαθέσεις της ιταλικής κυβέρνησης, εφόσον η πολιτική της Ιταλίας στην Ανατολή στηριζόταν στο πλαίσιο μερικών «πιθανών εξελίξεων» που θα λάμβαναν χώρα εν όψη του Συνεδρίου των Δυνάμεων για το ζήτημα του μονάρχη της Ρουμανίας. Ωστόσο, οι σχετικές «πιθανές εξελίξεις» και κατ'επέκταση το εποικοδόμημα των προβλέψεων του Α.Μάνου έγιναν απίθανες όταν στα τέλη της άνοιξης του 1866 η Βουλή του Βουκουρεστίου διευθέτησε μόνη της το θέμα με τον κενό θρόνο, ανακηρύσσοντας ως πρίγκιπά της τον Κάρολο Α΄ του Οίκου των Χοεντσόλερν. Στην εξέλιξη αυτή οι Δυνάμεις, ανάμεσα σε αυτές και η Ιταλία, απλώς επικυροποίησαν στο Παρίσι την στέψη του νέου μονάρχη της Ρουμανίας, αντιμετωπίζοντάς την ως *fait accompli*.²⁵⁰

Η παραπάνω εξέλιξη ήταν αποκαλυπτική πρόκληση για την Μεγάλη Ιδέα και ιδιαίτερα για τη προσέγγισή της από την ελληνική κοινή γνώμη. Σύμφωνα με αυτή, η Ρουμανία είχε αξιοποιήσει αρκετά επιδέξια τις γεωπολιτικές αντιθέσεις των Δυνάμεων, όπως αυτές εκφράστηκαν με τις χρονοτριβές τους στο ζήτημα του κενού θρόνου, με αποτέλεσμα το Βουκουρέστι να είναι σε θέση να επιβάλει στην Δύση τις αποφάσεις του. Αντίθετα με την Ρουμανία, η Ελλάδα παρέμεινε θεατής των εξελίξεων που συνιστούσαν ένα ευνοϊκό διπλωματικό περιβάλλον που θα επέτρεπε στην Αθήνα να φέρει στις Δυνάμεις ως *fait accompli* την Μεγάλη Ιδέα.²⁵¹

Έτσι, οι προετοιμασίες της Ιταλίας για την απελευθέρωση της Βενετίας το καλοκαίρι του 1866 θα έρθουν να δώσουν μια επιπλέον αφορμή στην κοινή γνώμη της Αθήνας ώστε να υποστηρίξει τη θέλησή της για την εγγραφή του βασιλείου στις ανακατατάξεις της Ανατολής και της Δυσης και, μάλιστα, απαιτώντας από τη κυβέρνησή της να δράσει κατά το πρότυπο του γειτονικού *Risorgimento*. Ωστόσο, ο Γεώργιος Α΄ και η κυβέρνηση υπό τον Μπ.Ρούφο είχαν εξολοκλήρου διαφορετικές εκτιμήσεις.

²⁴⁹Βλ.υποκεφάλαιο της εργασίας: «Ο Ναός των Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου».

²⁵⁰Kellog Federick, *ο.π.*,σελ.110

²⁵¹Ε.Σκοπετέα, *ο.π.*,σελ.256-260.

Η διπλή ανάγνωση του Risorgimento για τη Βενετία από τη Μεγάλη Ιδέα την άνοιξη του 1866:

Τις διαφορετικές προσεγγίσεις του Risorgimento για τη Βενετία που είχαν προκύψει στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 1866, μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέσα από μια εμπιστευτική επιστολή του Α.Μάνου στον Σπ.Βαλαωρίτη, δηλαδή τον υπουργό εξωτερικών της κυβέρνησης υπό τον Μπ.Ρούφο και από τον φιλοκυβερνητικό Τύπο της εποχής.

Πιο ειδικά, ο Α.Μάνος ύστερα από το πρόσφατο ταξίδι του στη Νάπολη για τον εκεί βασιλικό χορό, επέστρεψε στη Φλωρεντία. Ωστόσο, μόλις στις αρχές του Μαΐου του 1866 ζήτησε από την κυβέρνηση να εγκρίνει ξανά την απουσία του από την ιταλική πρωτεύουσα. Το σχετικό αίτημά του έγινε δεκτό και έτσι, αφού άφησε ως αντικαταστάτη της προξενικής του έδρας κάποιον έμπιστό του έμπορο, ξεκίνησε το ταξίδι του για το Παρίσι και το Βερολίνο.²⁵²

Παρότι ο Α.Μάνος δεν εξήγησε στο Υπουργείο Εξωτερικών τους λόγους που επιθυμούσε να αποχωρήσει από τη Φλωρεντία, μπορούμε να υποθέσουμε έναν λόγο, ιδιαίτερα οσον αφορά τον προορισμό του για το Βερολίνο. Στην πρωτεύουσα της Πρωσίας συγκεκριμένα, δεν υπήρχε ελληνικό γενικό προξενείο γεγονός που μας δημιουργεί την υποψία ότι ο Α.Μάνος ίσως να ταξίδεψε στην κεντρική Ευρώπη στο πλαίσιο κάποιας διπλωματικής αποστολής.²⁵³ Παρόλα αυτά, οι σχετικές υποψίες δεν μπορούν να υποστηριχθούν με βεβαιότητα, καθώς απουσιάζουν οι απαραίτητες αρχειακές μαρτυρίες. Σε κάθε περίπτωση, όποια και να ήταν η αφετηρία του ταξιδιού του, στα τέλη του Μαΐου του 1866 απευθύνθηκε από το Βερολίνο με μια εκτενέστατη εμπιστευτική επιστολή στον Σπ.Βαλαωρίτη.²⁵⁴

Ο γενικός πρόξενος στην εν λόγω επιστολή του, έγραψε στον υπουργό το περιεχόμενο μιας συνομιλίας που είχε στην πρωτεύουσα της Πρωσίας με τον κόμη *de Rassal*. Ο τελευταίος, διατελούσε χρέη πρέσβη της Ιταλίας στη Ρωσία και βρισκόταν στο Βερολίνο για διπλωματικούς λόγους. Σύμφωνα με όσα αφηγήθηκε ο γενικός

²⁵²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Φλωρεντία 1/13 Μαη 1866,Α.Μάνος-ΥΠ.ΕΞ.

²⁵³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 31/12 Απριλίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 295.(Στη συγκεκριμένη επιστολή του Α.Κουντουριώτη γίνεται λόγος για την απουσία ελληνικού γενικού προξενείου στο Βερολίνο)

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Αθήνα 25 Μάη 1866 Βασιλικό Διάταγμα νο.676

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Αθήνα, 25 Μάη 1866 η κοινοποίηση του ΒΔ στον Ι.Κ.Βολονάκη, τον Α. Μάνο και τον πρέσβη της Ιταλίας στην Αθήνα *Minerva*, 677-679

²⁵⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Berlin 28/14 Mai 1866,Α. Manos-S.Valaorititis, νο.665-671

πρόξενος στον υπουργό, ο κόμης de Rassal και ο Α.Μάνος συζήτησαν για αρκετή ώρα για τις διπλωματικές εξελίξεις στη Δύση, ενώ αναφέρθηκαν και στα της Ανατολής. Στο πλαίσιο αυτό, ο Ιταλός πρέσβης μετέφερε στον γενικό πρόξενο μια εκτίμηση που είχε η κυβέρνησή του για τις σχέσεις Δύσης και Ανατολής στις περιστάσεις, λέγοντάς του χαρακτηριστικά ότι: «οι εντάσεις στη Δύση θα φέρουν ακόμα πιο σύντομα στην επικαιρότητα το Ανατολικό Ζήτημα». Ο κόμης de Rassal τόνισε στον Α.Μάνο την παραπάνω άποψη με τόση βεβαιότητα, λέγοντάς του ότι: «έχει ξεκινήσει η αντίστροφη μέτρηση της ρήξης των σχέσεων του Σουλτάνου με τους υποτελείς του».²⁵⁵

Έτσι, ο Α.Μάνος λαμβάνοντας υπόψη του τις εντάσεις που ευρύτερα επικρατούσαν στη Δύση, αλλά και τη διαβεβαίωση του Ιταλού διπλωμάτη για την Ανατολή, εξέφρασε στον ΣΠ.Βαλαωρίτη όσα έπρεπε να πράξει στις περιστάσεις η Αθήνα, χρησιμοποιώντας την εξής επιχειρηματολογία:

«Το Ελληνικό Βασίλειο πρέπει να δράσει όπως η Ιταλία γιατί μόνο έτσι είναι δυνατό να παρέλθει η εποχή όπου η Μεγάλη Ιδέα δεν θα αποτελεί ένα δυστυχές πεδίο. Το Βασίλειο, μόνο έτσι θα ανακτήσει την ηθική του επιρροή στην Ανατολή, η οποία άλλωστε του ανήκει δικαιωματικά τόσο λόγω της Ιστορίας, όσο όμως και εξαιτίας της σύγχρονης εμπορικής και πνευματικής δραστηριότητας των Ορθοδόξων Ελλήνων στην Ανατολή. Το Βασίλειο, αν ενεργήσει πιο αποφασιστικά στις περιστάσεις δε θα βρεθεί απομονωμένο, αλλά θα έχει στο πλευρό του συμμάχους όπως την Ιταλία, την Πρωσία, τη Ρωσία και την Γαλλία. Η κυβέρνηση οφείλει να ανασυγκροτηθεί στην εξωτερική της πολιτική, να ακολουθήσει μια στρατηγική πρωτοβουλιών και να έρθει σε ρήξη με όποια θέση στην Ελλάδα υποστηρίζει την αναμονή. Το Βασίλειο, δεν πρέπει να επηρεάζεται άλλο από ενδεχόμενους φόβους ότι θα βρεθεί στη δίνη των κατηγοριών των Μεγάλων Δυνάμεων και ειδικά στο επιχείρημά τους ότι αποκλειστικά και μόνο αυτό προκαλεί εντάσεις στις σχέσεις τους στην Ευρώπη, λόγω της πολιτικής του στην Ανατολή.

Το κατ'εξοχήν αδελφικό έθνος, όπως το 1861 επέβαλε με τις πρωτοβουλίες του το αίτημα της ανεξαρτησίας του στις Δυνάμεις, έτσι θα πράξει και το έτος 1866. Το ελληνικό έθνος που έχει νομιμοποιηθεί στην Ευρώπη ήδη από το 1821, δηλαδή νωρίτερα από την Ιταλία, δεν πρέπει να διστάσει άλλο. Το Ελληνικό Βασίλειο ως ο κατ'εξοχήν ηθικός προστάτης των υπηκόων του, πρέπει να αναλάβει την ευθύνη του τελικού αγώνα της Ανεξαρτησίας των Ελλήνων.»²⁵⁶

Για τον Γεώργιο Α΄ και την κυβέρνηση υπό τον Μπ.Ρούφο ωστόσο, η συγκυρία για την «διεξαγωγή του τελικού αγώνα της Ανεξαρτησίας των Ελλήνων» δεν ήταν κατάλληλη. Η εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης συγκεκριμένα,

²⁵⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Berlin, στο ίδιο, vo. 670

²⁵⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27, Berlin 28/14 Mai 1866. Α. Manos- S. Valaoritis. 667-672

διαμορφωνόταν με γνώμονα τις υποδείξεις των Προστάτιδων Δυνάμεων του βασιλείου, οι οποίες τόνιζαν στο τελευταίο να απέχει από τις όποιες αλτρωτικές πρωτοβουλίες που κινδύνευαν να διαταράξουν περισσότερο το status quo της Ανατολής.²⁵⁷ Στο πλαίσιο αυτό, η επιχειρηματολογία Α.Μάνου στον Σπ.Βαλαωρίτη δεν ήταν αρκετή ούτε να ωθήσει την κυβέρνησή του να αλλάξει την προσέγγισής για την διπλωματική επικαιρότητα, πόσο μάλλον για να παραδειγματιστεί από την γείτονα κατά τον τρόπο που περιέγραψε ο γενικός πρόξενος στον υπουργό. Την εκτίμηση αυτή, δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε παραθέτοντας εδώ κάποια επιστολή του υπουργού στον Α.Μάνο, καθώς ο πρώτος είτε δεν απάντησε στον γενικό πρόξενο, είτε απλώς η σχετική επιστολή-απάντηση έχει χαθεί. Παρόλα αυτά, μπορούμε να παρακολουθήσουμε την άποψη της κυβέρνησης για την διπλωματική επικαιρότητα, την Ιταλία και τη Μεγάλη Ιδέα από την αρθρογραφία της εφημερίδας *Αιών*, η οποία στις περιστάσεις υπερασπιζόταν την πολιτική των Μπ.Ρούφου και Γεώργιου Α΄.

Αναλυτικότερα, οι συντάκτες του *Αιών* σε πρωτοσέλιδό τους στα τέλη της άνοιξης του 1866 αναφέρθηκαν στις ανακατατάξεις που λάμβαναν χώρα στην Ευρώπη. Ως προς την Ιταλία, η εφημερίδα ήταν αρκετά επικριτική για τις προετοιμασίες του βασιλείου «να ριφθώσι εις αγώνα δεινόν ενάντιον τις Βιέννης». Ο *Αιών* συγκεκριμένα υποστήριζε ότι η Ιταλία πολεμώντας την Αυστρία, θα αναλάμβανε την «βαρείαν ευθύνην του να διακινδυνεύσωσι κεκτημένα αγαθά, αντί ενδεχομένων προόδων».²⁵⁸

Οι απόλυτες-πεσιμιστικές εκτιμήσεις των συντακτών για την Ιταλία και τον πόλεμό της για την απελευθέρωση της Βενετίας γρήγορα συνδεθηκαν με αναφορές στη πολιτική στάση που όφειλαν να κρατήσουν οι υπήκοοι του ελληνικού βασιλείου, μιας και οι τελευταίοι παρακολουθούσαν με «ενδιαφέρον τας πολεμικάς προετοιμασίας της Ιταλίας». Έτσι, οι συντάκτες τόνισαν τα εξής:

«Η Ελλάς, εις τα πρόθυρα της Ανατολής υπάρχουσα, βεβαίως δεν δύναται να μη αισθανθή εκ των πρώτων οιονδήποτε κλονισμόν της Δύσεως. Ιστορικά δε περιστάσεις, λιαν άλλως γνωσταί και άκουσαν εμπλέκουσιν αυτής εις τα συμβάντα. Αλλά το παρελθόν έχοντες οδηγόν, τα

²⁵⁷D. Dontas, ο.π., σελ 80-85.

²⁵⁸*Αιών* 28 Απριλίου του 1866, συμπληρώνοντας στη παραπάνω άποψη και τα εξής: «*Αληθώς η Ιταλία υπερτερεί της Αυστρίας κατά θάλασσαν και δύναται να επαγάγη ζημίαν εις το αυστριακόνναυτικόν, και εις τινά αυστριακά παράλια να ενεργήση ακολύτως αποβάσεις και να προσβάλη σημεία τινά αυτών. Αλλά εν τη ξηρά, και ξηρά, οια το Ενετικόν τετράγωνον, τι θέλει δυνηθή να κατορθώση απέναντι των Γερμανών και των Σλάβων, των εμπολέμων αυτών στρατιωτών, των συγκροτούντων τας αυστριακάς δυνάμεις;»*

μαθήματα της πείρας λαμβάνοντας υπ' όψιν, και πρό πάντως μη απατώντες ημάς αυτούς περί της πραγματικής θέσεώς μας, μη επιλανθανόμενοι, την βαρείαν ευθύην ην έχομεν προς σύμπαντα τον Ελληνισμόν, ον δύναται να συντρίψη η αφροσύνη μας. Η Ελλάς δυναμένη να προσδοκά εκ της ευμενείας των μεγάλων Δυνάμεων των ευεργετήσων αυτήν, και τα πάντα έχουσα να διακινδυνεύση εκ της δυσμενείας ή εκ της αδιαφορίας των, καθήκον έχει προς το πανελλήνιον μέλλον να τηρήση ειλικρινή και τέλειαν ουδετερότητα προς αυτάς. Πιστεύομεν, ότι πάντες οι νοήμονες συμπολίται ημών δεν θέλουσι διστάσει να αποδεχθώσι την πολιτικήν ταύτην ως την μόνην συνάδουσαν προς τα καλώς εννοούμενα συμφέροντα του ενεστώτος και του μέλλοντος της φίλης Πατρίδος.»²⁵⁹

Η παραπάνω συμβουλή του Αιών προς τους «νοήμονες συμπολίται», δεν ήταν άλλη παρά από την εθνική ψυχραιμία που επιθυμούσαν οι Δυνάμεις από την κυβέρνηση της Αθήνας, τον μονάρχη της και τους υπηκόους του.²⁶⁰ Στο πλαίσιο αυτό, δεν εντυπωσιάζει που ο φιλοκυβερνητικός Αιών προσπάθησε να αποτρέψει τη κοινή γνώμη του βασιλείου από το να σχηματίσει μια άποψη περί κοσμοϊστορικών αλλαγών με αφορμή τα γεγονότα που λάμβαναν χώρα στην Ιταλία. Το ελληνοϊταλικό διπλωματικό πεδίο των ετών 1861-1862 άλλωστε, ήταν μια αρκετά πρόσφατη εμπειρία για τα κυβερνητικά επιτελεία του κράτους και τους υποστηρικτές τους στον Τύπο, γεγονός που στο δεύτερο μισό του έτους 1866 έπρεπε να αφουγκραστούν και οι υπήκοοι του βασιλείου ως ένα από τα πολλά «μαθήματα της πείρας εκ του παρελθόντος».

Σαφώς, στον ελληνικό Τύπο δεν δημοσιεύονταν μόνο οι επιφυλακτικές απόψεις του Αιών για τα γεγονότα στη Δύση, την Ιταλία, την Ανατολή και την θέση της Ελλάδας. Ένα σημαντικό μέρος του ελληνικού Τύπου της εποχής είχε περισσότερες διαθέσεις να συλλάβει τις εξελίξεις της εποχής του υπό το πρίσμα του εθνικιστικού παροξυσμού, γεγονός που δεν εντυπωσιάζει ιδιαίτερα εάν σκεφτούμε ότι στους κόλπους του Υπουργείου Εξωτερικών υπήρχαν στελέχη του, όπως ο Α.Μάνος, που με την επιχειρηματολογία τους προσπαθούσαν να πείσουν την κυβέρνηση να ακολουθήσει πιο επιθετική εξωτερική πολιτική.²⁶¹

Παρόλα αυτά, ο Γεώργιος Α΄ θεώρησε ότι μπορούσε να αντιπαρέλθει τις αλτρωτικές διαθέσεις των υπηκόων του ακολουθώντας τις συνηθισμένες πρακτικές του. Έτσι, έριξε το υπουργείο υπό τον Μπ.Ρούφο και έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Δ.Βούλγαρη. Η εν λόγω απόφαση του μονάρχη ωστόσο, δεν ήταν

²⁵⁹ Αιών στο ίδιο.

²⁶⁰ Αιών 3 Φεβρουαρίου 1866, Αιών 17 Φεβρουαρίου 1866, Αιών, 10 Μάρτη 1866

²⁶¹ D. Dontas, ο.π., σελ. 15-20 με έμφαση στις σχετικές υποσημειώσεις για τον αθηναϊκό Τύπο.

αρκετή για να αποσοβήσει τον εθνικιστικό παλμό της Αθήνας. Μάλιστα, όπως θα δούμε παρακάτω, οι εθνικιστικές διαθέσεις των υπηκόων του βασιλείου θα παραμείνουν στα σταθερά τους επίπεδα και θα επιδράσουν στο ύφος της εξωτερικής πολιτικής που θα ακολουθήσει το καλοκαίρι του 1866 ο νέος πρωθυπουργός.

Η προσάρτηση της Βενετίας στην Ιταλία και «τας παιδαριώδεις κομπορημοσύνας» της γείτονος για τα Επτάνησα.

Στις 16 Ιουνίου του 1866 η Πρωσία και μια εβδομάδα αργότερα η Ιταλία κήρυξαν τον πόλεμο στην Αυστρία.²⁶² Η Γαλλία, παρακολούθησε την έναρξη των εχθροπραξιών στην Ευρώπη με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ενώ η Ρωσία και η Αγγλία κράτησαν σαφείς αποστάσεις.²⁶³

Στην Ιταλία, η κήρυξη της συμμετοχής του βασιλείου στο πόλεμο, αν και έγινε καθυστερημένα, ενέτεινε τον ήδη έντονο αλυτρωτικό παλμό που υπήρχε στηνχερσόνησο.²⁶⁴ Η προσχώρηση του Vittorio Emanuele II στα βόρεια πεδία των μαχών, για παράδειγμα, αντιμετωπίστηκε από τους Ιταλούς στη κεντρική και στη νότια Ιταλία με φρενήρη ενθουσιασμό.²⁶⁵

Η κοσμοπολίτικη δραστηριότητα των κοιμιτάτων της Ιταλίας που είχε αναπτυχθεί ήδη από την άνοιξη του 1866 με σκοπό να συσπειρωθούν όλο και περισσότερες ριζοσπαστικές δυνάμεις στο εγχείρημα την απελευθέρωσης της Βενετίας, μόλις στις αρχές του καλοκαιριού είχε καρποφορήσει. Για παράδειγμα, οι υπήκοοι του ελληνικού βασιλείου στο Καΐρο και στην Αλεξάνδρεια ανταποκρίθηκαν θετικά στο κάλεσμα των εκεί ιταλικών κοιμιτάτων να ενταχθούν στον αλυτρωτικό πόλεμο του ιταλικού έθνους και έτσι, ταξίδεψαν από την Αίγυπτο στην Ιταλία με

²⁶²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2 ,Λιβόρνο 10/22 Ιούνη 1866,Α.Π.Ανάργυρος-ΥΠ. Εξ, vo.10

²⁶³Ζ.Τσιμπανλής, *Η Ευρώπη και ο κόσμος 1814-1919*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, σελ. 245-263, Λ.Α.Φλιτούρης, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες. Η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16^{ος}-20^{ος} αι*, Ασίνη, 2014, σελ. 143-148

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2 , 27/6/1866, London, QueenVictoriaR, AProclamation, vo. 58-59

²⁶⁴Για τις προετοιμασίες της Ιταλίας πριν τον πόλεμο του Ιουνίου, βλ.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Condifentielle, Florence 10/23 Avril 1866,Α.ΜανοςΥΠ. ΕΞ.vo.630 -632,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Condifentielle, Florence 25/9 Mars 1866,Α.Μανος- ΥΠ. ΕΞ.,vo.619-624,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,37:1-27,Condifentielle, Florence 4/16 Mars 1866, Α. Μάνος- ΥΠ. ΕΞ.,vo 624

²⁶⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866, 99 : 2 ,*στοίδια*,vo. 11

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2,particulière, Naples 19 Juin1866,Vitalis- Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, vo.17-19

σκοπό να ταχθούν στο πλευρό του Garibaldi.²⁶⁶

Παρόλα αυτά, ο ενθουσιασμός των Ιταλών και των αλληλέγγυων σε αυτούς εθελοντών ήταν δυσανάλογος της στρατιωτικής, υλικής, τεχνολογικής και οργανωτικής υποδομής του ιταλικού στρατού να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του πολέμου. Έτσι, με δεδομένες τις ανεπάρκειες του στρατού, οι Ιταλοί σημείωσαν αρκετά γρήγορα απανωτές ήττες στο πολεμικό ιστορικό τους. Για παράδειγμα, στις 24 Ιουνίου του 1866, δηλαδή λίγες ημέρες μετά την επίσημη εξαγγελία της Ιταλίας για τη συμμετοχή της στο πόλεμο, ο στρατός της είχε ήδη σημειώσει σημαντική ήττα από τα αυστριακά στρατεύματα στη θέση της «Custoza, πλησίον της Βενετίας»²⁶⁷ Η έκβαση της συγκεκριμένης μάχης δημιούργησε μερικά ερωτηματικά στο εσωτερικό του βασιλείου σε σχέση με την εξέλιξη που θα λάμβανε ο αλυτρωτικός πόλεμος, όχι όμως σε σημείο που να υποστηριχθεί ότι το κράτος θα έπρεπε να οπισθοχωρήσει.²⁶⁸

Αντίθετα με την Ιταλία, τα πρωσικά στρατεύματα σημείωναν απανωτές επιτυχίες εις βάρος των αυστριακών. Η ρηξικέλευθη για την εποχή οργάνωση και διοίκηση των ομοσπονδικών γερμανικών στρατευμάτων υπό το Βερολίνο και, κυρίως, ο εφοδιασμός τους με εξελιγμένα τεχνολογικά όπλα είχαν σχεδόν προδιαγράψει την Πρωσία σε νικητή.²⁶⁹ Τότε, ο Ναπολέοντας Γ΄ παρατηρώντας την επιβεβαιωμένη ήττα της Αυστρίας πρότεινε στον Αυτοκράτορα της Βιέννης μια άτυπη συμμαχία.

Ο Γάλλος Αυτοκράτορας συγκεκριμένα επανέφερε στο τραπέζι των γαλλοαυστριακών διαπραγματεύσεων το σχέδιο του Μαΐου του 1866, στο οποίο είχε προσθέσει μερικές διπλωματικές αλλαγές. Κατά τη νέα πρόταση της Γαλλίας στην Βιέννη, η τελευταία αφού παραχωρούσε την Βενετία στην Γαλλία με σκοπό την εκχώρησή της στην Ιταλία, το Παρίσι θα αναλάμβανε να μεσολαβήσει διπλωματικά στα αντίπαλα κράτη, ώστε να λήξει ο πόλεμος όσο πιο γρήγορα και ανέμακτα γινόταν για την Αυτοκρατορία των Αψβούργων.²⁷⁰

Στην Ιταλία, η δημοσιοποίηση του παραπάνω σχεδίου του Ναπολέοντα Γ΄

²⁶⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99:2 ,Αλεξάνδρεια 10/22 Μαΐου 1866 Α.Ζυγόμαλας-ΥΠ.ΕΞ.,vo.5 και επισύναψη από τον υπουργό εσωτερικών Δ.Βούλγαρη στον Ε.Δεληγεώρη στις 15 Ιουνίου του 1866.

²⁶⁷ΥΔΙΑ,ΑΚΥ,1866,99 : 2,Ενετία,16/28 Ιούνη 1866, Φορέστης-ΥΠ.ΕΞ.,vo.20-21

²⁶⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1866,99 : 2,Λιβόρνο,17/29 Ιουνίου 1866,Α.Π.Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.22-23

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2,επισυναπτόμενα έγγραφα της εφημερίδας «LaNatione» και κοινοποίηση του ιταλικού Υπουργείου Εσωτερικών σχετικά με την εξέλιξη της μάχης και τον τραυματισμό του πρίγκιπα Αμεδέου, vo.24-27

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2,Λιβόρνο 24/6 Ιουλίου 1866,Α.Π.Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.44-45

²⁶⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1866,99 : 2 ,Βιέννη, 23 Ιουνή/5 Ιούλη 1866 Μεταξάς-ΥΠ.ΕΞ.,vo.60-61

²⁷⁰Ch.W. Clark,ο.π.,σελ. 35-37

μέσω του «Γαλλικού Μηνύτορος» προκάλεσε αντιδράσεις. Η ιταλική κοινή γνώμη δεν ήταν καθόλου διατεθειμένη να δεχτεί τη διπλωματική λύση του βενετικού, πόσο μάλλον όταν αυτή στηριζόταν σε όρους μεσολάβησης και κατ'επέκταση γενναιοδωρίας του Γάλλου Αυτοκράτορα. Αντίστοιχα με την κοινή γνώμη, η ιταλική κυβέρνηση και ο βασιλιάς δεν υποδέχθηκαν θετικά τα σχέδια του Ναπολέοντα Γ. Έτσι, παρά τις διαδοχικές ήττες του στρατού τους, τα κυβερνητικά επιτελεία της Ιταλίας επέμειναν στην αρχική τους εκτίμηση για τον πόλεμο, δηλαδή ότι η Βενετία θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στα σύνορα του κράτους μόνο μετά από μια «θριαμβευτική μάχη κατά των Αυστριακών».²⁷¹ Στο πλαίσιο αυτό, στις αρχές του Ιουλίου του 1866 η κυβέρνηση έδωσε εντολή στα επιτελεία του πεζικού και του ναυτικού της να συσπειρώσουν την πλειοψηφία των δυνάμεών τους στο βενετικό μέτωπο, ώστε να συνεχιστεί ο πόλεμος και να μην υλοποιηθούν τα σχέδια της Γαλλίας.²⁷²

Σαφώς, το ότι η Ιταλία παρέμεινε πιστή στον πολεμικό δρόμο για την απελευθέρωση της Βενετίας είχε να κάνει και με τις διαθέσεις της συμμάχου της. Ο Γουλιέλμος Α΄ δηλαδή, όταν έγιναν γνωστές οι μεσολαβήσεις του Ναπολέοντα Γ΄ ήταν γνωστό στην Ιταλία ότι «δεν ήθελε να παρακούση ούτε εις την φωνήν της φιλανθρωπίας, ούτε εις την θέλησιν της Γαλλίας».²⁷³ Έτσι, οι εχθροπραξίες μεταξύ της Αυστρίας, της Πρωσίας και της Ιταλίας συνεχίστηκαν και, μάλιστα, έφτασαν στο αποκορύφωμά τους όταν η Πρωσία κατάφερε να καταλάβει στρατηγική θέση της Πράγας από την οποία μπορούσε να εισβάλει στην Βιέννη. Στις εξελίξεις αυτές, η Αυστρία επιδόθηκε «εις απεγνωσμένην αντίστασιν» και ο «Αυτοκράτωρ» ζητούσε απελπιστικά «την υποστήριξιν των λαών του».²⁷⁴

Παρότι ο Γουλιέλμος Α΄ και ο Βίσμαρκ είχαν φτάσει αρκετά κοντά στη Βιέννη, ξαφνικά έδειξαν προθυμία ειρηνικής διαπραγμάτευσης με την Αυστρία. Η αλλαγή της στάσης του Βερολίνου ήταν συνδεδεμένη με την εκτίμηση ότι οι πρόσφατες συνομιλίες της Γαλλίας με την Αυστρία ήταν αρκετά πιθανό να κρύβουν μια ξαφνική γαλλική στρατιωτική ανάμειξη στον πόλεμο, γεγονός που θα έφερνε σε επισφαλή θέση τη Πρωσία. Στο πλαίσιο αυτό, ενώ τα στρατεύματα της τελευταίας βρίσκονταν κοντά στην Βιέννη, στα μέσα του Ιουλίου του 1866 το Υπουργείο Εξωτερικών του

²⁷¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2,Λιβόρνο 24/6 Ιουλίου 1866, Α.Π.Ανάγγυρος-ΥΠ.ΕΞ.vo.45-47

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Βιέννη 23/5 Ιουλίου 1866,vo.56

²⁷² ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Μεσσήνη 1ε 5-17 Ιουλίου 1866, Υποπρόξενος Μεσσήνης-Ε.Δελτιώοργην,vo.62-63

²⁷³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Τεργέστη 25 Ιουνίου/5 Ιουλίου 1866Κ.Κανέλος-ΥΠ.ΕΞ.,vo.49-52,

²⁷⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Βιέννη 12 Ιουλίου 1866,Μεταξάς-ΥΠ.ΕΞ.

Βερολίνου έδειξε διαθέσεις ανακωχής με την Αυστρία, θέτοντας μάλιστα ως όρο να δημοσιοποιηθούν όλα τα σχέδια και οι διμερείς μυστικές συμφωνίες που είχε πραγματοποιήσει η Γαλλία με την Αυστρία.²⁷⁵ Ο Φραγκίσκος Ιωσήφ Α΄, όπως ήταν αναμενόμενο, υποδέχθηκε θετικά τους όρους της Πρωσίας και έτσι, στα τέλη του Ιουλίου του 1866 έδωσε εντολές στους διπλωμάτες του να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις ειρήνης με το Βερολίνο.²⁷⁶

Για την Ιταλία, οι παραπάνω εξελίξεις ήταν εξολοκλήρου δυσάρεστες εφόσον ο στρατός της ούτε είχε καταφέρει να εισέλθει στην Βενετία, ούτε είχε σημειώσει κάποια ένδοξη νίκη καθόλη την διάρκεια του πολέμου.²⁷⁷ Ακόμα και έτσι όμως, η υπογραφή της ανακωχής μεταξύ της Πρωσίας και της Αυστρίας δεν εξαρτιόταν από τις διαθέσεις των Ιταλών. Έτσι, στις αρχές του Αυγούστου του 1866 το βασίλειο αναγκάστηκε να συνυπογράψει την πρώτη πράξη ειρήνης μεταξύ αυτού, της Πρωσίας και της Αυστρίας. Η τελευταία, ως προς την Βενετία προέβλεπε ότι η αλύτρωτη επαρχία θα εκχωρούνταν στην ιταλική επικράτεια με την μεσολάβηση της Γαλλίας, δηλαδή ως «*ναπολεόντειον Δώρον*».²⁷⁸

Όπως ήταν αναμενόμενο η συμμετοχή της ιταλικής μεριάς στις διαπραγματεύσεις ειρήνης προκάλεσε τις αντιδράσεις των Ιταλών.²⁷⁹ Οι τελευταίες ωστόσο, δεν είχαν το σύνθημα περιεχόμενο των αντίστοιχών τους που ξεσπούσαν στο εσωτερικό του κράτους κάθε φορά που αυτό δε μπορούσε να εκπληρώσει αλυτρωτικά καθήκοντά του.²⁸⁰ Αντίθετα, οι κινητοποιήσεις των Ιταλών το καλοκαίρι του 1866 δημιούργησαν ένα νέο πρόβλημα στα κυβερνητικά επιτελεία του κράτους, καθώς έφτασαν στο σημείο να αμφισβητήσουν τον θεσμό της συνταγματικής μοναρχίας, τον θεσμό δηλαδή που για την πλειοψηφία των μετριοπαθών-φιλελεύθερων πολιτικών συσπειρώσεων της χώρας θεωρείτο απαραίτητος τόσο για την εσωτερική ενοποίηση του κράτους, όσο όμως και για την διπλωματική επιβίωσή του.²⁸¹

Στο πλαίσιο αυτό, τα κυβερνητικά επιτελεία της Ιταλίας έχοντας ως άμεσο προσανατολισμό τους να αποσοβηθούν οι κινητοποιήσεις των Ιταλών που ελόχευαν

²⁷⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Τεργέστη, 30 Ιουνίου/12 Ιουλίου 1866 Κανέλος-ΥΠ.ΕΞ., νο.64-66

²⁷⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Τεργέστη 9/21 Ιουλίου Κανέλος-ΥΠ.ΕΞ., νο.71-74

²⁷⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Λιβόρνο 8/20 Ιουλίου 1866, Α.Π.Ανάργυρος-ΥΠ.ΕΞ., νο.76-77

²⁷⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Βιέννη, 4/16 Αυγούστου 1866, Μεταξάς-ΥΠ.ΕΞ. νο.81-84

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Βιέννη, στο ίδιο, νο 82-83 για τα πρώτα άρθρα των διαπραγματεύσεων

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2, Τεργέστη, 6/18 Αυγούστου 1866, Κανέλος-ΥΠ.ΕΞ, νο.92-95.

²⁷⁹N.Doumanis, *ο.π.*, σελ. 136

²⁸⁰Βλ., υποκεφάλαια της εργασίας: «*Αλυτρωτισμός, εξέγερση και αποκατάσταση*», «*Ο Α.Μάνος στο Τορίνο και ο Minerva στην Αθήνα: οι ελληνοϊταλικές μεσοτοιχίες τα έτη 1864-1865.*»

²⁸¹Βλ., υποκεφάλαια της εργασίας: «*Το ιταλικό βασίλειο και οι Μεγάλες Δυνάμεις*» και «*Ο Α.Μάνος στο Τορίνο και ο Minerva στην Αθήνα. Οι ελληνοϊταλικές μεσοτοιχίες τα έτη 1864-1865*»

τον κίνδυνο θεσμικής κρίσης στο βασίλειο, κατέστειλαν άμεσα την πλειοψηφία των σχετικών κινητοποιήσεων, ενώ ο πρωθυπουργός Ricazoli, η κυβέρνησή του και, τέλος, μια σειρά από στρατιωτικά στελέχη, προθυμοποιήθηκαν να αναλάβουν προσωπικά την ευθύνη της εξέλιξης του πολέμου και της διπλωματικής του κατάληξης. Έτσι, αφού οι προηγούμενοι ανέλαβαν τις σχετικές ευθύνες, οι αντικειμενικές δυσκολίες του κράτους να ανταπεξέλθει στις πρόσφατες εξελίξεις του Βενετικού νομιμοποιήθηκαν στις συνειδήσεις των Ιταλών ως υποκειμενικές αδυναμίες των στρατιωτικών και πολιτικών επιτελείων του βασιλείου.²⁸² Εκτός όμως του δρόμου της αυτοθυσίας που ακολούθησαν οι φιλελεύθερες-μετριοπαθείς πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας στο πλαίσιο να μη δημιουργηθεί θεσμική κρίση στο κράτος, εξίσου σημαντική στην αποτροπή της στάθηκε και η εθνικιστική ρητορική της ιταλικής Δεξιάς.

Αναλυτικότερα, ο πόλεμος για την απελευθέρωση της Βενετίας ήταν αρκετά πειραματικός για την διαμόρφωση του ιδεολογικοπολιτικού λεξιλογίου του πολιτικού χώρου της Δεξιάς, εφόσον τότε έκανε τα πρώτα του βήματα στο πολιτικό σκηνικό της Ιταλίας. Συγκεκριμένα, αξιοποίησαν τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1866, ώστε να απορρίψουν την συνταγματική μοναρχία και να εκθιάσουν στην δημόσια επιχειρηματολογία τους την τάση τους προς τον μοναρχισμό, επικαλούμενοι στους υπηκόους του βασιλείου την αδυναμία των μέχρι τότε κυβερνήσεών τους να ανταποκριθούν στο πλευρό του Vittorio Emanuele II. Η σχετική επιχειρηματολογία της Δεξιάς βρήκε πρόσφορο έδαφος στις περιστάσεις, εφόσον η κυβέρνηση υπό τον Ricazoli, όπως αναφέραμε, είχε προβεί σε εξαγγελίες περί ευθυνών της.

Μολονότι τα παραπάνω επιχειρήματα της Δεξιάς ήταν αρκετά πειστικά στο εσωτερικό του κράτους την επαύριο των εξελίξεων του Βενετικού, η πολιτική της εμβέλεια στην χώρα ήταν αρκετά μικρή για να επιτρέψει την υιοθέτηση των συλλογισμών της σε μαζική κλίμακα. Έτσι, για την πλειοψηφία των Ιταλών η Δεξιά θεωρείτο ως ένας ακόμη πολιτικός φορέας που απλώς υπερασπιζόταν τον Vittorio Emanuele II. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδεολογικοπολιτική αδυναμία και η πολιτική απήχηση της Δεξιάς στην Ιταλία, συνέβαλλε τελικά να παραμείνει η συνταγματική μοναρχία υπό τον Vittorio Emanuele II ως το αναμφισβήτητο πολιτικό μοντέλο του κράτους και έτσι, να μη λάβουν διαφορετική τροπή οι αντικυβερνητικές

²⁸²D.M.Smith.,*ο.π.*,σελ.36-37.

κινητοποιήσεις των Ιταλών.²⁸³

Παρόλα αυτά, αν η ιταλική Δεξιά το καλοκαίρι του 1866 δεν κατάφερε να προτείνει μια εναλλακτική εκδοχή στους υπηκόους του βασιλείου για το ιταλικό έθνος-κράτος, το εποικοδόμημά του και, κατ'επέκταση, την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική του, κατάφερε να οικειοποιηθεί για πρώτη φορά στο λεξιλόγιο της την ιδέα του ιταλικού έθνους-κράτους και να την στηγματίσει με σοβινιστικές προεκτάσεις. Μάλιστα, η αξίωση της Δεξιάς για την καθιέρωση μιας πιο επιθετικής-αποικιοκρατικής πολιτικής του ιταλικού κράτους για λογαριασμό των υποθέσεων του έθνους, έγινε γνωστή στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών τον Αύγουστο 1866. Τότε, ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στην Τεργέση έστειλε μια επιστολή στον Ε.Δεληγεώργη, δηλαδή τον υπουργό εξωτερικών της κυβέρνησης υπό τον Δ.Βούλγαρη, στην οποία του ανέφερε ότι: *«αξιομνημόνευτον είναι ότι παρά του Ιταλικού τύπου, το αρισύστατον τούτο Βασίλειο έχει και αξιώσεις επί της Επτανήσου και απαιτεί να μεταβάλη τους Έλληνας εις Παριάς των Ινδιών.»*

Μολονότι ο Α.Κανέλος δεν ήταν σε θέση να προσδιορίσει με ακρίβεια τον πολιτικό χώρο που διέδιδε στους Ιταλούς τις παραπάνω απόψεις, ήταν σε θέση να εκτιμήσει ότι το ενδιαφέρον των Ιταλών για τα Επτάνησα δεν ήταν και ιδιαίτερα μεγάλο. Έτσι, ο γενικός πρόξενος υποστήριξε στον υπουργό ότι οι αξιώσεις για την επέκταση της Ιταλίας στα Επτάνησα δεν έπρεπε να ανησυχήσουν την Αθήνα, τόσο επειδή δεν ήταν μέρος του κυβερνητικού προγραμματισμού, όσο επειδή ο πρόσφατος πόλεμος του βασιλείου για την απελευθέρωση της Βενετίας, είχε αποδείξει ότι: *«Η Ιταλία δεν έχει επί του παρόντος ανάστημα ίνα αντιπαραταχθή εφαμίλως προς την Αυστρίαν και πρέπει να συνέλθη εις εαυτήν, ν'αποσκορπίσει τας παιδαριώδεις κομπορρημοσύνας και να φροντίση να καταρτισθή κατά ξηράν κ'κατά θάλασσαν διότι ως απεδείχθη εκ του πολέμου, ουδέν εγένετο.»*²⁸⁴

Έτσι, στο τέλος της επιστολής του, ο γενικός πρόξενος υποστήριξε στον υπουργό ότι *«αι εξευτελιστικάί ομολογίαι»* δεν μπορούσαν να επηρεάσουν τις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις, παρα μόνο *«να μετριάσωσιν τον ζήλον των Εννωτικών της Επτανήσου, όστις διήγειρεν μάλλον τον γέλωτα ή την αγανάκτησιν.»*²⁸⁵

Στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών δεν εντοπίζεται κάποια απάντηση του υπουργού προς τον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Τεργέστη με θέμα τις

²⁸³ E.J.B.Bosworth, *Italy, the Least of the great powers: Italian foreign policy before the first world war*, Cambridge University Press, 2008, σελ.9-10

²⁸⁴ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2 ,Τεργέστη, 6/18 Αυγούστου 1866, Κανέλος-ΥΠ-ΕΞ.,νο.92-96

²⁸⁵ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866,99 : 2 ,Τεργέστη, στο ίδιο, νο. 93.

ιταλικές απαιτήσεις για τα Επτάνησα. Αντίστοιχα, απουσιάζει κάποιο σχετικό έγγραφο και από τον φάκελο του Αρχείου που εμπεριέχει την αλληλογραφία μεταξύ του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών και της ιταλικής πρεσβείας στην Αθήνα. Η απουσία της αλληλογραφίας αυτής, αναφέρεται εδώ εφόσον δεν ήταν καθολου απίθανο η είδηση που είχε κοινοποιήσει ο Α.Κανέλος στο Ε.Δεληγεώργη να είχε προωθηθεί στον Μινεργα με σκοπό ο Ιταλός πρέσβης να τη διαβιβάσει στην κυβέρνηση του, ώστε η τελευταία να δώσει διευκρινίσεις στην ελληνική μεριά.²⁸⁶

Σαφώς, η απουσία της παραπάνω αλληλογραφίας, δεν είναι απίθανο να εξηγείται απλά και μόνο από επιλογή της Αθήνας. Άλλωστε, ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στην Τεργέστη μετέφερε στον υπουργό την είδηση από την Ιταλία με αρκετά καθησυχαστικό-κυνικό ύφος, ενώ επιπλέον τόνισε στον Ε.Δεληγεώργη ότι *«αι εξευτελιστικάί ομολογίαι»* δεν ήταν μέρος της κυβερνητικής πολιτικής της γείτονος. Ωστόσο, η διπλωματική διακριτικότητα με την οποία δρούσε στις περιστάσεις η κυβέρνηση υπό τον Δ.Βούλγαρη, με σκοπό να υποστηρίξει και να προωθήσει τα αλυτρωτικά αιτήματα της Αθήνας, φωτίζει ότι η έλλειψη της αλληλογραφίας μεταξύ της Ιταλίας και της Ελλάδας για το θέμα των Επτανήσων δεν πρέπει να ήταν και τόσο τυχαία.

Τα Επτάνησα, η Ιταλία, η Κρητική εξέγερση και η πολιτική του Δ.Βούλγαρη.

Στις αρχές του Ιουνίου του 1866 ο Δ.Βούλγαρης έλαβε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον Γεώργιο Α΄. Το πρόγραμμα του νέου υπουργείου σύμφωνα με την εξαγγελία που εξέδωσε στον αθηναϊκό Τύπο την επάυριο της ανάληψης των καθηκόντων του, ήταν το εξής: *«ηθική και υλική ανάπτυξη δια την έλλειψιν την οποίας το Ελληνικόν Κράτος δεν δύναται να προστατεύση επαρκώς τα συμφέροντα αυτού και να εμπνεύση τας δέουσας ελπίδας και συμπαθείας»*.²⁸⁷

Η προγραμματική διακήρυξη της κυβέρνησης του Ιουνίου του 1866, ορίζει με σαφήνεια στους υπηκόους του βασιλείου ότι η εξωτερική πολιτική που θα

²⁸⁶Μια αντίστοιχη πρακτική από την Αθήνα εντοπίζεται σε ένα περιστατικό που απασχόλησε τις ελληνοϊταλικές συνομιλίες το έτος 1867. Βλ. υποκεφάλαιο της εργασίας με τίτλο *«Ιταλία: καθολική προπαγάνδα ή φιλελληνισμός;»*

²⁸⁷*Αλήθεια* 13 Ιουνίου 1866, το Υπουργικό Συμβούλιο είχε την εξής σύνθεση: Δ.Βούλγαρης πρωθυπουργός και πρόεδρος του Υπ.Εσωτερικών, Ε.Δεληγεώργης πρόεδρος του Υπ.Εξωτερικών, Δ.Χρηστίδης πρόεδρος του Υπ.Οικονομικών, Αρτεμ.Μίχος πρόεδρος του Υπ.στρατιωτικών και Δ.Ν.Δρόσος πρόεδρος του Υπ.Ναυτικών και πρόεδρος του Υπ.Εκκλησιαστικών.

ακολουθούσε δεν θα ξέφευγε από τις αρχές των προκατόχων της. Το νέο υπουργείο δηλαδή, θα είχε ως προτεραιότητά του την «*ηθική και υλική*» ανάπτυξη του κράτους και έτσι, θα συνέβαλλε να διατηρηθούν ίσες αποστάσεις στις σχέσεις μεταξύ της Αθήνας και των Δυνάμεων, καθώς και στην ειρηνική συνύπαρξη του βασιλείου με την Πύλη.²⁸⁸ Παρόλα αυτά, η ιστορική συγκυρία στην οποία διατυπώνονταν οι σχετικές κυβερνητικές διακηρύξεις, ήταν αρκετά τεταμένη ώστε να επιτρέψει την απρόσκοπτη εφαρμογή τους, καθώς τον Ιούνιο του 1866 είχαν ξεκινήσει οι πρώτες επαναστατικές-αλυτρωτικές ενέργειες στη Κρήτη.²⁸⁹

Η κινητοποίηση των χριστιανών της Κρήτης είχε τροφοδοτηθεί τόσο από τις αλλαγές που είχαν σημειωθεί στις σχέσεις της Ρουμανίας με την Πύλη την άνοιξη του 1866, όσο όμως και από τον πρόσφατο πόλεμο της Ιταλίας για την προσάρτηση της Βενετίας.

Οι διπλωματικές αλλαγές στο Βουκουρέστι συγκεκριμένα, είχαν ενισχύσει στους Κρητικούς την πεποίθηση ότι εάν εξεγήρονταν στις περιστάσεις που η Δύση διαχειριζόταν με χρονοτριβές τις εξελίξεις στην Ρουμανία, τότε θα μπορούσαν και οι ίδιοι να προωθήσουν το αίτημά τους για ένωση με την Ελλάδα. Από την άλλη, ο αλυτρωτικός πόλεμος της Ιταλίας είχε καλλιεργήσει στους Κρητικούς την εντύπωση περί κοσμοϊστορικών-διπλωματικών μετασχηματισμών στις υποθέσεις των εθνών-κρατών, ότι δηλαδή ο φιλοκυβερνητικός *Αιών* είχε προσπαθήσει να αποτρέψει να σχηματιστεί στη κοινή γνώμη της Αθήνας.²⁹⁰

Βεβαίως οι Κρητικοί, είχαν προχωρήσει τη προσέγγιση της διπλωματικής επικαιρότητάς τους πολύ περισσότερο απ'όσο θα μπορούσε ακόμα και η κοινή γνώμη του ελληνικού κράτους. Συγκεκριμένα, θεωρούσαν ότι εάν εξεγείρονταν κατά τη διάρκεια που λάμβαναν χώρα οι δυο παραπάνω εξελίξεις στην νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Μεσόγειο, τότε θα στηρίζονταν σίγουρα από τη Ρωσία και την Γαλλία.²⁹¹

Η εκτίμηση για τη διπλωματική συμβολή της Ρωσίας στα αυτονομιστικά τους αιτήματα δεν είχε σχηματισθεί και τόσο άδικα, εφόσον ήταν γνωστό στην πολιτική και διπλωματική επικαιρότητά τους, ότι ο Τσάρος στήριζε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τα αυτονομιστικά αιτήματα και κινήματα των «*ημιανεξάρτητων κρατών*», όπως της

²⁸⁸Βλ. τα δυο παραπάνω υποκεφάλαια της εργασίας.

²⁸⁹Ε. Σκοπετέα, ο.π., 231-260, Ασπρέας Γ, τ. Β., σελ. 13-20. Γ.Ν. Ξενάρετου, ο.π. σελ. 230-238, Ν. Ιωαννίδης, ο.π., υποσημείωση νο. 484

²⁹⁰Βλ. υποκεφάλαιο της εργασίας «*Η διπλή ανάγνωση των σχέσεων του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας*»

²⁹¹D. Dontas, ο.π., σελ. 80-85.

Σερβίας, του Μαυροβουνίου και του Βουκουρεστίου. Για τους Κρητικούς, η στήριξη της Ρωσίας στα αιτήματα των ορθοδόξων υπό την Πύλη, δεν είχε καμία σημασία εάν γινόταν στο πλαίσιο της πανσλαβιστικής της πολιτικής. Σημασία είχε ότι η Ρωσία ήταν αρκετά διατεθειμένη να αγκαλιάσει τους ορθοδόξους, άρα γιατί όχι και τους ίδιους.²⁹²

Η πρόβλεψη τους για την πολιτική που θα ασκούσε απέναντί τους ο Γάλλος Αυτοκράτορας βασίζονταν στην φιλελεύθερη αντίληψη του για τις υποθέσεις των εθνών-κρατών. Παρότι οι σχετικές πεποιθήσεις του Ναπολέοντα Γ΄ ήταν εξολοκλήρου ευκαιριακές, για τους Κρητικούς είχε σημασία ότι όταν ο Αυτοκράτορας παρατήρησε τις διαθέσεις των ορθοδόξων στην Κρήτη να επαναστατήσουν, υποστήριξε σε δημόσια εξαγγελία του ότι *«η Κρήτη αποτελεί την οδόν την άγουσαν εις Κωνσταντινούπολη.»*²⁹³

Στην Αθήνα, οι επαναστατικές προετοιμασίες των Κρητών δεν έμειναν ασχολίαστες από τον ελληνικό Τύπο και άρα, ούτε απαρατήρητες και την ελληνική κοινή γνώμη.²⁹⁴ Γρήγορα έτσι τέθηκε στο βασίλειο το εξής ρητορικό ερώτημα: *«ποιά είναι η αρμόζουσα εις τας περιστάσεις εξωτερική πολιτική της Ελλάδος.»*²⁹⁵ Στο εν λόγω ερώτημα η κοινή γνώμη απαντούσε καταφατικά ότι η Αθήνα θα έπρεπε να στηρίξει με κάθε μέσω τους αλύτρωτους αδελφούς της. Οι εκτιμήσεις αυτές όμως, έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με την εξωτερική πολιτική του κράτους και ιδιαίτερα με τις πρόσφατες διακηρύξεις της κυβέρνησής του. Παρόλα αυτά, οι πιέσεις της κοινής γνώμης προς την κυβέρνηση του Δ.Βούλγαρη έλαβαν αρκετά μεγάλη έκταση, σε τέτοιο σημείο μάλιστα, που ήταν αρκετά δύσκολο για τον πρωθυπουργό να αδιαφορήσει. Στο πλαίσιο αυτό, διερρήχθη ο συνεκτικός δεσμός μεταξύ των εξαγγελιών της κυβέρνησης και της διπλωματικής πρακτικής της.

Αναλυτικότερα, ο Δ.Βουγαρης και ο Ε.Δεληγεώρης, τον Αύγουστο του 1866 άρχισαν να στηρίζουν διακριτικά τους επαναστάτες στην Κρήτη, κάτι όμως που ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις υποδείξεις της Αγγλίας στον Γεώργιο Α΄ και, κατ'επέκταση, με τις νουθετήσεις του τελευταίου στον πρωθυπουργό και τον

²⁹² *Αιών* 28 Φεβρουαρίου 1866, *Αιών* 6 Ιούνη 1866, *Εθνοφύλαξ* 20 Μαΐου 1866. Για τις ενέργειες των Αλβανών και των Σέρβων και την πανσλαβιστική πολιτική της Ρωσίας βλ. Thomas A. Meininger, ο.π. σελ. 60-72.

²⁹³ *Παλιγγενεσία* 10 Μαΐου 1866, *Αιών* 2 Μαΐου 1866, Ν.Ιωαννίδης, ο.π., 200-203.

²⁹⁴ *Αιών* 2 Ιουνίου 1866 και *Αιών* 9 Ιουνίου 1866 όπου παρατίθεται στο πρωτοσέλιδο ανακοίνωση του Ισμαήλ Πασά προς τους χριστιανούς της Κρήτης,

²⁹⁵ *Αλήθεια* 11 Ιούνη 1866.

υπουργό εξωτερικών.²⁹⁶ Παρόλα αυτά, τα δυο κυβερνητικά στελέχη δεν ήταν διατεθειμένα να χρεωθούν την κατακραυγή της κοινής γνώμης της Αθήνας και έτσι, συνέχισαν τις διακριτικές ενέργειές τους στην επανάσταση. Μια από τις παρασκηνιακές πρωτοβουλίες που έλαβαν, ήταν η συνεργασία τους με τους Ενωτιστές του Ριζοσπαστικού Κόμματος και το επαναστατικό κομιτάτο της Αθήνας, τον πολιτικό χώρο δηλαδή στον οποίο είχε αναφερθεί ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στην Τεργέστη, όταν είχε πληροφορήσει τον υπουργό για τις επεκτατικές αξιώσεις της Ιταλίας στα Επτάνησα.²⁹⁷ Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη μας την τελευταία παράμετρο, μπορούμε να διακρίνουμε γιατί εν τέλει ο υπουργός δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην είδηση του Α.Κανέλου.

Πιο αναλυτικά, το ότι ο υπουργός εξωτερικών και ο πρωθυπουργός της Αθήνας δεν μετέτρεψαν τις πληροφορίες του γενικού προξένου σε σημείο διερεύνησης και ξεκαθάρισης των ελληνοϊταλικών σχέσεων, είτε κοινοποιώντας τις ειδήσεις του Α.Κανέλου στον Ιταλό πρέσβη στην Αθήνα, είτε δίνοντας διερευνητική εντολή στον γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Φλωρεντία για όσα ανέφερε ο όμολόγός του από την Τεργέστη, εξηγείται στο πλαίσιο της παρασκηνιακής διπλωματικής πρακτικής που ασκούσε η κυβέρνηση στο Κρητικό. Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση θεώρησε καλύτερο να μην εντάξει το θέμα με τα Επτάνησα στις διακρατικές ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις, καθώς έτσι θα ρίσκαρε να διαταράξει τις παρασκηνιακές ενέργειες που υλοποιούσε σε συνεργασία με τους Ενωτιστές και το κομιτάτο της Αθήνας, αυτούς δηλαδή που μεσολαβούσαν για λογαριασμό τους στην αποστολή εθελοντών από την Ελλάδα και την Ιταλία στη Κρήτη. Έτσι, θεώρησε περισσότερο πρακτικό να αποσιωπήσει το ζήτημα με τα Επτάνησα και να συντηρήσει το ύφος των ελληνοϊταλικών σχέσεων στην αλληλέγγυα κανονικότητά του.

Παρόλα αυτά, το καλοκαίρι του 1866 η διαχείριση των ελληνοϊταλικών σχέσεων στην παραπάνω κατεύθυνση, δεν εξαρτιόταν αποκλειστικά από τους Δ.Βούλγαρη και Ε.Δεληγεώρη. Οι ειδήσεις περί «*τας ιταλικαίς κομπορρομοσύνας*»

²⁹⁶D.Dontas, ο.π., σελ. 80-85, Ν.Παπαναστασόπουλος, *Η κρητική Επανάσταση 1866-1869 και η διαχείριση της κρίσης από τον βασιλιά Γεώργιο Α΄*, Σιδέρης, 2017, εισαγωγή.

²⁹⁷D.Dontas, σελ.90.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866, 99 : 2 , Αλεξάνδεια 10 Μαΐου 1866Α. Ζυγόμαλας- ΥΠ.ΕΞ,νο.5,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1866, 99 : 2 , Αλεξάνδεια 10 Μαΐου 1866/ Αθήνα, 15 Ιουνίου 1866, Δ. Βούλγαρης- Ε.Δεληγεώρης.

Για τις σχέσεις των Ενωτιστών με τους εθελοντές και τη συμβολή τους στην εξέγερση στην Κρήτη,βλ. *Η Φωνή του Έλληνα*, 10 Μάη 1866, *Η Φωνή του Έλληνα* 24 Ιουνίου 1866,*Νέα Γενιά* 3 Μάη 1866

δηλαδή, αφού έγιναν γνωστές στους Ενωτιστές ένα μήνα αργότερα απ'ότι είχαν γίνει στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών προκάλεσαν, όπως σωστά είχε προβλέψει ο Α.Κανέλος, την «αγανάκτησιν» τους. Με τη σειρά τους, οι τοποθετήσεις των Ενωτιστών στον Τύπο τους στη Κέρκυρα έγιναν γνωστές στα πρακτορεία του αθηναϊκού Τύπου, με αποτέλεσμα να μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο ελληνικός Τυπος τελικά, ανέλαβε να δώσει εξηγήσεις στα αναπάντητα ερωτηματικά που άφησε για εσωκυβερνητικούς λόγους η ελληνική διπλωματία τον Αύγουστο του 1866.

Τα Επτάνησα και η Ιταλία: οι Ριζοσπάστες της Κέρκυρας και ο αθηναϊκός Τύπος.

Στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1866 «η *Φωνή των Χωρικών*», δηλαδή η εβδομαδιαία εφημερίδα των Ενωτιστών στην Κέρκυρα, δημοσίευσε άρθρο στο πρωτοσέλιδό της με θέμα τις επεκτατικές βλέψεις της Ιταλίας στα Επτάνησα. Κατά τους συντάκτες του άρθρου, λοιπόν, το «*Εν Κερκύρα Ιταλικόν Κομιτάτον*» θεωρείτο υπεύθυνο για τις επεκτατικές διαθέσεις του γειτονικού κράτους, καθώς είχε παρεξηγήσει και είχε μεταφέρει διαθλασμένο τον αλληλέγγυο λόγο των Ελλήνων Ενωτιστών που «*φρόντιζον να πλέξωσιν με ένδοξους στεφάνους τα αίσια κινήματα των Ιταλών και μεφιλόστοργον ενδιαφέρον φρόντιζον να επιχύσωμεν παρηγορητικόν βάλαμον εις το άδωρον της Βενετίας δώρον, εις τα λακτίσματα της Κουστόζας και εις τα ραπίσματα της Δυση.*»²⁹⁸.

Πράγματι, εξετάζοντας κανείς τις δημοσιεύσεις της *Φωνής των Χωρικών* πριν τη δημοσιοποίηση του παραπάνω άρθρου, εύκολα μπορεί να διακρίνει τη φιλελεύθερη ευαισθησία των συντακτών για το ιταλικό έθνος-κράτος, ιδιαίτερα όσον αφορά την αρθογραφία τους κατά τη διάρκεια του αλυτρωτικού πολέμου της Ιταλίας για την απελευθέρωση της Βενετίας. Ο τελευταίος, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τους Ενωτιστές τόσο για να δηλώσουν την ιταλοφιλία τους, όσο όμως και για να αναφέρουν στους αναγνώστες της εφημερίδας τους τα συμπεράσματά τους για την εξωτερική πολιτική της Αθήνας. Τον Αύγουστο του 1866, για παράδειγμα, υποστήριζαν ότι το ελληνικό βασίλειο θα έπρεπε να παραδειγματιστεί από το

²⁹⁸Η *Φωνή των Χωρικών* 24 Σεπτεμβρίου του 1866

γειτονικό έθνος-κράτος και να ακολουθήσει στο Κρητικό μια αντίστοιχη πολιτική με αυτή που ακολουθούσε η Ιταλία στο Βενετικό.²⁹⁹

Τον Σεπτέμβρη του 1866 ωστόσο, η πολιτική επιτροπή της εφημερίδας εξέφρασε την απογοήτευσή της που το γειτονικό κράτος και οι υπήκοοί του στη Κέρκυρα θεώρησαν ότι οι Ενωτιστές αναφερόνταν κατά το παραπάνω ύφος στην Ιταλία προκειμένου να δηλώσουν την προτίμησή τους για ένωση των Επτανήσων μαζί της. Ως προς αυτά, «*η Φωνή των Χωρικών*» σημείωσε χαρακτηριστικά:

«Αντί να χαρακτηρισθή ως εδει γενναία έκφρασις εξερχομένη εκ των αγνών εγκατίων φιλοστόργου αδελφού, απεδόθη αυτή διεφθαρμένη τις σημασία. Τα ιταλικά δημοσιογραφικά όργανα χαρακτηρίζον τους Κερκυραίους πολίτας ως μισέλληνας και εμμέσως πως κολακεύει την ιδέαν της προσαρτήσεως της Επτανήσου τη Ιταλία. Διαστρέψαντες το πνεύμα των ημετέρων αισθημάτων και εξέλαβον ότι ημείς φθονούντες τα εκλαμπρα κατορθώματα των Ιταλών και προτιμώμεν να αποβώμεν Ιταλοί».

Έτσι, στην κατακλείδα του άρθρου τους, οι συντάκτες φρόντισαν να ξεκαθαρίσουν τις παρεξηγήσεις που είχαν δημιουργηθεί, τονίζοντας ότι:

«Σκοπός δεν είναι να λυπήσωμεν δια του λόγου τα αξιότιμα τέκνα της Ιταλίας, αλλά συμβουλευόμεν αυτούς αντί να γίνονται εύπιστοι εις τας αγυρτικάς πληροφορίας Εφιάλτων, είναι προτιμώτερον να στέψωσι την προσοχήν των εις πολύ σπουδαιότερα έργα, και αφού παραβάλλωσι την Κουστόζαν με τον Αποκόρωνα, αφού ρυθμίσωσι τας συνεπείας του καταναγκαστικού δανείου και της καταμαστιζούσης τας Ιταλικάς Επαρχίας ληστείας, ας μάθωσι και τούτο ότι είναι ναι μεν όλη η πιθανότης ώστε άπασα η πόλις της Κερκύρας να τιναχθή εις τον αέρα, ουδέποτε όμως οι Κερκυραίοι δεν θέλουσιν ανεχθή τους Ιταλούς.»³⁰⁰

Από το παραπάνω σημείο του άρθρου, παρατηρούμε ότι οι βολές των συντακτών δεν περιορίστηκαν σε όσους θεωρούσαν ύποπτους για τη διάθλαση των συναισθημάτων των Ενωτιστών απέναντι στην Ιταλία. Αντίθετα, οι συντάκτες με συναίσθηση προστασίας του κερκυραϊκού λαού από την γειτονική απειλή που εγκυμονούσαν οι διάσπαρτες, συγκεχυμένες και οι εκτός του προγραμματικού βεληνεκούς της ιταλικής κυβέρνησης για τα Επτάνησα, επέλεξαν να αναφερθούν στις δομές του γειτονικού βασιλείου και μάλιστα με κυνικό ύφος. Έτσι εξηγείται που στο άρθρο τους έθιξαν την οικονομική αδυναμία του ιταλικού κράτους, την ένταση του φαινομένου της ληστείας στην επικράτειά του, την ανεπάρκειά του να ανταποκριθεί στις εθνικές υποθέσεις του και, τέλος, ότι έθεσαν σε αντιπαραβολή την μάχη των Ιταλών στη Κουστόζα με την μάχη των Κρητικών στην επαρχία του Αποκόρωνου.

²⁹⁹ *Η Φωνή των Χωρικών*, 30 Ιουνίου 1866, 14 Ιούλη 1866, 3 Αυγούστου 1866, 31 Αυγούστου 1866,

³⁰⁰ *Η Φωνή των Χωρικών*, 22 Σεπτέμβρη 1866.

Ακόμα και έτσι όμως, δε γίνεται να μη παρατηρήσουμε ότι οι συντάκτες αντιπαρέβαλαν με ιδιαίτερη ευκολία δυο τελειώς διαφορετικές μάχες τόσο σε έκταση, όσο και σε μέσα, όπως επίσης με ιδιαίτερη ευκολία παρέβλεψαν ότι το ελληνικό κράτος δε βρισκόταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση απ' ότι η Ιταλία και, τέλος, ότι την κυβέρνηση της Αθήνας δεν την απασχολούσε λιγότερο απ' ότι την κυβέρνηση της Φλωρεντίας το φαινόμενο της ληστείας στην επικράτειά της.³⁰¹ Στο πλαίσιο αυτό, η όποια νηφαλιότητα σε θέματα που αν μη τι άλλο υπογράμμιζαν την κοινή ιστορική συγκρότηση των δυο κρατών αποκλείστηκε από τον δημοσιογραφικό λόγο των Ενωτιστών. Άλλωστε αυτό που ήθελαν να τονίσουν όσο περισσότερο γινόταν, ήταν ότι «οι Κερκυραίοι δεν θέλουσιν ανεχθή τους Ιταλούς».

Παρόλα αυτά, εξετάζοντας κανείς τα επόμενα φύλλα της εφημερίδας μπορεί να διακρίνει ότι η αρθρογραφία της για την Ιταλία, άφησε στο παρελθόν το επικριτικό ύφος του Σεπτεμβρίου του 1866. Η προθυμία των Ιταλών που βρίσκονταν στην Κέρκυρα να μεταφερθούν στην Κρήτη ώστε να πολεμήσουν στο πλευρό των εκεί ορθοδόξων τον Οκτώβρη του 1866, είχε επιδράσει στο να επαναφερθούν οι ελληνοϊταλικές σχέσεις στην κανονικότητά τους.³⁰² Έτσι, η *Φωνή των Χωρικών* επανέφερε τη φιλόστοργη αρθρογραφία της για την «αδελφή Ιταλία», με αποτέλεσμα να μπορούμε να πούμε ότι για τους Ενωτιστές η ιταλική εθνικιστική απειλή δεν ήταν άλλο, παρά ένα ένα ατυχές διάλειμμα στην, κατά τα'αλλα, «ιστορική παράδοση των δυο αδελφών της Ιταλίας και της Ελλάδος».³⁰³

Σε ένα παρόμοιο ύφος κλιμάκωσης και αποκλιμάκωσης των διαθέσεων της Ιταλίας για επέκταση στα Επτάνησα με αυτό της εφημερίδας των Ενωτιστών στη Κέρκυρα, κινήθηκε και η εφημερίδα *Αιών* στην Αθήνα.

Ωστόσο οι δημοσιογραφικές έρευνες του *Αιών*, δεν απέδωσαν τις βλέψεις της Ιταλίας για επέκταση στα Επτάνησα ούτε στο «εν Κερκύρα κοιτάτο», ούτε σε κάποια παρεξήγηση που προέκυψε από το ύφος του αθηναϊκού Τύπου σε θέματα που αφορούσαν το γειτονικό έθνος-κράτος. Αντίθετα, ο *Αιών* απέδωσε τις διαθέσεις της γείτονος για επέκτασή της στα Επτάνησα σε κάποιον Ιταλό βουλευτή, ονόματι «Πετρουσέλι». Συγκεκριμένα, οι συντάκτες υποστήριζαν ότι ο *Πετρουσέλι* σε έναν λόγο του στο ιταλικό κοινοβούλιο είχε αναφέρει ότι: «η Ανατολή για την Ιταλία είναι

³⁰¹βλ.υποκεφάλαια της εργασίας: «Το ελληνικό βασίλειο μεταξύ 1865-1866» και«Ο Α.Μάνος στο Τορίνο και ο Minerva στην Αθήνα: οι ελληνοϊταλικές μεσοτοιχίες τα έτη 1864-1865»

³⁰²Η *Φωνή των Χωρικών* 14 Οκτωβρίου 1866 και 3 Νοεμβρίου 1866

³⁰³Η *Φωνή των Χωρικών* 21 Οκτώβρη 1866

ότι είναι για την Αμερική η Ινδία». ³⁰⁴ Όπως ήταν αναμενόμενο, η φράση του *Πετρουτσέλι* μετατράπηκε σε σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ του Τύπου της Αθήνας, εφόσον η Ανατολή, ήταν η Αμερική και η Ινδία της Μεγάλης Ιδέας.

Πιο ειδικά, ο *Αιών* συμπέρανε ότι η φράση του *Πετρουτσέλι* ότι η εξωτερική πολιτική που θα ακολουθούσε η Ιταλία μετά την προσάρτηση της Βενετίας, περιελάμβανε επεκτατικές βλέψεις του κράτους στην Αδριατική, τη Μεσόγειο και την Ανατολή. Στο πλαίσιο αυτό, οι συντάκες της εφημερίδας θεωρούσαν ότι η εν λόγω εξωτερική πολιτική της Ιταλίας προέβλεπε την επέκταση της τόσο στην Ελλάδα, όσο όμως και στις αλύτρωτες επαρχίες της. Κατά τον *Αιών* μάλιστα, η Ιταλία είχε ήδη ξεκινήσει να υλοποιεί την επέκτασή της προς την Ελλάδα και την Ανατολή μέσω των μυστικά απεσταλμένων της εθελοντών. Ο *Αιών* έτσι, συνιστούσε στο αναγνωστικό του κοινό να μην έχει τυφλή εμπιστοσύνη στις ιταλικές διακηρύξεις και περισσότερο, σε όσους στον αθηναϊκό Τύπο υποστήριζαν κάτι πιο αθώο για την ιταλική εξωτερική πολιτική, όπως την εφημερίδα *Ελπίς*. ³⁰⁵

Πράγματι, οι συντάκες της *Ελπίδος* υποστήριζαν ότι η δήλωσή του *Πετρουτσέλι* δεν επιστούσε κανένα κίνδυνο για την Ελλάδα. Μάλιστα, στο σχετικό άρθρο που δημοσίευσαν επικαλέστηκαν ότι η Αθήνα γνώριζε τον Ιταλό βουλευτή για τις φιλελληνικές του απόψεις και δηλώσεις. ³⁰⁶ Εκτός όμως του επιχειρήματος περί φιλελληνισμού του *Πετρουτσέλι*, η *Ελπίς* ανέφερε μερικούς επιπλέον λόγους για τους οποίους η ελληνική μεριά δεν θα έπρεπε να σχηματίσει καμία άποψη περί επεκτατικών βλέψεων της γείτονος εις βάρος της.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τη συλλογιστική των συντακτών, ακόμα και εάν η Ιταλία εφάρμοζε ποτέ ανταγωνιστική πολιτική προς την Ελλάδα, θα έπρεπε να αντιμετωπίσει πρώτα τις Γαλλία και Αγγλία, οι οποίες όχι μόνο ήταν Προστάτιδες Δυνάμεις της Αθήνας, αλλά και ισχυρότερες Δυνάμεις απ'ότι η Ιταλία. Επιπλέον, οι συντάκες της *Ελπίς* υποστήριζαν ότι ακόμα και εάν η Ιταλία κατάφερνε ποτέ να αντιμετωπίσει τις δυο Δυνάμεις, δεν θα εγκατέλειπε την Ελλάδα και τους χριστιανούς της Ανατολής, υποστηρίζοντας ότι στην Ιταλία «υπάρχουσι εκ της ταυτότητος των συμπαθειών της προς το μέρος τούτο του κόσμου, το οποίον ήτο η κοιτίς του

³⁰⁴ *ΗΕλπίς* έφερε πρώτη στη συζήτηση της Αθήνας την τοποθέτηση του *Πετρουτσέλι* και στο πλαίσιο των δημοσιεύσεών της απάντησε με τις σχετικές καταγγελίες του ο *Αιών* βλ. *Ελπίς* 23 Αυγούστου 1866.

³⁰⁵ *Αιών* 12 Σεπτεμβρίου 1866

³⁰⁶ *Ελπίς* 22 Αυγούστου 1866

πολιτισμού.»³⁰⁷

Μολονότι οτι επιχειρηματολογία της *Ελπίς* ήταν στηριγμένη σε πιθανότητες, δεν πέρασε απαρατήρηση από τον *Αιών*. Έτσι, οι συντάκτες του δημοσίευσαν ένα άρθρο-απάντηση στους ιταλόφιλους συντάκτες της *Ελπίδος*.

Ειδικότερα, ο *Αιών* επικαλέστηκε στο αναγνωστικό του κοινό οτι πραγματοποίησε δημοσιογραφικές έρευνες, οι οποίες ενίσχυαν την αρχική του άποψη περί επεκτατικών βλέψεων της Ιταλίας στην Ελλάδα και στις αλύτρωτες επαρχίες της. Έτσι, προκειμένου να γίνουν πιο πειστικοί για όσα υποστήριζαν, δημοσίευσαν μέρος των πηγών τους και συγκεκριμένα, μια επιστολή που τους είχε στείλει κάποιος ανώνυμος «*Ιταλός μορφωμένος φιλέλληνας*».

Προφανώς η ανωνυμία της επιστολής και η δημοσίευσή της μετά τις αναφορές της *Ελπίς* στον φιλελληνισμό του *Πετρουτσέλι* μας κάνει να υποψιαζόμαστε αρκετά για τη φερεγγυότητά της. Όπως και να 'χει όμως, τόσο η εν λόγω επιστολή, όσο και η επιχειρηματολογία με την οποία την παρουσίασαν οι συντάκτες του *Αιώνα* στο αναγνωστικό τους κοινό, αποτελούν μέρος της δημόσιας αντιπαράθεσης στην Αθήνα για τις συγκεκριμένες επεκτατικές ιταλικές βλέψεις προς την Ελλάδα και την Ανατολή και χρειάζεται να την παραθέσουμε εδώ ώστε να δούμε την κατάληξή της. Το γράμμα του «*μορφωμένου φιλέλληνα Ιταλού*» λοιπόν, ήταν το εξής: «*Η Κέρκυρα είναι η κλείς της Ανδριατικής και η κατοχή αυτής είναι πολύτιμος εις την Ιταλίαν, ήτις επί της θαλάσσης ήθελεν δεσπόζει, και ουδόλως είναι ζωτική για το μέλλον της Ελλάδος.*»

Για τον *Αιών*, το γράμμα του «*φιλέλληνα Ιταλού*» επιβεβαίωνε ότι «*ακόμη και οι φιλελληνικωτάτοι των Ιταλών, βλέπουσι εις Κέρκυραν ιδέες περί ζωής και υπάρξεως της Ιταλίας δια την Ανδριατική ανενόχλητον δεσποτείαν της*», γεγονός που συνιστούσε απειλή για «*το ελληνικό συμφέρον και το ελληνικόν μεγαλείον*».³⁰⁸

Έτσι, με γνώμονα τα παραπάνω, οι συντάκτες ξεκαθάρισαν τόσο στους Ιταλούς, όσο και στους υποστηρικτές τους στον αθηναϊκό Τύπο τα εξής:

«*Αποκαλύψαντες τας εξ'Ιταλίας αξιώσεις και καταστήσαντες προσεκτικούς τους Συμπολίτας ημών, ως προς τας ευχάς και ως προς τας πολιτικάς σκέψεις των. Ευχόμεθα από καρδίας, η πλειονοψηφία του Ιταλικού έθνους να διαμαρτυρηθή κατά των τοιούτων διαδόσεων και παραιτηθή αξιώσεων και ενεργειών, αίτινες δύναται να τω καταστήσιν επιζήμιαν μιαν ημέραν. Το ελληνικό Γένος δεν είναι εκ των γειτόνων εκείνων, ους δύναται να περιφρονησθή τας*

³⁰⁷*Ελπίς* 23 Αυγούστου 1866

³⁰⁸*Αιών* 11 Αυγούστου 1866

Δύναμις, όσο μεγάλη και αν ήναι, ούτε οι Έλληνες εισί εξ'εκείνων, οίτινες επί πολύ δύνανται ν'ανεχθώσι τας επί διαμελισμώ της γης των Πατέρων των αξιώσεις οιουδήποτε, πολλώ δ'ήττον της Ιταλίας, ης η εν Ελλάδι δεσποτεία κατά τους παρελθόντας αιώνας άφησε τας οδυνηροτέρας αναμνήσεις, δια των κακουργημάτων της, την οδόν του αλλοθρήσκου κατακτητού όστις μεχρι σήμερα καταδυναστεύει τας ωραιότερας χώρας του αρχαίου και νέου πολιτισμού.»

Προφανώς με την «εν Ελλάδι» ιταλική δεσποτεία, οι συντάκτες εννοούσαν την περίοδο της Βενετικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο. Έτσι, μέσω της σχετικής αναφοράς επανέφεραν στους αναγνώστες τους το αρχικό τους επιχείρημα, δηλαδή ότι η Ιταλία στα 1866 λόγω της προσάρτισης της Βενετίας στην επικράτειά της, επεδίωκε να αναβιώσει την Γαληνοτάτη. Στο πλαίσιο αυτών των συνειρημών, μάλιστα, ο *Αιών* δημοσίευσε στο πρωτοσέλιδό του στις 6 Οκτωβρίου του 1866 ένα ιστορικό αφιέρωμα με τίτλο «*Εν αιματηρόν δράμα εν Κρήτη επί της Ενετικής κυριαρχίας*» προκειμένου να θυμίσει στους αναγνώστες του πτυχές της «εν Ελλάδι ιταλικής δεσποτείας».³⁰⁹

Ο *Αιών* ωστόσο δε θα διστάσει να αυτοαναιρέσει τις επιφυλάξεις του για το γειτονικό κράτος και να εκφράσει την προτίμησή του να διατηρηθούν οι ελληνοϊταλικές σχέσεις στο αλληλέγγυο επίπεδό τους. Στην εν λόγω μεταστροφή των συντακτών επέδρασε η αλυτρωτική-διπλωματική επικαιρότητα της Αθήνας, δηλαδή η κρητική επανάσταση. Έτσι, στις αρχές του Νοεμβρίου του 1866, αφού δημοσίευσε άρθρο με θέμα την είδηση ότι η υπέρ των Κρητικών Κεντρική Επιτροπή έλαβε από το ιταλικό κοιτάτο της Αθήνας μια επιστολή στην οποία «*εκφράζουσι ζωηρώς τα ευγενή αυτών αισθήματα υπέρ του Κρητικού και προσφέρουσι το εξαγόμενον του μεταξύ αυτών γενομένου εράνου υπέρ των Κρητικών*», οι συντάκτες σχολίασαν την σχετική πρωτοβουλία των Ιταλών, σημειώνοντας τα εξής: «*Εις το γεγονός τούτο, βλέπομεν το αληθές πνεύμα του ιταλικού λαού, συμπαθές προς την ελευθερία και την ανεξαρτησίαν των εθνών, και ευγενή διαμαρτύρησιν κατά των παραβόλων αξιώσεων πολιτικών τινών ανδρών της Ιταλίας και των άτοπως εκφράσεων οργάνων τινών του Ιταλικού Τύπου.*»³¹⁰

Συμπερασματικά, από την αντιπαράθεση στον ελληνικό Τύπο μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο πόλεμος της Ιταλίας για την απελευθέρωση της Βενετίας αποτέλεσε σημείο αναφοράς του ελληνικού εθνικισμού, είτε με όρους «μιμητισμού», είτε με όρους κινδυνολογίας. Ο Α.Κουντουριώτης που θα σταλεί τον χειμώνα του 1867 ως *Εκτακτος Απεσταλμένος και Πρέσβης της Ελλάδας στη Φλωρεντία*, θα

³⁰⁹*Αιών* 6 Οκτωβρίου του 1866 και αντίστοιχα, *Αιών* 29 Σεπτεμβρη 1866, 10 Οκτώβρη 1866

³¹⁰*Αιών* 26 Νοέμβρη 1866.

αναλάβει να επαναφέρει και να συντηρήσει τουλάχιστον σε διακρατικό επίπεδο τις σχέσεις των δυο εθνών-κρατών στην πολιτισμική και διπλωματική κανονικότητά τους, χωρίς αυτό βεβαίως να σημαίνει και τον πλήρη έλεγχο τους.

Κεφάλαιο 3^ο: ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΟΜΙΛΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ 1866-1869.

Ο Χ.Τρικούπης, ο Α.Κουντουριώτης και ο V.Emmanuel II.

Αμέσως μετά την άφιξη του στη Φλωρεντία ο Α.Κουντουριώτης βρέθηκε ενώπιον σοβαρών δυσκολιών οι οποίες στάθηκαν εμπόδιο στην έγκαιρη εκπλήρωση του διπλωματικού του έργου.³¹¹ Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Εκτάκτους Απεσταλμένους της Ελλάδας στην Ευρώπη, ο ίδιος δεν μπορούσε ούτε να προωθήσει το εκτελεστήριο έγγραφο του διορισμού του στην ιταλική κυβέρνηση. Τον Φεβρουάριο του 1867 μάλιστα ενημέρωσε με επιστολή τον Υπουργό Εξωτερικών, Χ.Τρικούπη, ότι καθυστέρησε το έργο του διότι «εν Φλωρεντία επικρατεί πλήρη υπουργική κρίση».

Ειδικότερα, η κρίση στην Ιταλία είχε προκύψει με αφορμή την επανέναρξη των εργασιών της ιταλικής βουλής. Οι εργασίες του Σώματος είχαν κλείσει εσπευσμένα με Βασιλικό Διάταγμα, ήδη από το καλοκαίρι του 1866, και έτσι τον χειμώνα του 1867, ανέδειξαν τη δυσαρέσκεια των βουλευτών σχετικά με την κυβερνητική πολιτική στον πόλεμο του βασιλείου για την απελευθέρωση της Βενετίας.³¹² Ειδικά όσοι βουλευτές αναφέρονταν στην ιταλική αριστερά, αντιπολιτεύονταν την κυβέρνηση όχι μόνο για το βενετικό ζήτημα, αλλά και για το γεγονός πως το υπουργείο υπό τον Ricasoli εφάρμοζε μια οξεία κατασταλτική πολιτική που περιέστρελε τις συνταγματικά κατοχυρωμένες ελευθερίες όπως το δικαίωμα στη συνάθροιση.³¹³ Οι εν λόγω εντάσεις συνιστούσαν αντικειμενικά εμπόδια για την εφαρμογή εκ μέρους του Α.Κουντουριώτη του σχεδιασμού της κυβέρνησης Α.Κουμουνδούρου σχετικά με το Κρητικό και το Ανατολικό ζήτημα.³¹⁴

Μολαταύτα, λίγες ημέρες αργότερα ο πρέσβης έστειλε την πρώτη εμπιστευτική του έκθεση στον Χ.Τρικούπη, όπου υποστήριζε πως διέκρινε ένα

³¹¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 1/13 Φεβρουαρίου 1867 Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.558

³¹²Βλ., υποσημειώσεις της εργασίας νο. 260-270,

³¹³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, στοίδο, νο.559/560.

³¹⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, 13, Φλωρεντία 13/25 Φεβρουαρίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, 565-566.

«ειλικρινά φιλικό ενδιαφέρον εις όλας ανεξαιρέτως τας τάξεις της κοινωνίας και εις όλας τας πολιτικές μερίδας, καίτοι αυτοί είναι λίαν εχθρικοί προς αλλήλας» για τα θέματα που απασχολούσαν την Ελλάδα εκείνο το διάστημα. Στην συνέχεια της επιστολής του ο Κουντουριώτης εξέφρασε μερικές σκέψεις σχετικά με την πηγή των φιλελληνικών διαθέσεων στην Ιταλία, ώστε ο υπουργός εξωτερικών να τις μεταφέρει στον πρωθυπουργό και μαζί να σχεδιάσουν εκείνο το πλάνο που θα ευνοούσε καλύτερα τις ελληνοϊταλικές σχέσεις της περιόδου.³¹⁵

Ως πηγή των «ένθερμων συμπαθειών» της Ιταλίας για τις ελληνικές υποθέσεις, ο Κουντουριώτης προσδιόρισε την «αρχή των εθνικοτήτων, αρχήν εν τη οποία η Ιταλία οφείλει την τοσούτον εναγωνιώως αποκτηθείσης υπαρξίν της». Η φιλελεύθερη και υπερταξική αρχή των εθνικοτήτων αποτελούσε, κατά τον πρέσβη, αναπόσπαστο μέρος της ιδιοσυστασίας του βασιλείου και μπορούσε με τον κατάλληλο χειρισμό να λειτουργήσει υπέρ της Ελλάδας. Ο Κουντουριώτης υποστήριζε πως:

«Μια σπουδαία αποτυχία της ελληνικής υποθέσεως ήθελε θεωρηθή ενταύθα ως σπουδαία ήττα της αρχής ης εδημιουργήθη η Ιταλία. Επί του αντικειμένου τούτου η Αυλή, η Κυβέρνησης και το Έθνος συμφωνούσι πληρέστατα. Η κατά το δυνατόν επιτυχία εν Ευρώπη της αρχής των εθνικοτήτων, είναι απολύτως αναγκαία εδώ προς εξασφάλισιν και εδραίωσιν της ιταλικής ενότητος. Η Ιταλία αισθάνεται το μέγα συμφέρον, το οποίον έχει να ιδή την γείτονα αυτής Τουρκικήν Επικράτειαν κατακτημένην υπό του χριστιανικού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής δραστηριότητος, τα οποία το ελληνικόν έθνος εκπροσωπεί εις την Ανατολήν.»³¹⁶

Ωστόσο, από τις αισιόδοξες εκτιμήσεις του πρέσβη δεν έλειπαν οι επιφυλάξεις. Ο Κουντουριώτης συγκεκριμένα, υπογράμμισε στον Τρικούπη πως:

«Ίσως ηθέλομεν δυνηθή να επωφεληθώμεν ταχύτερον και ευχερέστερον των άριστων τούτων διαθέσεων, εάν η παρούσα εσωτερική κατάσταση της Ιταλίας δεν ήτον αρκούντος δυσχερής. Αι δυσχέρειαι, δεν έχουσι τι το παράδοξο ότε αναλογισθή τις ότι εντός οκτώ μόλις ετών τας πρώην Ιταλικάς επικρατείας αντικατέστησεν εν μόνον βασίλειον και η μεταβολή αυτή εγένετο εν τω μέσω συνεχών πολέμων. Πώς αι δυσχέρειαι και η δυσθυμία δεν είναι μεγαλητέρα, τις αναλογισθή τας αιώνων διάφοροι έξεις, προλήψεις και συμφέροντα είκοσι και εξ εκκατομυρίων ανθρώπων συγχωνευθώσιν όσον τάχιον εις ένα νέον κοινόν τόπον. Εις τας ζωνράς τοπικάς διαιρέσεις, προστίθεται δυσχέρεια σπουδαιοτάτη και απανταχού παν κακόν επιδεινουσα, η της οικονομικής κρίσεως, καθιστα επί του παρόντος το βασίλειον τούτο πολύ ασθενέστερον του

³¹⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Florence le 9/21 Φεβρουαρίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, vo.181

³¹⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, στο ίδιο, vo. 182

πληθυσμού του και των μέσων του.»³¹⁷

Έχοντας σημειώσει όλες τις παραπάνω ιστορικές, πολιτικές και πολιτισμικές παραμέτρους, οι οποίες σκιαγραφούσαν αρκετά πιστά την πορεία του ιταλικού κράτους πριν και μετά την ενοποίησή του, ο Κουντουριώτης κατέληγε «*ότι θέλει γίνει ενταύθα παν το δυνατόν και διπλωματικώς και υλικώς η Ιταλία θέλει μας χρησιμεύσει*». Λίγες μέρες αργότερα ο Κουντουριώτης προέβη στην πρώτη διπλωματική κίνηση που είχε σκοπό να θέσει την Ιταλία σε τροχιά εξυπηρέτησης των ελληνικών συμφερόντων.³¹⁸

Συγκεκριμένα, στα μέσα Φεβρουαρίου του 1867, ο Α.Κουντουριώτης, έλαβε εντολή από τον «*Επαρχο της Ιταλικής Αυλής και Υπεύθυνο των Τελετών*» να παρουσιαστεί στο βασιλικό παλάτι.³¹⁹ Ο διπλωμάτης, αφού απάντησε θετικά στο σχετικό κάλεσμα, μια βασιλική άμαξα κατ'εντολή του Vittorio Emanuele II, παρέλαβε τον πρέσβη από την οικεία του για να τον μεταφέρει στα ιταλικά ανάκτορα. Εκεί, ο Ιταλός μονάρχης υποδέχτηκε τον πρέσβη εκφράζοντάς του «*ένθερμες ευχές υπέρ της προόδου και του μεγαλείου της υμετέρας πατρίδας και του βασιλέως*», ενώ επιπλέον τόνισε στον Έλληνα απεσταλμένο ότι «*θέλει προσφέρει πάσαν δυνατή αρωγή υπέρ της λιαν συμπαθούς σε αυτόν ελληνικής υποθέσεως*». Μάλιστα, παρότρυνε τον πρέσβη να τον επισκέπτεται συχνότερα στον ελεύθερο του χρόνο. Ο Κουντουριώτης με τη σειρά του, αφού ευχαρίστησε τον Vittorio Emanuele II για την ευγένεια και την προθυμία του να συμβάλλει στην ευνοϊκότερη επίλυση των ελληνικών υποθέσεων, αποσύρθηκε από το ιταλικό παλάτι με τη συνοδεία της βασιλικής άμαξας.³²⁰

Γυρνώντας στην κατοικία του, ο Κουντουριώτης προέβη αμέσως στη σύνταξη μιας επιστολής όπου υπέβαλε τα διαπιστευτήρια του στον Ιταλό μονάρχη και ταυτόχρονα προέβαλλε τις σκέψεις του σχετικά με τις ελληνοϊταλικές σχέσεις υπό την παρούσα ιστορική συγκυρία. Όπως είναι ευνόητο, τα όσα εξέθεσε ο πρέσβης δεν αποτελούσαν προσωπικές του εκτιμήσεις, αλλά ακολουθούσαν κατά γράμμα τις εντολές που του είχε εμπιστευτεί ο Χ.Τρικούπης ενάμιση μήνα νωρίτερα.³²¹

³¹⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, ο.π., νο. 183

³¹⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, στοίδιο, νο.184.

³¹⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Florence 16Fevrier 1867 Prefet du Palaiias Grand Maitre des Ceremonies -Condurioti

³²⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 9/21 Φεβρουαρίου 1867, Α Κουντουριώτης -Χ.Τρικούπη, νο.250

³²¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, αντίγραφο της επιστολής του Α. Κουντουριώτη -VictorEmmanuel II, νο.252-253.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική / εμπιστευτικόν πρωτόκολλον, Αθήνα, 19 Ιανουαρίου 1867, Χ.Τρικούπης-Α. Κουντουριώτης, νο.108-111.

Οι σχετικές υποδείξεις του Έλληνα υπουργού εξωτερικών ήταν περισσότερο συμβουλές γενικής φύσεως, τις οποίες ο Α.Κουντουριώτης έπρεπε να λάβει υπόψη του καθ'ολη τη διάρκεια της διπλωματικής του θητείας στην Ιταλία.³²² Για παράδειγμα, ήταν αυτονόητο πως έπρεπε με την δραστηριότητά του να διασφαλίσει τα ελληνικά συμφέροντα και να φροντίσει για την περαιτέρω ανάπτυξη των μακροχρόνιων πολιτικών και ιστορικών δεσμών μεταξύ των δύο εθνών-κρατών. Στο πλαίσιο αυτό ο Χ.Τρικούπης είχε τονίσει στον Α.Κουντουριώτη πως:

*«η Ελλάς και η Ιταλία, εκ πρώην χρόνου ευρίσκονται εις παρόμοιας πολιτικές περιστάσεις. Αμφοτέρων η εθνική ενότης ήν διερρηγμένη, η δε πρόοδος καταθλίβετο υπό ξένης κυριαρχία και ποθοῦσιν' ανακτήσωσι μίαν και μόνον των πλήρη ανεξαρτησίαν. Ταῦτα ἔχουσι γνώρισμα χρόνου τα δυο ἔθνη και ἦσαν σωτηροτάτη προς ἀλλήλας συμπαθείας. Εκ του υπέρ ανεξαρτησίας ημών αγών μέλη Εθελοντῶν μετεθίναί εις την Ελλάδα και μετέχουσιν εις αὐτῶν. Οτι δε πολλοί κατά το 1859 ἐν Ιταλία Ἕλληνας εθελονταί υπηρέτησαν με αὐταπάρνησιν εις την τέλεσιν του Ιταλικού Στρατού. Το αὐτό και ἐν του τελευταίου πολέμου προς ἀπελευθέρωσιν του Βενετικού. Ἐν τῷ 1859 και ἐν τῷ 1866 ο Ἕλληνικός λαός ἀναδέχεται εις τας τούτων δυο χώρας τὴν νίκην της Ιταλίας εις ὁμοίαν. Ἡ ἐλληνικὴν κυβέρνησιν ὁμοίως ἀναγνωρίζουσα τα ὑπὸ του Βασιλείου της Ιταλίας.»*³²³

Ακόμη, ο Χ.Τρικούπης φρόντισε να ξεκαθαρίσει στον Α. Κουντουριώτη τις διπλωματικές προσδοκίες της κυβέρνησης, οι οποίες συνοψίζονταν στο ότι:

«Ἡ Ιταλίαν μετὰ την ἀποκαταστήσασαν τα Εθνικὴν της Ἐνότητος συνιστοῦσαν ἰσχυρόν Βασίλειον του οποίου η γνώμην δεν εἶναι ἀδιάφορη δια την Ελλάδα. Ναι μεν η Ιταλίαν δεν εἶναι μέρος των Δυνάμεων ὧν ἔλαβαν τα διπλωματικά πράξεις τας προς σύστασιν του Βασιλείου των Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἦν μια των Δυνάμεων των υπογράψαντων την συνθήκην εις ἀφορόσιν την Τουρκίαν. Ἐπι τούτου θέλει λάβῃ μέρος εις τα τυχόν διακανονισμούς και ἀποφάσεις των μεγάλων δυνάμεων των κυβερνήσεων προς τύχην των Ιταλῶν ἐν τῇ Ανατολίῃ, ἤτοι την τύχην των ὑπὸ την οθωμανικὴν κυριαρχίαν Ἑλλήνων.»

Στον επίλογο της επιστολής του, ο υπουργός εξωτερικών φρόντισε να υπενθυμίσει emphatically στον διπλωμάτη πως: *«Οφείλετε να διαφυλάξετε αὐτά προς την Ιταλικὴν Κυβέρνησιν και του Ιταλικού λαού. Μέλημαν ὑμῶν θέλει την Ιταλίαν και την Ελλάδα ἐν δε της παρούσης περιστάσεις μεγίστα ὠφέλιμον για τους χριστιανούς ὑπὸ οθωμανικῶν ζυγόν.»*³²⁴

³²²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική, στο ίδιο.

³²³ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική, στο ίδιο, νο. 109 και αναφέρει επιπλέον « Οι δυο λαοί συνδέονται με την ταυτότητα ταύτης της καταστάσεως και ὑπὸ αὐτοῦ ἐμφορούμενοι Συνόδευαν εις ἀλληλεγγύῃ την τύχην των, διότι ὁπότε υπέρ αὐτῶν καλύτερευον τα πράγματα εις των εθνικῶν πραγμάτων, ἤθελε μέγα ὠφέλειαν.»

³²⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική, ο.π., νο. 111-112.

Ο Α.Κουντουριώτης με την επιστολή που έστειλε στα τέλη του Φεβρουαρίου του 1867 στον Vittorio Emanuele II, φαίνεται ότι δεν ξέφυγε από το πνεύμα και το ύφος που του είχε υποδείξει ο Χ. Τρικούπης. Φυσικά, ο Έλληνας πρέσβης δεν παρέλειψε να αναφέρει στον πρόλογο της επιστολής του πως με τη διπλωματική του παρουσία στη Φλωρεντία φιλοδοξούσε να βαθύνει τις σχέσεις των δυο κρατών αφού:

«το Ιταλικό Έθνος έχει περάσει παρόμοιες καταστάσεις με το Ελληνικό, γεγονός που αποδεικνύει η παράλληλη Αναγέννηση των δυο Εθνών στις νεότερες περιστάσεις. Η Ελλάδα παρακολουθεί με θαυμασμό τον Βασιλιά και τους ανθρώπους Του που με ανυποχώρητη στάση κατάφεραν να σχηματίσουν το Βασίλειο της Ιταλίας και που συνεχίζουν με όλες τους τις δυνάμεις να προσπαθούν μέχρι και την πλήρη ολοκλήρωσή του. Οι Έλληνες έχουν συνείδηση ότι όλα αυτά είναι γνωρίσματα που συνιστούν το μεγαλείο ενός Έθνους. Οι Έλληνες επίσης, γνωρίζουν και τα οικονομικά πλεονεκτήματα που μπορούν να υπάρξουν σε μια τέτοια σχέση μεταξύ των δυο γειτονικών ιστορικών Εθνών, και γι' αυτό είναι διατεθειμένοι να αντιμετωπιστούν από κοινού οι αδράνειες που προκάλεσαν στασιμότητα στην ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ των δυο γειτονικών Κρατών. Η ανταπόκρισή που έδειξε και δείχνει το Ιταλικό Έθνος στον σκοπό της Αναγέννησης του Ελληνικού κατά τη συγκυρία, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την Ελλάδα.»³²⁵

Ο Κουντουριώτης κλείνει την επιστολή υποσχόμενος πως: *«από τη θέση μου ως Απεσταλμένος της Ελλάδας στην Ιταλία θα υπηρετήσω, με όλες μου τις δυνάμεις και με ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να ανταπεξέλθω σε όλα τα καθήκοντα που απορρέουν από τις ιστορικές σχέσεις των δυο Εθνών.»³²⁶*

Ωστόσο, όλες οι προθέσεις και τα διπλωματικά σχέδια του Κουντουριώτη προσέκρουαν στην υπουργική κρίση που επικρατούσε στο βασίλειο και *«έφερον την χώραν εις κατάστασιν ανήσυχον»*.³²⁷ Η ιταλική κυβέρνηση, έχοντας αποστερηθεί από οποιοδήποτε περιθώριο αναβολής, προκήρυξε εκλογές για τις αρχές της άνοιξης του 1867. Το γεγονός αυτό από τη μία όξυνε ακόμη περισσότερο τις ήδη τεταμένες

³²⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, αντίγραφο της επιστολής Α. Κουντουριώτη- VictorEmmanuel II, vo. 251

³²⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, αντίγραφο, στο ίδιο, vo. 253

³²⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 16/28 Φεβρουαρίου 1867 Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, vo. 257, 258, Χαρακτηριστική είναι εδώ η περιγραφή για τις εκλογές στην Ιταλία τον χειμώνα του 1867.

«η κρίση στην Ιταλία, δεν είναι απλός αγών κομμάτων αλλά αγών προλήψεων πεπαλαιωμένων έξω και συμφερόντων. Η διαφορά του βαθμού της εκπολιτεύσεως των διαφόρων της Ιταλίας λαών επιτείνει την εκ της συγκρούσεως των ανομοιών. Στη δυσχέρεια των πραγμάτων επιδρούσε και η καταφανέστατη διαφορά μεταξύ των ημιβαρβάρων λαών της μεσημβρινής Ιταλίας, υπό παπικής επικρατείας και ιδίως των πρώην βασιλείων των Δυο Σικλιών και των αρκούντων ανεπτυγμένων λαών της κεντρίας και βορείου Ιταλίας. Οι πρώην συντηρητικοί πεδεμόντιοι δημιουργούν εντάσεις στην ενοποίηση, γιατί το Τουρίνο δεν είναι πλέον πρωτεύουσα.»

πολιτικές αντιπαραθέσεις στην Ιταλία και, από την άλλη, έθεσε περαιτέρω εμπόδια στην διπλωματική πρακτική του Α.Κουντουριώτη.

Ο Garibaldi για την απελευθέρωση της Ρώμης και η «άφιξη του νέου Γαριβαλδη» στην Αθήνα για την απελευθέρωση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας την άνοιξη του 1867.

Στα μέσα Μαρτίου 1867 η Φλωρεντία υποδέχτηκε σημασιολύστη και με κανονιοβολισμούς την επανέναρξη των εργασιών της ιταλικής βουλής.³²⁸ Οι εκλογές που είχαν προηγηθεί μπορεί να ανέδειξαν νέα κυβέρνηση, αλλά η σύνθεσή της αποτελούνταν εν πολλοίς από πρώην συνεργάτες του Ricasoli.³²⁹ Ο τελευταίος μάλιστα συνέχισε να διατελεί χρέη πρωθυπουργού.³³⁰ Οι ουσιαστικά ανύπαρκτες αλλαγές επιδείνωσαν την πολιτική ένταση στη χερσόνησο τόσο μέσα στο κοινοβούλιο όσο και έξω από αυτό.³³¹ Ένα από τα ζητήματα που προκάλεσαν θύελλα αντιδράσεων από τους βουλευτές που αντιμάχονταν την κυβέρνηση και τους υποστηρικτές τους ήταν ο λόγος του Vittorio Emanuele II στο κοινοβούλιο, με θέμα την εξωτερική πολιτική που θα ακολουθούσε το κράτος κατά τη συγκυρία.³³²

Ο Α.Κουντουριώτης σε μια επιστολή προς τον Χ.Τρικούπη συνοψίζει τα βασικά σημεία του βασιλικού λόγου, καθώς και την υποδοχή που είχε από το ακροατήριο. Ανάμεσα στα άλλα, ξεχώρισε ως καίριας σημασίας τη δήλωση του Vittorio Emanuele II, ο οποίος ισχυρίστηκε πως: *«η Ιταλία πρέπει να ανταποκριθεί εις την υπόσχεσιν την οποίαν προς την αποκατάστασιν αυτής έδωκεν εις την Ευρώπην και εις τας ελπίδας τας οποίας εις αυτή επέπνευσεν ότι θέλη είναι δια την Ευρώπην Δύναμις, υπέρ του πολιτισμού, υπέρ της τάξεως και υπέρ της Ειρήνης»*.³³³

Αυτή η τοποθέτηση του Ιταλού μονάρχη επιβεβαίωσε τόσο στο κοινοβουλευτικό ακροατήριό όσο και στους υπηκόους που πληροφορούνταν για τις σχετικές συζητήσεις μέσω του Τύπου, την ανομολόγητη έως τότε στρατιωτική, υλική και διπλωματική ανεπάρκεια του κράτους να ανταπεξέλθει στις αλυτρωτικές

³²⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 10/22 Μαρτίου 1867, Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, νο.274-276

³²⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 23 Φεβρουαρίου/ 7 Μαρτίου 1867 Α.Κουντουριώτης- Χ.Τρικούπη, νο.264-268.

³³⁰ Το αποτέλεσμα των εκλογών του Φεβρουαρίου του 1867 είχε να κάνει με τον τρόπο που πραγματοποιούνταν οι εκλογές στην Ιταλία, βλ. Header, οπ. σελ. 163-164.

³³¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 23 Μαρτίου/ 4 Απριλίου 1867, Α.Κουντουριώτης- Χ.Τρικούπη, νο.280-283.

³³²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, στο ίδιο, νο. 281.

³³³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, ο.π., νο. 283

εκκλήσεις του έθνους. Τα κυβερνητικά επιτελεία επέμεναν πως ήταν αναγκαία μια στροφή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική. Συγκεκριμένα, ισχυρίζονταν πως μόνο η διατήρηση του ιταλικού status quo στη Δύση μπορούσε να παραγκωνίσει τις στρατιωτικές, υλικές και διπλωματικές αδυναμίες του βασιλείου, να συμβάλει στην ολοκληρωμένη ενοποίησή του και να κάνει σαφές στον γεωπολιτικό περίγυρό ότι η Ιταλία προσέβλεπε στην ατάκτηση του τίτλου μιας «εις την Ευρώπην Δύναμιν».³³⁴

Το παραπάνω πολιτικό πλαίσιο και οι μακροπρόθεσμες βλέψεις του αναφορικά με το μέλλον της Ιταλίας διαμόρφωσαν το διπλωματικό σχεδιασμό του Ricasoli, προτεραιότητα του οποίου στάθηκε η εξομάλυνση των σχέσεων με την Γαλλία και την Αυστρία.³³⁵ Η εν λόγω ατζέντα, ωστόσο, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων σε όλη την επικράτεια αφού αφενός η Βιέννη ανήκε στις ιστορικά εχθρικές δυνάμεις για τον ιταλικό εθνικισμό και αφετέρου η Γαλλία είχε πρόσφατα το καλοκαίρι του 1866-εκφραστεί επιφυλακτικά σχετικά με το ζήτημα της εδαφικής ολοκλήρωσης του ιταλικού έθνους-κράτους. Φυσικά, οι αντιπολιτευόμενοι βουλευτές και οι υπήκοι δεν γνώριζαν πως η κυβέρνηση φιλοδοξούσε να επωφεληθεί από τον ανταγωνισμό μεταξύ της Γαλλίας και της Αυστρίας με την Πρωσία. Στα τέλη Μαρτίου 1867, η κυβέρνηση αποπειράθηκε να θέσει σε εφαρμογή το παραπάνω σχέδιο με αφορμή την αντιπαράθεση της Γαλλίας, της Αυστρίας και της Πρωσίας σχετικά με τον εδαφικό διακανονισμό και τη διπλωματική επιρροή στο Λουξεμβούργο.³³⁶

Η διαχείριση του εν λόγω ζητήματος από τις εμπλεκόμενες χώρες συνοδεύτηκε από έντονες σταρτιωτικές και ναυτικές προπαρασκευές στο παρασκήνιο. Ταυτόχρονα, τα Υπουργεία Εξωτερικών της Βιέννης, του Παρισιού και του Βερολίνου επιδόθηκαν στη σύναψη συμμαχιών με άλλα δυτικά κράτη. Συγκεκριμένα, η Ιταλία δέχτηκε προτάσεις για συμμαχία κυρίως από τη Γαλλία και την Πρωσία.³³⁷

Το Παρίσι απήυθνε διπλωματική πρόταση συμμαχίας στη Φλωρεντία, αλλά η ιταλική κυβέρνηση αρνήθηκε. Η επιφυλακτική στάση της Ιταλίας ερμηνεύτηκε από την Γαλλία ως συμπαρατάξη με την κυβέρνηση του Βερολίνου, αφού και στο παρελθόν-συγκεκριμένα το καλοκαίρι του 1866-ο βαρόνος Ricasoli είχε συνάψει

³³⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, ο.π., vo. 283, Ν. Doumanis., ο.π., Σελ. 148-150.

³³⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 7 Μάρτη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, vo.263-264.

³³⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 23 Μαρτίου/ 5 Απριλίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, vo.287-289.

³³⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, ο.π., vo. 288.

πολεμική συμμαχία με την Πρωσία.

Φυσικά, οι γαλλικές εκτιμήσεις δεν είχαν πραγματική βάση αφού το Βερολίνο δεν έκανε καμία προσπάθεια ανανέωσης της επιμαχίας του 1866, παρά μόνο προσπαθούσε να διατηρήσει καλές διπλωματικές σχέσεις. Βασική επιδίωξη της Πρωσίας ήταν να διαρρήξει τις σχέσεις της Ιταλίας με τη Γαλλία διότι, σύμφωνα με τον Γερμανό πρέσβη, ο Ricasoli υποχωρούσε πολύ εύκολα στις απαιτήσεις και τις υποδείξεις του Ναπολέοντα Γ'.³³⁸

Δίχως αμφιβολία, οι διπλωματικές εκτιμήσεις τόσο της Πρωσίας όσο και της Γαλλίας απέβαιναν ευνοϊκές για την Ιταλία καθώς την τοποθετούσαν σε κομβικό σημείο αναφορικά με την εξωτερική πολιτική και των στρατηγικών συμμαχιών που επιθυμούσαν να «χτίσουν» το Παρίσι και το Βερολίνο, γεγονός που η ιταλική κυβέρνηση αντιλήφθηκε πολύ γρήγορα. Αποσκοπώντας να εξαργυρώσει στο έπακρο αυτό το διπλωματικό πλεονέκτημα, το ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών συνιστούσε στους απεσταλμένους του στο Παρίσι και στο Βερολίνο να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί όσον αφορά τα λεγόμενα και τις πράξεις τους, ώστε η Ιταλία να μην ταυτιστεί ως αποκλειστικός σύμμαχος καμίας από τις δύο ανταγωνιστικές Δυνάμεις. Μόνο με αυτό τον χειρισμό η κυβέρνηση θα μπορούσε να επωφεληθεί μιας σειράς προνομίων που θα προέκυπταν μεσούσης της γαλλοπρωσικής σύγκυσης.³³⁹

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το υπουργείο υπό τον Ricasoli δεν απολάμβανε της λαϊκής υποστήριξης και μόλις στις αρχές Απρίλη του 1867, ύστερα από μια σειρά υπουργικών παραιτήσεων, η κυβέρνηση διαλύθηκε. Τότε, την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης έλαβε ο Rattazzi, ένας από τους πιο έμπιστους πολιτικούς του Ιταλού μονάρχη.³⁴⁰

Η κυβερνητική μεταβολή στην Ιταλία, όπως ήταν αναμενόμενο, προκάλεσε αλλαγές και στις διπλωματικές σχέσεις του βασιλείου με την Γαλλία και τη Πρωσία. Για την τελευταία μάλιστα, ο νέος Ιταλός πρωθυπουργός θεωρούνταν γαλλόφιλος. Ένα διπλωματικό συμβάν που απασχόλησε τις σχέσεις Γαλλίας-Ιταλίας στα τέλη του Απριλίου του 1867, ήρθε να επιβεβαιώσει τις επιφυλάξεις της Πρωσίας για τις

³³⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 5/17 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο. 306

³³⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, στο ίδιο, νο.307-308

³⁴⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 5/17 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.301
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 29 Μάρτη/10 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.293-294

σχέσεις του Rattazzi με τον Ναπολέοντα Γ'.³⁴¹ Ο νέος πρωθυπουργός, υπέγραψε συμφωνία με την Γαλλία με την οποία προβλεπόταν ότι το βασίλειο θα επωμιστεί μέρος των χρεών του Παπικού Κράτους προς το Παρίσι.

Για το Βερολίνο, η γαλλοϊταλική συμφωνία αξιοποιήθηκε ως μέσο ερμηνείας των διακρατικών-διπλωματικών διεργασιών που πραγματοποιούνταν μεταξύ των δυο κρατών της Δύσης. Συγκεκριμένα, το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών δεν άργησε να αντιληφθεί πως η Γαλλία είχε αξιοποιήσει το ρωμαϊκό ζήτημα προκειμένου να συστρατεύσει στο πλευρό της την Ιταλία στις επερχόμενες ευρωπαϊκές συγκρούσεις. Για τη Πρωσία ήταν βέβαιο ότι η Γαλλία είχε προλάβει για ακόμη μια φορά να αξιοποιήσει υπέρ της τα αλτρωτικά ζητήματα που ταλάνιζαν την Ιταλία.³⁴²

Οι παραπάνω εξελίξεις σήμαιναν πως η ιταλική κυβέρνηση έπρεπε να διαχειριστεί την ψυχρότητα της Πρωσίας, την κατ' επανάληψη εκμετάλλευση των αλτρωτικών ζητημάτων της από την Γαλλία και, τέλος, την ιταλική κοινή γνώμη που δεν ήταν διόλου ευνοϊκή. Η τελευταία, μάλιστα, αποδείχτηκε πιο δύσκολη υπόθεση από τα θέματα της εξωτερικής πολιτικής.³⁴³

Την επαύριο της σύμβασης μεταξύ Γαλλίας και Ιταλίας, το ρωμαϊκό κοιτάτο εξέδωσε ανακοίνωση στην οποία κατήγγειλε το περιεχόμενο της συμφωνίας και συγκεκριμένα τη στάση της κυβέρνησης. Στην ίδια ανακοίνωση το κοιτάτο κάλυψε τους εθελοντές να ηγηθούν των αντικυβερνητικών ενεργειών, η ανταπόκριση των οποίων υπήρξε μαζική και προβλημάτισε την Γαλλία και τον Πίο ΙΧ σχετικά με το κόμμα της δράσης. Παράλληλα, κίνησε υποψίες γύρω από τον Garibaldi και το κατά πόσο προετοιμαζόταν να εισβάλλει στη Ρώμη.³⁴⁴ Ανήσυχος για τις εξελίξεις, ο Ναπολέοντας Γ' έδωσε σαφείς εντολές στην ιταλική κυβέρνηση να αποτρέψει τις επικείμενες εντάσεις που απειλούσαν να ανατρέψουν το καθολικό status quo στην Ιταλία. Από την πλευρά της, η ιταλική κυβέρνηση, που δεν ήταν έτοιμη να αντιμετωπίσει την Γαλλία ούτε πολεμικά, ούτε διπλωματικά-πόσο μάλλον εν μέσω των αρνητικών εξελίξεων με το Βερολίνο-έδωσε εντολή στον ιταλικό στρατό να καταστείλει τις κινητοποιήσεις των εθελοντών που ελόχευαν αθέμιτες περιπλοκές για

³⁴¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 5/17 Απριλίου 1867 Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.307-308

³⁴²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 14/26 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.310.

³⁴³W. Halperin, ο.π., σελ. 135-136

³⁴⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία 31/12 Απριλίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο. 295. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 5/17 Απριλίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ.Τρικούπη, νο.303, σχετικά με την διακήρυξη του Garibaldi σε «*ρωμαϊόν στρατηγόν*».

το βασίλειο.³⁴⁵ Ταυτόχρονα, η πολιτική αναστάτωση που επικρατούσε στην Ιταλία διαδόθηκε και ερμηνεύθηκε διαφορετικά από τους κοσμοπολίτες επαναστάτες-συντρόφους του Garibaldi, γεγονός που περιέπλεξε ακόμα περισσότερο την διπλωματική επικαιρότητα αφενός της Ιταλίας και αφετέρου των υπόλοιπων δυτικών κρατών και τους αντίστοιχους σχεδιασμούς για την Ανατολή.

Οι εθελοντές, με αφορμή την ανακοίνωση του ρωμαϊκού κοιμιτάτου και την κινητικότητα που προέκυψε, πίστεψαν πως πράγματι ο στρατηγός προετοίμαζε κίνημα για την απελευθέρωση της Ρώμης και είχε, εν γένει, ανατείλει μια νέα περίοδος για την επιβολή της φιλελεύθερης αρχής των εθνικοτήτων. Οι παραπάνω εξελίξεις στους κύκλους των επαναστατών έδωσαν νέα ώθηση στο καινούριο κίνημα που εξελισσόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και άνοιξε νέα πεδία δράσης και αλληλεγγύης για το ιταλικό ριζοσπαστικό κίνημα. Το ελληνικό υπουργείο εξωτερικών, μάλιστα, είχε πληροφορηθεί πως σύντομα θα έφτανε στην Αθήνα «ο γνωστός νέος Γαριβάλδης» για να συνομιλήσει με τους εκεί συντρόφους του και να οργανώσουν τη δράση τους.³⁴⁶ Από τη στιγμή όμως που οι κοσμοπολίτες-επαναστάτες μπορούσαν να αποδώσουν στην εποχή φιλελεύθερα-εθνικιστικά χαρακτηριστικά και να προσαρμόσουν αντίστοιχα τη δράση τους, το ίδιο μπορούσε να κάνει και η ελληνική κυβέρνηση υπό τον Α.Κουμουνδούρο. Η τελευταία προσπάθησε να εκτιμήσει εάν μια ακόμη επαναστατική ενέργεια στις αλύτρωτες επαρχίες του βασιλείου, σαν αυτές που προετοίμαζαν οι εθελοντές, θα μπορούσε να ωφελήσει την εξέλιξη της Μεγάλης Ιδέας μιας και οι διαπραγματεύσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις σχετικά με το κρητικό ζήτημα είχαν φτάσει σε τέλμα. Τον στρατηγικό συλλογισμό της κυβέρνησης επί του θέματος αποκαλύπτει μια εγκύκλιος δια χειρός Χ.Τρικούπη όπου απευθύνεται στο Υπουργείο Στρατιωτικών και Εσωτερικών, στους πρέσβεις της Ελλάδας σε Ευρώπη και Κωνσταντινούπολη, στα γενικά προξενεία στις μεθοριακές επαρχίες, στους Νομάρχες και τέλος στην Αστυνομία, όπου του προέτρεψε τα εξής: *«να ενεργήσετε δραστήρια προς αναστολήν της μεταβάσεως ανδρών εις Ελλάδα, επί σκοπού κινητοποιήσως εν ταις ομόροις επαρχίαις ταραχών. Συνάμα δε αν έχητε τι μέσον ενεργείας παρά των Στρατηγών Γαριβάλδη να προσπαθήσητε όπως πεισθή ούτος ότι το συμφέρον του Ελληνισμού*

³⁴⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, στο ίδιο, νο.295 με χαρακτηριστική αναφορά ότι: *«ο στρατος θεωρείται λίαν αφοσιωμενος εις τα καθήκοντά του»*

³⁴⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, ΑΑΚ, Θ2: εμπιστευτική Αθήνα 9/21 Μάρτη 1867, Χ.Τρικούπης-Α.Κουντουριώτη, νο.106.

απαγορεύει τας μελετωμένης επιδομής εις Ήπειρον και Θεσσαλίαν».³⁴⁷

Στις συγκεκριμένες επαρχίες, κατά την κυβέρνηση, ήταν αρκετά πιθανό να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις μιας παράλληλης αλυτρωτικής ενέργειας με αυτή της Κρήτης αφού στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία κατέφευγε ένα μεγάλο ποσοστό ληστών από την Ελλάδα που ήταν πρόθυμο να συμμαχίσει με τους εθελοντές.³⁴⁸ Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αποδεικνυόταν δυσβάσταχτο για την κυβέρνηση καθώς αδυνατούσε να το στηρίξει διπλωματικά και υλικά, παρά το γεγονός πως μέρος της αντιπολίτευσης-και συγκεκριμένα οι ριζοσπάστες και το επαναστατικό κομιτάτο της Αθήνας-θα παρείχαν τη στήριξη τους.³⁴⁹

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της κυβέρνησης τα σχέδια περί παράλληλων αλυτρωτικών ξεσπασμάτων, συμπεριλαμβανομένου της κρητικής εξέγερσης, δε θα είχαν θετική έκβαση αφού οι Δυνάμεις είχαν δείξει, με τη στάση τους απέναντι στο κρητικό ζήτημα, πως δεν ήταν πρόθυμες να ανατρέψουν, για χάρη την Μεγάλης Ιδέας, στην ισορροπία δυνάμεων που είχε διαμορφωθεί στην Ανατολή Στο πλαίσιο αυτό, η Αθήνα θεωρούσε ότι έπρεπε να διαχειριστεί τα αλυτρωτικά αιτήματα με διπλωματική διακριτικότητα, εκτίμηση που δε συμβάδιζε με τις προσπάθειες των εθελοντών να οργανώσουν εξεγέρσεις σε Ήπειρο και Θεσσαλία.³⁵⁰

Η παραπάνω πολιτική της κυβέρνησης, στην Ιταλία εξειδικεύθηκε μέσω ενός πολυεπίπεδου διπλωματικού καθήκοντος, το οποίο ανέλαβε να διεκπαιρεύσει Α.Κουντουριώτης. Συγκεκριμένα, Χ. Τρικούπης αφού ταχυδρόμησε στον Έλληνα διπλωμάτη τη σχετική εγκύκλιο που απευθυνόταν στις εσωτερικές και εξωτερικές υπηρεσιακές δομές του κράτους, του ζήτησε, εφόσον βρισκόταν στην Ιταλία να μεσολαβήσει στον Garibaldi «*όπως πεισθή ούτος ότι το συμφέρον του Ελληνισμού απαγορεύει τας μελετωμένης επιδομής εις Ήπειρον και Θεσσαλίαν*».

Παρόλα αυτά, η τελευταία οδηγία του Χ.Τρικούπη ήταν αρκετά δύσκολο να προωθηθεί είτε απευθείας στον Garibaldi είτε μέσω της ιταλικής κυβέρνησης, αφού ο στρατηγός απουσίαζε από τη Φλωρεντία για να οργανώσει το κίνημα για την κατάληψη της Ρώμης και, κατά συνέπεια, βρισκόταν σε αντιπαράθεση με την ιταλική κυβέρνηση.³⁵¹ Ο Α.Κουντουριώτης, λαμβάνοντας υπόψη του αυτές τις παραμέτρους,

³⁴⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, ΑΑΚ, Θ2: ,εμπιστευτική Αθήνα 9/21 Μάρτη 1867, Χ. Τρικούπης- Α.Κουντουριώτη, νο.107. Με την αναφορά στον νέον Γαριβάλδη, ο υπουργός μάλλον εννοεί τον Ριτσιότι Γαριβάλδη που συμβάλλει αργότερα στον ελληνοθωμανικό πόλεμο του 1897.

³⁴⁸ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 100, 2: Ανταλλαγή φυγοδικων, νο.58-64

³⁴⁹ Στο ίδιο,

³⁵⁰ Στο ίδιο, νο.73

³⁵¹ βλ. αναφορές παραπάνω.

διαχειρίστηκε διαφορετικά την εντολή της κυβέρνησης και του υπουργού.

Καταρχήν, ο πρέσβης ζήτησε από την ιταλική κυβέρνηση και τις προξενικές αρχές της Ελλάδας στην Ιταλία-τις οποίες εξάλλου διήυθνε ο ίδιος-να συνεργαστούν ώστε να συλληφθούν, να καταγραφούν και, τέλος, να αποσταλούν στην Αθήνα ή να παραμείνουν στην Ιταλία, οι πιθανοί ταραχοποιοί που σκόπευαν να μεταβούν είτε στην Ελλάδα είτε στις εύθραυστες μεθοριακές ζώνες του βασιλείου με την Πύλη. Η σχετική διαδικασία οργανώθηκε κατά γράμμα της «*σύμβασης προς αμοιβαίαν παράδοσιν των κακοποιών των δυο επικρατειών*».³⁵² Παρά τις ασυνεννοησίες που προέκυψαν στην εφαρμογή του σχεδίου, κυρίως λόγω των ανεπαρκειών της σύμβασης, αξίζει να αναγνωρίσουμε ότι η ιταλική κυβέρνηση έδειξε ειλικρινές ενδιαφέρον για την υλοποίησή του και συνέβαλε στην αποτροπή οποιουδήποτε επαναστατικού ξεσπάσματος στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία.³⁵³

Επιχειρώντας να ερμηνεύσουμε τα άμεσα αντανακλαστικά της ιταλικής μεριάς στο αίτημα της ελληνικής, μπορούμε να πούμε ότι αυτά εκφράστηκαν λόγω της κοινής εσωτερικής και διπλωματικής συγκυρίας που βρίσκονταν στις περιστάσεις τα δυο κράτη. Οι εθελοντές-επαναστάτες, δηλαδή, όπως στην Ελλάδα έτσι και στην Ιταλία, κινδύνευαν με τις ενέργειές τους να προκαλέσουν περαιτέρω ρήξεις στις σχέσεις των κυβερνήσεων των κρατών με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η ιταλική κυβέρνηση έτσι, όπως με πρακτικά μέτρα αντιμετώπισε τους εθελοντές στη χερσόνησο του κράτους της, έτσι, ενίσχυσε και το γειτονικό βασίλειο στην ίδια κατεύθυνση, στηρίζοντας το αίτημα του Α.Κουντουριώτη.³⁵⁴

Υπό το πρίσμα των παραπάνω περιστάσεων, μπορούμε να πούμε ότι τα διακυβεύματα του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας, όπως αυτά ορίζονταν τόσο από τους ριζοσπαστικούς φορείς που δραστηριοποιούνταν στο εσωτερικό των κρατών, αλλά και στον γεωπολιτικό περίγυρό τους, όσο όμως και των κυβερνήσεών τους που καλούνταν να διαχειριστούν τις υποθέσεις των δυο εθνικισμών στο πλαίσιο των σχέσεων των βασιλείων με την Δύση, την άνοιξη του 1867 αφομοιώθηκαν στον διπλωματικό-θεσμικό διάλογο μεταξύ της Ελλάδας και της Ιταλίας. Μια επιπλέον πτυχή κατά την οποία η ιδιοσυστασία και η συγκυρία των κρατών περιπλέχθηκε στις συνομιλίες των κυβερνήσεών τους κατά το έτος 1867, όπως θα δούμε παρακάτω,

³⁵²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 100, 2: Ανταλλαγή φυγοδικων, vo 3-4 ανταλλαγή φυγοδικων μετά της Ιταλίας, vo 3-4-5.

³⁵³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 100, 2: ,Αθήνα 14/ 26 Ιουλίου 1867 Χ.Τρικούπη προς Α. Κουντουριώτη, v.5-10 ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 100, 2: ,Florence, 14 Mars 1867, V. Venosta- Coundoriotis, vo.2,8, 9 ,14

³⁵⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 31 Μάρτη/12 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,vo.295

εκφράστηκε με την προτίμησή τους να ακολουθήσουν κοινή παρασκηνιακή διπλωματική πρακτική, ώστε να αντιπαρέλθουν των δυσκολιών που έθεταν στους δυο εθνικισμούς οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Η εχεμύθεια στις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις.

Στα τέλη του Μαρτίου του 1867 οι απεσταλμένοι των Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη βρέθηκαν σε διπλωματική «συνεννόηση προς επίδοση κοινής διακοίνωσης προς τον Σουλτάνο για την Κρήτη». Η εξέλιξη, καλλιέργησε την εντύπωση στην ελληνική κυβέρνηση ότι οι Δυνάμεις ήταν διατεθειμένες να δράσουν υπέρ της στο Κρητικό. Έτσι, για την Αθήνα θεωρήθηκε απαραίτητο να συντηρηθεί με κάθε μορφή η επανάσταση, μέχρι οι διπλωμάτες της στη Δύση να «διερευνήσουν τις ακριβείς διαθέσεις παρά των πέντε κυβερνήσεων επί του θέματος της κοινής διακοίνωσης.»³⁵⁵

Ο Α.Κουντουριώτης αφού έλαβε τις σχετικές εντολές, στα μέσα του Απριλίου του 1866 κατάφερε να συναντηθεί για πρώτη φορά με κάποιο από τα κυβερνητικά επιτελεία της Ιταλίας. Συγκεκριμένα συναντήθηκε με τον Rattazi, δηλαδή τον Ιταλό πρωθυπουργό και συζήτησε μαζί του εφ'όλης της ύλης για το κρητικό, αλλά και για τη διακοίνωση.

Ειδικότερα, ο Έλληνας διπλωμάτης πριν ρωτήσει τον Rattazzi τη γνώμη του επί του θέματος της κοινής διακοίνωσης των Δυνάμεων στη Πύλη, κατήγγειλε τη μέχρι τότε στάση της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ρωσίας και της Αυστρίας στο κρητικό, αναφέροντάς του ότι το μόνο που είχαν καταφέρει με τη διπλωματική τους στάση ήταν «η ένταση των σκληροτήτων του Οθωμανικού Στρατού.»³⁵⁶ Την σχετική καταγγελία-δήλωση του πρέσβη στον πρωθυπουργό ακολούθησε μια διπλωματική πρόταση που του εξέθεσε, η οποία ήταν η εξής: «μπορεί ο ιταλικός στόλος που διαπλέει εις ανατολικήν Μεσόγειον να αναλάβει φιλανθρωπική συνδρομή υπέρ των γυναικοπαίδων Κρητών που θέλουσι να προσφύγωσι εις Ελλάδα;»³⁵⁷

Στην πρόταση του Α.Κουντουριώτη ο Rattazzi αντέδρασε με σκεπτικισμό. Ο

³⁵⁵ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ., 1867, 18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία, 14/28 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.311. Στην επιστολή γίνεται αναφορά στο τηλεγράφημα που ο Α. Κουντουριώτης έλαβε από τον Χ.Τρικούπη για την είδηση από την Κωνσταντινούπολη και το προγραμματισμό της Αθήνας.

³⁵⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 5/17 Απρίλη 1867,Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,νο.199

³⁵⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 14/26 Απρίλη 1867, Α Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.310

πρωθυπουργός συγκεκριμένα ανέφερε στον πρέσβη ότι αν η κυβέρνησή του αναλάμβανε τη φιλανθρωπική πρωτοβουλία της μεταφοράς των Κρητών από το νησί στην Αθήνα με δικά της πλοία, τότε η Ιταλία θα κινδύνευε να παρεξηγηθεί από τις υπόλοιπες Δυνάμεις ως συνυπεύθυνη *«εις τον Αγώνα»*.

Ο διπλωμάτης έτσι προσπαθώντας να μεταπείσει τον επιφυλακτικό Ιταλό πρωθυπουργό, του ανέφερε εάν η κυβέρνησή του υιοθετούσε τη πρότασή του, τότε: *«η Ιταλία θέλει έχει σπουδαίον και ηθικόν συμφέρον να οφεληθή της παρούσης υφέσεως των περί Κρήτης διαπραγματεύσεων, όπως λάβει περί αυτών πρωτοβουλίαν τινά παριστώσα εις τας Δυνάμεις και μεγίστην εντύπωσιν, ην ήθελε εποιώσει εις του χριστιανούς της ανατολής»*

Η επιχειρηματολογία του Α.Κουντουριώτη ωστόσο, δεν ήταν ικανή να περιορίσει τους σκεπτικισμούς του Ratazzi. Ο τελευταίος μάλιστα, με διάθεση να αποφύγει την περαιτέρω συζήτηση με τον διπλωμάτη, του υποσχέθηκε ότι η πρότασή του θα γινόταν θέμα συζήτησης στην επικείμενη συνεδρίαση του ιταλικού Υπουργικού Συμβουλίου. Ενώ, τέλος, ο πρωθυπουργός ξεκαθάρισε στον πρέσβη ότι αν η κυβέρνηση του ενέκρινε την πρότασή του, τότε η Αθήνα θα έπρεπε να μην αναφέρει τίποτα για τη συμβολή της Ιταλίας στο Κρητικό, τονίζοντάς του μάλιστα ότι: *«η εχεμύθεια είναι συμφέρουσα εις την επιτυχία των υπέρ υμών ενεργειών καθώς δεν συμφέρει την ιταλική κυβέρνηση να φαίνεται συνεννοημένη με την ενταύθα Β.Πρεσβεία»*.

Ο Α.Κουντουριώτης αφού έγραψε στον Χ.Τρικούπη για το περιεχόμενο της συνομιλίας του με τον Ratazzi, ανέφερε επιπλέον ότι η κυβέρνηση της Φλωρεντίας θα υιοθετούσε τη πρότασή του για τη μεταφορά των Κρητών στην Αθήνα. Ο πρέσβης μάλιστα, ήταν τόσο βέβαιος ότι ο Ιταλός πρωθυπουργός θα έπειθε τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησής του να υιοθετήσουν τη πρότασή του, καθώς εκτιμούσε ότι *«ο Ρατάτζης ξεχωρίζει, για τον φιλελληνισμόν και το μίσος του προς τους Τούρκους»*. Παρόλα αυτά, ο Α.Κουντουριώτης φαίνεται πως διατηρούσε αρκετές επιφυλάξεις για όσα έγραψε στον Χ.Τρικούπη σχετικά με τον Ratazzi.

Ειδικότερα, ο πρέσβης μετά τη συνομιλία που είχε με τον Ιταλό πρωθυπουργό, προσπάθησε να καλλιεργήσει έδαφος υπέρ τη πρότασής που του είχε θέσει ανάμεσα στα υπόλοιπα μέλη του υπουργικού συμβουλίου της Φλωρεντίας. Μάλιστα, λίγες ημέρες αργότερα από τη συνομιλία του με τον Ratazzi, συναντήθηκε με τον κόμη Campello, δηλαδή τον Ιταλό υπουργό εξωτερικών.

Ο κόμης Campello στη συζήτησή του με τον Α.Κουντουριώτη έδειξε

μεγαλύτερη προθυμία απ'ότι ο πρωθυπουργός του να ασπαστεί το υπουργικό συμβούλιο της Φλωρεντίας τη πρόταση που είχε θέσει ο Έλληνας διπλωμάτης στον Ratazzi, όχι όμως για λόγους αλληλεγγύης στους επαναστάτες και στην Ελλάδα, αλλά επειδή την ίδια μέρα της συνομιλίας του με τον Α.Κουντουριώτη, έτυχε να λάβει χώρα ένα περιστατικό στην Πύλη το οποίο είχε ενοχλήσει αρκετά τόσο τον ίδιο όσο και τα υπόλοιπα μέλη της κυβέρνησης.

Συγκεκριμένα, ο Μεγάλος Βεζίρης Fuad Pasha συνομίλησε στην Κωνσταντινούπολη με τον κόμη Della Croce, δηλαδή τον πρέσβη της Ιταλίας στην Πύλη, ζητώντας του εξηγήσεις για τη συμβολή της Ιταλίας στην κοινή διακοίνωση των Δυνάμεων για το κρητικό. Στο πλαίσιο αυτό, ο Μεγάλος Βεζίρης απευθύνθηκε με κυνισμό στον Ιταλό πρέσβη, λέγοντάς του χαρακτηριστικά ότι ο βασιλιάς του δεν έχει κανένα λόγο στις εξελίξεις που αφορούν την Ανατολή και ότι θα ήταν καλύτερο να κοιτάξει τη διπλωματική, πολιτική και οικονομική κατάσταση του βασιλείου του.³⁵⁸

Για την Ιταλία και ιδιαιτέρως τον Vittorio Emanuele II, το υφος του Fuad Pasha στον Della Croce ήταν δύσκολο να περάσει απαρατήρητο. Άλλωστε, τα όσα ανέφερε ο Μεγάλος Βεζίρης στον Ιταλό πρέσβη αμφισβητούσαν την ισάξια θέση της Ιταλίας σε θέματα που αφορούσαν τη Δύση για την Ανατολή, κάτι που τα κυβερνητικά επιτελεία του βασιλείου είχαν κατοχυρώσει ήδη από το έτος 1856 και συγκεκριμένα, με τη συμμετοχή του ΠιEMONTE στο Συνέδριο που συγκλήθηκε στο Παρίσι μετά τον Κριμαϊκό. Το γεγονός στα 1867 δηλαδή, συνιστούσε μέρος της διπλωματικής-ιστορικής κληρονομιά του νέου ιταλικού βασιλείου, γεγονός νομιμοποιούσε τόσο τη συμπόρευσή του με τις υπόλοιπες Δυνάμεις της Δύσης σε θέματα που αφορούσαν την Ανατολή, όσο όμως και το δικαίωμά του να αναλάβει αυτοτελείς πρωτοβουλίες εκεί.³⁵⁹

Κατ'αυτόν τον τρόπο οι προσβολές του Μεγάλου Βεζίρη στον Ιταλό πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη διαπέρασαν τη συνομιλία του Α.Κουντουριώτη με τον κόμη Campello και έτσι, ο Ιταλός υπουργός εξωτερικών έδειξε περισσότερη προθυμία απ'ότι ο πρωθυπουργός του να υιοθετήσει τη πρόταση του Έλληνα διπλωμάτη.³⁶⁰ Έτσι, στα μέσα του Απριλίου του 1867 ο Έλληνας πρέσβης ανακοίνωσε στον

³⁵⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 7/19 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, vo.206-208.

³⁵⁹D.Dontas, ο.π., σελ.120.

³⁶⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, Φλωρεντία, 14/26 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, vo.310-312.

Χ.Τρικούπη ότι ύστερα από τη μεσολάβηση του Campello η πρότασή του έγινε δεκτή από το υπουργικό συμβούλιο της Φλωρεντίας, ενώ στα τέλη του μήνα τηλεγράφησε στον Χ.Τρικούπη ήταν σε θέση να τηλεγραφήσει ότι: «δόθηκαν μυστικά διαταγαί εις πλοία ιταλικά προς παραλαβήν γυναικοπαίδων. Άκρα εχεμύθεια συνιστώ.»³⁶¹

Ωστόσο, η ενόχληση της ιταλικής κυβέρνησης από τη στάση της Πύλης απέναντί της δεν μεταφράστηκε μόνο με την απόφασή της να ικανοποιήσει το αίτημα της Αθήνας για τη μεταφορά των Κρητών. Συγκεκριμένα, η ιταλική κυβέρνηση πρότεινε στην Αθήνα ότι ήταν διατεθημένη να της παραχωρήσει και ένα μεγάλο ποσοστό πυρίτιδας.³⁶²

Ο Ιταλός υπουργός στρατιωτικών de Revel ανέλαβε με εντολή του Rattazi να συνεννοηθεί με τον Α.Κουντουριώτη για τα διαδικαστικά της παραχώρησης της πυρίτιδας. Κατά τη σχετική συνομιλία τους, ο στρατηγός de Revel διευκρίνησε στον Έλληνα διπλωμάτη ότι «η Ιταλία δεν έχει, όπως διάφοροι κύκλοι υποστηρίζουν στην Αθήνα, όλη την αναγκαία δια αυτήν πυρίτιδα, αλλά το πλείστον μέρος προμηθεύεται εκ του εξωτερικού».³⁶³ Έτσι, ο Ιταλός υπουργός είπε στον Α.Κουντουριώτη ότι θα μπορούσε να πραγματοποιήσει μια μεγάλη παραγγελία πυρίτιδας για λογαριασμό της Αθήνας και των Κρητών από τους προμηθευτές της, υπό τους εξής όρους: ο πρώτος, ήταν να διατηρηθεί εχεμύθεια και ο δεύτερος, ήταν ότι η ιταλική κυβέρνηση θα μετέφερε με δικά της πλοία τη πυρίτιδα που θα αγόραζε από την Αγγλία μέχρι το λιμάνι της Γένοβας και από εκεί, τη μεταφορά της στην Αθήνα και τη Κρήτη θα την αναλάμβανε κάποιο ελληνικό πλοίο.³⁶⁴

Η ελληνική κυβέρνηση φαίνεται πως αποδέχτηκε τους όρους και τις προτάσεις της ιταλικής μεριάς. Το γεγονός ωστόσο δεν καταγράφεται στις εμπιστευτικές συνομιλίες της περιόδου αλλά αναφέρεται από τον Δ.Βότσαρη, δηλαδή τον υπουργό στρατιωτικών της κυβέρνησης υπό τον Α. Κουμουνδούρο, με μια έμμεση τοποθέτησή του στην ελληνική Βουλή τον Νοέμβρη του 1867.

³⁶¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 14/26 Απρίλη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, νο. 210, όπου αναφέρει: «ο Ρατάτζης έκανε δεκτή τη παράκλησή μου και εδόθη ήδη εμπιστευτικώς εις τον εν Χανίοις πρόξενον της Ιταλίας διαταγή συνεννοηθεί μετά πλοιάρχων των σταθμευόντων πολεμικών ιταλικών πλοίων προς παραλαβή γυναικοπαίδων εκ Κρήτης .ακρα εχεμύθεια συνιστώ.

³⁶²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, 14/26 εμπιστευτική, Φλωρεντία 14/26 Απρίλη, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο. 210

³⁶³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, 14/26 εμπιστευτική, Φλωρεντία 14/26 Απρίλη, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.211

³⁶⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, 14/26 εμπιστευτική, Φλωρεντία 14/26 Απρίλη, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.211.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 21 Απρίλη/2 Μάη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.213

Ειδικότερα, ο Δ.Βότσαρης στη συνεδρίαση της Βουλής του Νοεμβρίου του 1867, ανέβηκε στο βήμα και πρότεινε στο κοινοβουλευτικό του ακροατήριο την έγκριση μιας έκτακτης πίστωσης του ύψους του ενός εκατομμυρίου δραχμών. Ωστόσο, η αντιπολίτευση υπό τον Ε.Δεληγεώργη έχοντας στον προγραμματισμό της μια διαφορετική προγραμματική αντίληψη για τη διαχείριση της κρητικής επανάστασης απ' αυτήν που είχε η κυβέρνηση του Α.Κουμουνδούρου, προσπάθησε με την επιχειρηματολογία της στη συνεδρίαση της Βουλής να θέσει εμπόδια στην ψήφιση του μέτρου που είχε καταθέσει ο Δ.Βότσαρης. Συγκεκριμένα, η αντιπολίτευση υποστήριξε ότι θα ήταν οικονομικά ασύμφορη για τον προϋπολογισμό του κράτους η αιτούμενη πίστωση του υπουργείου στρατιωτικών, ενώ επιπλέον κατηγορήσε την κυβέρνηση ότι είχε διαχειριστεί με ακατάλληλο τρόπο τα χρήματα που είχαν εγκριθεί από τη Βουλή για το υπουργείο στρατιωτικών το έτος 1866-1867³⁶⁵.

Στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης αυτής, ο Δ.Βότσαρης βρέθηκε σε θέση απολογητή για το πόθεν έσχες των πολεμοφοδίων που είχε αγοράσει ο ίδιος και η κυβέρνησή του. Ως προς τη πυρίτιδα μάλιστα, ο Σπ.Καραϊσκάκης ρώτησε τον Δ.Βότσαρη αν η κυβέρνηση υπό τον Α. Κουμουνδούρο είχε παραλάβει από τη κυβέρνηση του Βελγίου, καθώς του ανέφερε ότι για την αγορά της είχαν προβλεφθεί συγκεκριμένα χρηματικά ποσά τα οποία δεν είχαν καταχωρηθεί στον προϋπολογισμό του υπουργείου στρατιωτικών που είχε προετοιμάσει και καταθέσει στη Βουλή για το έτος 1867 ο Δ.Βότσαρης. Ο τελευταίος έτσι, απάντησε στον Σπ.Καραϊσκάκη τα εξής: *«Όχι, όχι από άλλην κυβέρνησιν εξητήσαμεν πυρίτιδαν, η οποία ευρέθη πρόθυμος.»*³⁶⁶

Το γεγονός ότι ο Δ.Βότσαρης απάντησε στην ερώτηση του Σπ.Καραϊσκάκη υπεκφεύγοντας περαιτέρω λεπτομέρειες και το ότι δεν προσδιόρησε με σαφήνεια ποιά ήταν η πρόθυμη κυβέρνηση που προμήθευσε με πυρίτιδα την Αθήνα, αποδεικνύει ότι η ελληνική κυβέρνηση εφοδιάστηκε από την ιταλική μεριά, αν σκεφτούμε τον όρο περί εχεμύθειας που είχε θέσει για τη προμήθειά της ο στρατηγός de Revel στον Α.Κουντουριώτη. Η διατήρησή της μυστικότητας ακόμη και ένα εξάμηνο αργότερα ήταν σημαντική για την προστασία των αλληλέγγυων σχέσεων της κυβέρνησης της Αθήνας με τη κυβέρνηση της Φλωρεντίας, εφόσον την συνεδρίαση της ελληνικής Βουλής τον χειμώνα του 1867, αν ο υπουργός στρατιωτικών ανέφερε

³⁶⁵ Για την προσέγγιση της επανάστασης από την αντιπολίτευσης, βλ. κεφάλαιο της εργασίας με τίτλο *«Συνεργασία ή ιδιοσυστασία;»*

³⁶⁶ *Νέα Γενιά*, Συνεδρίαση ΜΑ'30 Νοεμβρίου του 1867,vo.317-326,

ρητά ότι η κυβέρνησή του προμηθεύθηκε πυρίτιδα από την Ιταλία θα ήταν σα να πρόδιδε τη σύμμαχο της στις Δυνάμεις, καθώς για τις τελευταίες δεν ήταν δύσκολο να πληροφορηθούν για τη τοποθέτηση του βουλευτή. Η εξέλιξη αυτή με τη σειρά της κινδύνευε να δημιουργήσει όρους ώστε να ψυχραθούν οι διπλωματικές σχέσεις των δυο βασιλείων, κάτι που ήταν ανεπιθύμητο για την ελληνική κυβέρνηση υπό τον Α.Κουμουνδούρο μεσούσης της επανάστασης.

Κατά τους παραπάνω τρόπους λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι οι κυβερνήσεις των δύο εθνών-κρατών δρούσαν στο περιθώριο της διπλωματίας των Μεγάλων Δυνάμεων, εφόσον κατανοούσαν ότι έτσι ήταν δυνατό να αποκαταστήσουν την *«διερρηγμένην των εθνικής ενότης και ν'ανακτήσωσι μίαν και μόνον πλήρη των ανεξαρτησίαν»*.

Η αναβλητικότητα των Δυνάμεων στο Κρητικό και οι υποψίες της Αθήνας για την Ιταλία.

Στις αρχές του Μαΐου του 1867 πραγματοποιήθηκαν μερικές συνομιλίες στη Φλωρεντία μεταξύ του Α.Κουντουριώτη και της ιταλικής κυβέρνησης, οι οποίες επιβεβαίωσαν στην κυβέρνηση της Αθήνας ότι οι Δυνάμεις ήταν απρόθυμες να λύσουν υπέρ της το Κρητικό.³⁶⁷ Στα μέσα του μήνα όμως, ο πρέσβης ανέφερε με εμπιστευτική επιστολή του στον Χ.Τρικούπη ότι έλαβε *«από ιταλική πηγή»* το προσχέδιο της διακοίνωσης που προετοιμάζαν ήδη από τις αρχές του Απριλίου του 1867 να καταθέσουν οι Δυνάμεις στη Πύλη.³⁶⁸

Ο διπλωμάτης, όντας πεπεισμένος ότι ο υπουργός είχε ενημερωθεί για το περιεχόμενο της σχετικής διακοίνωσης από τον Έλληνα ομόλογό του στη Κωνσταντινούπολη, θεώρησε καθήκον του να εκφράσει τη γνώμη του για το διπλωματικό της ύφος. Έτσι, παρατήρησε ότι: *«Η διακοίνωσις είναι λίαν ασθενής στο ύφος της και απ'όσο ηδυνήθη να θυμηθώ τον χαρακτήρα τους πολιτικούς άνδρες στη Τουρκία, δεν ήθελεν κάμη εις αυτούς σπουδαίαν εντύπωσιν»*. Τέλος, ανέφερε στον υπουργό ότι θα επεδίωκε να εκθέσει τις επιφυλάξεις του στον Rattazzi, καθώς η

³⁶⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 28Απρίλη/10Μαΐου 1967, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, νο. 213

³⁶⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 10/20Μαΐου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, νο. 213. Για την διακοίνωση βλ. D.Dontas, ο.π.,σελ. 90-100.

ιταλική μεριά συνυπέγραφε την εν λόγω «ασθενή διακοίνωση».³⁶⁹

Σύμφωνα με νέα επιστολή του διπλωμάτη στον Χ.Τρικούπη με περιεχόμενό της τη συνομιλία του με τον Ιταλό πρωθυπουργό για τα παραπάνω, ο Rattazzi έδειξε να συμφωνεί σε γενικές γραμμές με τις παρατηρήσεις του. Ωστόσο, του ανέφερε ότι η αποκλειστική ευθύνη για το περιεχόμενο και το ύφος του προσχεδίου της διακοίνωσης δεν ανήκε στην ίδια, αλλά στη Γαλλία. Επιπλέον ο πρωθυπουργός επικαλέστηκε στον πρέσβη ότι το πνεύμα της διακοίνωσης ήταν περισσότερο μετριοπαθές απ' όσο θα ήθελε η Αθήνα, λέγοντάς του ότι με αυτόν τον τρόπο ο Ναπολέντας Γ' ευελπιστούσε να πείσει την Αγγλία και τη Ρωσία να συνυπογράψουν τη διακοίνωση. Ο Rattazzi προκειμένου να γίνει πιο αποκαλυπτικός στον πρέσβη για την εν λόγω προσπάθεια του Αυτοκράτορα, του εκμυστηριεύτηκε μια πληροφορία που είχε λάβει πρόσφατα από τον πρέσβη της Ιταλίας στη Ρωσία. Σύμφωνα με αυτή, ο Τσάρος είχε δηλώσει στους διπλωματικούς του κύκλους ότι δε θα συμμετείχε στο εγχείρημα της Γαλλίας, «εάν δεν συνετάσσετο διακοίνωσης μετά πάσης μετριοπάθειας.»

Ο Α.Κουντουριώτης βασιζόμενος στα επιχειρήματα που του εξέθεσε ο Ιταλός πρωθυπουργός οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις ανέθεταν ευθύνες εις αλλήλους προκειμένου να δικαιολογήσουν στην Αθήνα την αναβλητικότητα τους στο Κρητικό. Ο πρέσβης ήταν τόσο πεπεισμένος για το προηγούμενο διπλωματικό συμπέρασμα, σε τέτοιο σημείο που από τον Μάη του 1867 και μετά άρχισε να χρησιμοποιεί στην εμπιστευτική αλληλογραφία του με την κεντρική υπηρεσία τον προσδιορισμό «βραδύτητα», κάθε φορά που σχολίαζε επικριτικά τη διπλωματία των Δυνάμεων για την Ανατολή. Παρόλα αυτά, στις σχετικές επιστολές του, η Ιταλία δεν θεωρούνταν ως υπεύθυνη Δύναμη της «βραδύτητας».³⁷⁰ Από την άλλη όμως, ο Χ.Τρικούπης είχε διαφορετική εκτίμηση. Μόνο έτσι μπορεί να ερμηνευτεί το ύφος της επιστολής που έστειλε ο υπουργός στον διπλωμάτη στα μέσα του Μαΐου του 1867 και του ζητούσε άμεσες απαντήσεις στο εξής: «γιατί τα εν Κρήτη ιταλικά πλοία δεν μετέφερον οικογενείας εις Ελλάδαν;!».³⁷¹

³⁶⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, στο ίδιο.

³⁷⁰ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 3 Μαΐου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.213

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 12/26 Μαΐου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.367.

³⁷¹ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 12/ 24 Μαη 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο 365,

Ο πρέσβης αφού έλαβε το αίτημα του υπουργού, αναζήτησε τον Ιταλό πρωθυπουργό. Σύμφωνα με τη σχετική επιστολή του στον Χ.Τρικούπη για τη συνομιλία του με τον Rattazzi, ο τελευταίος «*ελυπήθη ειλικρινώς δια τη βραδύτητα και δεν ήξερε πώς να εξηγήση*».

Ωστόσο, η όλο έκπληξη αντίδραση του Rattazzi στον Α.Κουντουριώτη δεν πρέπει έπεισε τον Χ.Τρικούπη. Ένα περιστατικό που έλαβε χώρα την ίδια περίοδο με το παραπάνω αίτημα που προώθησε ο Χ.Τρικούπης στον πρέσβη, εξηγεί την επιφυλακτική στάση του υπουργού στις διακηρύξεις της κυβέρνησης της Φλωρεντίας στον εκεί απεσταλμένο της Αθήνας. Η περίοδος της διπλωματικής απομόνωσης του βασιλείου από τη Δύση και η βραδύτητά τους στην Ανατολή, είχε διεγείρει στην ελληνική μεριά την τάση «*να διώκοντες σκιάν ανύπαρκτον*».

Ιταλία: καθολική προπαγάνδα ή φιλελληνισμός;

Στις αρχές του Μαΐου του 1867 ο Χ.Τρικούπης έλαβε μια «*λίαν εμπιστευτικήν*» αναφορά του Νομάρχη Κέρκυρας, ονόματι Ν.Μαυροκορδάκη. Ο τελευταίος, κατήγγειλε στον υπουργό τον «*Βεβιάνη*», δηλαδή τον γενικό πρόξενο της Ιταλίας στο νησί, ως ενορχηστρωτή καθολικής προπαγάνδας στη Κέκυρα. Τις παρατηρήσεις του Ν.Μαυροκορδάκη ανέλαβε να διερευνήσει ο Α.Κουντουριώτης και συγκεκριμένα να ελέγξει αν η ιταλική κυβέρνηση είχε σχέση με το ζήτημα.³⁷²

Ο διπλωμάτης αφού έλαβε τις σχετικές πληροφορίες και εντολές, έγραψε μια εμπιστευτική επιστολή στον Χ.Τρικούπη στην οποία του υποστήριξε ότι θα δρούσε στη Φλωρεντία «*εκ πλαγίου, ώστε μηδόλωσ διεγείρω την υπόνοιαν δυσπιστίας τινός εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησεως*».³⁷³

Όσο ο Α.Κουντουριώτης προσπαθούσε να διαχειριστεί το ζήτημα με διπλωματική διακριτικότητα, στην Ιταλία έλαβαν χώρα μερικές εξελίξεις οι οποίες στάθηκαν αποκαλυπτικές στον πρέσβη για να σχηματίσει μια πιο σαφή εικόνα για τις

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, 18:1-4, Αθήνα, 19 Μάη 1867, Χ.Τρικούπης-Α.Κουντουριώτη, νο.366

³⁷²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, ΑΑΚ, Θ2: ,λιαν εμπιστευτική, Κέρκυρα 4,Μαΐου 1867, Ν.Μαυροκορδάκης-Χ.Τρικούπη, νο.11.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867, ΑΑΚ, Θ2: ,λιαν εμπιστευτική Αθήνα, 4 Μαΐου 1867 Χ.Τρικούπης-Α.Κουντουριώτη., νο.12-13.

³⁷³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 10/22 Ιούνη 1867 Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπη, νο. 393-394.

σχέσεις του καθολικισμού με την κυβέρνηση Ratazzi και άρα για τη σχέση της με το περιστατικό που κατήγγειλε ο Ν.Μαυροκορδάκης.

Ειδικότερα, στα μέσα του Μαΐου του 1867, ο υπουργός οικονομικών της ιταλικής κυβέρνησης, ονόματι *Fevrara*, κατέθεσε ένα οικονομικό σχέδιο στη Βουλή που είχε ως σκοπό την εξισορρόπηση του κρατικού προϋπολογισμού. Το εν λόγω νομοσχέδιο βρήκε θερμή υποδοχή από το σύνολο των πολιτικών αποχρώσεων του κοινοβουλευτικού ακροατηρίου του υπουργού, τόσο λόγω της λεπτομερειακής και επιστημονικής συγκρότησής του, όσο όμως και λόγω του φιλελεύθερου πνεύματός του.³⁷⁴ Οι εν λόγω εντυπώσεις είχαν σχηματισθεί ανάμεσα στους Ιταλούς βουλευτές επειδή το οικονομικό σχέδιο προέβλεπε ότι το κράτος θα αποκτούσε πλήρη κυριαρχία στην ιδιοκτησία και στην εκμετάλλευση των εκκλησιαστικών κτημάτων της επικράτειάς του.³⁷⁵

Κατοχυρώνοντας στο κράτος τη νομική εκμετάλλευση των εκκλησιαστικών κτηματικών περιουσιών, η κυβέρνηση Ratazzi προσέβλεπε να υπογράψει ένα μεγάλο δάνειο με τους τραπεζικούς οίκους *Credit Foncier* και *Rothschild*. Η ιταλική μεριά θα εκχωρούσε τα εκκλησιαστικά κτήματα ως εγγύηση του δανείου στις δυο τράπεζες με σκοπό να ισοσκελίσει τον κρατικό προϋπολογισμό, αλλά και να εφοδιάσει τα αποθεματικά του βασιλείου με ρευστό χρήμα ώστε να υλοποιήσει ταχύτερα την αγροτική μεταρρύθμιση.³⁷⁶ Η τελευταία, κατά τις εκτιμήσεις της κυβέρνησης δε χωρούσε άλλα περιθώρια αναβολής, εφόσον η εφαρμογή της θα συνέβαλλε στον περιορισμό των κοινωνικών εντάσεων. Η εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης στον ιταλικό Νότο ειδικά, θεωρούνταν μονόδρομος στο εγχείρημα της αφομοίωσης των φυγόκεντρων δυνάμεων που υπήρχαν στο κράτος, κάτι που μάλιστα είχε επιβεβαιώσει και με γνωμάτευσή της μια επιτροπή επιστημόνων της ιταλικής Βουλής, η οποία είχε συγκροτηθεί προκειμένου να βρει τρόπους για την αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων. Στο πλαίσιο αυτό εξηγείται τόσο η θερμή υποδοχή του νομοσχεδίου από το σύνολο των βουλευτών όσο όμως και η έγκρισή του.³⁷⁷

Αφού λοιπόν η κυβέρνηση κατάφερε να περάσει δια της ψηφοφορίας στη Βουλή το νομοσχέδιο *Fevrara*, την επομένη συνυπέγραψε συμφωνία με εγχώριους

³⁷⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 5/17 Μαΐου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη.,vo.338-342 αναλυτικά για το νομοσχέδιο βλ. Ν.Δoumanis, σελ.146.

³⁷⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 5/17 Μαΐου 1867, ο.π., vo.341

³⁷⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, στο ίδιο,vo. 342

³⁷⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 5/17 Μαΐου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,vo.358
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 26 Μαΐου/7 Ιουνίου 1867,Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης,vo.388

και εξωτερικούς τραπεζικούς οίκους από την οποία εκδόθηκε ένα δάνειο του ύψους των 600 εκατομμυρίων φράγκων. Ο οίκος *Rothschild* όμως δεν ενίσχυσε την κυβέρνηση στο εγχείρημά της και μάλιστα αποσύρθηκε από τις διαπραγματεύσεις μαζί της την τελευταία στιγμή, υποστηρίζοντας ότι η συμφωνία θα ήταν ασύμφορη.

Οι τραπεζίτες του οίκου *Rothschild* αποφάσισαν να αποχωρήσουν από τις διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση, επειδή θεωρούσαν ότι θα αποτελούσε σοβαρό τροχοπέδι στην εφαρμογή του νόμου η καθολική σχέση ιδιοκτησίας που υπήρχε στα εκκλησιαστικά κτήματα. Έτσι, εκτίμησαν ότι θα ρισκοκινδύνευαν να χάσουν ανά πάσα στιγμή τη κτηματική εγγύηση και άρα τα χρήματα που θα εκχωρούσαν με μορφή δανείου στο κράτος. Επιπλέον, πίστευαν ότι ακόμη και αν το βασίλειο εξασφάλιζε την αναίμακτη εφαρμογή του νόμου στην επικράτειά του, θα έρχονταν αντιμέτωποι με το ενδεχόμενο να «*διεξάγει πόλεμο κατά των Ισραηλιτών ο καθολικός κόσμος εν Ευρώπη*».³⁷⁸

Πράγματι, οι δισταγμοί που εξέφρασαν οι ισραηλίτες τραπεζίτες δεν ήταν εκτός της πολιτικής πραγματικότητας. Άλλωστε, για τον Πίο ΙΧ οι αξιώσεις που είχε εκφράσει μέσω του νομοσχεδίου *Fevrara* η κυβέρνηση θεωρήθηκαν ξεκάθαρη αμφισβήτηση του ρωμαιοκαθολικού status quo στη χερσόνησο. Ο Πάπας μάλιστα προσπάθησε να εμποδίσει την εφαρμογή του νόμου τόσο με τις συνηθισμένες εκκλήσεις του προς τον Ναπολέοντα Γ΄ περί προστασίας της κοσμικής εξουσίας του, όσο όμως και αφορίζοντας αρκετούς Ιταλούς που δεν συστρατεύτηκαν μαζί του στην υπόθεση της αποτροπής της εφαρμογής του νομοσχεδίου.³⁷⁹

Ο Αυτοκράτορας όμως δεν γινόταν να επιλυφθεί πρακτικά επί του θέματος. Οι Ιταλοί από την άλλη, μολοντί δυσαρεστήθηκαν από την πνευματική εγκατάλειψή τους από τον Ποντίφικα δεν άργησαν να εκτιμήσουν τα συμφέροντα που θα αποκόμιζαν από την εφαρμογή του νόμου και έτσι αδιαφόρησαν στα κηρύγματα και τους αφορισμούς τους.³⁸⁰ Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση παρατηρώντας την αποδοχή που έτυχε το νομοσχέδιο από τις λαϊκές μάζες αλλά και την αδυναμία του Ναπολέοντα Γ΄ να παρέμβει στην αποτροπή του, δεν εγκατέλειψε καμία από τις αρχικές φιλοδοξίες που είχε εκφράσει για το νομοσχέδιο, ακόμα και αυτό δεν ευδοκίμησε σε συνεργασία με τραπεζικούς οίκους του οικονομικού βεληνεκού των

³⁷⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 19/31 Μαΐου 1867 Α. Κουντουριώτης- Χ.Τρικούπη,vo.380, 382.

³⁷⁹ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, εμπιστευτική, 5/17 Μαΐου 1867 Α.Κουντουριώτης- Χ.Τρικούπη, vo.356-359

³⁸⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, εμπιστευτική, 26 Μαΐου/7 Ιουνίου 1867 Α.Κουντουριώτης- ΧΤρικούπη,vo.388.

Rothschild.³⁸¹ Μάλιστα, την επομένη της έγκρισης του νομοσχεδίου και την κατοχύρωση του δανείου υποστήριξε σε δημόσια δήλωσή της ότι: «το κράτος βρίσκεται εις ανάπτυξιν ώστε να καταλάβει εις την ευρωπαϊκή πολιτική πλάστιγγα την θέσιν της μεγάλης δυνάμεως, θέσιν ην δικαιούται να κατέχει».³⁸²

Υστερα από τις παραπάνω εξελίξεις στην Ιταλία, ο Α.Κουντουριώτης έστειλε μια εμπιστευτική επιστολή του στον Χ.Τρικούπη μέσω της οποίας επανέφερε στην αλληλογραφία τους το θέμα που είχε αναλάβει να διερευνήσει.

Ειδικότερα, ο πρέσβης υποστήριξε στον υπουργό ότι αυτό που έπρεπε να συγκρατήσει η Αθήνα απ'όσα πραγματοποιήθηκαν στην Ιταλία με αφορμή τον νόμο για τα εκκλησιαστικά ήταν οι αντικληρικαλικές τοποθετήσεις των Ιταλών πολιτικών, της κυβέρνησης, του Τύπου και ευρύτερα των υπηκόων. Έτσι, υποστήριξε στον υπουργό ότι: «ούτε εις την κυβέρνησιν υπάρχον προθέσεις προς κτήσιν της νήσου Κερκύρας ούτε εις το κοινόν, όπου πολλάκις προδίδονται τάσεις τινές εθνικάί.»³⁸³ Έπειτα, συμβούλευσε τον Χ.Τρικούπη με τα εξής: «είναι ουσιωδέστατο για το ελληνικό βασίλειο να μη διώκοντες σκιάν ανύπαρκτον ή έστω και πραγματικότητα τινά μηδόλως επίφοβον, εις τα εθνικά συμφέροντα κατά την παρούσαν μάλιστα κρίσιμον στιγμήν».³⁸⁴

Ο διπλωμάτης ήταν δικαιολογημένο να έχει την παραπάνω πεποίθηση, εφόσον είχε συνομιλήσει με τον κόμη Campelo, δηλαδή τον Ιταλό υπουργό εξωτερικών, ο οποίος του είχε εγγυηθεί προφορικά ότι: «η διαγωγή του προζένου της Ιταλίας δεν συνάδει με τας υφιστάμενας φιλικάς σχέσεις των δυο επικρατειών».³⁸⁵

Ο Χ.Τρικούπης αφού έλαβε την παραπάνω «αξίαν εμπιστευτική αναφορά» του Α.Κουντουριώτη, την επισύναψε απευθείας στον Νομάρχη Κέρκυρας.³⁸⁶ Ο Ν.Μαυροκορδάκης με τη σειρά του έγραψε στον Χ.Τρικούπη μια επιστολή στην οποία του τόνισε ότι ήταν σύμφωνος με τις απόψεις του Έλληνα διπλωμάτη. Ως προς αυτά, έγραψε χαρακτηριστικά: «Οι Ιταλοί όπως εις το Ιταλικον Βασίλειον όπως και εις Αθήνα εκφράζοντο μετά πολλής δριμύτητος κατά των Ιησουιτών και του Ιησουιτισμού».

³⁸¹ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, εμπιστευτική, 26 Μαΐου/7 Ιουνίου 1867 Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.389.

³⁸²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 19/31 Μαΐου 1867 Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,νο.381

³⁸³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1867,18:1-4, Φλωρεντία, εμπιστευτική, 19/31 Μαΐου 1867 Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο. 383

³⁸⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1867,18:1-4,Φλωρεντία, εμπιστευτική, ο.π., νο. 384

³⁸⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,1867,18:1-4,Φλωρεντία, εμπιστευτική 10/22 Ιουνίου 1867, Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.393

³⁸⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,ΑΑΚ, Θ2: ,εμπιστευτική Αθήνα, 2 Ιουνίου 1867, Χ.Τρικούπης-Α.Κουντουριώτη,νο.103.

Ωστόσο διατήρησε μερικές επιφυλλάξεις, τις οποίες εξέφρασε στον υπουργό γράφοντάς του τα εξής: «*Θεωρώ ότι εξ'ατομικών διαθέσεων ο κύριος Βεβιάνης δυστροπεί εις τας σχέσεις*».³⁸⁷ Παρόλα αυτά, τον διαβεβαίωσε ότι από τη θεσμική-κρατική θέση που είχε ο ίδιος στο νησί, θα συνέβαλλε «*να διατηρηθεί η νυν υφιστάμενη αρμονία μεταξύ των δυο κρατών*».³⁸⁸

Ένα συμβάν που έλαβε χώρα στις αρχές του καλοκαιριού του 1867 στην Ανατολή, θα έρθει να αποφορτίσει τελείως τις όποιες υποψίες είχε η ελληνική κυβέρνηση για τις διακηρύξεις της Ιταλίας. Ειδικότερα, οι απεσταλμένοι των Δυνάμεων στη Πύλη προετοιμάζονταν να καταθέσουν ένα νέο υπόμνημα στον Σουλτάνο το οποίο προέβλεπε τη σύσταση μιας εξεταστικής επιτροπής για το Κρητικό. Κατά τις εκτιμήσεις της Αθήνας, η Ιταλία θα μπορούσε να στηρίξει το νέο εγχείρημα των Δυνάμεων και έτσι να αποδείξει τον φιλελληνισμό της.³⁸⁹

Η α λα καρτ ένταξη των εθελοντών στην θεσμική εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας και του Risorgimento.

Ο Α.Κουντουριώτης μόλις πληροφορήθηκε από τον Χ.Τρικούπη για την αισιοδοξία του υπουργικού συμβουλίου της Αθήνας σχετικά με τη συμφωνία των Δυνάμεων να προτείνουν στη Πύλη τη σύσταση μιας εξεταστικής επιτροπής για το Κρητικό, εξέφρασε επιφυλάξεις.³⁹⁰ Την απαισιόδοξη στάση του διπλωμάτη θα έρθει να συμμεριστεί σύντομα και η κυβέρνησή του ύστερα από μια πρωτοβουλία που έλαβε ο Σουλτάνος προκειμένου να εμποδίσει το νέο εγχείρημα των Δυνάμεων.³⁹¹

Για τη Πύλη, οι συζητήσεις των Δυνάμεων περί εξεταστικής επιτροπής δεν ήταν τίποτε περισσότερο παρά μια επιπλέον πρωτοβουλία τους που αποδείκνυε ότι περέμβαιναν στα εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας της. Έτσι ο Σουλτάνος, κάπως αναπάντεχα, πρότεινε στις Δυνάμεις τη συγκρότηση μιας εξεταστικής

³⁸⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική, Κέρκυρα, 30 Μαΐου 1867, Ν.Μαυροκορδάκης-Χ.Τρικούπη,vo.104-106

³⁸⁸ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική, Κέρκυρα, 30 Μαΐου 1867, Ν.Μαυροκορδάκης-Χ.Τρικούπη,vo.106

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ,ΑΑΚ, Θ2: , εμπιστευτική, Φλωρεντία 10/22 Ιουνίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,vo.393,396

³⁸⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 26 Μαΐου/7 Ιουνίου1867, Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,vo.219-221

³⁹⁰ΥΔΙΑ,ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία 7/19 Ιουνίου1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,vo.219

³⁹¹Για την εξεταστική επιτροπή βλ. D.Dontas,ο.π, σελ. 130-135.

επιτροπής για το Κρητικό υπό τον ίδιο, πριν δηλαδή οι Δυνάμεις προβούν στην αντίστοιχη ενέργεια.³⁹²

Αφού ο Σουλτάνος κατέθεσε την παραπάνω πρόταση, η Αθήνα έδωσε εντολές στους απεσταλμένους της στο εξωτερικό να πληροφορηθούν για το πώς θα διαχειρίζονταν οι Δυνάμεις την τακτική του. Ο Α.Κουντουριώτης ύστερα από τη σχετική συνομιλία του με τον Ιταλό πρωθυπουργό, δεν κατάφερε να διεξάγει κάποια συμπερασματική για την πολιτική που θα ακολουθούσε η Ιταλία, καθώς ο Rattazzi, όπως του είπε, ανέμενε νεότερα από τη Γαλλία.³⁹³ Έτσι, δεδομένου ότι η ιταλική κυβέρνηση δε μπορούσε να δώσει κάποια σαφή πληροφορία, ο διπλωμάτης θεώρησε καθήκον του να διατυπώσει στον Χ.Τρικούπη ένα σχέδιο που είχε σκεφθεί, ώστε η Αθήνα να θέσει εμπόδια στους τακτικισμούς της Πύλης.³⁹⁴

Σύμφωνα με το σχέδιο του Α.Κουντουριώτη, η ελληνική κυβέρνηση θα έπρεπε να καταθέσει αίτημα στις Δυνάμεις να παρίστατο και ένας εκπρόσωπος του βασιλείου στη σύνθεση των μελών της εξεταστικής επιτροπής που πρότεινε η Πύλη, αναφέροντας μάλιστα στον Χ.Τρικούπη ότι: *«το βήμα αυτό δεν θα είχε ουδεν τις επιβλαβές. Το βασίλειον θα είχε ηθικά οφέλη, κυρίως στην κοινή γνώμη της Ελλάδας, της Ευρώπης και ειδικά των χριστιανών της Ανατολής.»*

Στην συνέχεια υποστήριξε στον υπουργό ότι αν οι Δυνάμεις δυσφορούσαν στην κατάθεση της παραπάνω πρότασης, τότε η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να επικαλεστεί στη Δύση *«το πρόσφατον παράδειγμα της συμμετοχής του Βελγίου εις τα περί του Λουξεμβούργου διαπραγματεύσεις. Το Βέλγιον καίτοι Δύναμιν ουδετέραν έλαβε μέρος εις τας διαπραγματεύσεις του Λονδίνου, έννεκα κυρίως της προς το Λουξεμβούργον γειτονίας του. Αν επιτύχει αυτό και η έρευνα γίνει παραδεκτή, στη Σύνοδο θα οδηγηθεί και το βασίλειο προς οριστικήν λύσην του Κρητικού».*³⁹⁵

Η πρόταση που εξέθεσε ο Α.Κουντουριώτης στον Χ.Τρικούπη θεωρήθηκε αρκετά τεκμηριωμένη από το υπουργικό συμβούλιο της Αθήνας, εφόσον το τελευταίο την υιοθέτησε στην διπλωματική του ατζέντα από το καλοκαίρι του 1867 και έπειτα. Μάλιστα στα μέσα του Ιουνίου, η Γαλλία και η Ιταλία ήταν αρκετά πρόθυμες να ενστερνιστούν τη σχετική επιχειρηματολογία της ελληνικής μεριάς για τη συμμετοχή

³⁹²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, ο.π.,220

³⁹³ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, στο ίδιο, vo. 221

³⁹⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 24 Ιουνίου/6 Ιουλίου 1867 Α. Κουντουριώτης-Χ Τρικούπης, vo.412,413

³⁹⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 7/19 Ιουνίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης,vo.222-223

της στην «ανάκριση της Πύλης». ³⁹⁶ Ο Σουλτάνος ωστόσο δεν ήταν διατεθειμένος να επιτρέψει κάτι τέτοιο. ³⁹⁷

Ειδικότερα, στα μέσα του Ιουνίου του 1867, ο Σουλτάνος ανήγγειλε στις Δυνάμεις ότι θα δεχόταν να συνομιλήσει μαζί τους για τη συμμετοχή της ελληνικής μεριάς στην εξεταστική επιτροπή μόνο εάν ικανοποιούσαν μερικούς όρους του. Ένας απ' αυτούς, ήταν η μεσολάβησή τους στην Αθήνα για την αποχώρηση «των εκ Κρήτης εθελοντών». ³⁹⁸

Ο Χ.Τρικούπης αφού ενημερώθηκε από τον Έλληνα πρέσβη στη Πύλη για τον όρο που έθεσε ο Σουλτάνος, απευθύνθηκε με επιστολή του στον Α.Κουντουριώτη στην οποία του ζήτησε να συνομιλήσει επί του θέματος των εθελοντών με την ιταλική κυβέρνηση. ³⁹⁹ Ο πρέσβης έτσι, εκπλήρωσε αμέσως το καθήκον του.

Ειδικότερα, ο Α.Κουντουριώτης συνομίλησε με τον κόμη Campello. Σ' αυτόν, ξεκαθάρισε ότι η Αθήνα δεν επιθυμούσε την αποχώρηση των εθελοντών από την Κρήτη, επικαλούμενος τα εξής:

«Η Πύλη υπό το όνομα των εθελοντών εννοεί να απομακρυνθώσι εκ Κρήτης οι λαβούντες τα όπλα. Έτσι, τότε μετά εν στρατού της και την ολίγω κατοίκο της Κρήτης Τουρκίαν θέλει ευκολωτέρα υπερτερίσει εις μεγάλας Δυνάμεις. Δεν είναι δηλαδή ή πεντακόσιοι ή χίλιοι εθελονταί, αι αγωνιζώμενοι υπέρ της ανεξαρτησίας της Κρήτης, αλλά άπας ο Κρητικός λαός. Δια να υπάρξη ειλικρινής εξαίτασις, εν πλήρη ελευθερία και φωτισθώσι περί της αληθείας αι Δυνάμεις, πρέπει ν' αποχωρήσει εκ της Κρήτης ο Τουρκικός στρατός, και τότε μόνον, ίσως η Πύλη εδικαιούτο ν' απαιτήση παρά των Δυνάμεων και παρά της εν Κρήτη προσωρινής Κυβερνήσεως, την απομάκρυνσην των εθελοντών, οι πλείστοι των οποίων είναι Κρήτες αίτινες υποφέρωσι την Τουρκικήν Τυραννίαν και τας καταδιώξεις, είχαν προ πολλού μεταναστεύσει εις την Ελλάδα.» ⁴⁰⁰

Η παραπάνω επιχειρηματολογία του Α.Κουντουριώτη στον Ιταλό υπουργό αποτυπώνει μια ευμετάβλητη θέση που είχε η Αθήνα σε σχέση με την εθνικότητα, τη μαζικότητα και, τέλος, τη συμβολή του κοσμοπολίτικου κινήματος στη κρητική επανάσταση. Την εν λόγω παρατήρηση μπορούμε να διακρίνουμε καλύτερα αν λάβουμε υπόψη μας ότι η ελληνική κυβέρνηση από τις απαρχές της επανάστασης

³⁹⁶

³⁹⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία, 9/21 Ιουνίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, vo. 235.

³⁹⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 16/29 1867, αναφορά στο τηλεγράφημα Χ. Τρικούπη-Α.Κουντουριώτη,vo.242.

³⁹⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, ο.π., vo. 246

⁴⁰⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 16/29 Ιουνίου 1867, Α.Κουντουριώτης- Χ.Τρικούπη,vo.243.

μέχρι και τα μέσα της εξέλιξής της υποστήριζε ότι το κίνημα των Κρητών στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στη συνδρομή των ξένων εθελοντών που ξεπερνούσαν την αριθμητική των πεντακοσίων και χιλίων.⁴⁰¹ Στο πλαίσιο αυτό όμως, εύκολα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι με τα όσα υποστήριξε ο διπλωμάτης στη συνομιλία του με τον Campello ερχόταν να αυτοαναιρέσει την επιχειρηματολογία της κυβέρνησής του για τους εθελοντές που σημειώσαμε προηγουμένως. Τα πράγματα όμως δεν είναι τόσο απλά, αν λάβουμε υπόψη μας ότι για την Αθήνα είχε μεγάλη σημασία στις περιστάσεις να αναπροσδιορίσει την εικόνα που η ίδια είχε δημιουργήσει στο εξωτερικό για την επανάσταση, ασχέτως αν αυτό γινόταν σε διάστημα μόλις ενός εξαμήνου.

Αναλυτικότερα, στα μέσα του έτους του 1867 η επανάσταση δεν χρειαζόταν να υποστηριχθεί από την Ελλάδα στη Δύση ως αποτέλεσμα της φιλελληνικής και αλληλέγγυας στο βασιλείο κοσμοπολίτικης δραστηριότητας, εφόσον σε αντίθεση με τις απαρχές της εξέγερσης ήταν γνωστό στις Δυνάμεις ότι η Αθήνα στήριζε τους Κρητικούς είτε φανερά, είτε παρασκηνιακά. Κατ'αυτόν τον τρόπο μπορούσε να αφαιρεθεί η κοσμοπολίτικη συνδρομή στην επανάσταση, η οποία μεταξύ 1866 και των μέσων του έτους 1867 αποτελούσε ένα από τα πολλά επιχειρήματα που εξέφρασαν τα κυβερνητικά επιτελεία του βασιλείου στις Προστάτιδες Δυνάμεις, προκειμένου να υπεκφύγουν των κατηγοριών τους περί εσκεμμένης διατάραξης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να πούμε ότι οι αφαιρέσεις, οι στατικότητες και οι προσθήκες στην εικόνα της επανάστασης που φιλοτεχνούσε η ελληνική μεριά μέσω των αναπροσδιορισμών της για τους εθελοντές, το καλοκαίρι του 1867 έδινε στη Δύση το εξής μήνυμα: η επανάσταση που συντηρούσε τόσες εντάσεις μεταξύ τους και που η διάρκειά της έκρυβε το ενδεχόμενο να προκαλέσει μια ευρύτερη ανάφλεξη στο status quo της Ανατολής, θα σιγούσε όχι με την αποχώρηση των ελάχιστων αριθμητικά ξένων εθελοντών, αλλά μόνο εάν ξεπερνούσαν τις επιφυλάξεις τους και ενέκριναν το αίτημα του βασιλείου και της Κρήτης για ένωση, εφόσον οι *«πλείστοι των εθελοντών είναι Κρήτες αίτινες υποφέρωσι την Τουρκικήν Τυραννίαν.»*⁴⁰²

⁴⁰¹Για τις παρατηρήσεις που παραθέτουμε εδώ σχετικά με τους εθελοντές βλ. Α.Καλλιβρετάκης, *Οι Γαριβαλδινόι στην κρητική επανάσταση του 1866: το παιχνίδι των αριθμών*. Και τις Υποσημειώσεις της εργασίας νο.295-300.

⁴⁰²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 16/29 Ιουνίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,νο.243.

Αν όμως δεχτούμε ότι η επεξεργασία της εθνοτικής και αριθμητικής εθελοντικής παρουσίας στην επανάσταση ήταν μια υπόθεση με πολλαπλές διαστάσεις για την ελληνική κυβέρνηση και το στελεχικό δυναμικό της στο εξωτερικό, το ίδιο μπορούμε να δεχτούμε ότι ίσχυε και για την ιταλική μεριά. Η τελευταία άλλωστε το καλοκαίρι του 1867 βρισκόταν αντιμέτωπη με την προετοιμασία ενός επιπλέον κινήματος των εθελοντών για την απελευθέρωση της Ρώμης, το οποίο οι καθολικές δυνάμεις απαιτούσαν την καταστολή του από το υπουργείο Rattazzi, ενώ η κυβέρνηση θεωρούσε ότι μπορούσε να το αφήσει ανεξέλεγκτο ώστε να καταλάβει για λογαριασμό της την Ιερή Πόλη και να παρουσιάσει το συμβάν στη Δύση ως *fait accompli*.⁴⁰³ Έτσι μπορεί να εξηγηθεί ότι ο κόμης Campello δε σχολίασε όλα όσα του έθιξε ο Α.Κουντουριώτης για τους εθελοντές και την σχετική απαίτηση της Πύλης, παρά μόνο του εξέφρασε την συμφωνία του σε όσα του ανέφερε ο Έλληνας διπλωμάτης.⁴⁰⁴ Το καλοκαίρι του 1867 η α λα καρτ ένταξη των εθελοντών στην εσωτερική και στην εξωτερική-αλυτρωτική πρακτική των κυβερνητικών φορέων του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας θα αναδειξεί περισσότερο στα δύο έθνη-κράτη όψεις της διπλωματικής ιδιοσυστασίας τους.

⁴⁰³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 17/29 Ιουνίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη, νο.396-398.

⁴⁰⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 19/ 30 Ιουνίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,νο.391.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 15/29 Ιουνίου 1867, Α.Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπη,νο.247-248.

Το κίνημα για την απελευθέρωση της Ρώμης το έτος 1867.

Οι ελληνοϊταλικές διπλωματικές συνομιλίες από τον Ιούνιο μέχρι και τον Δεκέμβριο του 1867, δεν αναζητούν διπλωματικές χαραμάδες γύρω από την ενίσχυση της κρητικής επανάστασης. Η εν λόγω μεταστροφή είχε να κάνει με το γεγονός ότι στην Ιταλία μεσολάβησε ένα επιπλέον κίνημα των εθελοντών υπό τον Garibaldi για την απελευθέρωση της Ρώμης. Η κυβέρνηση έτσι έθεσε ως αποκλειστική προτεραιότητά της τη διαχείριση των εσωτερικών και διπλωματικών υποθέσεων του κράτους της και όχι όσα εξελίσσονταν με αργούς ρυθμούς μεταξύ της Δύσης και της Αθήνας για την Ανατολή.

Ο Α.Κουντουριώτης μόλις τον Σεπτέμβριο του 1867 θα γράψει για όλα τα παραπάνω στον Χ.Τρικούπη, ξεκαθαρίζοντάς του μάλιστα ότι η ιταλική κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να ενισχύσει με καμία μορφή το κρητικό.⁴⁰⁵ Ο υπουργός φαίνεται ότι κατανόησε τη δύσκολη συγκυρία του γειτονικού κράτους, εφόσον από τις αρχές του φθινοπώρου του 1867 και έπειτα, δεν έδωσε στον Έλληνα πρέσβη κάποια εντολή σχετική με την κρητική επανάσταση ώστε να τη προωθήσει στην ιταλική μεριά. Η μόνη προσπάθεια για συνομιλίες με την κυβέρνηση της Φλωρεντίας που επιχειρήθηκε από την Ελλάδα στις περιστάσεις, ίσως μπορεί να συσχετιστεί με την άφιξη του Γεωργίου Α' στην Ιταλία στις αρχές του Νοεμβρίου του 1867.⁴⁰⁶ Οι βασιλιάς ωστόσο, παρότι είχε πρόθεση να επισκεφθεί τον Vittorio Emanuele II και άρα πιθανή προδιάθεση να συνομιλήσει μαζί του για την επανάσταση, εν τέλει, προσπέρασε τη Φλωρεντία και μάλιστα «*incognito*».⁴⁰⁷

Με αφορμή τη γρήγορη αποχώρηση του Γεωργίου Α' από την ιταλική πρωτεύουσα, αλλά και με τις μηδαμινές προσδοκίες της ελληνικής κυβέρνησης και του Α.Κουντουριώτη για τη συμβολή της Ιταλίας στο κρητικό, μπορούμε να πούμε ότι η ελληνική μεριά κατανόησε ότι οι εξελίξεις στην Ιταλία ήταν ακατάλληλες για την όποια συνεργασία ή συνομιλία της με τα κυβερνητικά επιτελεία της Φλωρεντία.

⁴⁰⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική Φλωρεντία 15/27 Σεπτεμβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπη, νο. 492 Όπου αναφέρεται ότι η ιταλική κυβέρνηση αδυνατούσε να συμβάλει στη μεταφορά των κρητών στην Ελλάδα.

⁴⁰⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 26 Οκτωβρίου/7Νοεμβρίου 1868, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 520

⁴⁰⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, ο.π., 522.Στην Βενετία, τους υποδέχθηκε ο Δούκας και η Δούκισσα της Αόστρης, ένας Γερουσιαστής, ένας Στρατηγός και ένας διερμηνέας.

Οι εξελίξεις στην Ιταλία που επέδρασαν ανασταλτικά στις διπλωματικές της σχέσεις με την Ελλάδα ξεκίνησαν το καλοκαίρι του 1867 και έφτασαν στο αποκορύφωμά τους στις 16 Σεπτεμβρίου του 1867. Τότε, το «κόμμα της ενέργειας» κάλεσε το «ιταλικό έθνος» στις επάλξεις για την απελευθέρωση της Ρώμης.⁴⁰⁸ Με τη δημοσίευση του σχετικού καλέσματος των ριζοσπαστών ο Πίος ΙΧ απαίτησε από τον Ναπολέοντα Γ΄ τη στρατιωτική προστασία του, ενώ η ιταλική κυβέρνηση προέβη σε κατασταλτικά μέτρα εναντίον τους προκειμένου να αποφευχθεί μια στρατιωτική επέμβαση της Γαλλίας στο βασίλειο.⁴⁰⁹

Ειδικότερα, το υπουργείο Rattazzi κατέστηλε και απαγόρευσε μια σειρά από συγκεντρώσεις των Ιταλών που είχαν αλυτρωτικό περιεχόμενο, ενώ έδωσε εντολή στις αστυνομικές αρχές του κράτους να συλλάβουν τον Garibaldi.⁴¹⁰ Έτσι, ο τελευταίος συλλήφθηκε και αιχμαλωτίστηκε στο φρούριο της Αλεξάνδρειας.⁴¹¹

Όπως ήταν αναμενόμενο, η φυλάκιση του στρατηγού πυροδότησε μια σειρά από αντικυβερνητικές αντιδράσεις. Ανάμεσα σε αυτές ξεχωρίζει μια που έλαβε χώρα την στη *Piazza della Signocia* της Φλωρεντίας, όπου εκεί βρισκόταν η οικεία του Rattazzi και το οπλοστάσιο της Εθνοφυλακής. Οι αγανακτησμένοι Ιταλοί συγκεκριμένα, πραγματοποίησαν πρώτα μια επίθεση στο σπίτι του πρωθυπουργού προσπαθώντας έτσι να τραβήξουν τη προσοχή της Εθνοφυλακής από τη περιφρούρηση του οπλοστασίου, ώστε να εισβάλουν σε αυτό και να προμηθευτούν όπλα.⁴¹²

Μολονότι το σχέδιο του πλήθους δεν ευδοκίμησε, η κυβέρνηση έλαβε το μήνυμά του. Έτσι, έδωσε εντολή στον υπουργό ναυτικών να μεταφέρει τον Garibaldi από το φρούριο της Αλεξάνδρειας στη νήσο Καπρέρα. Η συγκεκριμένη πρακτική ωστόσο, προκάλεσε έναν νέο κύκλο αποκαλύψεων για τη πολιτική που θα ασκούσε η κυβέρνηση στο Ρωμαϊκό και κατ'επέκταση ένα νέο κύκλο εντάσεων, όχι όμως εσωτερικών, αλλά διπλωματικών.

Ειδικότερα, ο Πίος ΙΧ και η γαλλική καθολική κοινή γνώμη θεώρησαν ότι η

⁴⁰⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 9/21 Σεπτεμβρίου 1867, νο. 471 η επισύναψη απ' τον πρέσβη της σχετικής προκήρυξης.

⁴⁰⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 15/27 Σεπτεμβρίου 1867, Α. Κουντουριωτης- Χ Τρικούπης, νο.466-469

⁴¹⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 15/27 Σεπτεμβρίου 1867, Α. Κουντουριωτης- Χ Τρικούπης, νο.466

⁴¹¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 15/27 Σεπτεμβρίου 1867, Α. Κουντουριωτης- Χ Τρικούπης, νο. 467

⁴¹²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 15/27 Σεπτεμβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης προς Χ. Τρικούπη,νο. 473-475

πρωτοβουλία της κυβέρνησης να αποφυλακίσει τον Garibaldi και να τον τοποθετήσει πιο κοντά στις αλύτρωτες ιταλικές επαρχίες, έκρυβε το ενδεχόμενο κάποιας κρυφής συνεργασίας τους. Έτσι, ο Ποντίφικας και τα ποιμνιά του στη Γαλλία δεν άργησαν να συμπεράνουν ότι οι ιταλικές στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονταν στα Παπικά Κράτη με αρχικό τους σκοπό να αποτρέψουν τους εθελοντές από την κατάληψη της Ρώμης, εν τέλει, θα συστρατεύοταν μαζί τους για να εισβάλουν από κοινού στην Ιερή Πόλη.⁴¹³

Αναντίρρητα, η κατά τον παραπάνω τρόπο μετάφραση των γεγονότων που λάμβαν χώρα στην Ιταλία δεν ήταν και τόσο φαντασική. Στη διπλωματική επικαιρότητα άλλωστε ήταν γνωστό ότι ο Vittorio Emanuele II φλέρταρε με τη λύση του Ρωμαϊκού, παρά τις σοβαρές επιφυλάξεις της κυβέρνησής του.

Ο ιταλός μονάρχης θεωρούσε ότι ο Ναπολέοντας Γ' δε θα μπορούσε να παρέμβει ιδιαιτέρως στο Ρωμαϊκό στις περιστάσεις, εφόσον έπρεπε να διαχειριστεί μια εσωτερική κρίση που είχε προκύψει στην αυτοκρατορία του και μάλιστα, σε συνθήκες όπου είχε ανοίξει αρκετά διπλωματικά μέτωπα στη Δύση και την Ανατολή.⁴¹⁴

Έτσι, οι αισιόδοξες τοποθετήσεις του μονάρχη περί επικείμενης λύσης του Ρωμαϊκού στις αρχές του Οκτωβρίου δημιούργησαν την εντύπωση στη κοινή γνώμη της Ιταλίας, αλλά και στους απεσταλμένους των ξένων κυβερνήσεων στη Φλωρεντία, ότι πράγματι τα κυβερνητικά επιτελεία του κράτους συνεργαζόταν με τους εθελοντές.⁴¹⁵ Ο Α.Κουντουριώτης μάλιστα μετά τις σχετικές διακηρύξεις του μονάρχη, έγραψε στον Χ.Τρικούπη ότι: *«η Ιταλία παρέχει σήμερα λαμπρόν και αξιομιμητον παράδειγμα πατριτισμού»*.⁴¹⁶ Γρήγορα όμως τα δεδομένα της πολιτικής και διπλωματικής επικαιρότητας της Ιταλίας άλλαξαν.

Ο Vittorio Emanuele II ορθώς είχε προβλέψει ότι η βασική προτεραιότητα του

⁴¹³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 22/4 Οκτώβρη 1867, Α. Κουντουριώτης προς Χ. Τρικούπη, νο.484

Νο. 484 Υστερόγραφο όπου αναφέρεται και η *αναστολή της ενέργειας της Ιταλίας για το κρητικό* και αναφέραμε παραπάνω.

⁴¹⁴ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 23/5Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης προς Χ. Τρικούπη, νο.488, γι' αυτό και ο Α. Κουντουριώτης εισάγει την επιστολή ότι επικρατούν *« αντιφατικές ειδήσεις για την επανάσταση, που μέχρι τούδε δεν έλαβε τον τόσο σπουδαίο αυτής της χαρακτήρα.*

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 23/5Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης προς Χ. Τρικούπη, νο.489

⁴¹⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 30 Σεπτεμβρίου/ 12 Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ.. Τρικούπης, νο. 490-491.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία 5/17 Οκτωβρίου 1867 Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 493..

⁴¹⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, ο.π.,493,

Ναπολέοντα Γ΄ ήταν η αποκατάστασή των σχέσεών του με το εσωτερικό της αυτοκρατορίας του, παρέβλεψε όμως ότι οι υπήκοοί του υπερασπίζοταν σε μεγάλο βαθμό τον Πάπα. Η γαλλική καθολική κοινή γνώμη άλλωστε θα ήταν ιδιαίτερος ικανοποιημένη με τον Αυτοκράτορα εάν αυτός παρέμβαινε στις εξελίξεις που απειλούσαν την έδρα του ρωμαϊοκαθολικισμού, γεγονός που ο Ναπολέοντας Γ΄ συνειδητοποίησε έγκαιρα. Μάλιστα, στα τέλη του Οκτωβρίου του 1867 εστειλε απειλητικό τελεσίγραφο στην ιταλική κυβέρνηση. Το υπουργείο υπό τον Ratazzi έτσι, πραγματοποίησε εξαγγελία του στους Ιταλούς, στην οποία τους αποσαφήνισε ότι: «ο στρατός των διακοσίων χιλιάδων ανδρών θα εμποδίσει την διάβαση των Γαριβαλδινών. Ο ιταλικός στρατός θα προστατεύσει τον Πάπα αποτρέποντας πάσα ξένη επέμβαση στην Ιταλία.»⁴¹⁷

Η εξαγγελία της κυβέρνησης ικανοποίησε τον καθολικό-διπλωματικό περίγυρο του βασιλείου, ωστόσο δυσαρέστησε αρκετά τους Ιταλούς.⁴¹⁸ Οι τελευταίοι, για παράδειγμα, κινητοποιήθηκαν ακόμα πιο αποφασιστικά εναντίον των κυβερνητικών επιτελείων τους και μάλιστα δημιούργησαν προϋποθέσεις ώστε ο πρωθυπουργός Ratazzi να δηλώσει την παραίτησή του. Στην εξέλιξη αυτή, ο Vittorio Emanuele II έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον στρατηγό *Cialdini*.⁴¹⁹

Η υπουργική αλλαγή ωστόσο δεν ήταν αρκετή για να περιορίσει τις αντικυβερνητικές διαθέσεις των Ιταλών, πόσο μάλλον τις αλυτρωτικές. Έτσι, την επαύριο της ανάλυσης της εξουσίας από τον *Cialdini* το κεντρικό κοιμάτο των ριζοσπαστών κήρυξε την επανάσταση στην Ιταλία και ο Garibaldi μαζί με χιλιάδες εθελοντές άρχισαν να κατευθύνονται προς τη Ρώμη.⁴²⁰

Ο Ναπολέοντας Γ΄ τότε εκανε γνωστό στην ιταλική κυβέρνηση μέσω του απεσταλμένου του ότι ήταν διατεθειμένος να αυξήσει τον αριθμό των γαλλικών στρατευμάτων που βρίσκονταν στο βασίλειο, αφήνοντας να εννοηθεί ότι δε θα δίσταζε να εισβάλει στο κράτος. Έτσι, μετά τις νέες απειλές της Γαλλίας, ο Vittorio Emanuele II που πλέον είχε πειστεί ότι το κίνημα των εθελοντών θα προκαλούσε βαθύτερα προβλήματα στο βασίλειό του, έδωσε εντολή στη κυβέρνηση και στους

⁴¹⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, στο ίδιο, 494-495

⁴¹⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 30 Σεπτεμβρίου/12 Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, νο. 492

⁴¹⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 12/24 Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης – Χ. Τρικούπης, 501

⁴²⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, λιαν εμπιστευτική, Φλωρεντία, 14/26 Οκτωβρίου Α. Κουντουριώτης-Χ.Τρικούπης, νο. 506.

στρατηγούς του να καταστήλουν τους γαριβαλδινούς.⁴²¹

Ο Α.Κουντουριώτης προσπαθώντας να καταλάβει και να εξηγήσει στον Χ.Τρικούπη τί συνέβαινε στην Ιταλία παρατήρησε ότι τόσο οι Ιταλοί όσο και τα διπλωματικά επιτελεία των Δυνάμεων στη Φλωρεντία, δεν ήταν σε θέση να γνωρίζουν εάν πράγματι η κυβέρνηση θα κατέστειλε τους γαριβαλδινούς. Κατά τον διπλωμάτη υπήρχε η υπόνοια στην πολιτική ατμόσφαιρα της Ιταλίας ότι η κυβέρνηση προέβαινε στις εξαγγελίες περί καταστολής των εθελοντών, με σκοπό να κερδίσει περισσότερο χρόνο πολεμικής και διπλωματικής προετοιμασίας. Ο ίδιος όμως δυσπιστούσε ως προς αυτά, σχολιάζοντας μάλιστα στον υπουργό ότι: «εις Ιταλίαν ως συμβαίνει και παρ ημίν εν ομοίαις περιστάσεις επικρατούσι ψευδή ειδήσεις. Ότι συμβαίνει σήμερον εν Ιταλίαν είναι αληθής κωμωδία.»⁴²²

Στα τέλη του Οκτωβρίου την ιταλική κυβέρνηση σχημάτισε τελικά ο στρατηγός-κόμης *Menabrea*. Με την ανάληψη των καθηκόντων του ήταν κοινό μυστικό ότι θα κατέστειλε του εθελοντές, εφόσον ο Ναπολέοντας Γ΄ είχε στείλει οριστικό τελεσίγραφο στην Ιταλία.⁴²³ Έτσι, οι εξελίξεις που ακολούθησαν απλώς επιβεβαίωσαν τις θεωρίες. Συγκεκριμένα, ύστερα από μια μεγάλη συμπλοκή που έλαβε χώρα έξω από τη Ρώμη μεταξύ των συνασπισμένων παπικών, γαλλικών και ιταλικών στρατευμάτων εναντίον των εθελοντών, το κίνημα των τελευταίων έλαβε τη χαριστική βολή του.⁴²⁴

Ο Α.Κουντουριώτης μετά την καταστολή του κινήματος των γαριβαλδινών έγραψε μια επιστολή στον Χ.Τρικούπη με θέμα την κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό του ιταλικού κράτους. Εντυπωσιασμένος μάλιστα από το ότι οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ των υπηκόων και των κυβερνητικών επιτελείων του βασιλείου είχαν επαναφερθεί στα πρό του Οκτωβρίου επίπεδά τους, ανέφερε στον υπουργό ότι: «*Η Ιταλία σώθηκε χάριν της πίστης του Ιταλικού στρατού, εις το στέμμα και την Κυβέρνησην. Η τάξις είχε επέλθει εντός ολίγων ημερών.*»⁴²⁵

⁴²¹Ο.π., νο. 506 και για περισσότερα σχετικά με την μοναρχική ιδεολογία και τις αντιφάσεις βλ, *Italy and its Monarchy*, , σελ 37-40, *A failed revolution, 1867*.

⁴²²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 12/24 Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης – Χ. Τρικούπης, 502

⁴²³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4,, Φλωρεντία, 19/31 Οκτωβρίου Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 512

⁴²⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 26/7 Νοέμβρη 1867 Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 522

⁴²⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, ο.π, 523 και

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 30/12 Δεκέμβρη Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 538

Για το εσωτερικό, ο Α Κουντουριώτης σημείωσε: « η κυβέρνηση έλαβε μέτρα στη πρωτεύουσα και στις επαρχίες, κατάσχονταν όπλα και πολεμοφόδια».

Αν ο ιταλικός στρατός ανέλαβε να διεκπαιρεύσει κατά τον παραπάνω τόπο την επαναφορά της κανονικότητας στις σχέσεις μεταξύ των υπηκόων, της κυβέρνησης και του στέμματος, ο Ναπολέοντας Γ΄ προσπάθησε να επανισορροπήσει τις διπλωματικές του σχέσεις με το βασίλειο.

Ειδικότερα, στις αρχές του Νοεμβρίου ο Αυτοκράτορας ζήτησε από την ιταλική κυβέρνηση την έγκρισή της στην οργάνωση ενός Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για τη διευθέτηση του Ρωμαϊκού. Ιταλός πρωθυπουργός πριν δώσει θετική ή αρνητική απάντηση στον Αυτοκράτορα ωστόσο, έθεσε έναν βασικό όρο περαιτέρω διαπραγματεύσεών τους. Σύμφωνα με αυτόν, το Παρίσι θα έπρεπε να ανακοινώσει στην Ιταλία ποιές Δυνάμεις θα συμμετείχαν στις εργασίες του Συνεδρίου. Ωστόσο, ο Ναπολέοντας Γ΄ αρνήθηκε να απαντήσει στο ιταλικό αίτημα, όχι γιατί ήταν διστακτικός να γνωστοποιήσει τις προθέσεις του, αλλά γιατί ο Πίος ΙΧ και η γαλλική καθολική κοινή γνώμη αντέδρασαν στις ιδέες του, με αποτέλεσμα να καταρριφθούν οι διπλωματικές προτάσεις που είχε θέσει στην Ιταλία για το Ρωμαϊκό.⁴²⁶ Παρόλα αυτά, ο Χ.Τρικούπης και ο Α.Κουμουνδούρος δεν δίστασαν να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους να συμμετέχει η Αθήνα στο εν λόγω Συνέδριο.

Ειδικότερα, στις αρχές του Δεκεμβρίου ο Χ.Τρικούπης έστειλε ένα τηλεγράφημα στον Α.Κουντουριώτη, με το εξής θέμα: «περί της μη προσκλήσεως της Ελλάδας εις την εν λόγω Σύνοδο».⁴²⁷ Ο πρέσβης αφού έλαβε την εντολή, συναντήθηκε για πρώτη φορά με τον νέο πρωθυπουργό-υπουργό εξωτερικών της Ιταλίας.

Σύμφωνα με τη σχετική επιστολή του διπλωμάτη στον Χ.Τρικούπη, ο Menabrea υποστήριξε στον Α.Κουντουριώτη ως ορθή την παρατήρηση της Αθήνας «περί της μη προσκλήσεώς της εις την Σύνοδο». Ωστόσο, εξήγησε στον πρέσβη ότι η κυβέρνησή του δεν έστειλε πρόσκληση στην ελληνική μεριά καθώς η πρόταση της Γαλλίας απορρίφθηκε από την Ιταλία, λέγοντάς του μάλιστα ότι μια συνεδριακού τύπου λύση του Ρωμαϊκού θα περιέπλεκε περισσότερο το ζήτημα.

Τα επιχειρήματα του Menabrea στον πρέσβη φαίνεται πως απάντησαν στα ερωτηματικά της Αθήνας, εφόσον δεν επανέφερε στην αλληλογραφία της με τον απεσταλμένο της στη Φλωρεντία το ζήτημα της συμμετοχής της Ελλάδας στο εν λόγω Συνέδριο. Ακόμα και έτσι όμως, παραμένουν αρκετά ερωτηματικά γύρω από το ενδιαφέρον που έδειξε η κυβέρνηση.

⁴²⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4,, Φλωρεντία, 2/14 Νοεμβρίου, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 529-530

⁴²⁷ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4,, Φλωρεντία, 7/19 Δεκέμβρη, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, νο. 551.

Ένας λόγος ίσως να σχετίζεται με ότι η κυβέρνηση αντιμετώπισε τις προτάσεις του Ναπολέοντα στην Ιταλία ως κατάλληλη ευκαιρία για να αποκτήσει λόγο στα διπλωματικά θέματα της Δύσης και έτσι, να θέσει στις Δυνάμεις ζητήματα που σχετίζονταν με το Κρητικό, το οποίο, εξωτερικά τουλάχιστον, έμοιαζε αρκετά με το Ρωμαϊκό.

Σε αντίθεση με την ελληνική κυβέρνηση, η ιταλική δεν έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη πρόταση του Ναπολέοντα Γ'.⁴²⁸ Η συγκεκριμένη στάση της Ιταλίας ερμηνεύεται εάν λάβουμε υπόψη μας ότι από το έτος 1867 και έπειτα, τα κυβερνητικά επιτελεία του βασιλείου ήταν διατεθημένα να αμφισβητήσουν όχι μόνο τις επίκαιρες προτάσεις του Αυτοκράτορα, αλλά τις ευρύτερες ιστορικές-διπλωματικές τους σχέσεις με τη Γαλλία.⁴²⁹ Ως προς την τελευταία παρατήρηση μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι τον Δεκέμβρη του 1867 η κυβέρνηση υπό τον Menabrea επιμελήθηκε και δημοσίευσε μέρος των διπλωματικών εγγράφων που αναφέρονταν στην περίοδο της ιταλικής ενοποίησης των ετών 1859-1861, τα οποία υπογράμμιζαν στους Ιταλούς ότι ο Ναπολέοντας Γ' στις τότε διαπραγματεύσεις των Δυνάμεων για το ιταλικό ζήτημα, υπερασπιζόταν την ιδέα μιας ομόσπονδης Ιταλίας, αντί του ενιαίου κράτους.⁴³⁰ Κατ'αυτόν τον τρόπο, τα κυβερνητικά επιτελεία φιλοδοξούσαν να αποδομήσουν τις ιστορικές-διπλωματικές σχέσεις του βασιλείου με τη Γαλλία, να απορρίψουν τις συνεδριακές προτάσεις του Ναπολέοντα Γ' για το Ρωμαϊκό και, ταυτόχρονα, να προτείνουν στους Ιταλούς μια εναλλακτική πρόταση για την ολοκλήρωση του έθνους-κράτους. Σύμφωνα με αυτή, η Ιταλία θα ολοκλήρωνε την ενοποίησή της αντιμετωπίζοντας πιο σοβαρά τις πολεμικές προπαρασκευές της και συμμαχώντας με τις Πρωσία και Αυστρία.⁴³¹

Στην Ελλάδα, οι μετασχηματισμοί που σημειώθηκαν και σταδιακά εδραιώθηκαν στην εσωτερική και στην εξωτερική πολιτική της στην Ιταλία από το φθινόπωρο του 1867 και έπειτα, δεν έμειναν απαρατήρητοι. Η φιλελεύθερη εφημερίδα *Αυγή*, για παράδειγμα, σε ένα άρθρο-απολογισμό της παγκοσμίας ιστορίας του έτους 1867 παρατήρησε για την Ιταλία τα εξής:

⁴²⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4., λιαν εμπιστευτική, Φλωρεντία, 12/24 Οκτωβρίου 1867, Α. Κουντουριώτης- Χ. Τρικούπης, vo.501-505

⁴²⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α., Φλωρεντία, 12-24 Ιανουαρίου 1868Α. Κουντουριώτης προς Π. Δελιγιάννην,vo.569-570

⁴³⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1867,18:1-4, Φλωρεντία, 2-24 Δεκέμβρη 1867,Α.Κουντουριώτης προς Χ. Τρικούπη No. 545

⁴³¹Ο.π., vo. No 545 Τον Δεκέμβρη του 1867 η πρωσική κυβέρνηση διαβίβασε στην ιταλική ότι *«σε περίπτωση κινδύνου της Ιταλικής ενότητας και ανεξαρτησίας εκ μέρους της Γαλλίας, θέλει θεωρηθεί υπό τη Πρωσία αφορμή πολέμου κατά της Γαλλίας»*

«Μια εξέγερσις του ιταλικού έθνους προς απόκτησιν της φυσικής πρωτευούσης του βασιλείου της Ιταλίας σκοπούσα, εματαιώθη προς ώραν υπό των γαλλικών λογχων. Την θέλησιν του έθνους ανέλαβε να πραγματοποιήσει η κυβέρνησις. Οι εξοπλισμοί της προβαίνουν ταχέως και η μυστική αλληλοβοήθεια της Ιταλίας μετά της Πρωσίας παρασκευάζει τω Ναπολέοντι εχθρόν εν αυτώ τω πλάσματί του. Το 1868 θέλει διαλύσει το εκκρεμές και περίεργον τούτο ζήτημα, όπερ έλαβε διαστάσεις και πολύ μείζοντας εκείνων όσας πας τις ήλπιζεν.»⁴³²

Το στελεχικό δυναμικό του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, δεν έδειξε να κατανοεί λιγότερο απ'ότι οι συντάκτες της *Αυγής* την τομή που σημειώθηκε στην Ιταλία. Ο Α.Μεταξάς που διατελούσε χρέη πρέσβη της Ελλάδας στη Πετρούπολη, στις αρχές του 1868 παρατηρούσε για την γείτονα ότι: «η Ιταλία ένεκα των εσχάτων συμβάντων σκυθροπάζει και πυρετωδώς μεριμνά περί του μέλλοντος μη θέλουσα και μη δυναμένη να ευρεθή όλως απaráσκευος εις τον περί των όλων αγώνα.»⁴³³

Εφόσον ο αθηναϊκός Τύπος και οι αξιωματούχοι του Υπουργείου Εξωτερικών έδειχναν να κατανοούν τις τομές που σημειώθηκαν στην Ιταλία από το έτος 1867 και έπειτα, μένει να δούμε πώς αυτές εκφράστηκαν και, κυρίως, πώς επέδρασαν στις μέχρι τότε διπλωματικές σχέσεις των δυο βασιλείων.

⁴³² *Αυγή* 2 Ιανουαρίου 1868, πρωτοσέλιδο 1- 2. Ο αρθογράφος, ανάμεσα στα «κληροδοτήματα» των εθνών από το 1867 στο 1868, αναφέρει : το Ρωμαϊκόν, την Κρήτην αγωνιζομένην, την Γερμανία οργανιζομένην, την εν Μεξικό πάλη ανθούσαν, τους Φαινίους εργαζομένους, την γαλλοπρωσική αντιηζήλιαν επωαζομένην και την κατά της Αβυσσινίας εκστρατείαν πολλά πιθανή.

⁴³³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.:, Φλωρεντία 1868, εμπιστευτική 31 Δεκέμβρη/12 Ιανουαρίου 1868,Α.Μεταξάς-Π. Δεληγιάννη, νο.183-184.

Συνεργασία ή ιδιοσυστασία; Οι μετασχηματισμοί στην Ιταλία και οι ελληνοϊταλικές σχέσεις το έτος 1868-1869.

Στις αρχές του 1868 ο Α.Μεταξάς, δηλαδή ο πρέσβης της Αθήνας στη Πετρούπολη, απευθύνθηκε με μια εμπιστευτική επιστολή του στον υπουργό εξωτερικών Π.Δεληγιάννη, στην οποία του τόνισε ότι η Γαλλία και η Αγγλία ήταν διατεθειμένες να συνεργαστούν στην Ανατολή προκειμένου να κλείσουν το κεφάλαιο της κρητικής επανάστασης. Κατά τον Α.Μεταξά μάλιστα, το βασίλειο έπρεπε να σχεδιάσει κάθε διπλωματική ενέργειά του *«μετά πολλής προσοχής και περισκέψεως, ώστε μη προώρος περιπλαικώμεν εν κινδύνουςπολλώανωτέροις των ημετέρων δυνάμεων και μέσων»*⁴³⁴

Ο Α.Μεταξάς είχε κάθε λόγο να διατυπώνει την παραπάνω άποψη, εφόσον οι δυο Δυνάμεις θεωρούσαν ότι η επανάσταση ήταν αποτέλεσμα κάποιας ελληνορωσικής συνεργασίας.⁴³⁵ Στο πλαίσιο αυτής της πεποίθησής τους μάλιστα, οι δυο Δυνάμεις εγκαλούσαν με υπομνήματά τους τον Τσάρο να διακόψει την στήριξή του στην επανάσταση, ενώ προειδοποιούσαν την Αθήνα ότι αν δε σταματούσε να προωθεί τα σχέδια της Ρωσίας, τότε: *«αι δυτικάί Δυνάμεις θέλουσι καταλάβη την Κωνσταντινούπολη, την Μικράν Ασίαν και τον Πειραιά.»*⁴³⁶ Μια συνομιλία του Καλλέργη, δηλαδή του απεσταλμένου της Αθήνας στη Πύλη, με τους εκεί πρέσβεις της Αγγλίας και της Γαλλίας αποσαφηνίζει ακόμα πιο παραστατικά τις απόψεις που επικρατούσαν στη Δύση για την Ανατολή, την Ελλάδα και την επανάσταση.⁴³⁷

Ειδικότερα, ο Καλλέργης τον Φεβρουάριο του 1868 ρώτησε τον Γάλλο Πρέσβη *«Αν έλαβε εντολή να ζητήσει την αυτονομία της Νήσου της Κρήτης ή άλλες*

⁴³⁴ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α., Φλωρεντία 1868, εμπιστευτική 31 Δεκέμβρη/12 Ιανουαρίου 1868Α. Μεταξάς προς Π. Δεληγιάννη, νο. 185

⁴³⁵ Πιο ειδικά, ο γάμος του Γεωργίου Α' με την πριγκίπισσα Όλγα και η παρέμβαση του Γεωργίου Α' στην αλλαγή της ελληνικής κυβέρνησης τον Δεκέμβρη του 1867, είχε δημιουργήσει την εντύπωση ότι η Ελλάδα, μέσω της κρητικής επανάστασης υλοποιεί σχέδια της Ρωσίας.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α., εμπιστευτική, Λονδίνο 9/21 Ιανουαρίου 1868, Π. Βραΐλας Αρμένης προς Π. Δεληγιάννη, νο. 81-84 Για τη ρήξη Γεωργίου Α' και Κουμουندούρου βλ. Ασπρέας, ο.π., σελ 68-80 και

την πολιτική των «δυτικών μυστικοσυμβουλίων και την άρρηκτη πολιτική του σχήματος Δύση-Ανατολή, βλ., ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α., εμπιστευτική, Πετρούπολη 4-16 Φεβρουαρίου 1868 νο. 183, Α. Μεταξάς προς Π. Δεληγιάννη.

⁴³⁶ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α., εμπιστευτική, Πετρούπολη, 31/12 Ιανουαρίου 1867/1868, Μεταξάς προς Π. Δεληγιάννη, νο. 184

⁴³⁷ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α., εμπιστευτική 23 Φεβρουαρίου Πέραν, Καλλεργης- Δεληγιάννης, νο. 147-

παραχωρήσεις». ⁴³⁸ Ο Buree, σύμφωνα με την επιστολή του Καλλέργη στον Π.Δεληγιάννη, απάντησε τα εξής: «Μοι απήντησε ξηρά ξηρά ότι ουδείς ενδιαφέρεται σήμερα περί της Κρήτης».

Ο Έλληνας πρέσβης προσπαθώντας να ερευνήσει αν ο Eliot, δηλαδή ο απεσταλμένος της Αγγλίας στη Πύλη συμμεριζόταν την πεσιμιστική άποψη του Γάλλου ομολόγου του, του έθεσε το εξής ερώτημα: «Αν οι Κρήτες επιμείνωσιν εις τον ευγενή υπέρ ανεξαρτησίας των αγώνα, η Ευρώπη θα δείνη χείρα αρρωγόν εκβιάζουσα την Πύλην εις την μετά της Ελλάδος ένωσιν της νήσου ταύτης;» Ο Eliot, απάντησε στον Καλλέργη κοφτά-κοφτά τα εξής: «Πόποτε η Ευρώπη δεν θα εκβιάση την Τουρκίαν εις την παραχώρησιν ταύτην διότι είναι άδίκον να αποσπάσωσι δια της βίας και άνευ της συγκαταθέσεως της Τουρκίας την νήσον Κρήτην.» ⁴³⁹

Κατά τον Καλλέργη, οι απαντήσεις που έλαβε από τους απεσταλμένους της Αγγλίας και της Γαλλίας αποδίδονταν στη «ρωσσοφοβία» των κυβερνήσεών τους. Έτσι, σημείωσε στον Π.Δεληγιάννη ότι ο Buree σε μια δεύτερη συζήτησή τους για το κρητικό, του είχε αναφέρει ότι: «Τα συμφέροντα των εν τη Ανατολή λαών δεν συνταυτίζονται μ' εκείνα της Ρωσσίας». Αντίστοιχα, ο Eliot του είχε ξεκαθαρίσει πως:

«Δεν ήτο τόσον εύκολον εις την Ρωσσίαν να παραχωρήση ως προίκα εις την Πριγκιπέσαν Όλγαν την Κρήτην. Αν όμως η Ελλάς, αντί των πλαγίων και ασύναιτων μέσων τα οποία μέχρι τούδε μετεχειρίσθη, γινομένη το όργανο φιλόδοξων σκοπών άλλης Δυνάμεως και επολιτετέτο πολιτικήν καθαράν και φαναρά εις την Τουρκίαν, οι Κρήτες τότε ζητήσουσι την μετ' αυτής ένωσήν των. Ταύτην και ημείς θεωρούμεν συμφέρουσαν εις τον τόπον ούχι όμως δια των όπλων. Η Ελλάς θα αναλάμβανε μεν όλας τας ευθύνας και τας συνεπείας του πολέμου τούτου, αλλά ο τρόπος της θα εθεωρείτο ηθικότερος και ευγενέστερος.» ⁴⁴⁰

Από τις συζητήσεις του απεσταλμένου του βασιλείου στη Κωνσταντινούπολη με τους Eliot και Buree, εύκολα μπορεί κανείς να κατανοήσει ότι οι διπλωματικές περιστάσεις δεν ήταν καθόλου ευνοϊκές για την Αθήνα. Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση υπό τον Δ.Βούγαρη που διαδέχτηκε αυτή υπό τον Α.Κουμουνδούρο, δεν εγκατέλειψε το εγχείρημα της επανάστασης. Άλλωστε, μια τέτοια στροφή εκ μέρους του

⁴³⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική Πετρούπολη 4-16 Φεβρουαρίου 1868, νο. 184
Το ερώτημα είχε προκαλέσει η επιστολή του Μεταξά από την Πετρούπολη, στην οποία υποστήριζε ότι: *Η αγγλία εκφράζει ανησυχίας και φόβους δια την εν ανατολή πορείαν της Ρωσσίας και προσπαθεί ήδη να πείση την Τουρκίαν ην θεωρεί ανίκανον να καταβάλη την Κρήτην, να κηρύξη την νήσον ηγεμονίαν υπό ηγεμόνα Χριστιανόν, όθεν ο άγγλος υπουργός των εξωτερικών περι τούτου έγγραψε στους εν Κωνσταντινούπολη, Παρισίους και Βιέννη Πρέσβης.*

⁴³⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική 23 Φεβρουαρίου Πέραν, Καλλεργης- Δεληγιάννης, νο. 148.

⁴⁴⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Πέραν 23 Φεβρουαρίου, στο ίδιο, νο 148

βασιλείου μετά από δυο σχεδόν χρόνια που είχε διαρκέσει ο αγώνας των Κρητών θα ήταν τεράστιο πολιτικό κόστος για τη κυβέρνηση και τον μονάρχη, ασχέτως του αν οπισθοχωρώντας θα περιόριζαν ένα σημαντικό ποσοστό ανθρώπινων απωλειών, αλλά και υλικών πόρων. Έτσι, οι κυβερνητικές δυνάμεις συνέχισαν να στηρίζουν την επανάσταση με όρους διακριτικότητας.⁴⁴¹ Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκαν και οι συνομιλίες του βασιλείου με την Ιταλία.

Ειδικότερα, κατά τις εκτιμήσεις της κυβέρνησης και των απεσταλμένων της στην Ευρώπη και τη Πύλη, η Ιταλία θεωρείτο βέβαιος αρωγός της παρασκηνιακής συνδρομής της Αθήνας στην επανάσταση, εφόσον το γειτονικό κράτος μεταξύ 1866-1867 είχε στηρίξει τους Κρητικούς εξ'ολοκλήρου διακριτικά.⁴⁴² Ο Α.Κουντουριώτης ωστόσο, είχε διαφορετική εκτίμηση.

Στις αρχές του Ιανουαρίου του 1868 ο πρέσβης απευθύνθηκε με μια προσωπική-εμπιστευτική επιστολή του από τη Φλωρεντία στην Αθήνα σε κάποιον «*φίλιτατο Σπηλιωτάκη*». Ο τελευταίος πιθανόν να ήταν κάποιο στέλεχος του Υπουργείου Εξωτερικών τον οποίο εκτιμούσε και εμπιστευόταν ο διπλωμάτης. Έτσι, του ζήτησε να μεταφέρει στον Π.Δεληγιάννη με πολύ προσοχή όλα όσα του έγραφε προκειμένου «*να μη λάβουν γνώση της επιστολής οι μη άξιοι εχεμυθείας υπάλληλοι του υπουργείου*».

Ο Α.Κουντουριώτης ακολούθησε τον παραπάνω δρόμο επικοινωνίας με τον υπουργό εξωτερικών, γιατί ήταν πεπεισμένος ότι στο υπουργείο υπήρχαν υπάλληλοι που είχαν διαρρεύσει μέρος της εμπιστευτικής αλληλογραφίας του ίδιου με τον Χ.Τρικούπη, όπου γινόταν γνωστό ότι η Ιταλία είχε ενισχύσει με διάφορες ενέργειες της την επανάσταση. Η σχετική αλληλογραφία, μάλιστα, είχε φτάσει με κάποιο τρόπο στα χέρια της Γαλλίας με αποτέλεσμα ο Ναπολέοντας Γ΄ να στείλει ένα τηλεγράφημα στην Ιταλία, στο οποίο της έθιξε ότι :«*σοβαρόν Κυβέρνησην είναι και διατήρησις της εχεμυθείας*». Ως αποτέλεσμα της δημοσιοποίησης των απόρρητων εγγράφων και της αποστολής του τηλεγραφήματος του Αυτοκράτορα, ο Α.Κουντουριώτης έγραψε στον Σπηλιωτάκη να μεταφέρει στον Π.Δεληγιάννη την είδηση ότι: «*η ιταλική κυβέρνηση*

⁴⁴¹D. Dontas, ο.π., σελ. 156-160.

⁴⁴²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Φλωρεντία 15/27 Φεβρουαρίου 1868 Α.

Κουντουριώτης- Π. Δεληγιάννη, νο 583 επιβεβαίωση «ιταλοφιλίας» με αφορμή της συγκρότηση της νέας κυβέρνησης.

Και για την Ιταλία την πεποιθήση του πρέσβη με βάση τη συμπεριφορά του πρέσβη της Ιταλίας στην Πετρούπολη, : ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική Πετρούπολη 31 Δεκέμβρη/12 Ιανουαρίου 1867, Α. Μεταξάς- Υ.εξ, νο. 183-184

έχον θυμώσει στην ελληνικήν.».⁴⁴³

Το αν έφτασαν ποτέ στον υπουργό οι καταγγελίες του Α.Κουντουριώτη για τους υπαλλήλους του υπουργείου και οι παρατηρήσεις του για τις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις δεν το γνωρίζουμε λόγω της έλλειψης των σχετικών Αρχείων. Ένα περιστατικό όμως που θα απασχολήσει τις διμερείς σχέσεις ένα μήνα μετά την αποστολή της παραπάνω επιστολής του Α.Κουντουριώτη, θα έρθει να επιβεβαιώσει στην Αθήνα την εκτίμηση του διπλωμάτη ότι «η ιταλική κυβέρνηση έχον θυμώσει στην ελληνικήν», σε τέτοιο σημείο που είχε μικρή σημασία αν ο υπουργός είχε συνομιλήσει με τον Σπηλιωτάκη.

Ειδικότερα, ο Π.Δελιγιάννης στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1868 επισκέφθηκε τον κόμη Minerva, δηλαδή τον Ιταλό πρέσβη στην Αθήνα, προκειμένου να του καταθέσει εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης το αίτημα «της επί πληρωμής παροχής χιλίων ίππων» ώστε να το προωθήσει στην ιταλική μεριά. Ο Minerva όμως αντί να στείλει το αίτημα της Αθήνας στη κυβέρνησή του προκειμένου να λάβει θετική ή αρνητική απάντηση, απευθύνθηκε απευθείας στον Π.Δελιγιάννη λέγοντάς του ότι η κυβέρνησή του δε θα μπορούσε να ικανοποιήσει το αίτημα. Ο Π.Δελιγιάννης έτσι απευθύνθηκε στον Α.Κουντουριώτη και συγκεκριμένα, του ζήτησε να μεταφέρει ο ίδιος το αίτημα «της επί πληρωμής παροχής χιλίων ίππων» στην ιταλική κυβέρνηση και να διερευνήσει τους λόγους που ο Minerva είχε αρνηθεί να πράξει οτιδήποτε.⁴⁴⁴

Ο Έλληνας διπλωμάτης αφού έλαβε την εντολή του υπουργού δεν συναντήθηκε με τον Menabrea, δηλαδή τον Ιταλό πρωθυπουργό και υπουργό εξωτερικών, αλλά με τον υπουργό στρατιωτικών, τον *ιπότη Ector Bertole-Viale*.⁴⁴⁵ Από τον τελευταίο, σύμφωνα με επιστολή του πρέσβη στον Π.Δελιγιάννη, ο Α.Κουντουριώτης του ζήτησε τα εξής : «να μοι υποδείξει, όλος εμπιστευτικώς το μέσο

⁴⁴³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.; προσωπική επιστολή, Φλωρεντία 13/25 Ιανουαρίου 1867, Α. Κουντουριώτης – Σπηλιωτάκης, νο. 576-577, νο. 576-577, με τη προσφώνηση « φίλτατε Σπηλιωτάκη» και την υπογραφή « ο φίλος Α. Κουντουριώτης.» Στο τέλος της επιστολής του ανέφερε και τα εξής: «γνωρίζω κάλλιστα και το σοβαρό του χαρακτήρος και την μεγίστηνεχεμύθειαν του Κυρίου Δελιγιάννη, ενόμισα όμως καλό να τα εν γράψω τα παραπάνω δια της εκθέσεως προς προσοχήν του υπουργού.

⁴⁴⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.; ιδιαίτερα εμπιστευτική, Φλωρεντία 9/21 Φεβρουαρίου 1868, Α.Κουντουριώτης-Π. Δελιγιάννην, νο. 595.

⁴⁴⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.; εμπιστευτική Φλωρεντία 28 Δεκ/9 Ιανουαρίου 1868, Α.Κουντουριώτης-Π. Δελιγιάννην, νο 374-35 για την σύνθεση της κυβέρνησης. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.; εμπιστευτική Φλωρεντία Florence4/16 Ιανουαρίου 1868, Α. Κουντουριώτης – Π. Δελιγιάννην, νο. 375-376.

για τη πολιτική σύνθεση της Κυβέρνησης υπό τη Δεξιά και τη « παρουσία των Πεδεμοντιών τον Permanentεκαλούμενον, στην οποία είχε εργαστεί ανέκδοτος ο Βασιλεύς.

από πού θα μπορούσε η Ελληνική Κυβέρνηση να προμηθευθεί χιλίους ίππους». ⁴⁴⁶ Ο υπουργός στρατιωτικών στο εν λόγω ερώτημα του πρέσβη, απάντησε ότι η ελληνική μεριά θα μπορούσε να εξασφαλίσει τους αιτούμενους ίππους όχι από την ίδια, αλλά από τον εργολάβο που προμήθευε το ιππικό του ιταλικού στρατού μέχρι και το έτος 1866. ⁴⁴⁷ Έτσι, ο διπλωμάτης ζήτησε από τον υπουργό να του δώσει γραπτώς τη διεύθυνση του εργολάβου, ενώ ταυτόχρονα προσπάθησε να του αποσπάσει πληροφορίες περί «*τοις όροις διαπραγμάτευσης*» του. ⁴⁴⁸

Αφού ο Έλληνας διπλωμάτης πληροφορήθηκε για όλα τα παραπάνω, επέστρεψε στην οικεία του στη Φλωρεντία. Εκεί, έγραψε μια προσωπική επιστολή με παραλήπτη τον Π.Δελιγιάννη. Στην εν λόγω επιστολή του ο πρέσβης ανέφερε στον υπουργό όλα όσα του είχε εκμυστηριευτεί ο *Ector Bertole-Viale*, τονίζοντάς του επιπλέον ότι:

«*Σας παρακαλώ πολύ να μη γίνεται λόγος περί της όλως φιλικής συνδρομής του Υπουργού των Στρατιωτικών, δια τούτο σας γράφω ιδιαιτέρως και όχι επισήμως. Η πολιτική του υπουργείου Μεναβρέα είναι όλως διαφορετική με εκείνη του υπουργείου Ραττάζι. Ενώ είναι αληθές ότι και οι νυν υπουργοί συμπαθούν υπέρ ημών, δεν θα προβώσι όμως το παρα μικρόν να διεγείρη τες υπονοίας των Δυτικών Δυνάμεων και εύχουσι το ένεκεν ειρηνικό πνεύμα εν τη Ανατολή. Ιδού ο αληθής λόγος ένεκα ο Μινέρβα δεν παρεχώρησε τίποτε επί τας ζητηθείσας χιλίους ίππους.*» ⁴⁴⁹

Τις παραπάνω εκτιμήσεις του πρέσβη για την ιταλική κυβέρνηση και τη στάση της απέναντι στην Ελλάδα, τη Δύση και την Ανατολή, θα έρθει να αποδείξει περισσότερο στην Αθήνα ένα επιπλέον επεισόδιο που απασχόλησε τις διμερείς σχέσεις στις αρχές της άνοιξης.

Ειδικότερα, Α.Κουντουριώτης στα τέλη του Φεβρουαρίου του 1868 έγραψε στον Π.Δηλιγιάννη ότι έλαβε μια πρόσκληση από τον Ιταλό υπουργό εξωτερικών, με θέμα της τον γάμο του *Πρίγκιπα Ουμβέρδου*, δηλαδή του διαδόχου του ιταλικού θρόνου, με την *Ηγεμονίδα Μαργαρίτα της Σαβοΐας*. ⁴⁵⁰ Έπειτα, ο πρέσβης ανέφερε στον υπουργό ότι έπρεπε να παραστεί στον γάμο λόγω της θεσμικής ιδιότητάς του.

⁴⁴⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: ιδιαιτέρα εμπιστευτική, Φλωρεντία, 9/21 Φεβρουαρίου 1868, ΝΟ 595-599 προσώνηση «*Φίλε Κύριε Δελιγιάννη*» επιφώνηση «*πρόθυμος φίλος Α.Γ.Κουντουριώτης*»

⁴⁴⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: ιδιαιτέρα εμπιστευτική, στο ίδιο, 596.

⁴⁴⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: ιδιαιτέρα εμπιστευτική, στο ίδιο με τη διεύθυνση συνημμένη.

⁴⁴⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: ιδιαιτέρα εμπιστευτική, Φλωρεντία, 9/21 Φεβρουαρίου 1868, ΝΟ 595-599

⁴⁵⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 :ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, Φλωρεντία, 26 Φεβρουαρίου 1868, νο91

Αντίγραφο της πρόσκλησης του Menabrea προς τον Α. Κουντουριώτη. Επίσης στον ίδιο φάκελο και επιστολή ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 :, νο. 83, όπου αναφέρεται το *συνοικέσιο*. Φλωρεντία.

Έτσι, ζήτησε να του αποσταλούν *χίλια φράγκα* προκειμένου να καλύψει τα μεταφορικά του έξοδα, καθώς η γαμήλια τελετή θα γινόταν στο Τορίνο στις 22 Απριλίου του 1868.⁴⁵¹ Ο υπουργός και ο Γεώργιος Α΄ ανταποκρίθηκαν θετικά στο αίτημα του διπλωμάτη και συγκεκριμένα, εξέδωσαν Βασιλικό Διάταγμα με το οποίο ενέκριναν το αιτούμενο ποσό.⁴⁵²

Ενώ όμως οι μέρες περνούσαν η ανακοίνωση της γαμήλιας τελετής στην Ιταλία δεν έφτασε στην Αυλή της Αθήνας με κάποια επίσημη-ενυπόγραφη επιστολή του Vittorio Emanuele II. Η παράληψη αυτή ξένισε τον Γεώργιο Α΄ σε τέτοιο σημείο μάλιστα, που έδωσε εντολή στον Π.Δελιγιάννη να διερευνήσει το θέμα που καταπατούσε τους κανόνες και τα πρωτόκολλα επικοινωνίας μεταξύ των ξένων Αυλών.

Συγκεκριμένα ο Δανός μονάρχης έδωσε εντολή στον υπουργό να επισκεφθεί τον Minerva, δίνοντάς του ως αφορμή της επίσκεψής του την κατάθεση μιας ενυπόγραφης επιστολής του. Ο Γεώργιος Α΄ στην εν λόγω επιστολή του εκδήλωνε την ευαρέσκειά του στον Ιταλό μονάρχη για τον γάμο του Ουμβέρδου και επιθυμούσε να φτάσει στον Vittorio Emanuele II μέσω του απεσταλμένου του στην Αθήνα.

Ο Έλληνας υπουργός αφού επισκέφθηκε τον Minerva δεν του εκδήλωσε κάποια από τις εθιμοτυπικές ανησυχίες του βασιλιά του, αλλά απλώς του κατέθεσε την επιστολή του. Ενώ όμως η εν λόγω επιστολή παραδόθηκε στον Ιταλό Πρέσβη στις αρχές του Μαρτίου του 1868, η Αυλή της Αθήνας δεν έλαβε ποτέ κάποια ευχαριστήρια απάντηση εκ μέρους του Ιταλού μονάρχη. Τότε, ο Γεώργιος Α΄ άρχισε να υποψιάζεται ότι η επιστολή του βρισκόταν ακόμα στο γραφείο του Minerva. Έτσι, έδωσε εντολή στον Π.Δελιγιάννη να ζητήσει από τον Α.Κουντουριώτη να γράψει για λογαριασμό του μια αντίστοιχη επιστολή με αυτήν που είχε καταθέσει στον Ιταλό πρέσβη και να την δώσει προσωπικά στον Vittorio Emanuele II.⁴⁵³ Γι'αυτό το σκοπό

⁴⁵¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 :, προσωπική επιστολή, Α. Κουντουριώτης-Δελιγιάννη, νο. 88-89

⁴⁵² ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 :, προσωπική επιστολή, ο.π., νο89 όπου αναφέρει ο

Α. Κουντουριώτης στον Δελιγιάννη το αιτούμενο ποσό για την μετακίνησή του. Από την επιστολή μπορούμε να δούμε και την οικονομική θέση του Α. Κουντουριώτη στην Υπηρεσία και την πολιτική της τελευταίας και άρα του κράτους για την οικονομική λειτουργία των πρεσβειών του βασιλείου στο εξωτερικό: «*Να μου πέμψετε αμέσως το ποσό, διότι άνευ του ποσο' δεν δύναμε να κάμω βήμα εκ Φλωρεντίας. Η μισθοδοσία μου είναι μικρά και τα έξοδα υπέρογκα έτι δε μοι φαίνεται δίκαιον, αφού δεν έχω περιουσίαν, να υποπέσω εις χρέη.*»

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 :, Βασιλικό Διάταγμα, 4 Μαρτίου 1868, νο. 91-92 σχετικά με την έγκριση του αιτούμενου ποσού για το ταξίδι του Α. Κουντουριώτη στο Τορίνο.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 :, Αθήνα, 7-19 Μάρτη νο, 87 κοινοποίηση του Βασιλικού διατάγματος στον Α.Κουντουριώτη.

⁴⁵³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.:, προσωπική επιστολή, Αθήνα, 9 Μάρτη, Π. Δελιγιάννης-Σπηλιωτάκης, νο. 593

μάλιστα, ο υπουργός έστειλε στον Έλληνα πρέσβη ένα αντίγραφο της επιστολής του Γεωργίου Α΄ ώστε να μιμηθεί το περιεχόμενο και το ύφος της. Τέλος, του ζήτησε να συμπληρώσει στην επιστολή που θα έγραφε για λογαριασμό του βασιλέως του την εξής φράση: «*την ευγνωμοσύνη της Ελλάδας προς τον Βασιλιά δια τα μέτρα όπερ έλαβεν υπέρ των Κρητών*».⁴⁵⁴

Ο Α.Κουντουριώτης αφού έλαβε τις παραπάνω εντολές, προέβει την υλοποίησή τους. Ο Ιταλός μονάρχης όμως απουσίαζε από την Φλωρεντία γεγονός που καθιστούσε αδύνατο στον πρέσβη να συναντηθεί μαζί του. Έτσι, θεώρησε σωστό να επισκευθεί τον πρωθυπουργό και να του καταθέσει ένα αντίγραφο της επιστολής που θα παρέδιδε στον Vittorio Emanuele II όταν αυτός θα επέστρεφε στη Φλωρεντία. Όταν ο διπλωμάτης συναντήθηκε με τον Menabrea και του κατέθεσε την εν λόγω επιστολή-αντίγραφο μάλιστα, απέσπασε από αυτόν μια πληροφορία που ήρθε να επιβεβαιώσει στον Γεώργιο Α΄ ότι υποπτευόταν για την επιστολή που είχε δώσει ο Π.Δεληγιάννης στον Minerva. Ο Menabrea δηλαδή, διαβεβαίωσε τον Α.Κουντουριώτη ότι «*η εν λόγω βασιλική επιστολή δεν περιήλθεν*».⁴⁵⁵

Ο Α.Κουντουριώτης ύστερα από τη συνάντησή του με τον Ιταλό πρωθυπουργό, επισκέφθηκε τον «*Έπαρχο των Ιταλικών Ανακτόρων*». Σε αυτόν, αιτήθηκε να του προγραμματίσει μια συνάντηση με τον Ιταλό μονάρχη και να τον καλέσει μόλις εκείνος επέστρεφε στη Φλωρεντία. Στα τέλη του Μαρτίου του 1868, ο Vittorio Emanuele II επανήλθε στην πρωτεύουσα και έτσι ο Έλληνας πρέσβης έλαβε πρόσκληση από τον Έπαρχο των Ιταλικών Ανακτόρων να επισκεφθεί τον Ιταλό μονάρχη. Ο Α.Κουντουριώτης παρουσιάστηκε στον Vittorio Emanuele II και του κατέθεσε την επιστολή που είχε συντάξει για λογαριασμό του Γεωργίου Α΄, εκπληρώνοντας έτσι την αποστολή του. Την ολοκλήρωση της αποστολής του μάλιστα, φρόντισε να επιβεβαιώσει στον Π.Δεληγιάννη και στον Γεώργιο Α΄ στέλοντάς τους την προσωπική πρόσκληση που είχε λάβει από τον Έπαρχο των Ιταλικών Ανακτόρων στην οποία καταγραφόταν η ημερομηνία και η ώρα της εισόδου του στο βασιλικό παλάτι.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: τηλεγράφημα Athens, 9-21 Μάρτη 1868, P. Deligiannis-Legation Hellenique Florence, vo.589-591.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: προσωπική επιστολή, στο ίδιο, vo 593.

⁴⁵⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: Particuliere Florence, le 19-31 Mars 1868, A. G. Condouriotis-Excellence le General C.Menabrea., vo. 604-605

⁴⁵⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Φλωρεντία 21 Μάρτη/ 2 Απρίλη 1868, Α.

Κουντουριώτης- Π.Δεληγιάννης, vo. 602-603, ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: Particulier Florence le 31 Mars 1868 Menabrea-Coundouriotis, no. 606-608.

Παρατηρώντας τις ενέργειες που ανέπτυξε ο Α.Κουντουριώτης στη Φλωρεντία, διακρίνουμε ότι ανέλαβε πρωτοβουλίες που δεν ορίζονταν από τον Έλληνα υπουργό. Ο Π.Δεληγιάννης, για παράδειγμα, στην επιστολή που του είχε στείλει όταν του ανέθεσε την αποστολή δεν του είχε ζητήσει να παραδώσει κάποιο αντίγραφο της επιστολής του Γεωργίου Α΄ στον Menabrea. Η αυτόκλητη πρωτοβουλία του πρέσβη έτσι δημιουργεί ερωτηματικά, τα οποία διευρύνονται καθώς διαβάζοντας κανείς το αντίγραφο της επιστολής του Γεωργίου Α΄ που κατέθεσε στον Ιταλό πρωθυπουργό, δεν γίνεται καμία αναφορά στην «*ευγνωμοσύνη της Ελλάδας προς τον Βασιλιά δια τα μέτρα όπερ έλαβεν υπέρ των Κρητών*».⁴⁵⁷

Προκειμένου να απαντήσουμε τα παραπάνω ερωτήματα χρειάζεται να θέσουμε εδώ μια υπόθεση. Σύμφωνα με αυτή, ο Α.Κουντουριώτης είναι αρκετά πιθανό να κατέθεσε άλλη επιστολή στον Menabrea και άλλη στον Vittorio Emanuele II.

Ωστόσο, την τελευταία παρατήρηση δε μπορούμε να την επικαλεστούμε τουλάχιστον με αρχειακή τεκμηρίωση, εφόσον δεν εντοπίζεται στα σχετικά Αρχεία η δεύτερη επιστολή που υπενισσόμαστε ότι παρέδωσε ο διπλωμάτης στον Ιταλό βασιλιά. Η αρχειακή απουσία της εν λόγω επιστολής όμως δεν έρχεται να καταρρίψει αυτόματα την παραπάνω υπόθεση, αν παρατηρήσουμε ότι στην επιστολή που είχε στείλει ο Π.Δεληγιάννης στον Α.Κουντουριώτη στις αρχές του Μαρτίου και του ζητούσε να συντάξει μια επιστολή κατά το ύφος της σχετικής του Γεωργίου Α΄ με μόνη προσθήκη την ευχαριστήρια φράση για τη συμβολή του Ιταλού βασιλιά στο Κρητικό, οριζόταν στον διπλωμάτη να την καταθέσει προσωπικά στον Vittorio Emanuele II και όχι να την επισυνάψει με μορφή αντιγράφου στην Αθήνα.

Για την εύρεση απαντήσεων σε όλα αυτά, χρειάζεται να λάβουμε υπόψη μας πώς είχαν δρομολογηθεί οι διπλωματικές σχέσεις των δυο βασιλείων από τις αρχές του 1868.

Ειδικότερα, η διπλωματική θέση της Ελλάδας το έτος 1868 ήταν σαφέστατο ότι επέβαλλε στην κυβέρνηση να δρα στο κρητικό με διακριτικότητα. Μέρος της εν λόγω διακριτικότητας λοιπόν, ήταν και η προσοχή που έπρεπε να δείχνει στην αλληλογραφία της με τους απεσταλμένους της στην Δύση. Στο πλαίσιο αυτό, ο Π.Δεληγιάννης είχε ζητήσει από τον Α.Κουντουριώτη να καταθέσει προσωπικά στον

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.:εμπιτευτική Φλωρεντία, 14/26 Μάρτη 1868 Α.Κουντουριώτης-Δηλιγιάννης, vo. 358-387.

⁴⁵⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.:Particuliere Florence, le 19-31 Mars 1868, A.G.Condouriotis-Excellence le GeneralC.Menabrea., vo. 604-605

Vittorio Emanuele II μια όμοια επιστολή με αυτή του Γεωργίου Α' η οποία θα είχε ως πρόσθετη φράση την αναφορά στο Κρητικό, στέλνοντάς του μια «προσωπική επιστολή» και όχι μια υπηρεσιακή-εμπιστευτική. Στο ίδιο πλαίσιο, ερμηνεύεται και ότι ο υπουργός δε ζήτησε από τον πρέσβη να του επισυνάψει αντίγραφο της επιστολής που κατέθεσε στον Ιταλο μονάρχη. Άλλωστε, υπήρχε ο κίνδυνος οι «μη άξιοι εχεμύθειας» υπάλληλοι του υπουργείου να λάβουν γνώση του περιεχομένου της και έτσι να εκτεθεί για ακόμη μια φορά η Ιταλία στις Δυνάμεις και, μάλιστα, με μια ξεκάθαρη γραπτή αναφορά της Αθήνας που μαρτυρούσε «τα μέτρα όπερ έλαβεν υπέρ των Κρητών». Υπό το πρίσμα αυτό, μπορούμε να κατανοήσουμε τους λόγους που ο Π.Δεληγιάννης δεν ζήτησε από τον Α.Κουντουριώτη αντίγραφο της επιστολής που κατέθεσε στον Ιταλό βασιλιά, να καταλάβουμε αν ο Π.Δεληγιάννης είχε συνομιλήσει με τον Σηλιωτάκη στις αρχές του έτους για το ζήτημα της διατήρησης της εχεμύθειας στις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις και, τέλος, ότι ο Α.Κουντουριώτης κατέθεσε στα κυβερνητικά επιτελεία της Φλωρεντίας δυο διαφορετικές επιστολές που το μόνο κοινό τους ήταν η αναφορά στον γάμο του διαδόχου του ιταλικού θρόνου.

Εκτός των παραπάνω όμως, μια επιπλέον παρατήρηση συνηγορεί στην άποψη ότι ο Α Κουντουριώτης παρέδωσε άλλη επιστολή στον Menabrea και άλλη στον Vittorio Emanuele II.

Ειδικότερα, όπως είδαμε με την κατάληξη της ιστορίας του αιτήματος «της επί πληρωμής παροχής χιλίων ίππων» που είχε καταθέσει η Αθήνα στη Φλωρεντία τον Φεβρουάριο του 1868, ο Α.Κουντουριώτης ήταν βέβαιος ότι η ιταλική κυβέρνηση «συμπαθούνσιν υπέρ ημών, δεν θα προβώσι όμως το παρα μικρόν να διεγείρη τες υπονοίας των Δυτικών Δυνάμεων και εύχουσι το ένεκεν ειρηνικό πνεύμα εν τη Ανατολή». Από την άλλη όμως, ο διπλωμάτης γνώριζε ότι υπήρχαν αρκετές αποκλήσεις μεταξύ του Menabrea και του Vittorio Emanuele II για την εξωτερική πολιτική της Ιταλίας.

Ο πρέσβης γνώριζε από τις αρχές του έτους, δηλαδή πριν το περιστατικό με τους χίλιους ίππους και με τις επιστολές για τον γάμο του Ουμβέρδου, ότι ο Menabrea επιθυμούσε να εξασφαλίσει μια συμμαχία της Ιταλίας με την Πρωσία και την Αυστρία, ενώ ο μονάρχης προωθούσε την ιδέα μιας συμμαχίας της Ιταλίας με την Γαλλία, χωρίς μάλιστα να δίνει ιδιαίτερες εξηγήσεις για το σκεπτικό του ούτε στον

πρωθυπουργό, ούτε στα υπόλοιπα μέλη της Ιταλικής Αυλής και της Γερουσίας.⁴⁵⁸ Η ιδέα του Vittorio Emanuele II για την επαναφορά των ιταλογαλλικών σχέσεων στα προ του έτους 1867 επίπεδά τους, ερμηνεύεται αν λάβουμε υπόψη μας ότι για τον μονάρχη ήταν προτιμότερο να λυθεί το Ρωμαϊκό με τη μεσολάβηση της Γαλλίας παρά μιας συμμαχίας του βασιλείου του με τη Βιέννη και τους Αψβούργους, καθώς οι τελευταίοι αποτελούσαν τον ιστορικό-ανταγωνιστικό εχθρό του Οίκου του πρώην Βασιλείου της Σαρδηνίας από τον οποίο καταγόταν.

Επιπλέον, θεωρούσε ότι η επιμονή του πρωθυπουργού του στη λύση του Ρωμαϊκού στο πλαίσιο μιας συνεργασίας της Ιταλίας με την Αυστρία και τη Πρωσία, είχε συμβάλει στο να προστεθεί ένας νέος ανταγωνιστής του θρόνου του και, μάλιστα, σε συνθήκες που η δημοτικότητά του στο εσωτερικό του κράτους ήταν ιδιαίτερος επισφαλής, εφόσον είχε προηγηθεί μια τρίτη κατά σειρά καταστολή του κινήματος των εθελοντών για την απελευθέρωση της Ρώμης. Για παράδειγμα, στην καθιερωμένη εθνική τελετή *«υπέρ της ιταλικής ενότητας»* που πραγματοποιήθηκε στις 17 Μαρτίου του 1868, ο Vittorio Emanuele II ήρθε αντιμέτωπος με μια πρωτοφανή *«ψυχρότης εκ μέρους του λαού προς την βασιλική οικογένειαν»*, καθώς *«όλες αι συμπάθεια, αι επευφημίας, ο ενθουσιασμός συνεγκεντρώθησαν υπέρ του Βασιλικού Πρίγκιπος της Πρωσίας, ου μόνον εν Τουρίνω, αλλά και εν ταις Ιταλικαίς πόλεσι η Α.Β.Υ επισκέφθη»*. Κατά τη μοναρχική-τοπικιστική ιδεολογία του Vittorio Emanuele II λοιπόν, οι φιλοπρωσικές εκδηλώσεις του ιταλικού λαού ήταν βέβαιο ότι θα αντιμετώπιζονταν με το να επιδιώξει μια σταθερή συμμαχία του βασιλείου του με την Γαλλία και όχι με το Βερολίνο και τη Βιέννη.⁴⁵⁹

Λαμβάνοντας υπόψη μας τις παραπάνω ασυμμετρίες που επικρατούσαν στα κυβερνητικά επιτελεία της Ιταλίας για την εξωτερική της πολιτική, μπορούμε να υποστηρίξουμε την άποψή μας περί κατάθεσης δυο διαφορετικών επιστολών από τον Α.Κουντουριώτη στον Menabrea και στον Vittorio Emanuele II.

Ειδικότερα, ο Έλληνας διπλωμάτης που γνώριζε ότι μεταξύ του Ιταλού πρωθυπουργού και του μονάρχη υπήρχαν διαφορετικές αντιλήψεις για την εξωτερική πολιτική της Ιταλίας, δεν είναι απίθανο να ευελπιστούσε να αποδείξει στον Menabrea ότι η Αθήνα δε θα «έμπλεκε» την κυβέρνηση της Φλωρεντίας σε καμία ενέργεια που κινδύνευε να την εκθέσει στη Δύση και να την αποπροσανατολίσει από τις

⁴⁵⁸ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.:Florence 9/31 Ιανουαρίου 1868 Α.Κουντουριώτης-Π.Δεληγιάννη.

⁴⁵⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.:εμπιστευτική, Φλωρεντία 19/30 Απρίλη 1868, Α.Κουντουριώτης-Π.Δεληγιάννη, νο.390-391

προτεραιότητες της στην εσωτερική και στην εξωτερική της πολιτική. Έτσι, επέλεξε να καταθέσει στον πρωθυπουργό μια επιστολή στην οποία γινόταν αποκλειστική αναφορά στο συμβάν του βασιλικού γάμου και όχι στο Κρητικό, γεγονός που του επέτρεψε να συναντηθεί ευκολότερα με τον Vittorio Emanuele II. Αντίθετα, με το να παραδώσει στον Ιταλό μονάρχη μια δεύτερη επιστολή στην οποία του γινόταν γνωστή τόσο η ευαρέσκεια του Γεωργίου Α΄ για τον γάμο του Ουμβέρδου Α΄ όσο και η ευχαρίστησή του για «τα μέτρα όπερ έλαβεν υπέρ των Κρητών», δεν είναι καθόλου απίθανο να επεδείωκε να συνομιλήσει μαζί του και για μέτρα που θα μπορούσε να λάβει υπέρ των Κρητών κατά το παρόν. Άλλωστε, ο Vittorio Emanuele II ενεργώντας ξανά στα θέματα της Αθήνας στην Ανατολή θα μπορούσε να αποκτήσει ένα επιπλέον έρεισμα για τη νομιμοποίηση του θρόνου του στο εσωτερικό του βασιλείου του. Παρόλα αυτά, ο Ιταλός μονάρχης δεν πρέπει να έδειξε κανένα ενδιαφέρον σε θέματα που τυχόν του έθεσε ο πρέσβης, κάτι που μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα εφόσον στην επιστολή που έστειλε στον Π.Δεληγιάννη και του ανακοίνωσε τις ενέργειες που ανέλαβε στη Φλωρεντία για την εκπλήρωση της αποστολής του δεν αναφέρθηκε σε καμία «άξια αναφοράν» συνομιλία του με τον μονάρχη. Αντίθετα, ο πρέσβης πληροφόρησε τον Π.Δεληγιάννη μόνο σε ότι αφορούσε την κατάθεση της επιστολής.⁴⁶⁰

Η γαμήλια τελετή, εν τέλει, πραγματοποιήθηκε στο Τορίνο κανονικά στις 22 Απριλίου του 1868. Μετά το πέρας της και τη παρουσία του Α.Κουντουριώτη εκεί, στις 29 Μαΐου του 1868 ο Minerva κατέθεσε στον Π.Δεληγιάννη την επιστολή με θέμα την αναγγελία του γάμου του Ουμβέρδου Α΄, η οποία είχε σταλεί στις υπόλοιπες ξένες Αυλές, ήδη από τις αρχές του Απριλίου.⁴⁶¹

Αναμφίβολα, με αφορμή τα δυο επεισόδια που απασχόλησαν τις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις το πρώτο εξάμηνο του 1868, μπορούμε να πούμε ότι η Αθήνα έδειξε να κατανοεί καλύτερα σε σχέση με το παρελθόν τις ετερόκλητες ιδεολογικές-πολιτικές δυνάμεις που κυβερνούσαν στην Ιταλία και που με τη στάση τους, μεσολαβούσαν στο ύψος των διμερών σχέσεων των βασιλείων. Ο Α.Κουντουριώτης με την τακτική των διπλών επιστολών που αναφέραμε και

⁴⁶⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Φλωρεντία 12/27 Μαρίου 1868, Α. Κουντουριώτης-Π.Δεληγιάννης, νο.587-589

⁴⁶¹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 : ,Athens, 29 Mai 1868 Legation d' Italie, Minerva-Deligiannis, νο. 101-102
ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, 24 : ,νο.109 ανακοινωθέν, ενυπόγραφο του Menabrea και του V. Emanuel II που κοινοποιήθηκε προς όλες τις ξένες αυλές στις 22 Απρίλη του 1868 .

υποστηρίξαμε παραπάνω, απέδειξε με τον καλύτερο τρόπο ότι η Ελλάδα είχε καταλάβει την ιστορική, πολιτισμική και διπλωματική ιδιοσυστασία του βασιλείου που είχε ανακηρυχθεί τον Μάρτη του 1861.

Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να πούμε επιπλέον ότι η Αθήνα δεν εντυπωσιάστηκε και τόσο που η Ιταλία επέλεξε να αποστασιοποιηθεί στα ζητήματα που αφορούσαν το Κρητικό, καθώς είχε κατανοήσει πως για το ιταλικό βασίλειο η συνεργασία τους στην Ανατολή ελόχευε τον αποπροσανατολισμό του από τις ιεραρχίες του στην εσωτερική πολιτική του, δηλαδή την ολοκλήρωση του εξοπλιστικού του προγράμματος, αλλά και την εξωτερική-αλτρωτική πολιτική του, δηλαδή την απελευθέρωση της Ρώμης, η οποία θα επιτυγχανόταν μόνο εάν σοβούσαν οι αντιθέσεις στην Ανατολή και οι Δυνάμεις επικεντρώνονταν στα ζητήματα της Δύσης.⁴⁶² Έτσι, η συμφωνία της ιταλικής μεριάς στις αποφάσεις των Δυνάμεων στο Συνεδρίο των Παρισίων του 1869 που διασφάλισαν επισήμως το *status quo* στην Ανατολή δεν θα εντυπωσιάσει και τόσο την Ελλάδα, εφόσον ήδη από τις αρχές του 1868 είχε κατανοήσει ότι οι μακροχρόνιες σχέσεις των δυο εθνών-κρατών έπρεπε να συμπεριλάβουν στον προσδιορισμό και τη πρακτική τους έναν ιστορικό μετασχηματισμό που αφορούσε την μετέπειτα ιδιοσυστασία της Ιταλίας.⁴⁶³

⁴⁶²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική Π.Δηλιγιάννη, 2-14 Φεβρουαρίου 1868, Σ.Α. Μεταξάς-Π.Δηλιγιάννη, νο 193-195.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική Φλωρεντία, 5-27 Φεβρουάριος 1868 Α. Κουντουριώτης-Π. Δεληγιάννη, νο 583- 584: «Ως προς το κρητικόν ζήτημα το Υπουργείον ουδεμίαν πρωτοβουλίαν θα λάβη...»

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Φλωρεντία 11/23 Ιανουαρίου 1868 Α.Κουντουριώτης-Π.Δεληγιάννη, νο. 388 -389,

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Φλωρεντία 22 Μάρτη/3 Απρίλη 1868, Α.Κουντουριώτης-Π. Δεληγιάννη, νο.388-389

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: Φλωρεντία, 10-22 Μάη 1868, Γ.Σαλαχάς-Π.Δεληγιάννη, νο. 404-406

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: Φλωρεντία 12-24 Ιούλη 1868, Γ. Σαλαχάς προς Π. Δεληγιάννη, νο 414-416:

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: Φλωρεντία 1-13 Αυγούστου 1868 Γ. Σαλαχάς προς Π. Δεληγιάννη, νο.418-425.

⁴⁶³ ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική, Φλωρεντία 9-21 Φεβρουαρίου 1868,

Α.Κουντουριώτης-Π. Δεληγιάννη, νο 581, για την εναρξη των διαπραγματευσσεων.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1868, ΑΑΚ. Α.: εμπιστευτική Φλωρεντία, ο.π., νο. 582.ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1869, 96, 1Α - Β; 1Α: ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΣΥΝΟΔΟΥ. 1Β: ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗΝ ΔΙΑΦΟΡΑΝ., 525 επιστολές.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1869, 96, 1Α Β, Βασιλικό Διάταγμα 4 Ιανουαρίου 1869, για την διακοπή των διπλωματικών και εμπορικών σχέσεων Ελλάδας-Πύλης, νο. 209-213

Η Ιταλία στο συνέδριο στο Παρίσι κράτησε την ίδια στάση με τις υπόλοιπες Δυνάμεις. Ο Menabrea είπε τα εξής στον Α. Κουντουριώτη, επιστολή:

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1869, 96, 1Α - Β, εμπιστευτική, Φλωρεντία, 14/26 Φεβρουαρίου 1869, Α.

Κουντουριώτης - Π. Δηλιγιάννη, νο. 115-117. « ο στρατηγός Μεναβρέας, αφού εξέφρασε μοι την εαυτού ευχαρίστησιν επί τη συντητή πολιτική ήνησπάσθη η νέα του Σεβαστού ημ'ν Βασιλέως Κυβέρνησις, « προέλαβα, μοι είπεν (υπαινωτόμενος βεβαίως την περικοπήν των μνησθεισών οδηγιών, ένθα πρόκειται περί της εις το μέλλον τύχης της πολυπαθούς νήσου) « καθ α φρον', τους υμετέρους πόδους»

Όσον αφορά τον μετασχηματισμό που επέδρασε στην μετέπειτα ιδιοσυστασία της Ιταλίας, αυτός εντοπίζεται στην αποστασιοποίηση της από τη διπλωματική επικαιρότητα της Δύσης για την Ανατολή και στην πιστή εφαρμογή του τεταμένου πολεμικού εξοπλισμού της. Μόλις τον Σεπτέμβριο του 1870, η προηγούμενη προγραμματική των κυβερνητικών επιτελείων του βασιλείου θα επιτρέψουν στην Ιταλία να αναμειχθεί παρασκηνακά στον γαλλοπρωσικό πόλεμο, να απελευθερώσει την Ρώμη και να την ανακηρύξει πρωτεύουσά της.⁴⁶⁴

Η δεκαετία του 1870 έτσι, θα δημιουργήσει την ανάγκη στα κράτη της Ελλάδας και της Ιταλίας να επαναπροσδιορίσουν το πλαίσιο των συνομιλιών τους, εφόσον έπρεπε να συμπεριλάβουν τα αποτελέσματα των μετασχηματισμών που σημειώθηκαν μεταξύ 1867-1870 στην εσωτερική και στην εξωτερική πολιτική της Ιταλίας, με τα αντίστοιχά τους που σημειώθηκαν στην Ελλάδα μετά το έτος 1869 και το τέλος της Κρητικής Επανάστασης.

μηδόλως όμως συγκατατεθείς να εξηγηθήκαθαρότερον, εί και εις τούτο επέμεινα εφ όσον μοι ήτο συγκεκριμένος. Αλλά' εζ' ετέρας πηγής, επίσης αξιόπιστου επληροφορήθην εμπιστευτικώς ότι ο Κ. επί των εξωτερικών υπουργός είχε συνέντευξιν επί του προκειμένου μετά του ενταύθα Πρέσβευτου της Μεγάλης Βρετανίας, καθ' ην ο Κόμης Μεναβρέας απεφάνθη λίαν ευμενώς υπέρ ημών, εκφράσας την γνώμην ότι εθεώρει και δίκαιον και πρόσφορον όπως τα Ανακτοβούλια των μεγάλων Δυνάμεων σκεφτώσι περί Κρήτης και εξεύρωσι τον τρόπον του να επέλθη κείσεστάσις πραγμάτων τοιαύτη ώστε να προληφθώσιν ενάι ενδεχόμενα ταραχαί δυνάμεται και αυθίς να διαταράξωσι την ειρήνην εν τη Ανατολή»... Ατυχώς καθ' α πληροφουρούμαι ενταύθα το αγγλικόν ανακτοβούλιον αν και δεν θ' αντετάσσετο προς ευνοϊκήν υπέρ ημών λύσιν, δεν φαίνεται όμως διατεθειμένον να λάβη μέρος ενεργόν εν τω κρητικώ ζητήματι, μη ευνοούς να πιέση ουδαμώς προς τουτο την Πύλην, ην άλλως θεωρεί ελευθέραν να πράξη εν τα κυριαρχικώ αυτής δικαίωματι παν ο,τι αν βούληται. Ιδού ο σκόπελος!»

⁴⁶⁴ Για τον γαλλοπρωσικό και την Ιταλία: ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1870, 18:1-4, Φλωρεντία 4/16 Ιουλίου 1870 Α.

Κουντουριώτης, - Σπ. Βαλαωρίτη, νο. 433-435.

Για την κατάληψη της Ρώμης από το Ιταλικό βασίλειο: ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1870, 18:1-4, Φλωρεντία,

29 Αυγούστου/ 10 Σεπτεμβρίου 1870, Α. Κουντουριώτης- Σ. Βαλαωρίτη, νο. 429-432

Και την μεταφορά της πρωτεύουσας από την Φλωρεντία στην Ρώμη και κατ' επέκταση και της ελληνικής πρεσβείας προετοιμάστηκε από το καλοκαίρι του 1871 και πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1871,

βλ. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, Φλωρεντία 19/31 Μαΐου 1871, Γ. Σαλαχάς - Υπ. Εξ. νο. 890- 895.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, Φλωρεντία 7/ 25 Ιουλίου 1871, νο. 921-926

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, Φλωρεντία 1/13 Οκτώβρη 1871, Α. Κουντουριώτης- Υπ. Εξ., νο 938.

Αντί επιλόγου: Οι ελληνοϊταλικές σχέσεις τη δεκαετία του 1870 και η δεύτερη συνάντηση του Vittorio Emanuele II με τον Κ.Λομβάρδο το καλοκαίρι του 1877.

Η απόλυτη άρνηση των Δυνάμεων να ικανοποιήσουν μέρος των αλυτρωτικών αιτημάτων της Αθήνας στο Συνέδριο των Παρισίων το έτος 1869 αποθάρρυνε σε μεγάλο βαθμό το ηθικό του βασιλείου, όχι όμως σε σημείο να εγκαταλείπει το εγχείρημα της Μεγάλης Ιδέας. Η τελευταία έτσι παρέμεινε στο προσκήνιο της ελληνικής εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, με μόνη διαφορά ότι τα κυβερνητικά επιτελεία προσέγγισαν εναλλακτικά τις προϋποθέσεις που όφειλε να λάβει υπόψη του το βασίλειο για τη προώθησή της. Μερικές εξ'αυτών περιστρέφονταν γύρω από τα ζητήματα της ολοκλήρωσης του εκσυγχρονισμού του κράτους, της οικοδόμησης των διπλωματικών του σχέσεων με τις Προστάτιδες Δυνάμεις σε ουδέτερη κατεύθυνση και, τέλος, της ειρηνικής συνύπαρξής του με τη Πύλη.⁴⁶⁵ Οι δυο προηγούμενες παράμετροι που αφορούσαν αποκλειστικά την εξωτερική πολιτική, εντάχθηκαν γρήγορα στο ελληνοϊταλικό διπλωματικό πεδίο.

Συγκεκριμένα, την άνοιξη του 1871 το υπουργείο υπό τον Α. Κουμουندούρο ήρθε αντιμέτωπο με την προετοιμασία μιας αλυτρωτικής επανάστασης στην Ήπειρο από τους «*Λεωνίδα Βούλγαρη και τον πενθερό αυτού Κ.Ορνστάϊν*». Για την κυβέρνηση ήταν σαφές ότι το εγχείρημα έπρεπε να αναβληθεί πάση θυσία, εφόσον η ευδοκίμησή του κινδύνευε να διαταράξει την αξιοπιστία του βασιλείου στην Ευρώπη και τη Πύλη. Έτσι, κινητοποίησε άμεσα τον αστυνομικό και τον διπλωματικό μηχανισμό του κράτους προκειμένου να εντοπιστούν και να συλληφθούν οι ενορχηστρωτές της εξέγερσης.⁴⁶⁶

Όσον αφορά τον διπλωματικό μηχανισμό, η ελληνική πρεσβεία στη

⁴⁶⁵Για την περίοδο του «ελληνοοθωμανισμού», βλ. Ε.Σκοπετέα, ο.π.,σελ.260-280,Τζαλάρ Κέυντερ, Α.Φραγκουδάκη, *Ελλάδα και Τουρκία, οι αμφίσημες σχέσεις τους με την Ευρώπη 1850-1950*, Αλεξάνδρεια 2008, εισαγωγή, Δερτιλής Γ.Β., *Το ζήτημα των Τραπεζών (1871-1873)-οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1989., Εξερτζόγλου Χάρης, *Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1989, Συγγρός Α., *Απομνημονεύματα*, ΕΣΤΙΑ:Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1908, τ. Α, εισαγωγή, Ε.Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*, εκδοτική Αθηνών, 2001, σελ. 80-95.

⁴⁶⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, Αθήνα 20 Απριλίου 1871, Α.Κουντουριώτης-ΥΠ.ΕΞ,νο.842.

Φλωρεντία ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στον εντοπισμό και τη σύλληψη των *Α.Βούλγαρη* και *Κ.Ορνσταϊν*, καθώς σύμφωνα με πληροφορίες του Υπουργείου Εξωτερικών, αυτοί βρίσκονταν στην Ιταλία με σκοπό να βρουν συμμάχους.⁴⁶⁷

Ειδικότερα, ο γραμματέας της πρεσβείας Γ.Σαλαχάς αφού έλαβε τις σχετικές εντολές, συναντήθηκε με τον V.Venosta, δηλαδή τον υπουργό εξωτερικών της κυβέρνησης υπό τον G.Lanza, προκειμένου να του ζητήσει τη συμβολή του στη σύλληψη των δυο καταζητούμενων της Αθήνας. Ο Ιταλός υπουργός μάλιστα, ικανοποίησε το αίτημά του και συγκεκριμένα εξέδωσε ένα «*παράβολον*» που έδινε εντολή σύλληψής τους στις αστυνομικές αρχές του ιταλικού κράτους.

Σε μια δεύτερη συνάντηση του Γ.Σαλαχά με τον υπουργό εξωτερικών, ο τελευταίος ανακοίνωσε στον γραμματέα σε ποιο σημείο βρίσκονταν οι έρευνες της αστυνομίας. Σύμφωνα με αυτές, οι *Α.Βούλγαρης* και *Κ.Ορνσταϊν* είχαν επισκεφτεί τον *Garibaldi* στη νήσο Καπρέρα με σκοπό να του ζητήσουν την ενίσχυσή του στην αλυτρωτική εξέγερση που προετοίμαζαν. Η πληροφορία ανησύχησε τον Γ.Σαλαχά, ωστόσο ο υπουργός τον καθησύχασε λέγοντάς του ότι ο στρατηγός δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον στις προτάσεις τους.⁴⁶⁸

Λίγες ημέρες αργότερα πραγματοποιήθηκε μια τρίτη συνάντησή τους. Στη σχετική συνομιλία τους ο Ιταλός υπουργός είπε στον γραμματέα ότι οι καταζητούμενοι της Αθήνας περιφέρονταν μεταμφιεσμένοι «*σε μέλη της εργατικής τάξης*» στη Ρώμη και ότι εκεί συνομιλούσαν τακτικά με ένα μέλος της «*Internationale*», την «*πριγκιπέσσα Λάσκαρη*».

Για τον Γ.Σαλαχά η παραπάνω πληροφορία του V.Venosta ήταν αρκετά ανησυχητική και έτσι θεώρησε καθήκον του να πληροφορήσει την υπηρεσία του. Συγκεκριμένα, απευθύνθηκε με επιστολή του στον υπουργό εξωτερικών Α.Κουμουνδούρο στην οποία του τόνισε ότι το επαναστατικό-διεθνιστικό ποίον της *πριγκιπέσσας* καθιστούσε αναγκαία τη σύλληψη των δυο καταζητούμενων, καθώς αυτοί έρχονταν σε επαφή με ιδέες «*μιας μηχανόρραφος γυναικός, ήτις υπερασπίζεται την ίδρυση Ομοσπονδίας των ανατολικών λαών, αφιεμένης αυτοίς της αυτοδιοικήσεως μετά πλήρους ελευθέρως εξασκήσεως του θρησκευματος(!)*».

Ωστόσο η Αθήνα δε πρόλαβε να ασπαστεί τους φόβους του Γ.Σαλαχά σε

⁴⁶⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα εμπιστευτική, Φλωρεντία 30Απρίλη/12 Μαη 1871, Γ.Σαλαχάς-Α. Κουμουνδούρο, νο.844

⁴⁶⁸Στο ίδιο, νο.844

μεγάλο βαθμό, καθώς η ιταλική μεριά έδρασε πολύ γρήγορα.⁴⁶⁹ Οι ιταλικές αστυνομικές αρχές που παρατηρούσαν τις τακτικές επαφές της *Λάσκαρη* με τους *Α.Βούλγαρη* και *Κ.Ορυστάϊν* εισέβαλαν στο σπίτι της *πριγκιπέσσας* στη Ρώμη και συνέλαβαν επιτόπου τόσο την ίδια, όσο και τους καταζητούμενους της Ελλάδας. Οι τελευταίοι έτσι παραδόθηκαν στην ελληνική πρεσβεία και αφού συνομίλησαν εκεί με τον Α.Κουντουριώτη προθυμοποιήθηκαν να επιστρέψουν στην Αθήνα.⁴⁷⁰

Με αφορμή την εξέλιξη και την κατάληξη που έλαβε το περιστατικό, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι η ιταλική κυβέρνηση και ο απεσταλμένος της Ελλάδας αντιμετώπισαν το ζήτημα της σύλληψης των *Α.Βούλγαρη* και *Κ.Ορυστάϊν* με όρους πλήρους συνεργασίας. Ωστόσο η εν λόγω συνεργασία προέκυψε στη βάση αρκετά διαφορετικών διακυβευμάτων.

Όσον αφορά τη συνδρομή της ιταλικής μεριάς αποκλείουμε να προέκυψε από κάποιον φόβο της μήπως εκτεθεί στις Δυνάμεις ως συνεργός κινήσεων που φιλοδοξούσαν να διαταράξουν το status quo της Ανατολής. Άλλωστε ο Garibaldi, όπως αναφέραμε, αρνήθηκε την όποια συμμετοχή του στα σχέδια των *Α.Βούλγαρη* και *Κ.Ορυστάϊν*. Συνεπώς, το βασικό ζητούμενο της κυβέρνησης ήταν να σταματήσουν οι επαφές των καταζητούμενων της Αθήνας με το μέλος της *Internationale*, δηλαδή τη *Λάσκαρη*. Η ιδιότητα της *πριγκιπέσσας* απειλούσε πρώτα απ' όλα την εσωτερική τάξη της Ιταλίας και, μάλιστα, με όρους που ήταν ανταγωνιστικοί στον ιταλικό αστικό φιλελευθερισμό, εφόσον πρόβαλλαν στην ιταλική κοινωνία ως εναλλακτικό μοντέλο οργάνωσής της τον σοσιαλισμό.

Μολονότι η κυβέρνηση συλλαμβάνοντας τη *Λάσκαρη* απέτρεψε το ενδεχόμενο ξεσπάσματος κάποιας διεθνιστικής-σοσιαλιστικής επαναστατικής ενέργειας στην επικράτειά της, η κυκλοφορία σοσιαλιστικών ιδεών και η κινητικότητα των Ιταλών προς αυτή τη κατεύθυνση δεν εμποδίστηκε με τη σύλληψη της *πριγκιπέσσας* την άνοιξη του 1871. Αντίθετα, η σοσιαλιστική δραστηριότητα στην χώρα παρέμεινε αξιοσημείωτη το υπόλοιπο της δεκαετίας του 1870, γεγονός που προσέθεσε ένα επιπλέον ζήτημα στους φορείς εξουσίας του κράτους. Το τελευταίο, σχετιζόταν με την πρόοδο που είχαν σημειώσει στη μέχρι τότε πολιτισμική-ιδεολογική εσωτερική ενοποίηση του έθνους-κράτους, εφόσον οι Ιταλοί δεν αντιδρούσαν στις δομές του κράτους με κριτήριο τις χρόνιες πολιτισμικές και

⁴⁶⁹ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα εμπιστευτική, Φλωρεντία 30 Απριλίου/12 Μαΐου 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουμουνδούρο, νο. 846.

⁴⁷⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα εμπιστευτική, Φλωρεντία 7/19 Μαΐου 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουμουνδούρο, νο.836-840.

πολιτικές διαφοροποιήσεις που προϋπήρχαν της σύστασής του, αλλά ήταν σε θέση να αναγνωρίζουν τις ταξικές διαφοροποιήσεις που υπήρχαν στο έθνος και κατ'επέκταση στο κράτος.⁴⁷¹

Για την ελληνική μεριά από την άλλη, η αφετηρία της σύλληψης των καταζητούμενων της στην Ιταλία θεωρείτο απαραίτητη για τρεις λόγους. Ο πρώτος, είχε να κάνει με ότι το αλυτρωτικό ξέσπασμα που προετοίμαζαν στην Ήπειρο οι *Α.Βούλγαρης* και *Κ.Ορστιάιν* θα έφερνε την Αθήνα υπόλογη στις Δυνάμεις και τη Πύλη.

Ο δεύτερος λόγος που η ελληνική μεριά θεώρησε απαραίτητη τη σύλληψή τους προέκυψε κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη Ρώμη και συγκεκριμένα επειδή εκεί, έρχονταν σε επαφή με την *Λάσκαρη* και άρα με ιδέες της *Internationale*. Οι ιδέες αυτές όμως, δεν απειλούσαν την εσωτερική ηρεμία και συνοχή του ελληνικού έθνους-κράτους κατά τον τρόπο που αναφέραμε για την Ιταλία. Αντίθετα, κινδύνευαν να μετατρέψουν το ύφος των κατηγοριών που θα δεχόταν η Αθήνα από τις Δυνάμεις, καθώς η πρώτη θα στιγματιζόταν ως συνεργός κινήσεων που αναστάτωναν την Ανατολή σε διεθνιστική-σοσιαλιστική κατεύθυνση, εφόσον «η *πριγκιπέσσα*» με την οποία συνομιλούσαν και συνεργάζονταν οι *Α.Βούλγαρης* και *Κ.Ορστιάιν*, «επεδείκνυεν εν *Λιβόρνω* επιστολήν υπό την υπογραφή δήθεν του πρωθυπουργού, προς προμήθεια όπλων δια λογαριασμόν της *Ελληνικής Κυβερνήσεως*.»⁴⁷²

Η αναγκαιότητα της σύλληψης των καταζητούμενων της Αθήνας στην Ιταλία γινόταν όλο και πιο απαραίτητη για την ελληνική κυβέρνηση, εφόσον οι ιδέες που υποστήριζε η *Λάσκαρη* και η προσπάθεια υλοποίησής τους κατά τον παραπάνω τρόπο, έρχονταν να αμφισβητήσουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο που θεωρούσε ότι είχε το βασίλειο ανάμεσα στους ορθοδόξους της Ανατολής. Η Αθήνα δηλαδή, εάν υλοποιούνταν το αλυτρωτικό εγχείρημα των καταζητούμενων της κινδύνευε να εκτεθεί στους ορθοδόξους υπό τη Πύλη ως υποστηρικτής των ιδεών που υποστήριζε η *Λάσκαρη*, εφόσον η τελευταία προμηθευόταν όπλα για λογαριασμό της ελληνικής κυβέρνησης και, μάλιστα, με την «υπογραφή δήθεν του υπουργού».

Το αν οι *Α.Βούλγαρης* και *Κ.Ορστιάιν* συμμερίζονταν σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις της *πριγκιπέσσας* και κατ'επέκταση της Διεθνούς για την Ανατολή δεν

⁴⁷¹N.Doumanis, ο.π., σελ.167-180.

⁴⁷²ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα εμπιστευτική, Φλωρεντία 7/19 Μαΐου 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουμουνδούρο, νο.867.

είμαστε σε θέση να το γνωρίζουμε. Ωστόσο, το πιο πιθανό είναι να προσπάθησαν μέσω της *Λάσκαρη* να εξασφαλίσουν όπλα για το αλυτρωτικό τους εγχείρημα. Στην άποψη αυτή, συνηγορεί και η κατάληξη που έλαβε το περιστατικό. Ειδικότερα, όταν οι ιταλικές αστυνομικές αρχές τους συνέλαβαν και τους παρέδωσαν στην ελληνική πρεσβεία της Φλωρεντίας, συνομίλησαν εκεί με τον Α.Κουντουριώτη ο οποίος τους έπεισε να επιστρέψουν από μόνοι τους στην Αθήνα. Η σχετική προθυμία των καταζητούμενων έτσι, έρχεται περισσότερο να επιβεβαιώσει την άποψη ότι οι επαφές τους με τη *Λάσκαρη* και η μεταμφίεσή τους σε «μέλη της εργατικής τάξης» στη Ρώμη ήταν πρακτικές που ακολούθησαν προκειμένου να ενταχθούν στο επαναστατικό δίκτυο της Διεθνούς με σκοπό να εξασφαλίσουν συνδρομητές και όπλα στην αλυτρωτική ενέργεια που προετοιμάζαν και όχι να ασπαστούν πλήρως τις ιδέες της *Internationale* για την Ανατολή και τους εκεί ορθοδόξους. Ακόμα και έτσι όμως, ήταν αρκετά πρόθυμοι να δώσουν την ελευθερία στη *Λάσκαρη* να χρησιμοποιεί την «υπογραφή δήθεν του υπουργού προς προμήθεια όπλων δια λογαριασμόν της Ελληνικής Κυβερνήσεως.», γεγονός που ήταν αρκετό να καλλιεργήσει τους φόβους που αναφέραμε στην Αθήνα και να επιθυμεί τη πάση θυσία σύλληψή τους.

Με βάση τα παραπάνω λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι το ζήτημα της σύλληψης των καταζητούμενων της Ελλάδας στην Ιταλία την άνοιξη του 1871 μετατράπηκε σε ιδιαίτερη πρόκληση για τις κυβερνήσεις της Αθήνας και της Φλωρεντίας. Η εν λόγω πρόκληση ωστόσο, παρότι εμπεριείχε διαφορετικά διακυβεύματα και προεκτάσεις για τα κυβερνητικά επιτελεία των δυο βασιλείων δεν απέτρεψε τη συνεργασία τους. Αλλωστε, οι μεσολαβητές του ζητήματος συνεργάστηκαν και απέτρεψαν τα σχέδια των *Α.Βούλγαρη*, *Κ.Ορστάιν* και της *Λάσκαρη*, τα οποία ήταν υπονομευτικά στον ιδεολογικοπολιτικό προγραμματισμό της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεών τους. Έτσι, όταν ο Γ.Σαλαχάς και ο V.Venosta θα συναντηθούν μετά από λίγο καιρό στη Φλωρεντία και θα συζητήσουν για τη μεταφορά της πρωτεύουσας του ιταλικού κράτους στη Ρώμη, θα είναι σε θέση να αναγνωρίσουν ότι η κινητήρια ιδέα της συνεργασίας τους στο περιστατικό του Μαΐου του 1871, αλλά και ευρύτερα, ήταν η ιδέα περί όμορων εθνών-όμορων κρατών της Ελλάδας και της Ιταλίας. Ως προς αυτά, ο γραμματέας έγραψε στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών: «*η ομιλία υμών περιστράφη, ως εικός, εις φράσεις περιποιητικής: εις τα κατά καιρούς δοθέντας αμοιβαίως δείγματα συμπαθείας, ης εμφορείται εκάτερος των λαών Ελλάδος τε και Ιταλίας, και εις την Ελπίδα ότι αι υφιστάμεναι μεταξύ των δυο Επικρατειών φιλικαί σχέσεις, δεν θέλουσι το*

παράπαν διαταραχθή».⁴⁷³

Ωστόσο, την τελευταία ευχή των συνομιλητών ήρθε να διαταράξει, μόλις λίγους μήνες αργότερα τόσο το επεισόδιο της ληστείας και της σφαγής των Ιταλών στο Δήλεσι, όσο όμως και το ζήτημα του Λαυρίου.

Ειδικότερα, το επεισόδιο στο Δήλεσι δεν απασχόλησε τις ελληνοϊταλικές σχέσεις την άνοιξη του 1870, όταν δηλαδή απειλήθηκαν και σκοτώθηκαν κοινωνικά επιφανείς υπήκοι του ιταλικού βασιλείου στην ελληνική επικράτεια, εφόσον τότε η ιταλική κυβέρνηση ήταν απασχολημένη με την απελευθέρωση της Ρώμης.⁴⁷⁴ Έτσι, το ζήτημα εντάχθηκε στις διμερείς σχέσεις των κρατών ένα χρόνο αργότερα. Συγκεκριμένα, στα τέλη του Μαΐου του 1871 ο V.Venosta συνομίλησε με τον Γ.Σαλαχά και του ζήτησε να μεταφέρει στη κυβέρνησή του μια συμβουλή εκ μέρους της Ιταλίας. Σύμφωνα με αυτή, η Αθήνα θα έπρεπε να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της ληστείας στην επικράτειά της πιο σοβαρά απ' ό,τι μέχρι στιγμής.⁴⁷⁵

Από την τοποθέτηση του υπουργού παρατηρούμε ότι η ιταλική κυβέρνηση δεν εξέφρασε αδιάλλακτες απαιτήσεις προς την Ελλάδα. Άλλωστε, δεν υπήρχε λόγος για κάτι τέτοιο, εφόσον κατά τη διάρκεια του χρόνου που είχε μεσολαβήσει από τότε που έλαβε χώρα το επεισόδιο στο Δήλεσι μέχρι και την επαναφορά του στις ελληνοϊταλικές συνομιλίες, η ελληνική μεριά είχε αποδεχθεί τις ευθύνες της και, μάλιστα, είχε ξεκινήσει να αντιμετωπίζει τη ληστεία στη χώρα με πρακτικά μέτρα.⁴⁷⁶ Η Ιταλία έτσι δεν είχε άλλο παρά να εκφράσει μια συμβουλή στο γειτονικό της κράτος, με αποτέλεσμα να μπορούμε να πούμε ότι το επεισόδιο στο Δήλεσι δεν στάθηκε ικανό να ψυχράνει τις σχέσεις των δυο εθνών-κρατών.

Αντίθετα με το επεισόδιο στο Δήλεσι, το θέμα του Λαυρίου στάθηκε αφορμή ώστε να επικρατήσει μια μεγαλύτερη διπλωματική σύγκληση στις σχέσεις των δυο βασιλείων. Αυτή προέκυψε εξαιτίας των δισταγμών απόψεων που προέκυψαν για την αντιμετώπιση του ζητήματος μεταξύ της κυβέρνησης της Ρώμης και του απεσταλμένου της στην Αθήνα. Ο κόμης Minerva δηλαδή, προώθησε στην ελληνική κυβέρνηση το αίτημα του Ιταλού Σερπιέρη περί προστασίας των συμφερόντων του στο Λαύριο με ιδιαίτερη αδιαλλαξία, ενώ ο V.Venosta θεωρούσε επιθυμητό να διατηρηθεί ένα μετριοπαθές διπλωματικό προφίλ εκ μέρους της Ιταλίας, ώστε «η

⁴⁷³ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, Φλωρεντία 7/25 Ιουλίου 1871, Γ.Σαλαχάς-ΥΠ.ΕΞ.,vo.921-926

⁴⁷⁴Βλ., υποσημειώσεις της εργασίας no.480-481.

⁴⁷⁵ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα απόρρητος, Φλωρεντία 21 Μαΐου/2 Ιουνίου 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουμουνδούρο,vo.880-885,

⁴⁷⁶Βουρνάς Τάσος-Μ.Σαμολαδά, *Η Σφαγή στο Δήλεσι: αγγλοκρατία και ληστοκρατία*, Αθήνα, Φυτράκης

υπόθεση να μη δώσει αφορμήν εις ουδεμίαν δυσaréσκεϊαν». Έτσι, η κυβέρνηση το έτος 1872 αντικατέστησε τον απεσταλμένο της στην Αθήνα, με αποτέλεσμα το θέμα στο Λαύριο να μη λάβει μεγάλες διπλωματικές διαστάσεις και, προφανώς, να μη πυροδοτήσει τις διμερείς σχέσεις των βασιλείων.⁴⁷⁷

Παρόλα αυτά, η αντιπολίτευση στο υπουργείο υπό τον G.Lanza, αυτού δηλαδή που επανέφερε το επεισόδιο στο Δήλεσι στις ελληνοϊταλικές σχέσεις και που διαχειρίστηκε το ζήτημα του Λαυρίου, εξέφρασε αρκετές επιφυλάξεις για την διπλωματική πολιτική που άσκησε η κυβέρνησή του προς την Αθήνα μεταξύ 1871-1872, δημιουργώντας κάπως παράπλευρα μερικά νεφελώματα στις διμερείς σχέσεις της Ιταλίας με την Ελλάδα.⁴⁷⁸

Συγκεκριμένα ο πολιτικός χώρος που αντιπολιτεύτηκε στην πολιτική της κυβέρνησης για την τακτική της προς την Ελλάδα ήταν «οι υποστηρικτές του *Canour*, αλλά όχι της πολιτικής του». Ο συγκεκριμένος χώρος αποτελούσε ουσιαστικά την υπο συγκρότηση νέα Αριστερά, η οποία κυριαρχούνταν από ένα πολιτικά μεγάλο κέντρο που είχε θέσει τις «εξτρεμιστικές» πτέρυγες της παραδοσιακής Αριστεράς στο περιθώριο ώστε να δημιουργήσει ένα πιο συγκεντροποιημένο κρατικό καθεστώς. Το τελευταίο, θα επωμιζόταν την αγροτική και βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας προκειμένου το ιταλικό έθνος-κράτος να διεκδικήσει την ισάξια συμμετοχή του στους αποικιοκρατικούς ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων και μέσω αυτών, να αποδείξει στον γεωπολιτικό περίγυρο του βασιλείου ότι η νέα Ιταλία ήταν άξιος απόγονος και συνεχιστής της αρχαίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.⁴⁷⁹ Στο πλαίσιο αυτών των ιδεών σχηματίστηκαν και οι τοποθετήσεις της για το επεισόδιο στο Δήλεσι και το ζήτημα του Λαυρίου.

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της προεκλογικής εκστρατείας τους το έτος 1875 κάλεσαν τους υπηκόους του βασιλείου να απορρίψουν τη μετριοπαθή-διαλλακτική διπλωματία που διεξήγε η κυβέρνηση υπό τον G.Lanza προς την Αθήνα, αλλά και να τους ακολουθήσουν στη προετοιμασία ενός κινήματος που θα καταλάμβανε την Κέρκυρα και μέρος του τότε αλύτρωτου ελληνικού ηπειρωτικού χώρου ως πολιτική αντιποίνων στην Ελλάδα για τη σφαγή των Ιταλών στο Δήλεσι, αλλά και ως μέτρο

⁴⁷⁷ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα εμπιστευτική, 30 Απριλίου/12 Ιουνίου 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουμουνοδούρο, νο. 841-846

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 18:1-4, ιδιαίτερα απόρρητος, Φλωρεντία 21 Μαΐου/2 Ιουνίου 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουμουνοδούρο, νο.880-885.

⁴⁷⁸Βλ.υποσημείωση της εργασίας νο.286-291

⁴⁷⁹Bosworth E.J., ο.π., εισαγωγή.

προστασίας του επιχειρηματία Σερπιέρι.⁴⁸⁰

Παρόλα αυτά, οι ιμπεριαλιστικές-εθνικιστικές εξάρσεις από την Ιταλία για την Ελλάδα δεν θα επισκιάσουν τις μέχρι τότε αλληλέγγυες σχέσεις των δυο βασιλείων, τουλάχιστον σε διακρατικό επίπεδο. Άλλωστε, η νέα Αριστερά την δεκαετία του 1870 δεν είχε συγκροτήσει ακόμα το πολιτικό και ιδεολογικό της πρόγραμμα και δεν απολάμβανε μεγάλης εμβέλειας στην Ιταλία, ενώ οι άρχουσες μετριοπαθείς πολιτικές δυνάμεις δεν είχαν εξαντλήσει όλα τα περιθώριά τους στη διακυβέρνηση του κράτους και, άρα, στην αντιπαράθεσή τους με την αντιπολίτευση. Από την άλλη, η ιταλική κοινωνία δεν ήταν έτοιμη να υιοθετήσει με μαζικούς όρους τα αποικιοκρατικά συνθήματα της νέας Αριστεράς, και συνεπώς δεν ανταποκρίθηκε θετικά στις προτάσεις της που αντιμετώπιζαν το ελληνικό έθνος-κράτος με όρους ρεβανσισμού και επεκτατισμού.

Η κατάσταση αυτή θα αντιστραφεί στην Ιταλία τις δεκαετίες του 1880-1890 και συγκεκριμένα μετά την κατάρρευση του *traformismo* του πρωθυπουργού Depretis, όταν δηλαδή το ιταλικό πολιτικό σύστημα έχασε τον διακοματικό του χαρακτήρα, καταλήγοντας να κυριαρχείται από ένα μεγάλο ποσοστό πολιτικών που επεδείωκαν την ένταξη της Ιταλίας στους αποικιοκρατικούς ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων, υπόθεση για την οποία ενέτειναν περισσότερο τον στρατιωτικό εξοπλισμό της χώρας, παρέβλεψαν τις φιλελεύθερες κοινωνικές μεταρρυθμιστικές που ανήκαν στην πολιτική ατζέντα του χώρου από τον οποίο προέρχονταν, στήριξαν τη βιομηχανική δραστηριότητα του κράτους με την υιοθέτηση προστατευτικών δασμών, εντείνοντας έτσι την οικονομική και κοινωνική ανισότητα στην επικράτεια-ιδιαίτερος μεταξύ Νότου και Βορρά-, τάχθηκαν στο αποκλειστικό πλευρό της τριπλής συμμαχίας και επεδίωξαν να εδραιωθούν αποικιακά στις ακτές της Ερυθραίας. Οι ελληνοϊταλικές σχέσεις δεν θα ξεφύγουν από τους μετασχηματισμούς που θα συντελεστούν στην Ιταλία τις εν λόγω δεκαετίες, απλώς θα δεχτούν τα αποτελέσματά τους την αυγή του 20^{ου} αιώνα. Τότε, η ιμπεριαλιστική πολιτική της Ιταλίας θα έρθει να επισκιάσει την ιδέα που είχαν επινοήσει τα δυο έθνη-κράτη για τις διακρατικές-διπλωματικές τους σχέσεις τον 19^ο αιώνα.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1875, 37:1-28, Φλωρεντία 18/30 Σεπτεμβρίου 1875, Σ. Κορινιάς-ΥΠ ΕΞ., νο 367.

⁴⁸¹Για την πολιτική της Ιταλίας από τα τέλη του 1870 και έπειτα, βλ. Αγγελική Σφήκα Θεοδοσίου, ο.π., Β. J. B. Bosworth, ο.π., Αδέλα Ισμουρλιάδου, «Η συμβολή των Ιταλοαλβανών διανοούμενων στην Αλβανική εθνική αφύπνιση», *Η Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1998, Χριστίνα Πιτουλη-Κίτσου, *Οι ελληνοϊταλικές σχέσεις και το βορειοηπειρωτικό Ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Ολκος, Αθήνα, 1997, Λ. Φλιτούρης, *Popolo Albanese: Η Ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2006.

Πράγματι, η δεκαετία του 1870 ήταν αρκετα μεταβατική για την Ιταλία γεγονός που μπορούμε να υποστηρίξουμε αν λάβουμε υπόψη μας ότι κατά τη διάρκεια της ξεκίνησαν οι πρώτες αμφισβητήσεις των Ιταλών όσον αφορά την εξουσία τους από τις μετριοπαθείς-φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις. Η εξέλιξη αυτή προέκυψε καθώς μετά την απελευθέρωση της Ρώμης, οι Ιταλοί, δεν θεωρούσαν ως πρωτεύον ζήτημά τους την ενοποίηση του έθνους-κράτους και ήταν σε θέση να εντοπίσουν τις ανεπάρκειες του φιλελεύθερου κρατικού εποικοδομήματός τους και, άρα, περισσότεροι πρόθυμοι να ακούσουν εναλλακτικές προτάσεις για το ιταλικό έθνος-κράτος, τη νοηματοδότησή του, τη συγκρότησή του, τις δομές του και, τέλος, τη προοπτική του. Η εξέλιξη αυτή, αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά και στις σχέσεις που ανέπτυξε το βασίλειο με την Ελλάδα κατά τη πρώτη πεντατία του 1870.

Για παράδειγμα, όπως είδαμε από το περιστατικό της ελληνοϊταλικής συνεργασίας στο ζήτημα της σύλληψης των *Α.Βούλγαρη* και *Κ.Οροστάϊν*, οι φιλελεύθερες κυβερνητικές δυνάμεις της Ιταλίας ήρθαν αντιμέτωπες με την πρόκληση του σοσιαλισμού και όχι όπως μια δεκαετία νωρίτερα με τον κίνδυνο της έκθεσής τους στις Μεγάλες Δυνάμεις ως συνοργανώτριες Δυνάμεις κινήματων που φιλοδοξούσαν να προκαλέσουν τριγμούς στη Δύση και την Ανατολή. Σε ένα ίδιο πλαίσιο περί τριγμών του φιλελεύθερου εποικοδομήματος και τις διακυβέρνησης του έθνους-κράτους, μπορούμε να ερμηνεύσουμε και το ύφος της αντιπολίτευσης που δέχθηκε το υπουργείο υπό τον G.Lanza όσον αφορά τη διπλωματία του προς την Ελλάδα μεταξύ 1871-1875. Την δεκαετία του 1870 δηλαδή, δεν εκφράστηκαν αντιπολιτευτικές επιφυλάξεις στην ιταλική κυβέρνηση που σχετίζονταν με το αν οι ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις θα επηρέαζαν τις σχέσεις της Ιταλίας είτε με τη Γαλλία, είτε με τις Πρωσία-Αυστρία όπως τη δεκαετία του 1860.⁴⁸² Αντίθετα, η Ελλάδα αποτέλεσε σημείο αντιπολιτευτικής εθνικιστικής-ιμπεριαλιστικής αναφοράς.

Οι κυβερνητικές δυνάμεις της Αθήνας είχαν διακρίνει τους μετασχηματισμούς που είχαν σημειωθεί σε επίπεδο ιταλικής κοινωνίας και πολιτικής, εφόσον αυτές αντανάκλουν στη στάση που κρατούσαν απέναντί τους οι δυνάμεις του φιλελευθερισμού αλλά και του Ιταλού μονάρχη με τους οποίους συνομιλούσαν. Αν ο Γ.Σαλαχάς και ο V.Venosta μπορούσαν τη πρώτη πενταετία της δεκαετίας του 1870 να συνομιλούν και να δρουν στο έδαφος των πάλαι ποτέ σχέσεων των δυο εθνών-

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1878, ΑΡΧΒ7 Η ΕΝ ΡΩΜΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ, Ρώμη, προσωπική επιστολή, Σάββατον 1/13 Απριλίου 1878, Κ.Λομβάρδος-Θ.Δηλιγιάννη, νο.365-382.

⁴⁸² Βλ. κεφάλαιο της εργασίας: «Συνεργασία ή Ιδιοσυστασία;»

κρατών, η περίοδος της Ανατολικής Κρίσης των ετών 1875-78 θα έρθει να αποκαλύψει στην ελληνική μεριά ότι οι ιστορικές της σχέσεις με τη γείτονα έπερναν άλλη τροπή.⁴⁸³

Ο Χ.Τρικούπης, για παράδειγμα, στις αρχές του καλοκαιριού του 1877 με αφορμή τη νομική υπεξέρεση των κτηματικών περιουσιών των ορθόδοξων κοινοτήτων στη Βενετία και στη Νάπολη από τον νόμο του ιταλικού κράτους που προέβλεπε την κατάργηση, την κατοχή, την εκμετάλλευση πάσης φύσεως εκκλησιαστικής ιδιοκτησίας στην ιταλική επικράτεια, εύστοχα θα χρησιμοποιήσει το ρήμα «αποδεικνύουσι», όταν θα συμπεράνει ότι «η δοθείσα λύσις κατά τας περιστάσεις αποδεικνύουσι τας προς την Ελλάδα φιλικάς διαθέσεις της κυβερνήσεως και του κοινοβουλίου της Ιταλίας». Η Αθήνα, χρειαζόταν έστω μια απόδειξη για να επιβεβαιώσει το ύφος και την κατεύθυνση που θα λάμβαναν οι ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις τόσο στη συγκυρία, όσο και μακροπροθεσμα.

Οι προβληματισμοί της ελληνικής μεριάς για το πού βιάδιζαν οι σχέσεις της με την Ιταλία στις περιστάσεις είχαν προκύψει με αφορμή δυο λόγους. Ο πρώτος, σχετιζόταν με το ζήτημα των περιουσιών των ορθόδοξων κοινοτήτων στη Βενετία και τη Νάπολη που αναφέραμε προηγουμένως. Το ζήτημα απασχόλησε τις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις σχεδόν μια δεκαετία και, μάλιστα, με όρους παρεξηγήσεων. Οι τελευταίες, μάλιστα, κορυφώθηκαν το έτος 1876 που σηματοδοτεί την άνοδο της νέας Αριστεράς στην εξουσία της Ιταλίας, οι οποίες εξέφρασαν αρκετές αντιρρήσεις στη πρόταση της ελληνικής μεριάς για τη νομική υπεξέρεση των περιουσιών των ορθοδόξων στην Ιταλία από τον νόμο του κράτους. Ακόμα και ο ενστερνισμός της πρότασης της Αθήνας από την Ιταλία το έτος 1877 προέκυψε ύστερα από μεσολάβηση του Γεωργίου Α΄ στον Vittorio Emanuele II, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το μέτρο υιοθετήθηκε με ιδιαίτερη ευκολία από την κυβέρνηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Vittorio Emanuele II θα παραδεχτεί στον Κ.Λομβάρδο στο πλαίσιο μιας συζήτησής τους ότι για την ικανοποίηση του αιτήματος του Γεωργίου Α΄: «αντιμετώπισον μεγάλην αντίδρασιν και έκαμον χιλίας ραδιουργίας».⁴⁸⁴

⁴⁸³Για την Ιταλία στην Ανατολική Κρίση 1875-1878 βλ. Bosworth B.J.B., ο.π.,

Για την Ελλάδα στην Ανατολική Κρίση 1875-1878 βλ. Κωφός, ο.π.

⁴⁸⁴ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1878, ΑΡΧΒ7 Η ΕΝ ΡΩΜΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ, Αθήνα, 12/21 Ιουνίου 1877, Χ.Τρικούπης-Πρεσβεία Ρώμης 12/21 Ιουνίου 1877.

Για το ζήτημα με τους ορθοδόξους που αναφέραμε παραπάνω βλ. τις εξής επιστολές:

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1, 1Α, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ, Νεαπόλει 5/17 Απρίλη 1871, Ιωαννίδης-Α.Κουντουριώτης, νο.232 και επιστολές νο.239-242

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1, 1Α, Νεαπόλει 7 Απριλίου 1871, Γερασιμος Σιμάτος-Μητροπολίτη Αθηνών, νο.265-267

Ο δεύτερος λόγος που η Αθήνα χρειαζόταν απτές αποδείξεις από την Ιταλία ώστε να προσδιορίσει τις διμερείς τους σχέσεις, σχετιζόταν με την απροθυμία της Ρώμης να ενισχύσει την ανάμειξη της Αθήνας στην Ανατολική Κρίση. Στο πλαίσιο αυτό, ο Κ.Λομβάρδος θα σταλεί μυστικά στην Ιταλία τον Αύγουστο του 1877 προκειμένου να συνομιλήσει με τους παλαιούς συνεργάτες του, να τους ζητήσει τη συνδρομή τους στις αλυτρωτικές υποθέσεις της Ελλάδας και, τέλος, να αναζητήσει αποδείξεις για λογαριασμό της κυβέρνησής του για τις ελληνοϊταλικές διπλωματικές σχέσεις.⁴⁸⁵

Όταν ο Ζακυνθινός θα φτάσει στην Ιταλία όμως, γρήγορα θα συνειδητοποιήσει ότι τα πράγματα εκεί δε θύμιζαν καθόλου το πολιτικό περιβάλλον με το οποίο είχε συνεργαστεί την περίοδο 1860-62. Η πρώτη συνομιλία του με τον Vittorio Emanuele II που παραθέτουμε εδώ, φωτίζει αρκετά παραστατικά τόσο τους

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Νεαπόλει 22 Απρίλη-4 Μαη 1871, Ι.Ιωαννίδης- Α.Κουνουτριώτη, νο.182-183, όπου το θέμα μετατρέπεται επισήμως σε διπλωματική διένεξη.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Αθήνα, 25 Μαΐου 1871 Μητροπολίτης Αθηνών-Ιερά Σύνοδο Αθηνών, νο.263-264

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Βενετία, 7/19 Απρίλη 1871, Α.Φορεστης-Α.Κουντουριώτη, νο.286

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Βενετία 22 Μάρτη 1871, Α.Φορεστης-Α.Κουντουριώτη, νο.285

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, 1 Ιουνίου 1871, Ιερά Σύνοδος-Υπ.Εκκλησιαστικών, νο.259-260

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, ιδιαιτέρα, Φλωρεντία, 4 Ιούνη 1871, Γ.Σαλαχάς-Α.Κουντουριώτη, νο.199-206

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Νεάπολις 8/20 Ιουνίου 1871, Δενδρινός-Επιτετραμμένον της Ελλάδος εν Φλωρεντία, νο.195

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Φλωρεντία 11 Ιούνη 1871, Γ.Σαλαχάς-ΥΠ.ΕΞ., νο.226.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, ιδιαιτέραν, Αθήνα 26 Ιουνίου 1871, ΥΠ.ΕΞ.-Πρεσβείαν εις Φλωρεντίαν, νο.197-198.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Αθήνα, 18 Σεπτεμβρίου 1871, ΥΠ.-ΕΞ., Πρεσβείαν εις Φλωρεντίαν, νο.290.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Βενετία, 18/3 Οκτωβρίου 1871, Επιτροπάρχης των εν Βενετία ορθοδόξων Γραικών-Υποπροξενον Ελλάδος εν Βενετία, νο. 293.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Βενετία, 22 Οκτωβρη 1871, Φορέστης-Πρεσβειαν εις Ρώμην, νο.292

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1871, 76:1,1Α, Ρώμη 5/27 Δεκεμβρίου 1871, Α Κουντουριωτης-ΥΠ.ΕΞ., νο.291

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1872, 76:1-1Θ, Βενετία 27 Ιουνίου/9 Ιουλίου 1872, Τ.Φορέστης-Πρέσβην εις Ρώμην, νο.72-73

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1872, 76:1Α-1Θ, Βενετία 26 Ιουνίου/8 Ιουλίου 1872, Οι αντιπρόσωποι των εν Βενετία ορθοδόξων Γκραϊκών/Αδελφότητα Αγ.Γεωργίου-Την εν Ρώμη Σεβαστήν Πρεσβείαν της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου Α', νο.74 με θέμα της επιστολής «η Ιερά Σύνοδος της Ελλάδος να αποδεχθή την αίτησιν των αντιπροσώπων της ενταύθα ελληνικής κοινότητος υπό χρονολογίαν 14/26 φεβρουαρίου 1871, περί προσαρτήσεως της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου υπό την πνευματικήν δικαιοδοσίαν αυτής, δεν να χορηγηθή κ από του Οικουμενικού Θρόνου χειραφέτησις της ρηθήσεως Εκκλησίας κ κοινότητος.»

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1872, 76:1Α-1Θ, Αθήνα, 17 Οκτωβρίου, ΥΠ.ΕΞ.-Κων/πολη Β.Πρεσβείαν., νο.79-84

⁴⁸⁵ Για την αποστολή του Κ.Λομβάρδου στην Ιταλία, βλ. Αρετή Τούντα- Φρεγάδη, *ελληνοϊταλικές μυστικές συνομιλίες πριν από το Συνέδριο του Βαρολίνου, Λομβάρδος-Δηλιγιάννη*, Κεντρο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης, Αθήνα, 1993. Στην εισαγωγή του άρθρου σημειώνεται ότι ο Κ.Λομβάρδος μετέβη για πρώτη φορά στην Ιταλία τον Μάρτη του 1878. Ωστόσο, σύμφωνα με τα σχετικά Αρχεία φαίνεται ότι ο Ζακυνθινός είχε μεταβεί στην Ιταλία πρώτη φορά την άνοιξη του 1877. Στο φάκελο που παραπέμπουμε παρακάτω, εντοπίζονται 1218 ψηφιακές εγγραφές και ανάμεσα σε αυτές βρίσκονται οι 3 επιστολές του Κ.Λομβάρδου προς τον Χ.Τρικούπη, οι οποίες επιβεβαιώνουν τη παρατήρησή μας. ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1878, ΑΡΧΒ7 Η ΕΝ ΡΩΜΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ.

μετασχηματισμούς που είχαν συντελεστεί στο ιταλικό βασίλειο, όσο και την υποδοχή τους από την Αθήνα με όρους ανασφάλειας. Η ανασφάλεια αυτή, προέκυπτε καθώς οι φορείς της Μεγάλης Ιδέας συνειδητοποιούσαν όλο και περισσότερο ότι οι φορείς του Risorgimento ήταν διατεθημένοι να συνομιλούν μαζί τους, αλλά όχι να επικοινωνούν.⁴⁸⁶

⁴⁸⁶ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1878,ΑΡΧΒ7 Η ΕΝ ΡΩΜΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ, προσωπική επιστολή, Ανω Ιταλία 2^ο δεκαπενθήμερον Αυγούστου 1877, Κ.Λομβάρδος-Χ.Τρικούπη, νο.1199-1238.

Ανω Ιταλία 2^{ον} δεκαπενθήμερο Αυγούστου 1877

Κύριε Υπουργέ. Προβαίνω εις την έκθεσιν μετά της Α.Μ. του Βασιλέως της Ιταλίας συνετεύξεώς μου, περί ως Σας ετηλεγράφησα εκ Τορίνου την παρελθούσαν Δευτέραν 25/27 Αυγούστου. Ο Βασιλεύς κατήλθε των Αλπεων εις Τορίνον το Σάββατον 13/25 Αυγούστου και ώρας δην της εσπέρας.

Την επομένην πρωϊαν (Κυριακήν 14/26 Αυγούστου) επορεύθην εις τα ανάκτορα φέρων επιστολήν προς τον Βασιλέα, όπως τω την διαβιβάσω δια του αυλαρχίου κ του ιδιαιτέρου γραμματέως του. Αλλά επερχόμενος εις τα ανάκτορα είδον τον πρωθυπηρέτην του πρωθυπουργού Δεπρέτη, τον παρακολουθούντα πάντοτε τον κύριόν του και παρ' αυτού έμαθον ότι ο κ. Δεπρέτης, είχε φτάσει την στιγμήν εκείνην εις Τορίνον και ετοιμάζετο ν' ανέλθη εις του Βασιλέως.

Εθεώρησα καλλίτερον, αφού ο Δεπρέτης ήλθεν εις Τορίνον να δώσω εις αυτόν την προς τον Βασιλέα επιστολήν μου, όπως αυτός την διαβιβαση, και αναχωρήσας ίνα δώσω καιρόν εις τον κ. Δεπρέτην να τελειούσι την μετά του Βασιλέως εργασίαν του. Περί την Μεσημβριάν εκλείσα την προς τον Βασιλέα επιστολήν μου εις άλλην προς τον Δεπρέτην και τον παρεκάλον να την δώσει και αποστείλλη προς την Α.Μ.

Εις την προς τον Βασιλέαν επιστολήν μου έγγραφα ότι ήλθα εις Τορίνον έχων εμπιστευτικήν προς αυτόν αποστολήν και τον παρεκάλουν να μοι ορίση πότε επέτρεπε να παρουσιασθώ ενωπίον του.

Πριν παρέλθουσι δυο ώρας αφ' ης έδωσα τω Κ. Δεπρέτη την επιστολήν έλαβον ετέραν παρά του capo del gabinetto gaertino particolare di S.M., ονόματι Augherno, εν η μοι έλεγεν ότι η Α.Μ. ήθελε με δεχθή της επομένην πρωϊαν την ώραν 8 ½ και ότι ηδυνάμην να φορέσω το abito del martiro.

Την πρωϊαν λοιπόν της 15/27 (Δευτέρα) επορεύθην κατά την προσδιορισμένην ώραν εις τα ανάκτορα φορών σουρτούκον και μαύρον λαιμοδότην.

Γιγνώσκων ότι επιθυμείτε λεπτομερή πληροφορίαν της μετά του βασιλέως συναντήσεώς μου και συνδιαλέξεως θέλω εκταθώ εις την έκθεσιν ταυτην πλέον και κατά τας προσηγηθείσας.

Έφθασα ως τα ανάκτορα (εις το γραφείον του Augherno) ολίγαν λεπτά πριν της 8 ½ Ο βασιλεύς ηργάζετο μετά τινός όμως ακριβώς την 8 ½ εξήλθε (τον εγνώρισα) φέρουσι ογκώδας και πλήρης χαρτοφυλάκιου. Ευθύς και με ανήγγειλε και με παρά τω βασιλέα ο Augherno.

Υπέθετα ότι η ηλικίαν και το νέον μεγαλείον θα έκαμον τον Βίκτορα-Εμμανουήλ πλέον σοβαρόν ίνα μη είπω πλέον αγέρωχον. Φαίνεται όμως ότι έλαβε παρά της φύσεως του όχι μικρόν προτέρημα να μη επιρεάζεται το ηθος του από τας μεταλλαγάς της τύχης και δη τας ευτυχείς. Μόλις με είδε με εφώναζε με την όχι χαμηλήν φωνήν του eti ci vivediamo, ci vivediamo-και πρίν λαλήσων της συνήθεις υποκλίσεις-ήλθε προς με και σφίγγων με την χείρα

μοι επανέλαβε *ci vivediamo*.

-Ναι Μεγαλειότατε, τον είπα, ζαναβλεπόμεθα. Ευχαριστώ τον θεόν ότι μοι έδωσε αρκετήνζωήν να ζαναϊδώ την Α.Μ. και να την χαιρετήσω ως βασιλέα της μίας και ηνωμένης Ιταλίας με πρωτεύουσαν την Ρώμην, διότι πιστεύω ότι η Ελλάς εν ώρα ανάγκης θέλει ευρή βοήθειαν παρά τη αδελφή Ιταλία υπο σκήπτρο της Υ.Μ. διατελούση.-

-Και αμφέβαλλες ποτέ περί τούτο; Μοι είπε.

-Όχι Μεγαλειότατε, τον απήντησα, και απόδειξη ότι με βλέπετε ενωπίον σας.

Με προσεκάλεσε να καθίσω και εκάθισα πλοισίον του.

Εθεώρησα καλόν να τον αφήσω ν' αρχίση την ομιλίαν.

Μετά μικράν αναδρομήν εις τα παρελθόντα, μοι είπε:

-Και πώς ευρίσκεσθε τώρα εις την Ελλάδα; Ο τόπος θα είναι εις αναβρασμόν.

Αντί ν' απαντήσω απ' ευθείας εις την ερώτησιν, εως να μη εννόησα καλός, έφερα τον λόγον επί του αναβρασμού των υπό την Τουρκίαν ελληνικών επαρχιών εκθέτων προς αυτόν τας καταπιέσεις και τυραννίας των Τούρκων. Προέβην φυσικώ τα λόγια κ μέχρι Καβάρνας της οποίας το δράμα παραστήσω με όσον ηδυνάμην ζωηρότερα χρώματα, Του είπα, ότι κατά τας μετριοπαθεστέρας εκθέσεις, εκ των τρισχιλίον ειρηνικών και σχεδόν άόπλων κατοίκων της κωμοπόλεως εκρεουργήθησαν 75, οι λοιποί δε η έφυγαν γυμνοί κ' πληγωμένοι εις τα όρη και μεταφέρθησαν επί ζένων πλοίων, είπε μετα φωνής συγκεκινημένης.

- Infelici! και απότεινόμενος προς εμε προσέθεσε:

- «και σείς τι εκάματε; Διατί να μη ήσθε, προετοιμασμένοι; (η κατά την νύν έκφραση προπαρασκευασμένοι.)

Προσεπάθησα να δικαιολογήσω την αδικαιολόγητον διαγωγήν μας ως προς την εγκατάλειψιν της στρατιωτικής οργανώσεως του τόπου μας, δια των σύννηθων χαμηλών επιχειρημάτων μας, ότι δηλαδή μη ώρα και αδύνατος η Ελλάς ώφειλε να υπακούσι εις τας συμβουλάς ου μόνον αλλά κ' εις τας δια της ενόπλου βίας πολλάκις συνοδευθείσας επιταγάς των μεγάλων Δυνάμεων κ' ιδίως των προστάτιδων της Ελλάδος, ότι η Ελλάς εν τοιαύτη θέσει ευρεθείσα εσκέφθη ότι ώφειλε δι' άλλου μέσου να ωφελήσι την συμπάθειαν της Ευρώπης και ν αποδείξη ότι ούχι εις τον Τούρκον αλλά εις τον Έλληνα υπάρχουν ταχεία ζωής προς ανάπλασιν της Ανατολής και ενταύθα τα υπέδειξα τας μεγάλας προόδους τας οποίας έκαναμεν η απελευθερωθείσα μέρος του ελληνικού έθνους, εντός βραχυτάτου χρόνου εις τα γράμματα, τας επιστήμας, την βιομηχανίαν, την γεωργίαν κ.τ.λ, ενώ αι υπό της διπλωματίας αδικηθείσα κ' υπό τον Τούρκον εγκαταληφθείσας ελληνικάι επαρχίαί παρουσιάζουν το γνωστόν ελεεινόν θέαμα.

Με άκουσε μετά υπομονής κ' προσοχής αλλά επί τέλους με διέκοψε λέγων:

-Όλα αυτά παγαίνουσι καλά. Αλλά δύνασθε ταυτοχρόνως και κάτι να κάμητε κ υπέρ της στρατιωτικής προπαρασκευής σας και να μη ευρίσκεσθε εις την τωρινήν εγκατάλειψιν κ' παραλυσίαν.

Προσεπάθησα και πάλιν να δικαιολογήσω το αδικαιολόγητον, λέγων προς αυτόν ότι πρό

πάντων της πρώτης ενόρξεως της υφισταμένης εν ανατολή ανωμαλίας είχαμεν συμφέρον να πείσωμεν την Ευρώπην ότι η Ελλάς έχει μεν μίαν πολιτικήν αλλά η πολιτική αυτή δεν είναι ούτε ρωσική, ούτε αγγλική, ούτε γαλλική κ.τ.λ., αλλά καθαρώς ελληνική, ήτις χωρίς να είναι δορυφόρος ουδενός συμβιβάζεται ακριβώς δια τούτο με τα κατά την ανατολήν συμφέροντα απάσης της Ευρώπης. Προ πάντων δε κατά τον υφυσταμένον εν ανατολή πόλεμον προσεπαθήσαμεν να αποπλήσωμεν δια την διαγωγήν μας καμίαν υπόνοιαν, ήτις ηδύνατο ακόμη να υπάρξη ότι η Ελλάς είναι ή δύναται να γίνη όργανον του πανσλαβισμού. Παν δε εκ μέρους ημών κίνημα κατά το παρελθόν έτος ήθελε θεωρηθή ως καθαρόν κίνημα αντιπερισπασμού υπέρ της Ρωσσίας. Τω προσέθεσα ότι την διαγωγήν τιαύτην ησφάλαμεν έτι μάλλον να τηρήσωμεν μετά την κατά του παρελθόν έτους περιήγεισην του βασιλέως ημών εις Ευρώπην.

-Αυτή η Ιταλία, Μεγαλειότατε τον είπα, οποίος έδωσε συμβουλάς εις τον ημέτερον ηγεμόνα; Ο Κοσ Μελεγανί μοι είπεν ότι το μόνον το οποίον θερμώς επίστησεν εις τον ημέτερον ηγεμόνα, όταν τον είδεν, ήτο ότι η Ελλάς όφειλε να μείνη ήσυχος κ δια τας φρονήσεως να ευαρεστώση την συμπάθειαν της Ευρώπης. Μας επανέλαβε δηλαδή και η νεαρά μεγάλη Δύναμις Ιταλία, τα αυτά όσα πρό πολλού χρόνου αι γηραιότερας μετ' επιμονής λέγουσσι. Υπακούσαμεν. Ηπατήθημεν βεβαίως εις τας προσδοκείας μας. Καθότι όταν συνεκλήθη η εν Κωνσταντινουπόλεως συνδιάσκεψις... Ενταύθα με διέκοψεν, λέγων:

-Σας άκουσα έζω. Αλλά αν ήσθε προπαρασκευασμένοι;

Εξέφρασε το τοιούτον διότι ίσως ηθεώρησε πλαγίως να δικαιολογήση δια το απροπαρασκευάστο ημών της προς ημάς απάθειά του εν τη συνδιασκέψη της Κωνσταντινουπόλεως πληρεξουσίου της Ιταλίας, κ' ήθελε να εκφράση την λύπην του δια το απροπαρασκευαστον ημών; Μοι εφάνη ότι και τα δυο εσκοπέυε. Βεβαίως όμως ουδεμίαν ηδυνηθήν ν' αντιληφθώ εις τον τρόπον της εκφράσεώς του διάθεσιν ίνα μας προσβάλλη ή μας ελέγξη.

Αλλά η εκ τρίτου αυτή οιασδήποτε διαθέσης, επανάληψις περί του απροπαρασκευάστου ημών, της οποίας την ορθότητα και συνείδησις μου ανεγνώρισεκ' επλήρωσεν οδυνηρέως και μ' εκαμε να καταρασθώ από μέσης καρδιάς τας διαιρέσεις μας και τας ερίδας μας, αι τινες μας έφεραν εις την ευρισκόμενη θέσιν και αίτιν και εις αυτήν την υπέρτατην στιγμήν καθ' ήν προκειται ν' αποφασισθή αν θα υπάρξμεν ή όχι ως έθνος, φαίνεται ότι επιμένουσιν όπως, προς ώρας τουλάχιστον, εκλείψωσι.

Κατά την τρίτην ταύτην περί του απροπαρασκευάστου ημών επανάληψιν εκ μέρους του Βίκτορος Εμμανουήλ, ήσθάνθη καλώς ότι ευρισκόμεον ενώπιον ούχι λαμπροτάτου αλλά στρατιώτου κατέκαστου του οποίου δεν ηδύνατο να έχωσι πέρασιν επιχειρήματα προς δικαιολόγησιν διαγωγής και θέσεως ην προ πολλού κ' ησυνείδησίς μου αδικαιολόγητον εθεώρησε και θεωρεί.

Ευρηκα επομένως ν' αλλάζω δρόμον κ' τον ηρώτησα αν πιστεύη ότι ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος θα τελειώσει εντός ενός ή δυο μηνών κ' εντός του τρέχοντος έτος 1877.

-*Ηδύνατον, μοι απήντησε, τουλάχιστον ανθρωπίνως συλλογιζόμενοι, ο αληθής πόλεμος θα διεξαχθή την ερχομένην άνοιξιν.*

-*Τούτο και ημών πιστευόμεν του είπα. Ζήτησα δε και λάβων την άδειαν να εκφρασθώ ελευθέρως, προσέθεσα. (Μετά της Υ.Μ. μυστικά δεν είχαμεν διότι, προς τοις άλλοις, και άλλοτε μυστικάς μετά την Υ.Μ. συνηργάσθημεν.) Σας λέγω λοιπόν ότι μέχρι ανοίξεως η Ελλάς θα είναι προπαρασκευασμένη και θα κατέλθη εις τον αγώνα.*

Ενταύθα του εξέθεσα τα αίτια δια τα οποία και αν τυχόν δεν θελήσουμεν, θα μας υποχρεώση να πολεμήσωμεν κ' έξω και παρά την θέλησιν της Πύλης διαγωγή των Κρητικών κ' άλλων ασιατικών ορδών.

-*Τι θα πράζετε, Μεγαλειότατε, τον είπα, κατά την περίστασιν ταύτην η Ευρώπη, η κηρύσσασα ήδη ότι η βάρβαρος Τουρκική κυβέρνησις δεν δύναται πλέον να διατηρηθή κ' αποκηριχθή, θέλουσα δη χάριν των ιδίων συμφερόντων της να μη πανσλαβισθή η ανατολή; Θα στείλλη στρατόν και τοις στόλος της ίνα μας παροπλίση; Θα είπη και εν έργω ο,τι είπεν ένιοτε εν λόγον ότι λάθος υπήρξεν η ανέγερσις του ελληνικού βασιλείου και θα θελήση να το διαγράψη; Ας το πράξη. Ήλθεν η στιγμήν καθ' ήν ημείς μεν ηρχίσαμεν..... πολύ την ανύπαρκτον ύπαρξιν ην η αδικία και η κακή σκέψις της διπλωματίας ηδίκησεν την Ελλάδα, ή δε διπλωματία πρέπει καλώς να σκεφθή επί της ρήσεως του Μετρνύχου ή μεγάλη Ελλάς ή ουδεμία Ελλάς. Ουδεμία δε Ελλάς δεν σημαίνει άλλο σήμερον παρά πανσλαβισμού της ανατολής. Αλλά πρίν οι Έλληνες φθάσωμεν έως εκεί έχομεν κ άλλο στάδιον να διέλθωμεν.»*

Ενταύθα, ζητήσας πάλιν την άδειαν να εκφρασθώ ελευθέρως και τον είπα:

-*Απευθυνόμεθα ήδη εις την Ευρώπην ζητούντες την σύμπραξιν αν της υπέρ ημών διότι πιστευόμεν ότι τούτο έγκειται εις τα συμφέροντα της Ευρώπης. Αν όμως εγκαταληφθησόμεν διατί να μη ζητήσωμεν επικουρίαν και συμμαχίαν άλλην;*

θα υποστώμεν κάποιαν θυσίαν δι' αυτό, αλλ' αν η Ευρώπη μας αναγκάση δια της διαγωγής της εις τούτο, διατί να μη μιμηθώμεν το παράδειγμα του Πεδεμοντίου ότι αυτό ευρέθη εις παραπλησίας με τας ιδικάς μας περιστάσεις; Δεν ηθυσιάσθη τότε η Νίκαια;

Σείς Μεγαλειότατε δεν παρεχορήσατε τους ναους των ενδόξων προγόνων σας εν Σαβοΐαν, ίνα κατά την έκφρασιν του Καβούρ «αποκόπταντες την χείραν από το σώμα» και τεθήτε ούτως εις θέσιν αν μια παραχώρησις σας εξητήτο ν' απαντήσητε τότε ως ο Luigi Carroni?

-*Ε συμπέρανα εκφράζων την πεποίθησιν ότι εις τα έσχατα ταύτα δεν ήθελα μεν φθάση διότι νέον μέλος της διπλωματίας παρουσιάζεται σήμερον η Ιταλίας ήτις θα ζητήση να ισχυρωσι κ υπέρ της Ελλάδος αι αρχαί επί τας οποίας η Ιταλία χρωστέι το Τουρίνον μεγαλύτερόν του και ήτις μάλλον πάσις άλλης ευρωπαϊκής Δυνάμεως, ως μάλλον γειτονούσα αισθάνεται και βλέπει ότι σήμερον ευρωπαϊκόν και προπάντων ιταλικόν είναι ο σχηματισμός Ελλάδος πλήρος δυναμένης να ζήση κ' όχι Ελλάδος ηκρωτηριασμένης κ ραχιτικής.-*

Με ήκουσε με την μεγαλητέραν υπομονήν και προσοχήν, χωρίς να δείξει κανένα σημείον

απ'εναντίας, κατά την κοινήν φράσιν, μ'έπερνεν ο ρόβολος και μ'έφευγαν εκφράσεις όχι τόσον μαλακαί ως εκείναι τας οποίας σας σημειώνω νυν εν ηρεμία γράφων, εφαινετο μοι χαρούμενος. Οδε δε έπαυσα ομιλών, μοι είπε με φωνής φιλικότατον.

-Ακουσον, ποία τα υπέρ υμών αισθημάτά μου το γινώσκετε. Αν περί των υπέρ υμών αισθημάτων μου αμφιβάλλεται με αδικείται.

Του εξήγησα την άδειαν να τον διακόψω και τον είπα ότι απόδειξις περί της πεποιθήσεως μου επί των υπέρ ημών αισθημάτων του, είναι ο τρόπος ενοπίον του εξεφράσθην περί τας γενομένας υπό της διπλωματίας καθ'ημών αδικίας. Διότι αν άλλως θεωρούσα αλλώς θα εκφραζόμην κ.τ.λ.. Αυτός δε εξηκολούθησε:

- «Μείνετε βέβαιος ότι την επηρροήν μου οιαδήποτε και είναι αυτή, οπουδήποτε κ αν εκτείνεται, και δι όσον δύναμαι θέλω την θέσω όλη την ενέργειαν υπέρ υμών. Δεν δύναμαι (εξηκολούθησε λέγων) να υποσχηθώ επί του παρόντος και να ορίσω τι υπέρ υμών θα δυνηθώ να πράξω. Τουτο θα το ορίσομεν αργότερα όταν κατόπιν ιδοθώμεν εκ νέου περί τα πράγματα κατά το διευκρινισθώσι. Δια την στιγμήν πιστεύσατε ότι θα είμαι πάντοτε υπέρ υμών. Αν περί τούτου αμφιβάλλετε, επαναλέγω θα με αδικήσητε».

-Και δύναμαι βεβαίως να επαναλάβω το τοιούτον όταν επανέλθων εις Αθήνας;

-Αναμφιβόλως.

-Τούτο αρκεί Μεγαλειότατε επί του παρόντος. Δεν πρόκειται βεβαίως να ορίσομεν και κανονίσομεν τώρα τα καθέκαστα μελλούσης συμπράξεως Ιταλίας κ Ελλάδας. Αρκεί ότι γίνεται δεκτό από τούδε, δεν αποκρούεται η αρχή της συμπράξεως ταύτης. Τα καθέκαστα θέλουσι συζητηθή κ ορισθή κατόπιν, όταν ως ορθώς παρετηρησε η Υ.Μ. τα πράγματα θα διευκρινισθώσι, και επί των καθέκαστα έκαστος ημών ελεύθερος, ουδεμίαν από τούτε αναλαμβάνων υποχρέωσιν. Υπάρχει όμως ζήτημα τι το οποίον δυνάμεθα, νομίζω, να συζητήσομεν τώρα αμέσως. Έχομεν ανάγκην πλοίων θωρηκτών. Η Ιταλία....

-Να σας δώσω (είπε διακόπτων με και τονίζων την φωνήν του)

-Σας ευχαριστούμεν Μεγαλειότατε. Τούτο θα το θεωρήσωμέν ως χάριν ιδιαίτερα. Θα πληρόσομεν δε αμέσως τοις μετρητοίς την αξίαν των θωρηκτών τούτων καθά θέλουσι προσδιορίση αυτήν δυο πραγματογνώμονες. Αλλά παρακαλούμεν να μας δώσωσι θωρηκτά αξιόμαχα.

-Τοιαύτα εννοώ. Θα σας δώσω, δύο και τρεις φρεγάτας.

-Αλλά θα είναι ανάγκη της ψήφου της Βουλής.

- Όχι. Έχομεν την προς τούτο εξουσιοδότησιν.

-Επιτρέσατέ μοι Μεγαλειότατε να Σας καθυποβάλλω ότι ο κ.Δεπρέτης μοι είπε ότι η κυβέρνησις της Υ.Μ. δεν είναι εξουσιοδοτημένη να πωλήση ειμή δυο κανονιοφόρους και δυο πλωταί κανονίσκοις, αλλά τα πλοία ταύτα ολίγον δύνανται να μας ίναι χρήσιμα.

-Όχι δεν εννοώ αυτά. Εννοώ να Σας δώσω φρεγάτας και πιστεύω ότι δυνάμεθα να το κάμωμεν.

-Επιτρέσατε μοι, Μεγαλειότατε, να προσθέσω ότι ο κ.Δεπρέτης μοι είπε ακόμη ότι και αυτά τα

μικρά πλοία τα οποία Σας προανέφερα, η κυβέρνηση αν θελήσωμεν να τα αγοράσωμεν, δεν εμπορεί να μας τα δώσει με τα κανόνια τα οποία φέρουσι διότι προς τούτο δεν δύνατοδοθή υπό της Βουλής. Υποθέτω λοιπόν ότι αν η κυβέρνηση σας ήτο εξουσιοδοτημένη να πωλήση και φρεγάτας, ο κ Δεπρέτης θα μοι το έλεγε, εκτός αν την στιγμήν εκείνην δεν του ήλθεν εις τον νού.

-Και όμως πιστεύω ότι δυνάμεθα να σας δώσωμεν φρεγάτας. Μάλλον τούτο θα μιλήσω μετά του Δεπρέτη, θα συνεννοηθώ και με τον υπουργόν των ναυτικών δια να λύσωμεν το ζήτημα.

-Εννοώ πολύ καλά Μεγαλειότητε τι θελετε να με κάμετε να εννοήσω. Ότι και αν η εξουσιοδότησης της Βουλής δεν εληφθή, και αν δυσταγμοί ή αντίρρησις απ' άλλο μέρος παρουσιασθώσιν, αρκεί η Μεγαλειότης σας να θέλη, ως θέλει και Σας ευγνωμονούμεν δια τούτο, αι φρεγάται θα μας δοθώσι, διότι και η ψήφος της Βουλής θα δοθή και αι τυχόν αντιρρήσεις θέλουσι σιγάση. Καθώς συνέβη και εις την υπόθεσιν των εκκλησιών της Νεαπόλεως και Μεσσήνας, εις την οποίαν δια να ευχαριστήσητε των ημέτερον ηγεμόνα όστις περί τούτου Σας ελάλησε, απαιτήσατε να ψηφισθή και εμψφίσθη σχεδόν παμμυική ο νόμος δε και αι εκκλησία εκείναι μας απεδόθησαν εις το πείσμα πάσης αντενεργείας των εναντίον.

-Και πράγματι αντιμετώπισον μεγάλην αντίδρασιν και έκαμον χιλίας ραδιουργίας για εκεί.

-Σας γνωρίζομεν καλά Μεγαλειότητε και δια τούτο έτι μάλλον σας ευγνωμονούμεν. Δια τούτο δεν αμφιβάλλω ότι και τας φρεγάτας θα λάβωμεν αρκεί μόνον να θελήση η Υ.Μ. να μη λησμονήση ως εκ των μεγάλων και πολλών ευχαριστών Της να λαλήση περί τούτου εις τον κ Δεπρέτην.

-Δεν το λυσιμονώ.

-Θα ιδώ τον κ. Δεπρέτην. Μοι είναι επιτετραμμένον να του κάμω περί τούτου λόγου;

-Ναι. Είπε του ότι σας είπα ότι θα σας δώσω φρεγάτας θωρηκτάς και ότι πιστεύω ότι δυνάμεθα να Σας δώσωμεν.

-Αλλά και πάλιν ικετεύω την Υ.Μ. να μη το λισμονήση.

-Αφού έφαξεν επί της τραπέζης του ως να ευρή χάρτην, όστις δεν υπήρχε μοι είπε.

-Περιττόν να το σημειώσω. Μείνετε ήσυχος ότι δεν το λησιμονώ.

-Και περί μόνον του αντικειμένου των πλοίων να ομιλήσω προς τον κ. Δεπρέτην; Περί των άλλων θεμάτων της σημερινής ομιλίας μας να τηρήσω ενωπίαν του εχεμύθιαν;

-Όχι. Ομιλησέ του ανεπιφυλάκτως. Είπε του τα όλα. Ο Δεπρέτης είναι άμαθος άνθρωπος. Είναι φρόνιμος, είναι συνετός. Έχει δε σε λέγω κάτι... αλλά είναι ο μόνος εις τον οποίον δύνασαι να επιής μυστικόν και να μείνης ήσυχος ότι δεν θα επαναλάβη.

-Αν έχομεν ανάγκην τουφεκίον εμπορούμεν να λάβωμεν;

-Σας δίδω όσα θέλετε.

-Οπισθογεμή;

-Ναι, αλλά παλαιού συστήματος.

- Άρα πρέπει να μεταποιηθώσι.

-Είναι όπλα καλά. Το μειονέκτημά των είναι ότι είναι χονδρά κατά του σωλήνα, και έχουν ανάγκη σφαίρας μεγάλης, είναι δε ως εκ τούτου βαρέα ως όπλα, όμως είναι πολύ καλά.

-Αν μας χρειασθή πυρίτης κ πολεμοφόδια;

-Σας δίδω.

-Υπάρχει Μεγαλειότητα και άλλο τι ζήτημα το οποίον δυνάμεθα τώρα αμέσως να λάβμεν υπ'όψιν. Ο νύν ρωσοτουρκικός πόλεμος ενδέχεται να τελειώση.

- Ω! βεβαίως θα τελειώσει. Γρήγορα ή αργά θα τελειώση.

-Εννοούσα να είπω Μεγαλειότητα ότι ο νύν ρωσοτουρκικός πόλεμος ενδέχεται να τελειώση ταχύτερον παρ'όσον υποθέτομεν, και πρέπει η Ελλάς κατέλθη εις τον αγώνα κ' παραστή και αυτή κατά την στιγμήν των περί ειρήνης συνδιασκέψεων, ως εις των εμπολέμων. Δεν είναι αδύνατον μετά μίαν ή δυο μεγάλας μάχας να παρουσιασθή μεσολάβησης της και να συγκροτηθή συνδιάσκεψις. Εν τη περιπτώση ταύτη να ελπίσωμεν ότι η Υ.Μ. θα προτείνει και θα υποστηρίξη ότι πρέπει και η Ελλάς να παραστή εις την συνδιάσκεψιν;

-Θα το κάμω.

Ενόησα προηγουμένως μήπως ήθελε προσθήκη άλλο τι. Ηγέρθη, καταχαιρέτησόν μοι, εγκαρδιώς, μοι είπε, τον βασιλέα όταν δε ζαναιδοθώμεν θα είμεθα εις θέσιν να ομιλήσωμεν πλέον.

Του εξήτησα να μοι επιτρέψη, να τον παρακαλέσω ινα μη λησμονήση την υπόθεσιν των πλοίων, μοι επανέλαβε δε ότι θέλει το ενθυμηθή.

Επανέλθων εις το ξενοδοχείον μου σας απέστειλλα το κρυπτογραφικόν τηλεγράφημα της ημέρας εκείνης και κατόπιν κατέστρωσα αμέσως την παρούσαν έκθεσιν όπως μη μου διαφύγη τι άξιον σημειώσεως. Το τελευταίον μέρος της συνομιλίας διήρηκυσάσης εν συνόλω πλέον των τριών τετάρτων της ώρας, προσεπάθησα να σημειώσω, καθ'όσον η μνήμη μ'εβοήθη, αυτολεξί καθότι αναφέρεται εις τα επί του παρόντος πρακτικότερα, και ενόμισα ότι δια του τρόπου τουτου θα δυνηθήτε να προβήτε ευκολώτερον κ' ασφαλέστερον εις διάγνωσιν της ενταύθα θέσεως των πραγμάτων και των περί ημών διαθέσεων του βασιλέως της Ιταλίας, ει αν σας εξητήτε τας εντυπώσεις μου κ τας εξ'αυτών σκέψεις μου.

Την ώραν 2 Μ.Μ. ο Βασιλεύς επανήλθεν εις το αγαπητό του κυνήγιον εγώ δε το εσπέρας, διευθύνθην δια Μιλάνου εις Στραδέλαν, μικράν πόλιν της Ανω Ιταλίας, δέκα περίπου χιλιάδων κατοίκων, ιδιαιτέρας πατρίδα του πρωθυπουργού Δεπρέτη, όστις είχεν επανέλθη εκεί κατεπείγοντως ευθύς μετά την εν Τορίνο συνετευζίν του μετά του Βασιλέως, διότι είχε λάβη δια του τηλεγράφου την είδησιν ότι η νεαρά σύζυγός του έτυχεν άρρην.

Φθας εις Στραδέλαν είπα προς τον κ Δεπρέτην όσα ο βασιλεύς μοι παρήγγειλε να τον ειπώ περί πλοίων. Ο κ. Δεπρέτης μοι απήντησε ότι ναι μεν έχουσι τρεις Φρεγάτας τας οποίας εμπορούν να μας δώσωσιν αλλ'ότι αυτάς ως είναι δεν δύνανται να βαστάσωσιν εις την θάλασσαν. Ότι ναι μεν είναι πλοία αρίστης κ γεραιάς κατασκευής, και περί τούτου εγγυάται αλλά ότι όπως αποπεραταθώσιν αι επισκευαί του έχουσιν ανάγκην πρέπει να παρέλθη όλος ο

χειμών και να αρχίσουν την εργασία, ενώ τα άλλα τέσσερα πλοία τα οποία μας επρότεινε πρότερον (αι δυο *camoniere* κ' δυο *batteviegaheggiate*) είναι πλοία διόλου νέα κ δε δύνανται να υπηρετήσωσιν αμέσως. Ότι αι περί ως ο λόγος φρεγάται αφού επισκευασθώσι θα είναι πλοία λίαν αξιόμαχα, και μας το εγγυάται, αλλά προς αποπεράτωσιν των επισκευών απόκειται ως παν προείπα όλος ο χειμών. Δεν είχε εις Στραδέλαν ο κ Δεπρέτης τα αναγκαία βοηθήματα όπως μοι δώση ακριβώς κ λεπτομερώς πληροφορίας περί των πλοίων τούτων, της καταστάσεώς των και τω είδος των επισκευών ων έχουσιν ανάγκην, μοι είπε μόνον ότι και αι τρεις αυταί φρεγάται εναυπηγήθησαν όπως εν σύστημα επομένως ότι όλαι είναι σχεδόν όμοια και ην παρουσιάζωσι διαφοράς αυταί θα είναι ελάχιστα. Η μια εξ' αυτών αποκαλείται *il principe Canignano*, η άλλη αποκαλείται *Melrina*. Της τρίτης το όνομα δεν ενθυμείτο. Είναι έκαστη χωρητικότητος τόνων 4087, οι υναμιν ίππων 600 δυο τρέχουσι δέκα κ' δώδεκα κόμβους την ώρα. Φέρουσι πλήρωμα 440 ανδρών, κανόνια δη επτά. Έκαστη αυτών εκόστισε 4.400.000φράγκαν-Έκαμα παρατήρησιν τινά περί της λεπτότητος του θώρακος και μοι αντεπαρατήρησεν ότι το πάν εις τας ναυμαχίας είναι όχι ο θώραξ αλλά η τόλμη.

«Μήπως, μοι προσέθεσε, δεν ήδαμεν τολμηρούς ναύτας επιβαίνοντας ζύλινα πλοία να νικήσωσι δια της τόλμης των θωρηκτότερους στόλους;

Ενταύθα μοι ελάλησε μετ' επάινων περί την τόλμην και την ανδρίαν των ναυτών μας, συμβουλευών να τους εξασκήσωμεν εις την χρήσιν των τορπιλλοφόρων.

Τον ηρώτησα ποιάν είναι διατεθημένος να καταβάλη όπως από την αρχική του μην των πλοίων τούτων κ' μοι είπεν ότι το ήμισι.

Τον αυτόν δεν εκποιήθην του ημίσεως από της αρχικής αξίας κάμουσι κ' δια τας κανονιοφόρους και τας *Batterie*.

Μοι είπε ότι ίσως δια την πώλησιν μιας εκ των φρεγάτων τούτων έδωσε την ψήφον της η Βουλή, αλλά ότι δια τας άλλας δυο είναι ανάγκην να ζητηθή η άδεια της Βουλής.

Τον ηρώτησα δια τα τουφέκια και μοι είπεν ότι και ο βασιλεύς ότι δηλαδή είναι καλά όπλα, αλλά τα άφησαν διότι είναι μεγάλης αλκής επομένως βαρέα, απαιτούσι σφαίρας χονδάς κτλ. Τα μεταχειρισμένα εις την εθνοφυλακήν έχουσι διαθέσιμα εξακοσίας χιλιάδας εξ αυτών. (τον ηρώτησα ποιού συστήματος είναι αλλά δεν ήξερον να μοι ειπή)

Πολεμοφόδια έχουσι να μας δόσωσι;

Την φοράν ταύτην ο κ. Δεπρέτης ήτο ανεπιφύλακτικότερος, είπε ότι δεν μοι είπεν ως άλλοτε, περί της ανάγκης και το συμφέρον τους να γίνει η αγορά, -όπως μη φάνη ότι η Ιταλία δίνει πολεμικά πλοία κ όπλα εις την Ελλάδα.

Τον ηρώτησα κατόπιν αν έλαβε πληροφορίαν τινά νεωτέρας εξ' αγγλίας και αυστρίας και αν ήρχισεν εκείθε να χαράξη ημέρα και αν εγένετο διάβημα τι εκ μέρους της Ρωσσίας.

Ως προς την αγγλίαν και αυστρίαν, μοι είπε, ουδέν απολύτως ουδέν νεώτερον έμαθον. Εξακολουθούσιν' αναμένωσι περιτυλιγμένοι και κεκαλυμμένοι υπό βαθύ σκότος. Η Ρωσσία, καταγίνεται παντοτινός δυνάμεσι δια να κινήση και συμπαρασύρη εκ νέου την Σερβίαν. Αν η

Σερβίαν εμπλαχθη θα κάμη λάθος μέγα, μεγιστον. Θα ενοχοποιηθή ως βοηθούσαν την Ρωσσίαν και τούτο πολύ θα την βλάψη, θα ευρεθή δε κατόπιν με τας χείρας δεδεμένης χωρίς να εμπορεί να τραπή την μάλλον συμφέρουσαν εις ην την οδόν, διότι θα αναλάβη υποχρεωθή προς την Ρωσσίαν.

-Ας ίδωμεν, τον είπα, έως πότε θα καλύπονται υπό του σκότους η αγγλία και η αυστρία. Αλλά δεν νομίζετε ότι προ πάντων αι αγγλία επιτέλους θα εκφρασθή;

-Και ποιος εμπορεί να το ξέρη; Μοι απήντησεν και έπειτα μοι προσέθεσεν:

-Η αληθής πολιτική δι ημας, η μόνη ήτις δύναται να μας προκαλέση και δεν δύναται να μας βλάψη είναι να σταθώμεν προσεκτικοί και ακίνητοι παρατηρηταί των συμάντων εις τα Βαλκάνια. Οι Ρώσοι δεν θα ξεμπερδεύωσι τόσον τάχιον είχον πολλές δυσκολίας να υπερπηδίσωσι. Όταν τα πράγματα των Βαλκανίων καθαρίσωσι τότε θα είναι η στιγμή να σκεφθώμεν και να ορίσωμεν ποια γραμμήν θα τηρήσωμεν διότι τότε κίνδυνος δεν θα ήναι ν' απατηθώμεν ή θα ήναι ελάχιστος. Εν πάση δε περιπτώσει η πολιτική της Ιταλίας θα είναι υπέρ της αρχής των εθνικοτήτων. Δύναμαι δε να σας ορίσω από τότε τούτο ότι η Ιταλία θα υποστηρίξη την απελευθέρωσιν και αποκατάστασιν των εν ανατολή υποδουλωμένων Εθνικοτήτων.

-Αποχαιρετώμενος μοι επανέλαβε ότι όταν ζαναιδοθώμεν, αφού τα πράγματα εις τα Βαλκάνια καθαρίσωσι θα δυνηθώμεν να ομιλήσωμεν κ' συνενωθώμεν επί ορισμένων.

Φαίνεται ότι η Ιταλία καταγίνεται εις συνενόησεως κ διαπραγματεύσεις.

Ο πρόεδρος της Βουλής Crispi ηνεχώρησεν εις Βερολίνον όπως φέρη εκεί προτάσεις περί της οριστικής λύσεως του ανατολικού ζητήματος. Τουτο κατά τας εφημερίδας της ενταύθα αντιπολιτεύσεως ήτις άξιον πατριώτην ως παρημής, δεν δυστάζη να διατυμπανίζει τας ενεργείας της κυβερνήσεως πιστεύουσα ότι ούτω την βλάπτει, αδιαφορεί αν ταυτοχρόνως βλάπτει την πολιτικήν της ίδιας πατρίδας. Ο Crispi όμως ανεχώρησε δια το εξωτερικόν δε είναι όμως άπίθανον να μη επεχείρησε χάριν διασκεδάσεως το ταξίδιον τουτο. Ο Crispi ο άμαθως πολύ να κερδίζει εντίμως χρήματα και κατά τας στιγμάς τοιαύτας όχι λίγα επρόκειτο να εισπράξη ως δικηγόρος εξ'εργασιάν δια τας οποίας αδρότατα πληρώνεται. Η αποστολή δε του Crispi εις το εξωτερικόν αναλαμβάνει περισσοτέρον σπουδαιότητα και ως εκ της θέσεως του προέδρου της Βουλής και ως του χαρακτηρισμού ότι είναι ο πιθανώτερος διάδοχος του παρόντος υπουργείου των εξωτερικόν.

Αι εργασίαι προς οχύρωσιν της Ρώμης εξακολουθούσιν. Όπως εκεί μετεκομίσθησαν εις την οχύρωσιν 240 κανόνια. Επικρίνουσι τινές το μέτρον ως άσκοπον δια τας παρούσας περιστάσεις, διότι καθ'αυτού όπως οχυρωθή η Ρώμη απαιτούνται και πασα κεφάλαια και χρόνος όχι ολίγος. Αλλά η κυβέρνησιν διατείνεται ότι το έργον θα είναι τελειωμένον πριν παρέλθη ο χειμών κ ότι δεν θα δαπανηθώσι πλείστα των πέντε εκατομμυρίων φράγκων.

Κατέλθων από Στραδέλας εις Γένουην, όπως εκεί δε εξακολουθήσως δια θαλάσσης θαλάσσης τον δρόμον μου εις Νεάπολιν έλαβον το τηλεγράφημα σας της 30 Αυγούστου κ' την επιστροφήν

σας των 13/25 Αυγούστου. Σας απήντησα αυθημερόν τηλεγραφικώς περί του ζητήματος των φρεγάτων, περί ου ανωτέρων σας πληροφορώ εν εκτάσει και περί του οποίου μοι εξητήσατε να σας πληροφορήσω δια του τηλεγράφου.-

Ως προς το ζήτημα της δια προθεσμίας κατά τας πληροφορίαν παραχωρήσεως των προταθέντων πλοίων, δεν έκανα λόγον, διότι συμμορφούμενος προς τας οδηγίας μόνον περί αμέσον και τοις μετρητοίς πληρωμήν ομίλησα και προς τον Δεπρέτιν και προς τον Βασιλέαν κατόπιν. Εκτός τούτου πριν ν'αποφασισθή αν θα προβώμεν ή όχι εις διαπραγματεύσεις προς αφοράν των πλοίων τούτων δεν θα ήτο καλόν να φέρω προς το ζήτημα της επί διορία παραχωρήσεως. Πιστεύω όμως ότι αν τινά των πλοίων τούτων θεωρηθήσουσι ως δυνάμενα να μας χρησιμεύουσι και προβώμεν εις διαπραγματεύσεις περί της πληρωμής των θα επιτύχωμεν.

Κατέφθων από Γενουναν εις Νεάπολιν απ'όπου το γράμμα τούτο σας γράφων, έλαβον το τηλεγράφημά σας δι'ουεκ γίνετε το καθ'ηποβληθέν δρομολόγιον επανόδου το οποίον ην θέλει ακολουθήσω παραδίδων την έκθεσιν ταύτην εις τον Νομάρχην Κέρκυρας, όπως σας διαβιβάσει.

Υπαγορεύομαι μετά σεβασμού.

Ευπειθέστατος, Κωνσταντίνος Λομβάρδος.

Συμπεράσματα.

Από την συνεξέταση του ζητήματος της συγκρότησης των εθνών-κρατών της Ελλάδας και της Ιταλίας την περίοδο 1861-1878, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε το ιδεολογικό πλαίσιο που δημιούργησε προϋποθέσεις στις δυο χώρες και στα εθνικιστικά τους κινήματα, τη Μεγάλη Ιδέα και το Risorgimento, να έρθουν σε αμοιβαία αλληλεπίδραση στα ζητήματα της εθνικής χειραφέτησης, ενοποίησης και ολοκλήρωσής τους.

Το ιδεολογικό πλαίσιο των ελληνοϊταλικών συνομιλιών της περιόδου που εξετάσαμε διαμορφώθηκε, υπό το πρίσμα της εικόνας που κληροδότησαν τα νεότερα κράτη της Ελλάδας και της Ιταλίας από τις πολιτικές-πνευματικές ηγεσίες τους που δραστηριοποιήθηκαν κινηματικά και πολιτισμικά στις δυο χώρες κατά τη διάρκεια του ιταλικού και ελληνικού Διαφωτισμού, και που κατά τη διάρκειά του έφεραν στο προσκήνιο την ιδέα της αρχαιότητας των εθνών της Ελλάδας και της Ιταλίας και της αλληλέγγυας συνύπαρξής τους στον ιστορικό χρόνο.

Η εικόνα αυτή για τις σχέσεις των δυο εθνών επέτρεψε στα κράτη της Ελλάδας και της Ιταλίας κατά τον 19ο αιώνα να αναγνωρίζουν, εν αλλήλοις, ότι ανήκαν στα κατεξοχήν ιστορικά έθνη, γεγονός που αποτέλεσε νομιμοποιητικό και διακριτό πολιτισμικό επιχείρημα των αλυτρωτικών αξιώσεων του ελληνικού και του ιταλικού εθνικισμού, ενώ ταυτόχρονα καλλιέργησε ανάμεσα στα δυο κινήματα και στους φορείς τους, την ιδέα περί «όμορων εθνών-όμορων κρατών».

Το ελληνικό και το ιταλικό κράτος «συστήνονταν» στις διμερείς τους σχέσεις μεταξύ 1861-1878, σύμφωνα με τον παραπάνω προσδιορισμό, θέτοντας έτσι στο τραπέζι των διπλωματικών συνομιλιών τους μια διακριτή πολιτική-πολιτισμική ταυτότητα που δημιουργούσε προϋποθέσεις αλληλέγγυας συνεργασίας σε θέματα που αφορούσαν την επινόηση σχεδίων και τρόπων και από τα οποία ευελπιστούσαν να επιταχύνουν την επέκταση των επικρατειών τους στο παρασκήνιο της διπλωματίας των Μεγάλων Δυνάμεων. Τέτοιες περιπτώσεις συνεργασίας σπινθήρισαν τις διμερείς συνομιλίες μεταξύ 1861-62, 1866-67, 1867-68, όταν δηλαδή στο επίκεντρο των ελληνοϊταλικών σχέσεων τέθηκαν ζητήματα που αφορούσαν τη στήριξη των αλυτρωτικών πρωτοβουλιών που αναλάμβανε το κάθε βασίλειο ξεχωριστά και την, από κοινού, οργάνωση επαναστατικών σχεδίων, όπως και μεταξύ 1862-65, όταν δηλαδή στο επίκεντρο της συζήτησης των βασιλείων τέθηκε, ως άλλο μέσο υλοποίησης των αλυτρωτικών τους οραμάτων, το ζήτημα της ανασυγκρότησης και

του εκσυγχρονισμού τους, όπου συνυπέγραψαν οικονομικές και εμπορικές συμφωνίες.

Υπό το παραπάνω πρίσμα δεν θα ήταν υπερβολικό να διαπιστώσουμε ότι η επικρατούσα ιδέα για τις ελληνοϊταλικές σχέσεις ανάμεσα στις δυο χώρες, σε ένα πρώτο επίπεδο λειτούργησε ως μέσο αλληλοκατανόησης του πολιτικού και διπλωματικού παρόντος των κρατών τους, ενώ σε ένα δεύτερο, αποτέλεσε σημείο αναφοράς του κοινού διπλωματικού σχεδιασμού που ανέπτυξαν τα δυο βασίλεια με κριτήριο το μέλλον τους, δηλαδή την συγκρότησή τους σε κράτη που τα σύνορά τους θα περιελάμβαναν τις αλύτρωτες περιοχές τους. Η εμπιστευτική επιστολή που είχε στείλει ο Χ.Τρικούπης στον Α.Κουντουριώτη τον Ιανουάριο του 1867, στην οποία ο υπουργός συμπέρανε στον πρέσβη για τις σχέσεις των δυο εθνών-κρατων ότι *«η Ελλάς και η Ιταλία, εκ πρώην χρόνου ευρίσκονται εις παρόμοιας πολιτικές περιστάσεις»* εξαιτίας του ότι *«αμφοτέρων η εθνική ενότης ήν διερρηγμένη, η δε πρόοδος καταθλίβετο υπό ξένης κυριαρχία και ποθούνσι ν' ανακτήσωσι μίαν και μόνον των πλήρη ανεξαρτησίαν. Ταύτα έχουσι γνώρισματα χρόνου τα δυο έθνη και ήσαν σωτηροτάτη προς αλλήλας συμπαθείας»*, οι αντίστοιχες συμπερασματικές του Vittorio Emanuele II, των κυβερνητικών επιτελείων της Ιταλίας στους απεσταλμένους της Αθήνας στο Τορίνο, τη Φλωρεντία και τη Ρώμη και, τέλος, των απεσταλμένων της Ιταλίας στην Αθήνα, αποκρυσταλλώνουν στη πληρότητα τους ότι οι ελληνοϊταλικές σχέσεις μεταξύ 1861-1878 εμφορήθηκαν από την ιδέα των ιστορικών σχέσεων των εθνών της Ελλάδας και της Ιταλίας και έλαβαν διπλωματική διάσταση υπό το πρίσμα του παρόντος και του μέλλοντος των αντίστοιχων νεογέννητων κρατών.

Ωστόσο το ιδεολογικοπολιτικό σχήμα των «όμορων εθνών-όμορων κρατών» δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή εξήγηση για τις διπλωματικές συνομιλίες που αναπτύχθηκαν κατά τη περίοδο 1861-1878, όσο διαδεδομένη και αδιαμφισβήτητη να ήταν η, εν λόγω, προσέγγιση των διμερών σχέσεων σε επίσημο επίπεδο, δηλαδή μεταξύ των κυβερνητικών επιτελείων των βασιλείων και των απεσταλμένων της μιας επικράτειας στην άλλη, όσο και σε ανεπίσημο επίπεδο, δηλαδή μεταξύ του ελληνικού και του ιταλικού λαού, όταν κάθε βήμα που επιτύγχανε η μια μεριά στα αλυτρωτικά της ζητήματα θεωρείτο νίκη για την άλλη. Το συμπέρασμα αυτό, αποτρέπει το γεγονός ότι η δημοτικότητα της ιδέας περί «όμορων εθνών-όμορων κρατών» ανάμεσα στις δυο χώρες, έδινε τη δυνατότητα πολυερμηνείας και δυϊσμών στα δρώντα πολιτικά υποκείμενα που, υπό το πρίσμα της και με τις επίσημες και ανεπίσημες πρωτοβουλίες που αναλάμβαναν στις διμερείς σχέσεις, δημιουργούσαν

προϋποθέσεις συνεννόησης και ασυνεννοησίας στις ελληνοϊταλικές διπλωματικές συνομιλίες. Τα περιστατικά που εξετάσαμε τις περιόδους 1861-1862, 1862-1866, 1866-1870, επιβεβαιώνουν με παραστατικό τρόπο ότι η πολυερμηνεία της επικρατούσας ιδέας για τις ελληνοϊταλικές σχέσεις από τα πολιτικά περιβάλλοντα του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας, αναδείχθηκε σε σπίθα εθνικιστικής ευαισθησίας, αλληλοκατανόησης αλλά και σε σημείο τριβής μεταξύ της Ελλάδας και της Ιταλίας.

Οι συγχύσεις που αναδύθηκαν στις ελληνοϊταλικές σχέσεις προέκυψαν από την πολυφωνία που επικρατούσε στους επιμέρους φορείς του ιταλικού και του ελληνικού εθνικισμού, οι οποίοι προσέγγιζαν με διαφορετική αφετηρία τόσο τα πολιτικά και διπλωματικά δεδομένα που επικρατούσαν στην εσωτερική και στην εξωτερική πολιτική των βασιλείων τους, όσο και τα μέσα που μπορούσαν να αξιοποιήσουν και να επιστρατεύσουν προκειμένου να επιταχύνουν την αίσια έκβαση των κινημάτων τους. Οι αποκλίσεις αυτές, που σαφώς αποτελούν διακριτά γνωρίσματα του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας και της ιδιοσυστασίας της Ιταλίας και της Ελλάδας, μεταφέρθηκαν και στις σχέσεις των δυο κρατών.

Συγκεκριμένα, τα έτη 1861-62, 1866-67 και 1868-69, αναδύθηκαν περιπτώσεις όπου ο Ιταλός μονάρχης, οι κυβερνήσεις υπό τους Rattazzi, Ricazoli, Menabrea, τα ιταλικά κομιτάτα και ο Garibaldi, επεδίωξαν να αναπτύξουν διπλωματικές συνομιλίες με την ελληνική μεριά, προωθώντας διαφορετικά σχέδια, των οποίων η κοινή συνισταμένη ήταν ότι αντιμετώπιζαν τον ελληνικό παράγοντα ως τμήμα μιας εύθραυστης γεωπολιτικής ζώνης που με τον κατάλληλο χειρισμό της θα μπορούσε να αποπροσανατολίσει τις Μεγάλες Δυνάμεις από το Ιταλικό Ζήτημα.

Αντίστοιχα, οι φορείς της Μεγάλης Ιδέας, όπως ο Όθωνας, ο Γεώργιος Α΄, οι κυβερνήσεις της Αθήνας, οι Ριζοσπάστες, τα ελληνικά κομιτάτα και οι Ενωτιστές, τα έτη 1861-62, 1866-67, 1868-69, αναζήτησαν με διαφορετική αφετηρία διαύλους επικοινωνίας με τη γείτονα, αντικρίζοντας τον ιταλικό παράγοντα και τα αλυτρωτικά ζητήματά του ως τμήμα της γεωπολιτικής συγκυρίας· η συγκυρία αυτή μπορούσε να συμβάλει, είτε στη διατήρηση του status quo και στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού βασιλείου -όπως μεταξύ 1862-1866-, είτε να αποπροσανατολίσει τις Μεγάλες Δυνάμεις από την Ανατολή - όπως τα έτη 1861-62, το καλοκαίρι του 1866 και το φθινόπωρο του 1867-, είτε να τις αναγκάσει να αναζητήσουν στις διπλωματικές διαπραγματεύσεις τους μερικά σχέδια που θα συνέβαλαν στην οριστική λύση του Ιταλικού Ζητήματος, την επανάληψη των οποίων θα μπορούσε να επικαλεστεί η

Αθήνα ώστε να λυθεί με αντίστοιχα μέτρα και το Ανατολικό Ζήτημα, όπως σημειώθηκε την επαύριο του πολέμου της ιταλικής ενοποίησης (1861), της διευθέτησης του Βενετικού (1866) και τον χειμώνα του 1867, όταν ο Ναπολέοντας Γ΄ πρότεινε στην Ιταλία τη σύγκληση Ευρωπαϊκού Συνεδρίου για τη διευθέτηση του Ρωμαϊκού.

Σε κάθε περίπτωση όμως, τα παραπάνω διακυβεύματα δεν εκφράστηκαν φανερά από τους πρωταγωνιστές των ελληνοϊταλικών διπλωματικών συνομιλιών, ούτε βεβαίως έλαβαν την προσδοκώμενη εξέλιξη και κατάληξη, εφόσον το Ανατολικό και το Ιταλικό Ζήτημα ήταν θέματα της διεθνούς διπλωματίας με την οποία τα δυο βασίλεια δύσκολα μπορούσαν να αναμετρηθούν. Τα δυο κράτη άλλωστε ανήκαν στην περιφέρεια της δυτικής γεωπολιτικής σκηνής και, μάλιστα, σε διαφορετική ιεραρχική θέση και, εκτός αυτού, στις διμερείς τους σχέσεις προέκυπταν τακτικά αποπροσανατολισμοί και συγχύσεις. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι δυο επικράτειες συνέχισαν τις προσπάθειες να συνεργαστούν διπλωματικά γύρω από τα αλυτρωτικά τους ζητήματα, με τις συνομιλίες τους να λαμβάνουν ύφος συνεννόησης και ασυνεννοησίας μέχρι και το έτος 1870.

Η δεκαετία του 1870 θα μετασηματίσει διακριτά το ύφος που επικρατούσε μέχρι τότε στην ελληνοϊταλική διπλωματία. Το γεγονός που στάθηκε ορόσημο στη διαδικασία αυτή, ήταν ότι η Ιταλία ολοκλήρωσε την ενοποίησή της και την επαύριο της εντάχθηκε στον κύκλο των Μεγάλων Δυνάμεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πορείας του βασιλείου προς αυτή τη κατεύθυνση, ήταν ότι έθεσε ως προτεραιότητά του την αύξηση των πολεμικών του προπαρασκευών, η χρησιμότητα των οποίων αποσαφηνίστηκε από το έτος 1877 και έπειτα, όταν δηλαδή «*οι υποστηρικτές του Canouir αλλά όχι της πολιτικής του*» πλειοψήφησαν στην ιταλική Βουλή, έθεσαν στο περιθώριο τις «εξτρεμιστικές» πτέρυγες της παραδοσιακής Αριστεράς, όπως και το πρόγραμμα και τις αρχές του πολιτικού χώρου από τον οποίον προέρχονταν, ώστε να δημιουργήσουν ένα πιο συγκεντροποιημένο καθεστώς που θα έφερνε τους δείκτες της οικονομικής-βιομηχανικής ανάπτυξης του κράτους στα επίπεδα των υπόλοιπων Δυνάμεων και την ταυτόχρονη εγγραφή του στους αποικιοκρατικούς ανταγωνισμούς της Δύσης. Οι πολιτικές αυτές θα μετασηματίσουν τον χαρακτήρα του Risorgimento, θα φέρουν την Ιταλία στην Αφρική και μολονότι το εκεί αποικιακό της εγχείρημα θα τερματιστεί βίαια την δεκαετία του 1890, δεν θα συμβάλει στην οριστική χρεοκοπία του πρώιμου ιταλικού αποικιακού συστήματος, αλλά στην ενίσχυση και στην μετεξέλιξή του τον 20^ο αιώνα.

Ως προς την Ελλάδα και την Ανατολή, ο πολιτικός χώρος της νέας ιταλικής Αριστεράς που θα προκαλέσει τους παραπάνω μετασχηματισμούς στην εσωτερική και στην εξωτερική πολιτική της Ιταλίας, έδειξε το επεκτατικό του ενδιαφέρον αρκετά νωρίς και συγκεκριμένα το έτος 1875. Τότε, η νέα Αριστερά τοποθετήθηκε σχετικά με το επεισόδιο στο Δήλεσι και το ζήτημα του Λαυρίου, υποστηρίζοντας ότι το ιταλικό κράτος έπρεπε να αντιμετωπίσει τα δυο γεγονότα με όρους ρεβανσισμού προς την Ελλάδα. Σε αυτό το πλαίσιο, κλήθηκαν οι Ιταλοί να καταλάβουν την Κέρκυρα και μέρος, του τότε, αλύτρωτου ηπειρωτικού ελληνικού χώρου.

Παρ' όλα αυτά, οι επεκτατικές διαθέσεις τους όχι μόνο δεν υλοποιήθηκαν το έτος 1875, αλλά δεν τέθηκαν σε εφαρμογή ούτε από το έτος 1877 και έπειτα, όταν δηλαδή ανέλαβαν επίσημα την ιταλική εξουσία. Αντίθετα, οι αποικιοκρατικές τοποθετήσεις τους για την Ελλάδα και την Ανατολή αποσοβήθηκαν, όχι γιατί αναθεώρησαν την άποψή τους ότι η Ιταλία έπρεπε να υλοποιήσει τον αυτοκρατορικό της προορισμό, καταλαμβάνοντας περιοχές που ανήκαν σε κατώτερη γεωπολιτική διαβάθμιση από την ίδια, αλλά γιατί στο Συνέδριο του Βερολίνου το έτος 1878 συνειδητοποίησαν ότι ήταν αδυνατό να ανταγωνιστούν την διπλωματική πρωτοκαθεδρία της Αγγλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας στην Ανατολή και την Ελλάδα. Την παράμετρο αυτή συμπεριέλαβαν με ιδιαίτερο ύφος στις συνομιλίες τους με την Αθήνα.

Οι κυβερνητικοί φορείς του Risorgimento μεταξύ του τέλους της δεκαετίας του 1870 και του τέλους της δεκαετίας του 1890 δεν φείδονταν αλληλέγγυων διαβεβαιώσεων στην Αθήνα για τα αλυτρωτικά της ζητήματα, από τα οποία όμως απείχαν της όποιας συνδρομής τους με ιδιαίτερη ευελιξία, κάτι βεβαίως που δεν τήρησαν οι Ιταλοί εθελοντές που συνέχισαν να δίνουν το παρόν στα καλέσματα των Ελλήνων συντρόφων τους, όπως στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και στην Κρητική επανάσταση των ετών 1895-98.

Η παραπάνω τακτική της επίσημης ιταλικής διπλωματίας και η αυθόρμητη συμμετοχή των Ιταλών εθελοντών στις αλυτρωτικές υποθέσεις της Ελλάδας, θα δημιουργήσουν προϋποθέσεις ώστε τα δυο κράτη να διατηρήσουν τις διπλωματικές συνομιλίες τους στα προ των μετασχηματισμών στην Ιταλία επίπεδά τους, χωρίς βεβαίως να επικοινωνούν. Η απόκλιση αυτή στις, εν λόγω, δεκαετίες όμως, προέκυψε όχι γιατί η Ανατολή και η Ελλάδα θεωρείτο για την Ιταλία παράγοντας που θα μπορούσε να αποπροσανατολίσει τις Μεγάλες Δυνάμεις ώστε να εκπληρώσει την ενοποίησή της όπως τη δεκαετία του 1860, αλλά γιατί θεωρείτο σφαίρα επιρροής των

υπόλοιπων Δυνάμεων στην οποία δε μπορούσε να παρεισφρήσει με την ίδια ευκολία που μπορούσε σε περιοχές της Μεσογείου, όπως στις βορειοαφρικανικές επαρχίες. Στο πλαίσιο αυτό, η ατζέντα της Ιταλίας από το 1878 και έπειτα, θα συμπεριλάβει την αποστασιοποίησή της από την Ανατολή και την αυστηρή προσήλωσή της στις πολεμικές προπαρασκευές ώστε να ανοιχτεί επεκτατικά στη Μεσόγειο. Η πολιτική αυτή θα καρποφορήσει από το 1884 και έπειτα, όταν δηλαδή η Ιταλία θα διεκδικήσει στο Βερολίνο τη δίκαια θέση της στο «Scramble for Africa».

Οι φιλικές διαβεβαιώσεις της ιταλικής κυβέρνησης στην Αθήνα και κυρίως η συμμετοχή των Ιταλών εθελοντών στις αλυτρωτικές ενέργειες της Ελλάδας μεταξύ 1877-1890, θα συμβάλουν ώστε η ελληνική μεριά να μην μπορέσει να ερμηνεύσει την στροφή που σημειωνόταν στην Ιταλία και κατ'επέκταση στις ελληνοϊταλικές ιδεολογικές και διπλωματικές σχέσεις. Η Αθήνα και η κοινή γνώμη του ελληνικού βασιλείου θα βρεθούν προ εκπλήξεων κατά τον 20ο αιώνα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ακόμα και όταν η Ιταλία θα εγείρει αξιώσεις στη Μικρά Ασία και τα Δωδεκάνησα κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου Ειρήνης στο Παρίσι (1919), οι βενιζελικές δυνάμεις θα διαβεβαιώσουν την κοινή γνώμη του βασιλείου ότι η Ιταλία δεν θα καταφέρει να υλοποιήσει τον επεκτατικό της σχεδιασμό στην Ανατολή, τόσο επειδή εξασφάλιζαν τις αντίστοιχες εγγυήσεις από την Αγγλία και τη Γαλλία, αλλά και επειδή θεωρούσαν ότι οι ιστορικές σχέσεις των δυο εθνών-κρατών δεν θα επέτρεπαν στην Ιταλία να προβεί σε πράξεις που ήταν εξολοκλήρου ανταγωνιστικές στη Μεγάλη Ιδέα. Η μόνη δύναμη η οποία με τον δημόσιο λόγο της αμφισβήτησε την άποψη περί «ομορων εθνών-όμορων κρατών» στον 20^ο αιώνα με αφορμή τις αξιώσεις της Ιταλίας ήταν το ΣΕΚΕ, που εάν και πρόσφατα συγκροτημένο στην ελληνική πολιτική σκηνή, η εξοικείωσή του με την θεωρία του ιμπεριαλισμού έδωσε τη δυνατότητα στους σοσιαλιστές και φυσικά σε όσους τους παρακολουθούσαν, να αντιληφθούν ότι οι ιστορικές σχέσεις των δυο χωρών, όπως αυτές είχαν συγκροτηθεί και επινοηθεί από την εποχή του Διαφωτισμού και έπειτα, ανήκαν στο παρελθόν. Οι παρατηρήσεις αυτές φωτίζουν την τάση που έλαβαν οι ελληνοϊταλικές ιδεολογικές, πολιτισμικές και διπλωματικές σχέσεις τα χρόνια της στροφής της Ιταλίας στον ιμπεριαλισμό, την πρόσληψή της από την Ελλάδα και γεννούν αυτομάτως νέα ερωτήματα για τις διμερείς σχέσεις μεταξύ των φορέων του Risorgimento και της Μεγάλης Ιδέας στον 20^ο αιώνα.

Πηγές και βιβλιογραφία.

Α. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών.

1861

- 1) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1861, ΞΕΝΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 20:1-12
- 2) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1861, ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, 24 :1-22
- 3) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1861, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37:1-26
- 4) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1861, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36:5-27

1862

- 1) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1862, ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, 24, 1 - 17:
- 2) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1862, ΞΕΝΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40, 2 - 23:

1863

- 1) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1863, ΞΕΝΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ, 20:
- 2) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1863, ΞΕΝΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40:1-21
- 3) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1863, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, 18:1-4
- 4) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1863, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37:1-10

1864

- 1) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1864, ΞΕΝΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 20, 1-12
- 2) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1864, ΞΕΝΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ., 40, 2 - 26:
- 3) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1864, ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΑΣ., 11, 19:
- 4) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1864, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37:1-27
- 5) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1864, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36:1-27

1865

- 1) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΞΕΝΑ ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ., 40, 2 - 25:
- 2) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΠΡΟΞ ΕΙΣ ΤΟΥΡΙΝΟΝ. ΓΕΝ. ΠΡΟΞ. ΕΙΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΝ., 37.27
- 3) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΑΙ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ - ΑΤΜΟΠΛΟΪΑ. ΤΑΧ. ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΟΣ Κ ΑΥΣΤΡΙΑΣ, ΕΛΛΑΔΟΣ - ΙΤΑΛΙΑΣ (ΚΑΙ ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΤΩΝ 1861 - 1864), 53, 2 Α:
- 4) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΛΙΠΟΤΑΞΙΑΙ - ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ. ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑΔΙΩΚΟΜΕΝΟΙ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑ ΚΑΠ., 100, 2:
- 5) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΠΡΟΞΕΝΕΙΩΝ Κ ΑΛΛΑ ΠΡΟΞΕΝΙΚΑ, ΑΑΚ /Β
- 6) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37, 1 - 12:
- 7) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36, 6 - 27:
- 8) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1865, ΠΡΟΞ ΕΙΣ ΤΟΥΡΙΝΟΝ. ΓΕΝ. ΠΡΟΞ. ΕΙΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΝ., 37.27

1866

- 1) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1866, - ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΠΟΛΕΜΟΥ ΑΥΣΤΡΙΑΣ, ΠΡΩΣΣΙΑΣ, ΙΤΑΛΙΑΣ., - ΠΕΡΙ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΕΩΣ ΚΟΤΣΙΚΑ ΕΝΕΚΑ ΤΩΝ ΕΙΣ ΤΑΚΚΑΝ ΣΥΜΒΑΝΤΩΝ., -, 99 : 2
- 2) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1866, ΞΕΝΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40:
- 3) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1866, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37:1-27.
- 4) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1866, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36:1-28
- 5) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1866, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37:1-27
- 6) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1866, ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, 24:

1867

- 1) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1867, ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΑ ΠΟΙΚΙΛΑ.. ΧΟΛΕΡΑ ΕΙΣ ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗΝ ΙΤΑΛΙΑΝ.,ΜΕΤΡΑ ΚΑΤΑ ΧΟΛΕΡΑΣ ΕΙΣ ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΝ., 54, 1:
- 2) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1867, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ., 95, 5:
- 3) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1867, ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, 24, 2 - 22:

- 4) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1867, ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΙΤΑΛΙΑΣ, 20:12
- 5) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40:4-16
- 6) ΥΔΙΑ, ΑΚ.Υ,1867, ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΦΥΓΟΔΙΚΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ, 100, 2:
- 7) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1867, ΣΥΝΘΗΚΗ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ, 11, 19:
- 8) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1867, ΕΜΠΟΡΙΟΝ – ΝΑΥΤΙΛΙΑ, 58:3-7
- 9) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37, 16 - 28:
- 10) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΕΙΩΝ ΔΙΑΦΟΡΑ ΑΚΑΤΑΧΩΡΗΤΑ, ΑΑΚ, Θ2:
- 11) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1867, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, 18:1-4
- 12) ΥΔΙΑ, Α Κ.Υ,1867, ΕΜΠΟΡΙΟΝ - ΝΑΥΤΙΛΙΑ., 58, 1B:
- 13) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ, ΕΣΟΔΑ Κ ΕΞΟΔΑ., ΑΑΚ, Η:
- 14) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37, 1 - 13:
- 15) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΙΚΑ ΔΙΑΦΟΡΑ., ΑΑΚ, ΙΔ 1 - 2:
- 16) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ,1867, ΘΡΗΣΚΕΙΑ, 76, 1:
- 17)ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ,1867, ΓΕΝ. ΠΡΟΞΕΝΕΙΟ ΠΑΠΑ ΡΩΜΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ., 14, 1:
- 18)ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36, 13 - 28:
- 19)ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ,1867, ΠΡΟΞΕΝΙΚΑ ΔΙΑΦΟΡΑ., ΑΑΚ, ΙΔ 1 - 2:

1868

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΞΕΝΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40:1-20
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΣΥΝΘΗΚΕΣ, 11 : 6 και 11:19
- 3) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37 :1-29
- 4) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΑΑΚ. Α:
- 5) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, 18:1-4
- 6) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, 24 :
- 7) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1868, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36:1-28

1869

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1869, ΣΥΜΒΑΝΤΑ ΕΙΣ ΞΕΝΑΣ ΑΥΛΑΣ, 24, 2 - 24:
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1869, ΞΕΝΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 20, 2 - 13:
- 3) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1869, ΞΕΝΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40:1-18
- 4) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1869, 1Α: ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΣΥΝΟΔΟΥ. 1B:

ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗΝ ΔΙΑΦΟΡΑΝ., 96, 1Α - Β:

1871

- 1) ΥΔΙΑ, Α.Κ.Υ, 1871, ΞΕΝΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ., 20:1-13
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1871, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, 18:1-4
- 3) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1871, ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΚΑΙ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΙ ΠΡΟΞΕΝΕΙΩΝ, 29:1-2
- 4) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1871, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ, 76:1,1^Α
- 5) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1871, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ, 36:1ΑΒ-28

1872

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1872, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ, 76:1Α - 1Θ
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1872, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ, 77:1

1874

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1874, ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΡΩΜΗΣ, 18:4

1875

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1875, ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑ ΠΡΟΞΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ, 39:1-21
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1875, ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΜΕΤΑ ΠΡΟΞΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ, 37:1-28
- 3) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1875, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, 18:1-4
- 4) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1875, ΑΝΑΦΟΡΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΡΟΞΕΝΩΝ, ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΕΩΝ, 99:2Β-Δ

1876

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1876, ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ:, 18:1-4

1877

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1877, ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ ΟΡΚΟΔΟΣΙΑΣ, 100:1
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1877, ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ, 18:1-4
- 3) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1877, ΞΕΝΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 20:1-13

1878

- 1) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1878, ΠΡΟΞΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΕΙΕΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 37:3-28
- 2) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1878, ΞΕΝΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ, 40:2-20
- 3) ΥΔΙΑ, Α. Κ.Υ, 1878, ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΡΩΜΗΣ, ΑΡΧΒ7 Η ΕΝ ΡΩΜΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ

Β. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ.

- 1) Αγγέλου Α. (επιμ.), *Συγγρός Α., Απομνημονεύματα*, ΕΣΤΙΑ : Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1998
- 2) Αρετή Τούντα- Φρεγάδη, *Ελληνοϊταλικές μυστικές συνομιλίες πριν από το Συνέδριο του Βερολίνου, Λομβάρδος- Δηλιγιάννη*, Κέντρο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης, Αθήνα, 1993.
- 3) Βάνα Μπουσέ, Μιχαέλ Μπουσέ (επιμ.- μτφ.), *Ανέκδοτες επιστολές της Βασίλισσας Αμαλίας στον Πατέρα της, 1836-1853*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011
- 4) Γ. Αλισανδράτος, *Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός*, επιμ. Δ. Αρβανιτάκης, « Κείμενα για τον Επτανησιακό Ριζοσπαστισμό», Μουσείο Μπενάκη , Αθήνα, 2008.
- 5) Ε. Δεληγεώργης, *Πολιτικά ημερολόγια, πολιτικά σημειώσεις, πολιτικάέπιστολαί*, Αθήνα, 1896.
- 6) Λ. Τρίχα, *Διπλωματία και πολιτική. Χαρίλαος Τρικούπης και Ιωάννης Γεννάδιος. Αλληλογραφία 1863-1894*, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1991.
- 7) Κ. Λομβάρδος, *Το Ενωτικό κίνημα στα Επτάνησα, Σπ.Μυλωνάς(επιμ),«Το Ενωτικό Κίνημα στα Επτάνησα: αφιέρωμα στα εκατόχρονα της Ενώσεως 1864-1964»*, Ιδιωτική, Αθήνα, 1965.
- 8) Υπουργείο Εξωτερικών, *Έγγραφα επίσημα αφορώντα τας επί του επτανησιακού ζητήματος διαπραγματεύσεις*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1864 και 2002.

Γ. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ 1861-1869.

Αθήνα:

- 1) *Αιών.*
- 2) *Αλήθεια.*
- 3) *Αυγή.*
- 4) *Ελπίς.*
- 5) *Η Νέα Γενιά.*
- 6) *Παλιγγενεσία.*

Ζάκυνθος:

- 1) *Φωνή του Έλληνας.*

Κέρκυρα:

- 1) *Η Φωνή των Χωρικών.*

Δ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.

- 1) Αγγελική Σφήκα-Θεοδοσίου, *Η Ιταλία στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Οι σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, Παπαζήση, 2004.
- 2) Αδέλα Ισχυρλιάδου, *Η συμβολή των Ιταλοαλβανών διανοούμενων στην Αλβανική εθνική αφύπνιση, ΙΗ' Πανελληνικό Ιστορικό Συνέδριο*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1998.
- 3) Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια : ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 183-1880*, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα, 1993.
- 4) Άννα Β. Μανδουλαρά, *Το ταξίδι τους. Οι πολλαπλές ταυτότητες των ελλήνων της Διασποράς. Μασσαλία, 19ο αιώνας*, Ηρόδοτος, 2015.
- 5) Άννα Β. Μανδουλαρά, «*Γλέπαμαν τη παρέλαση του στρατού μας με λαχτάρα*». *Η απελευθέρωση των Ιωαννίνων ως γιορτή του ελληνικού κράτους*, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ..
- 6) Άννα Καρακατσούλη, *Μαχητές της Ελευθερίας και 1821. Η Ελληνική επανάσταση στη διεθνή της διάσταση*. Πεδίο, Αθήνα, 2017.

- 7) Α. Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1985.
- 8) Α. Λιάκος, *Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862, Μνήμων*, τ. Η, 1980.
- 9) Absalom R., *Italy since 1800. a nation in the balance*, Longman, London, 1995.
- 10) Anderson B., *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, 1997.
- 11) Anthony L. Cardoza, *Aristocrats in Bourgeois Italy 1861-1930*, Cambridge University Press, London, 1997.
- 12) Alan Gassels, *Ideology and international Relations in the Modern World*, Λονδίνο, 1996.
- 13) Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα: Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Τυπωθείω, Αθήνα, 2013.
- 14) Beales- Derek Edward Dawson, *The Risorgimento and the unification of Italy*, Longman, London, 1986.
- 15) Berstein, S. & Milza, P, *Ιστορία της Ευρώπης*, Μτφ. Κ. Λιβιεράτος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- 16) Burns E.M., *Ευρωπαϊκή Ιστορία ο δυτικός πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, μτφ, Τ. Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη, 2006.
- 17) Bury John Patrick Tuer, *Napoleon III and the second empire*, The English universities press, London, 1964.
- 18) Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τ.12, 20^{ος} αιώνας, Αθήνα, 1956.
- 19) Γεράσιμος Δ. Παγκράτης, *Ιστορία της Ιταλίας από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση, (1454-1870)*, ΣΕΑΒ, 2015.
- 20) Γεωργής Γιώργος, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα 1996, Καστανιώτης.
- 21) Γιώργος Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τ.Α', βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2010.
- 22) Γιώργος Β. Δερτιλής, *Το ζήτημα των Τραπεζών (1871-1873)- οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1989.
- 23) Γρίβα Μαριλένα, *Το Υπουργείο Εξωτερικών 1833-2007: η θεσμική οργάνωση*, ΕΚΕΜ, Παπαζήση, Αθήνα 2008.
- 24) Γ. Ν. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι 1821-1897*, Αθήνα, 1973.

- 25) Chester Wells Clark, *Franz. Joseph and Bismarck. The diplomacy of Austria before the War of 1866*, Harvard University Press, New York, 1934.
- 26) Cooh John, *Nationalism and the Italian Army, 1850-1914, Nation, Nationalism and Patriotism in the European Past*, Copenhagen Academic Press, 1994.
- 27) Ch. Duggan, *A concise History of Italy*, Cambridge University Press, London, 2014.
- 28) Christopher Duggan, *Francesco Crispi 1818-1901: from Nation to Nationalism*, Oxford, New York, 2002.
- 29) Clark Martin, *Modern Italy 1871-1995*, Λονδίνο- Νέα Υόρκη, 1996.
- 30) G. Herring, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, τόμος Α', Αθήνα, ΜΙΕΤ 2008.
- 31) Gooch, John, *Army state and society in Italy, 1870-1915*, Routledge, London, 1989.
- 32) Gooch John, *The Unification of Italy*, Routledge, London, 1984.
- 33) Δημήτριος Α. Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος. Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, επιμ., Κώστας Κωστής-Σωκράτης Πετμεζάς,, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.
- 34) Δ. Δοντά, *Η Ελλάς και οι Δυνάμεις κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο*, Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1973.
- 35) Δ. Δοντά, *Τ' απομνημονεύματα του Ιγνάτιεφ και η Κρητική Επανάσταση του 1866-1869*, Ανάτυπο, Αθήνα, 1969.
- 36) Danilo Raponi, *Britain and the New Italy, 1861-1875*, Macmillan, 2014.
- 37) Denis Mach Smith, *Cavour and Garibaldi 1860: A Study in political Conflict*, Cambridge University Press, London, 1986.
- 38) Denis Mach Smith, *Italy and its monarchy*, Yale University Press, London, 1989.
- 39) Denis, Mach Smith, *Victor Emmanuell II, Cavour and the Risorgimento*, Oxford University Press, London, 1971.
- 40) Domna Dontas, *Greece and the Great Powers 1863-1875*, Institute of Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1966.
- 41) Dumanis Nicholas, *Italy-Inventing the Nation*, London, 2001.
- 42) Ε.Σκοπετέα, *Το πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1998.

- 43) Εξερτζόγλου Χάρης, *Προσαρμοστικότητα και πολιτική ομογενειακών κεφαλαίων*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1989.
- 44) Ευ.Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*, Εκδοτική Αθηνών, 2001.
- 45) Ε.Ρούκουνας, *Διπλωματική ιστορία: 19^{ος} αιώνα*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1977.
- 46) Edgar Holt, *Risorgimento: the making of Italy, 1815-1870*, Macmillan, London, 1970.
- 47) E. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992.
- 48) E.Macar, *Οι ουνίτες στην Τουρκία και την Ελλάδα*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, τ.14, 2004.
- 49) E.J.Hobsbawmn, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα, Καρδαμίτσα*, Αθήνα, 1994.
- 50) E. Prevelakis, *British policy towards the change of dynasty in Greece, 1862-1863*, Αθήνα, 1953.
- 51) E.J.Hobsbawmn, *Η Εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*, ΜΙΕΤ, 1990.
- 52) E.J.Hobsbawmn, *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*. ΜΙΕΤ., 2012.
- 53) E.J. Hobsbawm, *Ληστές*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2010.
- 54) E. Poulakou-Rebelakou, C. Tsiamis, N. Tompros, G. Creatsas, «The lack of a child, the loss of a throne: the infertility of the first royal couple of Greece (1833-1862)», *The Journal of the Royal College of Physicians of Edinburg* 40 (2011).
- 55) E.J.B.Bosworth, *Italy, The Least of the great powers: Italian foreign policy before the first world war*, Cambridge University Press, 1979.
- 56) E.J.B.Bosworth, *Italy and the approach of the First World War*, Macmilan, London, 1983.
- 57) E.J.B.Bosworth, *Italy and the Wider World 1860-1960*, Routledge, London, 1995.
- 58) Ζ.Τσιρπανλής, *Η Ευρώπη και ο κόσμος 1814-1919*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1993.
- 59) Hearder Harry, *Italy in the age of Risorgimento, 1790-1870*, Longman, New York, 1983
- 60) Η.Carabarbounis, *The A. Coundouriotis Report-1861. A contribution to the study of the Greek Diplomatic Service in the 19th century*.

- 61) Θ.Α. Χριστοδουλίδη, *Διπλωματική Ιστορία- Από την Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Σιδερης, Αθήνα, 1991.
- 62) Θ.Λάσκαρις,, *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1914, δελαγραμμάτικα*, 1947, Αθήνα, 1947.
- 63) Ι.Κ. Χασιώτη, *Ελληνικοί εποικισμοί στο Βασίλειο της Νεαπόλεως*, Ελληνικά, τ.22^{ος}, τεύχος 1^ο, Θεσσαλονίκη, 1969.
- 64) Ιωάννης Δημ.Τσόλκας, *Η Ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη Λογοτεχνία της Ιταλίας κατά το 19^ο αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2004
- 65) Ιωάννης Δημ. Τσόλκας, *Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός,. Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2015
- 66) Ιωαννίδης Νίκος, *Οι Ιδεολογικοί και πολιτικοί αγώνες της Νεολοιίας στην περίοδο 1859-1871. Ο χαρακτήρας και η επίδρασή τους στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα.*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1999.
- 67) Ivan Scott, *The Roman Question and the Powers 1848-1864*, Marinus Nijhoff/ The Hague, 1969
- 68) Κ. Α.Τσιχλή, *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλαιά Ελλάδα, 1833-1881, Παπαζήση, Αθήνα, 1989,*
- 69) Κάτια Α.Μαρία, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα*, Παπαζήσης, 2014
- 70) Κονδύλης Π., *Καρλ Μαρξ-Φριντιχ Ένγκελς, Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, γνώση, Αθήνα,1985.
- 71) Κιμουρτζής Π.-Μανδουλαρά Α., *Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού.*, *Επετηρίδα Δωδώνη*
- 72) Κ. Τσουκαλάς, *Η επινόηση της ετερότητας, « Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Καστανιώτη, Αθήνα, 2010
- 73) Κύρκος Χ., *Η Β έν Αθήναις Εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις: οι ιστορικοπολιτικοί στόχοι της Εθνοσυνέλευσης και ο βρετανικός παράγοντας*, UniversityStudioPress, Θεσσαλονίκη, 2006
- 74) Κολιόπουλος Ι.Σ., *Η ληστεία στην Ελλάδα 19^{ος} αι'*, Παρατηρητής, Αθήνα 1996.
- 75) Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα, 1985.

- 76) Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Πατάκη, Αθήνα, 2015.
- 77) Kellogg Fr., *Rumanian Nationalism and European Diplomacy, 1866-1878*, University Microfilms International, 1969
- 78) KorinthiosJ, *I greci di Napoli e del Meridione d'Italia dal XV al XX secolo*, Jakor, Napoli, 2012.
- 79) Λ. Α. Φλιτούρης, *Αποικιακές Αυτοκρατορίες. Η εξάπλωση της Ευρώπης στον κόσμο 16^{ος}-20^{ος} αι*, Ασίνη, 2014.
- 80) Λ. Α.Φλιτούρης, *Popolo Albanese: Η Ιταλική διπλωματία και η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων*, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2006.
- 81) Λεωνίδα Φ. Καλλιβερέτακης, *Οι Γαριβαλδικοί στην Κρητική επανάσταση του 1866: το παιχνίδι των αριθμών*, Τα Ιστορικά, Τόμος 3^{ος}, Αθήνα, 1986.
- 82) Λ. Τρίχα, *Χαρίλαος Τρικούπης: ο πολιτικός του «Τις πταίει;» και του «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν»*, Πόλις, 2016.
- 83) Λούβη Λίνα, *Ο αντιδυναστικός αγώνας και η έξωση*, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. 4, Αθήνα, 2003.
- 84) Λουκάτος Σπύρος, *Η Επτανησιακή πολιτική σχολή των Ριζοσπαστών*, Σύνδεσμος Φιλολόγων Κεφαλονιάς- Ιθάκης, Αργοστόλι, 2009.
- 85) L. Kallivretakis, *A century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near East Politics*, (επιμ. Paschalis M. Kitromilides), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006.
- 86) Lucy Riall, *The Italian Risorgimento. State, society and national unification*, Routledge, London, 1994.
- 87) Μαμαλάκης Ι. Π., *Η κρητική επανάσταση του 1866-1869*, Ι.Λ.Α.Ε.Κ., Χανιά, 1983
- 88) Μαρκεζίνης Β. Σπ, *Πολιτική ιστορία της νωτέρας Ελλάδος 1828-196*, τ. Α., Πάπυρος, Αθήνα, 1968
- 89) Μοσκώφ, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1972.
- 90) Μπαρούτσος Φώτης, «Διάλογος μεταξύ τοπικών ελίτ και κεντρικής βενετικής εξουσίας. Οι πρεσβείες ως θεσμός διαμόρφωσης κοινωνικών και οικονομικών ιεραρχιών, Θεωρητικές Αναζητήσεις και Εμπειρικές Έρευνες». *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Οικονομικής και κοινωνικής Ιστορίας Ρέθυμνο 10-*

- 13.12.2008, Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Αλεξάνδρεια., 2012.
- 91) Ν. Παπαναστασόπουλος, *Η κρητική Επανάσταση 1866-1869 και η διαχείριση της κρίσης από τον βασιλιά Γεώργιο Α΄*, Σιδέρης, 2017.
- 92) Ν Τωμαδάκης, *Ναοί και Θεσμοί της ελληνικής κοινότητας του Λιβόρνου*, Επετηρίς Εταιρίας Βυζαντινών Σπουδών 16, 1940.
- 93) Παντελής Ε. Λέκκας, *Ο υπερταξικός χαρακτήρας του εθνικιστικού λόγου*, τ.16, Μνήμων, Αθήνα, 1995.
- 94) Παπαδημητρίου Ι.Δ., Σεφεριάδης Ι. Σεραφείμ, (επιμ), *Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα Αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανόπουλο*, Ασίνη, Αθήνα, 2011.
- 95) Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Κίνηση και στατικότητα στην ιστορία της νεότερης Κρήτης», *Κρητικά Χρονικά*, τ. ΛΖ΄, 2017.
- 96) P. Bourdieu, *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1999
- 97) Pollard John, *Catholicism in modern Italy. Religion, society and politics since 1861*, Cambridge University Press, 2009
- 98) Pollard John, *Religion, Society and Politics since 1861*, Routledge, New York, 2008.
- 99) Potemkin V.P., *Ιστορία της Διπλωματίας*, Πρωτόπαπας, Αθήνα, 1997.
- 100) Σ. Θ. Λάσκαρις, *Ο Χ. Τρικούπης και η Ένωση της Επτανήσου*, Αθήνα, 1990
- 101) Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19^{ος} Αιώνας -1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες- Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, 1998.
- 102) Σφέτας Σπ., *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Από την Οθωμανική Κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο(1354-1919)*, τ. Α΄, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2009.
- 103) Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, *Τα μετά τον Όθων ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και της βασιλείας Γεωργίου του Α΄. (1862-1898)*, Εκδοτικόν Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, 1898.
- 104) Thomas A. Meininger, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1864-1872*, Madison, 1970.
- 105) Φωτιάδης Δημήτρης, *Όθωνας : Η έξωση*, Κυψέλη, Αθήνα, 1964.
- 106) Frazee, C., *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, London, 1983.

- 107) Χάιδω Μπάρκουλα, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830-18830): Αλυτρωτισμός και Διπλωματία*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2008.
- 108) Χατζηγιαννακόγλου, Γεώργιος, *Ο Πολιτικός βίος του κ. Θ. Π. Δηλιγιάννη και των άλλων πολιτευμάτων: τα μεγάλα εθνικά γεγονότα της νεωτέρας ελληνικής ιστορία*, Εν Αθήναις: Τύποις Πρώην Παλιγγενεσίας, 1906.
- 109) Χριστίνα Πιτουλη- Κίτσου, *Οι ελληνοϊταλικές σχέσεις και το βορειοηπειρωτικό Ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Ολκος, Αθήνα, 1997.
- 110) Χατζηιωσήφ, *Εμπορικές παροικίες και ανεξάρτητη Ελλάδα: Ερμηνείες και προβλήματα*, Πολίτης, 1983.
- 111) Χρύσα Α. Τζαγκαρουλάκη, *Ο ρόλος των Επτανήσιων Βουλευτών στην ελληνική πολιτική ζωή, 1864-1881. Από την « πρωτοπορία» στην πλήρη αφομοίωση*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2010.
- 112) Ψυρούκης Ν. , *Το Νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, Επικαιρότητα Ο.Ε., Αθήνα, 1983.
- 113) Wolf SEIDL, *Βαυαροί στην Ελλάδα. Η γένεση του νεοελληνικού κράτους και το καθεστώς του Όθωνα*, Πρόλογος Παναγιώτης Κανελλόπουλος, επιμ. Κ.Π. Δεμερτζής, μτφρ. Δ. Ηλιόπουλος, Εκδόσεις Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984.
- 114) William Halperin, *Italy and the Vatican at War*, Greenqood, New York, 1980.
- 115) Wolf SEIDL, *Βαυαροί στην Ελλάδα: η γένεση του νεοελληνικού κράτους και το καθεστώς του Όθωνα*, επιμ. Κ.Π.Δεμερτζής, μτφ. Δ. Ηλιόπουλος, Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984.
- 116) Woolf, St. Joseph, *The Italian Risorgimento*, Longmans, London, 1969.
- 117) Woolf St.Joseph, *A History of Italy 1700-1860 the social constraints of political change*, Routledge ,London, 1992.